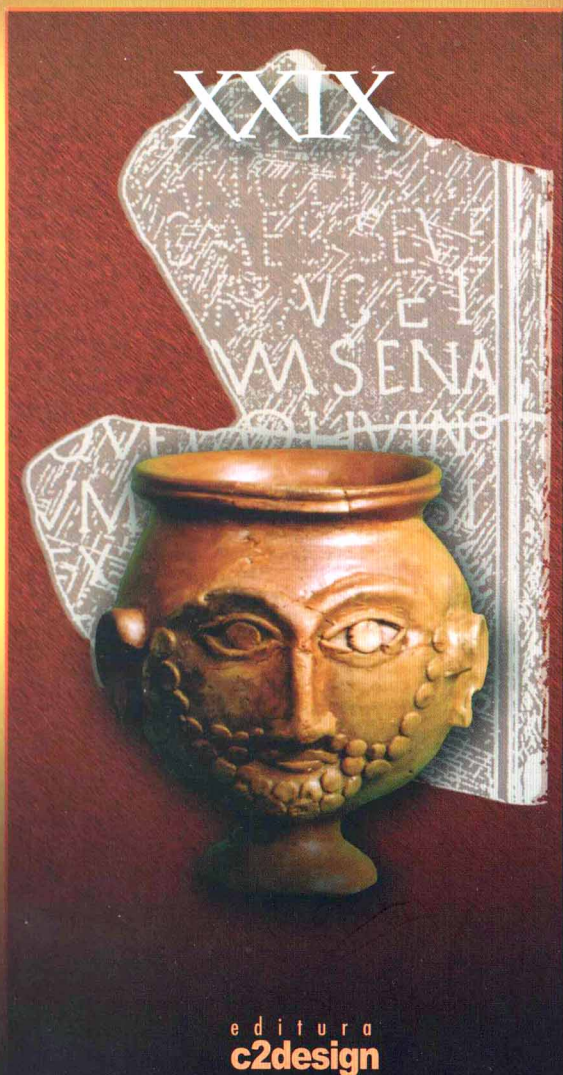

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CV MIDAVA

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE
BRAȘOV

CVMIDAVA
XXIX

Brașov, 2007

CVMIDAVA

Fondat 1967

Colegiul de redacție:

Radu Ștefănescu – redactor responsabil

Secretariatul de redacție:

Ionel Bauman

Dinu Crăciun

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului Județean de Istorie Brașov. Orice corespondență se va adresa: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: 0268/472350.

CVMIDAVA

History Museum's Annual. All the correspondence will post to: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Jahrbuch des Geschichtsmuseums des Kreises Brașov-Kronstadt. Anschrift der Redaktion: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

CVMIDAVA

Annuaire de Musée d'Histoire de Brașov. Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Județean de Istorie Brașov, str. Nicolae Bălcescu nr. 67, 500019, Brașov, tel./fax: +40-0268/472350.

Fotografia vasului de pe copertă a fost realizată de Terezia Simon

CVMIDAVA XXVIII

Brașov, Editura C2 design, 2007

320 p, il.; 24 cm

ISBN-10 973-8424-51-8

ISBN-13 978-973-8424-51-7

Editura C2 design, Brașov, tel./fax: 0268-410612

Coperta: Adriana Seculin, Carmen Caplat

Machetare, prelucrare poze: Mioara Asmarandei, Adriana Seculin

*Tipografia **BRASTAR Print***

str. Dorobanților nr. 6, 500009 Brașov, tel./fax: 0268-475737

Comanda nr. 199 / 7.02.2007

Cuprins

Alin Frânculeasa

<i>Descoperiri arheologice din epoca neo-eneolitică la Târgșoru Vechi (Jud.Prahova)</i>	11
---	----

Florea Costea, Adrian Andrei Rusu

<i>Un topor Schneckenberg descoperit la Râșnov – Cetate</i>	28
---	----

Oliver Dietrich, Laura Dietrich

<i>Observații privind descoperirile cu caracter funerar din epoca bronzului de la Rotbav, Jud. Brașov</i>	34
---	----

Dan Fărtăiș, Bogdan Niculică

<i>Date inedite referitoare la ceramica din necropola tumulară de tip Costișa-Komarov, secolele XVIII-XV a.Chr., de la Adâncata, jud. Suceava</i>	46
---	----

Florea Costea, Viorica Crișan

<i>Daci și celți în S.E. Transilvaniei.</i>	51
--	----

Florea Costea

<i>Un „motiv decorativ” neîntâlnit până în prezent pe ceramica dacică</i>	76
---	----

Lucica Savu, Angelica Bălos

<i>Două unelte agricole din fier, de epocă dacică, descoperite în sud estul Transilvaniei</i>	82
---	----

Alexandru Stănescu

<i>Despre caracterul exclusivist și atestările posibile ale dextrarum iunctio în Dacia</i>	88
--	----

Florin Moței

<i>Depozitul de arme medievale de la Codlea (jud.Brașov)</i>	95
--	----

Andrea Atanasiu Găvan

<i>Confruntări navale ale domnitorilor români în secolul al XV-lea</i>	102
--	-----

Irina F. Cîrstina

<i>Cercuri ale puterii în Țara Românească în secolul al XVI-lea :domni și boieri</i>	110
--	-----

Bogdan Florin Popovici

<i>Conscripția de la 1713 – satele brănene (II)</i>	134
---	-----

Iulian Marius Șchiopu

<i>Relațiile Țării Făgărașului cu domni munteni (1369-1601)</i>	155
---	-----

Ioan-George Andron

<i>Frământări și controverse în sânul bisericii și comunității românești din Brașov în secolul al XVIII-lea</i>	166
---	-----

Valer Rus	
<i>Transilvania secolului al XIX-lea și mitul înțelegerii</i>	198
Ioan Vlad	
<i>Asasinatul politic – formă de represiune extremă a statului austro-ungar împotriva românilor</i>	202
Constantin Băjenaru	
<i>Reacții făgărășene față de politica cultural-școlară maghiară de la începutul secolului al XX-lea</i>	214
Bogdan Florin Popovici, Valentin Bodea	
<i>O reconstituire istorică</i>	222
Florin Stan	
<i>Evreii din Constanța</i>	229
Voica Istrate	
<i>Medaliile englezești din colecția Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	242
Răzvan Ciucă, Aurel Strâmbeanu, Nicolae Lălu	
<i>Pluguri din Țara Bârsei în patrimoniul Muzeului Național al Agriculturii</i>	251
Elena Băjenaru	
<i>Considerații asupra picturii pe sticlă la frații Grecu</i>	269
Ligia Drăghici	
<i>Ceaslov 1777 – Notele manuscris, tezaur de informații</i>	277
Valerica Sârghie	
<i>Observații privind întregirea și restaurarea unui volum de carte veche românească</i>	285
George Iacobeanu	
<i>Restaurarea unui pahar din argint aurit aflat în colecțiile Muzeului Județean de Istorie Brașov</i>	294
Dinu Crăciun	
<i>Turnul Negru în circuitul muzeal al Brașovului</i>	299
Florea Costea	
<i>Liviu Pandele, Transilvania – Terra Dacica, Brașov, 2005, Editura Romprint (327 p. + 44 planșe)</i>	307
Florea Costea	
<i>Angustia</i>	315
Curt Liviu Munthiu	317

Contents

Alin Frânculeasa

<i>Archaeological findings dating since the neo-eneolithic epoch in Târgușorul Vechi – county of Prahova</i>	11
--	----

Florea Costea, Adrian Andrei Rusu

<i>A Schneckenberg axe discovered at the Râșnov fortress</i>	28
--	----

Oliver Dietrich, Laura Dietrich

<i>Notes concerning the findings of a funeral character from dating since the bronze epoch at Rotbav – county of Brașov</i>	34
---	----

Dan Fărtăiș, Bogdan Niculică

<i>Genuine data regarding the ceramics in the tumular necropolis of the Costișa – Komarov type, 18th – 15th centuries B. C., at Adâncata, county of Suceava</i>	46
---	----

Florea Costea, Viorel Crișan

<i>Dacians and Celts in Southeastern Transylvania</i>	51
---	----

Florea Costea

<i>A 'decorative motif' on Dacian ceramics never before encountered</i>	76
---	----

Lucica Savu, Angelica Bălos

<i>Two agriculture iron tools of Dacian epoch, discovered in south-eastern Transylvania</i>	82
---	----

Alexandru Stănescu

<i>On the exclusivist character and possible attestations of dextrarum iunctio in Dacia</i>	88
---	----

Florin Moței

<i>Medieval weaponry store at Codlea – county of Brașov</i>	95
---	----

Andrea Atanasiu Găvan

<i>Naval confrontations of Romanian rulers in the 15th century</i>	102
---	-----

Irina F. Cîrstina

<i>Power circles in Walachia in the 16th century: rulers and boyars</i>	110
--	-----

Bogdan Florin Popovici

<i>The conscription in 1713 – villages around Bran – county of Brașov</i>	134
---	-----

Iulian Marius Șchiopu

<i>Relationships of the Făgăraș Land with the rulers of Walachia (1369 – 1601)</i>	155
--	-----

Ioan-George Andron

<i>Anxieties and controversies within the Romanian church and communities of Brașov in the 18th century</i>	166
--	-----

Valer Rus	
<i>Transylvania during the 19th century and the myth of understanding</i>	198
Ioan Vlad	
<i>Political assassinations – a form of extreme repression of the Austrian-Hungarian state against Romanians</i>	202
Constantin Băjenaru	
<i>Reactions in Făgăraș towards the Hungarian cultural-educational politics at the beginning of the 20th century</i>	214
Bogdan Florin Popovici, Valentin Bodea	
<i>A historical reconstitution</i>	222
Florin Stan	
<i>Jews in Constanța</i>	229
Voica Istrate	
<i>English medallions in the collection of the Historical County Museum of Brașov</i>	242
Răzvan Ciucă, Aurel Strâmbeanu, Nicolae Lalu	
<i>Ploughmen in the Bârsa Land within the patrimony of the National Museum for Agriculture</i>	251
Elena Băjenaru	
<i>Considerations concerning the glass paintings with the Grecu brothers</i>	269
Ligia Drăghici	
<i>Breviary 1777 – Manuscript notes, an information thesaurus</i>	277
Valerica Sârghie	
<i>Observations concerning the completion and restoration of a tome of an old Romanian book</i>	285
George Iacobeanu	
<i>Restoration of a silver-gilded cup in the collections of the Historical County Museum of Brașov</i>	294
Dinu Crăciun	
<i>The Black Tower in the museums circuit of Brașov</i>	299
Florea Costea	
<i>Liviu Pandele, Transylvania - Terra Dacica, Brașov, 2005, Editura Romprint (327 pages + 44 drawings)</i>	307
Florea Costea	
<i>Angustia 9. Archaeology - Etnography</i>	315
Curt Liviu Munthiu	
<i>.....</i>	317

Inhaltsverzeichnis

Alin Frânculeasa

<i>Archäologische Funde aus der neo-eneolithischen Zeit in Târgușoru Vechi (Kreis Prahova)</i>	11
--	----

Florea Costea, Adrian Andrei Rusu

<i>Eine Schneckenberg-Axt welche bei der Rosenau-Burg gefunden wurde</i>	28
--	----

Oliver Dietrich, Laura Dietrich

<i>Anmerkungen über Grabmalfunde aus der Bronzezeit in Rotbach (Rotbav), Kreis Kronstadt</i>	34
--	----

Dan Fărtăiș, Bogdan Niculică

<i>Neueste Daten über die Keramik aus der Tumulus-Nekropole Typ Costișa – Komarov, XVIII-XV Jahrhundert v. Chr., in Adâncata, Kreis Suceava</i>	46
---	----

Florea Costea, Viorica Crișan

<i>Daker und Kelten im südöstlichen Siebenbürgen</i>	51
--	----

Florea Costea

<i>Ein "Ziermotiv" das bis heute auf der dakischen Keramik nicht angetroffen wurde</i>	76
--	----

Lucica Savu, Angelica Bălos

<i>Zwei landwirtschaftliche Geräte aus Eisen aus der dakischen Epoche, gefunden im Süd-Osten Siebenbürgens</i>	82
--	----

Alexandru Stănescu

<i>Über den ausschließlichen Charakter und die möglichen Beurkundungen von Dextrarum lunctio in Dakien</i>	88
--	----

Florin Moței

<i>Lager für mittelalterliche Waffen in Zeiden (Codlea) - Kreis Kronstadt</i>	95
---	----

Andreea Atanasiu Găvan

<i>Schiff-Schlachten rumänischer Fürsten im XV. Jahrhundert</i>	102
---	-----

Irina F. Cîrstina

<i>Machtkreise in der Walachei im XVI. Jahrhundert: Fürsten und Adel</i>	110
--	-----

Bogdan Florin Popovici

<i>Konskription um 1713 – Dörfer der Törzburg (Bran) Region (II)</i>	134
--	-----

Iulian Marius Șchiopu

<i>Beziehungen des Fogarascher Landes mit Walachischen Fürsten (1369-1601)</i>	155
--	-----

Ioan-George Andron

<i>Aufregungen und Kontroversen innerhalb der rumänischen Kirche und Gemeinde aus Kronstadt im XVIII. Jahrhundert</i>	166
---	-----

Valer Rus <i>Siebenbürgen im XIX. Jahrhundert und die Verständnissage</i>	198
Ioan Vlad <i>Politischer Mord – Form der äußersten Repression des österreichisch-ungarischen Staates gegen Rumänen</i>	202
Constantin Băjenaru <i>Fogarascher Reaktionen gegenüber der ungarischer Unterrichts-Kultur-Politik Anfang des XX. Jahrhunderts</i>	214
Bogdan Florin Popovici, Valentin Bodea <i>Eine historische Nachbildung</i>	222
Florin Stan <i>Juden aus Constanța</i>	229
Voica Istrate <i>Englische Medaillen aus der Sammlung des Kronstädter Kreisgeschichtemuseums</i>	242
Răzvan Ciucă, Aurel Strimbeanu, Nicolae Lalu <i>Pflüge aus dem Burzenland im Patrimonium des Landeslandwirtschaftsmuseums</i>	251
Elena Băjenaru <i>Betrachtungen über die Glasmalerei der Gebrüder Grecu</i>	269
Ligia Drăghici <i>Brevier 1777 – Manuskriptnotizen, Informationsschatz</i>	277
Valerica Sirghie <i>Betrachtungen über die Ergänzung und Restauration eines alten rumänischen Buches</i>	285
George Iacobeau <i>Restauration eines vergoldeten Silberbechers aus der Sammlung des Kronstädter Kreisgeschichtemuseums</i>	294
Dinu Crăciun <i>Schwarzer Turm in der Kronstädter Museumstour</i>	299
Florea Costea <i>Liviu Pandele, Siebenbürgen – Terra Dacica, Kronstadt, 2005, Verlag Romprint (327 S. + 44 Zeichnungen)</i>	307
Florea Costea <i>Angustia 9. Archäologie - Ethnographie</i>	315
Curt Liviu Munthiu	317

Contenu

Alin Frânculeasa

<i>Découvertes archéologiques de l'époque néo-énéolithique de Târgușorul Vechi – département de Prahova</i>	11
---	----

Florea Costea, Adrian Andrei Rusu

<i>Une hache Schneckenberg découverte dans la Cité de Râșnov</i>	28
--	----

Oliver Dietrich, Laura Dietrich

<i>Notes concernant les découvertes d'un caractère funéraire de l'époque de bronze de Rotbav – département Brașov</i>	34
---	----

Dan Fărtăiș, Bogdan Niculică

<i>Dates inédites concernant les céramiques dans la nécropole tumulaire du type Costișa – Komarov, 18e – 15e siècle av. J.-C., d'Adâncata, département Suceava</i>	46
--	----

Florea Costea, Viorel Crișan

<i>Daces et Celtes au sud-est de Transilvania</i>	51
---	----

Florea Costea

<i>Un «motif décoratif» jamais rencontré jusqu'au présent sur la céramique dacique</i>	76
--	----

Lucica Savu, Angelica Bălos

<i>Deux outils agricoles en fer d'époque dacique, découverts au sud-est de la Transylvanie</i>	82
--	----

Alexandru Stănescu

<i>Sur le caractère exclusiviste et les possibles attestations du dextrarum iunctio en Dacia</i>	88
--	----

Florin Moței

<i>Dépôt d'armes médiévales de Codlea – département Brașov</i>	95
--	----

Andrea Atanasiu Găvan

<i>Confrontations navales des princes roumains régnants pendant le 15e siècle</i>	102
---	-----

Irina F. Cîrstina

<i>Cercles de pouvoir en Wallachia dans le 16ème siècle: princes régnants et boyards</i>	110
--	-----

Bogdan Florin Popovici

<i>La conscription en 1713 – villages autour de Bran – département de Brașov</i>	134
--	-----

Iulian Marius Șchiopu

<i>Relations du Pays de Făgăraș avec les princes régnants de Valachie (1369 – 1601)</i>	155
---	-----

Ioan-George Andron

<i>Tourments et controverses au sein de l'église et de la communauté roumaine de Brașov au 18e siècle</i>	166
---	-----

Valer Rus	
<i>La Transilvania pendant le 19e siècle et le mythe de l'entente</i>	198
Ioan Vlad	
<i>L'assassinat politique – une forme de répression extrême de l'état</i>	
<i>Autrichien-hongrois contre les Roumains</i>	202
Constantin Băjenaru	
<i>Réactions en Făgăraș vis-à-vis la politique culturelle-scolaire hongroise</i>	
<i>au début du 20e siècle</i>	214
Bogdan Florin Popovici, Valentin Bodea	
<i>Une reconstitution historique</i>	222
Florin Stan	
<i>Les israélites de Constanța</i>	229
Voica Istrate	
<i>Médaillons anglais dans la collection</i>	
<i>du Musée Historique Départemental de Brașov</i>	242
Răzvan Ciucă, Aurel Strîmbeanu, Nicolae Lalu	
<i>Agriculteurs du Pays de Bârsa dans le patrimoine</i>	
<i>du Musée National de l'Agriculture</i>	251
Elena Băjenaru	
<i>Considérations sur les peintures sur verre chez les frères Grecu</i>	269
Ligia Drăghici	
<i>Bréviaire 1777 – Notes manuscrites, un trésor d'informations</i>	277
Valerica Sîrghie	
<i>Observations sur la complétion et la restauration</i>	
<i>d'un tome d'un ancien livre roumain</i>	285
George Iacobeanu	
<i>Restauration d'une coupe en argent doré dans la collection</i>	
<i>du Musée Historique Départemental de Brașov</i>	294
Dinu Crăciun	
<i>Le Tour Noir dans le circuit des musées de Brașov</i>	299
Florea Costea	
<i>Liviu Pandele, Transilvania - Terra Dacica, Brașov, 2005,</i>	
<i>Editura Romprint (327 pages + 44 planches)</i>	307
Florea Costea	
<i>Angustia 9. Archeologie - Etnographie</i>	315
Curt Liviu Munthiu	317

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN EPOCA NEO-ENEOLITICĂ LA TÂRGȘORU VECHI (JUD. PRAHOVA)

Alin Frînculeasa*

Introducere

Situl arheologic de la Târgșoru Vechi „La Mănăstire” este cunoscut în special prin descoperirile atribuite „mileniului întunecat”, dar și evului mediu¹. Deși nu foarte consistente, au fost cercetate și complexe arheologice din epoca neo-eneolitică. Nivelurile culturale neo-eneolitice au fost suprapuse de foarte multe complexe arheologice din epoci posterioare ce „au contribuit” la conservarea *in situ* doar parțială a acestora. Materialul arheologic neo-eneolitic a fost descoperit foarte fragmentar, în poziții stratigrafice secundare, dar și în complexe.

În acest studiu ne propunem să precizăm stadiul actual al cercetării obiectivelor arheologice din epoca neo-eneolitică descoperite la Târgșoru Vechi. Vom încerca să „ comprimăm ” informația deja intrată în circuitul științific, cu analiza pe care am făcut-o materialului arheologic inedit aflat în depozitele arheologice ale Muzeului Județen de Istorie și Arheologie Prahova.

Istoricul cercetării

Încă de la debutul cercetărilor pe șantierul Târgșoru Vechi în anul 1956, au fost descoperite alături de materiale arheologice din diferite epoci² și artefacte încadrate în epoca neo-eneolitică. Astfel în sectorul 3 în SI A au fost descoperite unelte de silex și ceramică din epoca neolitică. Unele din fragmentele de vase erau tipice pentru cultura Gumelnița³. În campania arheologică din următorul an au fost descoperite câteva fragmente ceramice neolitice, dar și unelte litice⁴.

Descoperiri arheologice ceva mai consistente încadrate în epoca neolitică, parțial publicate, au fost făcute în campania arheologică din anul 1958. Au fost descoperite materiale arheologice atribuite culturilor Starcevo-Criș, Boian și Gumelnița. În această campanie au fost cercetate parțial sau integral două locuințe semiadâncite dar și gropi menajere datate în cultura Starcevo-Criș. Inventarul era format din ceramică, unelte litice, două reprezentări antropomorfe, oase de animale⁵. În aceeași campanie au fost descoperite fragmente ceramice și unelte litice aparținând culturii Boian. Ele au apărut la baza nivelului gumelnițean, deasupra depunerilor Starcevo-Criș și parțial în amestec cu orizontul superior al acestora, sau rulate într-o viroagă⁶. Tot în această campanie arheologică au fost descoperite și materiale atribuite culturii Gumelnița. Prin analogii tipologice, materialele arheologice au fost încadrate în fazele A1 și A2 ale culturii Gumelnița, fără să poată fi individualizate stratigrafic două nivele culturale⁷.

În campania din anul 1961 a fost descoperit al treilea semibordei atribuit

comunităților Starcevo-Criș⁸.

În anul 1963 au fost cercetate complexe arheologice Starcevo-Criș și pe malul drept (vestic) al pârâului Leaot⁹. Descoperirile Starcevo-Criș de la Târgșoru Vechi, vor fi valorificate într-un studiu de sinteză asupra culturii Starcevo-Criș în centrul Munteniei¹⁰.

Prin descoperirea la baza nivelului Boian și la partea superioară a umpluturii semibordeiului a unor microlite din silex și a unei dălțițe verzui (pl. 7/4), V. Teodorescu presupunea existența unei așezări Dudești¹¹.

Gh. Diaconu în monografia necropolei de sec. III-IV de la Târgșoru Vechi va remarca descoperirea unor „urme importante aparținând culturilor Criș, Boian, Gumelnița”¹².

Așezarea Boian va fi repertoriată de E. Comșa pe harta respectivei culturi¹³. Analiza materialului litic cioplit descoperit la Târgșoru Vechi atribuit epocii neo-eneolitică, descoperit în nivele culturale Starcevo-Criș și Boian va fi realizată de Al. Păunescu¹⁴.

Sporadic vor mai fi descoperite materiale arheologice din epoca neo-eneolitică, rămase inedite. Referirile bibliografice la descoperirile neo-eneolitice de la Târgșoru Vechi sunt reduse cantitativ¹⁵.

Descoperiri arheologice

Cultura Starcevo-Criș

Descoperirile atribuite culturii Starcevo-Criș sunt cel mai bine relevate pentru locuirea din epoca neo-eneolitică la Târgșoru Vechi. Așezarea Starcevo-Criș se află pe panta lină din stânga Leaotului în sectorul A¹⁶.

Au fost cercetate în întregime sau parțial trei locuințe semiadâncite și câteva gropi. Informații mai consistente avem numai despre o locuință. Avea formă ovală neregulată (dimensiuni: 3.26x2m), cu vatră rotundă¹⁷. Între semibordeiul 1 și semibordeiul 3 era o distanță de aproximativ 8 metri, semibordeiul 2 aflându-se la o distanță de 50-60 metri față de nucleul format din celelalte două semibordee¹⁸. Această distanță mare presupunem că nu reflectă obiectiv amenajarea spațiului în cadrul așezării, ci mai curând este determinată de lipsa cercetării zonei plasate între ele, ocupată probabil de alte locuințe sau alte tipuri de complexe.

Ceramica descoperită avea pleavă sau nisip în pastă, avea miezul de culoare neagră, suprafețele exterioare roșcate. Au fost identificate boluri semisferice, vase globulare, cu fund profilat, vase piriforme sau ușor bitronconice, castroane, cupa cu picior¹⁹. Decorul ceramicii era realizat prin adâncituri, creștături, alveolări, proeminente simple sau duble, lustruit și barbotinat²⁰. A fost descoperită și o figurină antropomorfă²¹. Am reușit să identificăm buze de vase și funduri de vase. Materialul ceramic, dar și litic, din acest sector este sărăcăcios.

Materia primă litică a lotului analizat de A. Păunescu este din silex, obsidiană, cuarțit și cuprinde un număr mic de piese²². Silexul are culoarea gălbui lăptos, cenușiu, cafeniu, gălbui-vinețiu. Piese au aspect laminar²³.

Din punct de vedere cronologic așezarea din sectorul A a fost încadrată la sfârșitul fazei a II a începutul fazei a III a a culturii Starcevo-Criș având analogii apropiate cu materiale descoperite la Ceptura de Sus, Fântânele, Budureasca²⁴ și probabil Urlați²⁵.

Începând cu anul 1963 materiale arheologice Starcevo-Criș au fost descoperite și pe malul drept al Leotului, în lunca inundabilă, în Sectorul D²⁶. În acest sector în anul 1964 în caseta 18, dar și în SV, au fost cercetate complexe Starcevo-Criș. În SV a fost cercetată o groapă cu diametrul de aproximativ 2x1.80m, apărut la -1.40m, fundul gropii fiind la adâncimea de 1.78m. Inventarul complexelor din acest sector este mai bogat, comparativ cu cel din complexele din Sectorul A, constă în ceramică și unelte litice cioplite.

A fost descoperită atât ceramică fină, dar mai ales grosieră. Majoritatea fragmentelor ceramice din Cas. 18 sunt din pastă omogenă cu pleavă tocată, dar și nisip, uneori pietricele. Miezul este negricios, suprafețele exterioare sunt roșiatice. Ceramica grosieră este caracterizată de vase de formă globulară, cu gâtul scurt, drept sau evazat, vase bitronconice cu buza dreaptă, rotunjită sau teșită spre interior (pl. 2/1-5). Fundurile vaselor sunt profilate, uneori inelar. Câteva fragmente prezintă o angobă de culoare roșie sângerie. Nu a fost descoperită ceramică barbotinată, nici torți sau proeminențe perforate. Câteva fragmente din pastă fină au culoarea brună sau cărămidie. Din pastă fină au fost identificate câteva cupe, castroane semisferice, vase tronconice cu profilul ușor arcuit (pl. 2/10-12, 3/1). Ceramica din sectorul D, de la Târgșoru Vechi este caracterizată de vase de formă globulară, cu gâtul scurt, în general dreapt sau ușor evazat, buzele rotunjite, teșite spre interior sau drepte. Din pastă fină au fost identificate câteva castroane tronconice ușor arcuite. Majoritatea fragmentelor ceramice sunt din pastă cu pleavă tocată, dar și nisip grosier, uneori pietricele. Miezul este negricios, suprafețele exterioare sunt roșiatice. Câteva fragmente din pastă fină au culoarea cărămidie. Ceramica are suprafața exterioară neregulată, fără să se poată vorbi de barbotină propriu-zisă, vasele erau introduse într-o baie de lut ce sugerează uneori o barbotină stropită. Un fragment ceramic prezintă decor imprimat cu unghia (pl.6/1), altul prezintă un decor imprimat cu linii dispuse în rețea (pl. 6/2). Decorul în rețea are analogii cu ceramică de la Trestiana²⁷, Dulceanca²⁸, Măgura²⁹. Mai multe fragmente ceramice sunt decorate cu brăuri alveolate (pl. 6/3), trei vase au decoruri alveolate pe buză (pl.2/13-15), decor întâlnit și în așezarea din sectorul A³⁰. Au fost descoperite și două cupe cu picior cilindric, plin în interior. O cupă are picior cilindric, plin în interior, cu baza ușor evazată. Datorită unei concavități de aproximativ 1cm „înălțime”, baza piciorului are aspect inelar. Provine de la o cupă de dimensiuni mari, ce are interiorul pictat cu roșu, pictura fiind lustruită (pl.2/3). Astfel de picioare sunt specifice nivelului Let II³¹, dar și la Trestiana³², Valea Rea³³, Vadu Săpat „Budureasca 4”. O altă cupă are un pedestal scund (pl.2/4).

Comparativ materialul din Caseta D este mult mai numeros decât cel din sectorul A. Am reușit să identificăm 21 de buze de la 18 vase, 21 de funduri de vase, în jur de 180 de fragmente din alte zone ale vaselor, cele mai multe de la pânțele de vase. În sectorul D au fost descoperite și câteva piese din silex (pl. 6). Suportii sunt în general pe lame, fiind descoperite gratoare și lame.

Din punct de vedere cronologic așezare din sectorul D ar putea fi plasată posterior celei din sectorul A. Încadrarea acestei așezări în faza IVA a culturii Starcevo-Criș este, prin prisma stadiului cercetării și a lipsei unor materiale

definitorii, o evaluare grosieră. Cupa cu picior înalt plin își găsește analogii în așezarea de la Leț, sunt specifice nivelului Leț II³⁴. Un vas cu soclu solid a fost descoperit la Ceptura și a fost încadrat fazei târzii a culturii Starcevo-Criș³⁵. Factura pastei diferă de cea din așezarea din sectorul A, prin prezența pietricelelor și a nisipului în cantități mai mari³⁶. Ceramica are suprafața exterioară neregulată, fără să se poată vorbi de barbotină propriu-zisă, vasele erau introduse într-o baie de lut ce sugerează uneori o barbotină stropită. O altă caracteristică este prezența vaselor cu gâtul scurt sau fără gât, a străchinilor tronconice sau cu pereții ușor curbați, dar și a vaselor decorate cu brâuri alveolate sau alveole pe buză³⁷.

La Târgșoru Vechi au fost descoperite două figurine antropomorfe³⁸. Una din acestea este încadrată idolilor antropomorfi, de tipul conic-cilindric sub formă de phallus și are analogii cu o piesă descoperită la Ocna Sibiului. Aceste reprezentări sunt legate de cultul fertilității/fecundității³⁹. O altă piesă deosebită descoperită tot la Târgșoru Vechi, sector D, este un posibil „altăraș”, ce are forma (profilul) literei L, din pastă fină, culoarea crem, gălbuie (pl. 6/5).

Aceste descoperiri indică existența la Târgșoru Vechi a două așezări ale culturii Starcevo-Criș. Dacă așezarea din Sectorul A este situată pe panta lină sau chiar pe treasa Leotului, așezarea din Sectorul D este plasată în lunca inundabilă a aceluiași râu. Cercetări viitoare vor putea determina raportul cronologic cât mai exact dintre aceste așezări, datele avute la dispoziție nepermițându-ne în acest moment precizări suplimentare.

Cultura Boian

Descoperirile atribuite culturii Boian sunt sporadice⁴⁰. Ele se concentrează în Sectorul A. Din punct de vedere stratigrafic materialele au apărut la baza nivelului gumelnițean, deasupra depunerilor Starcevo-Criș și parțial în amestec cu orizontul superior al acestora, sau rulate într-o viroagă. Datorită unor decapări în epoca medievală, în anumite zone adâncimea minimă a nivelului Boian este la 0.25m, iar cea maximă este de 0.40m. A fost descoperită ceramică fină decorată cu pliseuri, ceramică excizată, incizată, cu hașuri, dar și ceramică grosieră neornamentată (pl. 3/1-3; 6/4). A fost descoperită și o paletă pentru fărâmițarea ocrului (Teodorescu 1961, p. 635). Materialul litic este sărăcăcios, remarcându-se câteva microlite, din nivelul Boian au fost analizate 13 piese litice⁴¹. Materialele au fost încadrate în cultura Boian, faza Giulești, etapa Greacă⁴².

Cultura Gumelnița

Materiale arheologice aparținând culturii Gumelnița apar sporadic în Sectoarele A și E, la adâncimi variabile. Așezarea nu este de tip tell, este plasată pe terasă⁴³. Materialul descoperit a fost încadrat în fazele Gumelnița A1 și A2⁴⁴.

Nu am putut determina decât câteva forme de vase cum ar fi vasele de provizii, străchinile, castronașe, un vas minatural, dar și o cupă/pahar cu analogii în mediul Aldeni (pl. 3/5-15, 4/1-7, 6/5). Singurele decoruri pe ceramica fină sau semifină sunt realizate prin incizii. Vasele grosiere sunt barbotinate.

Au fost descoperite foarte multe piese din silex, mai ales în SI A. Silexul are culoarea crem-lăptos sau gălbui, dar și roșcat-cenușiu, negricios, brun.

Majoritatea pieselor sunt lame-suport (pl. 7/6-9). Pe aceste lame au fost amenajate gratoare, unele păstrând cortexul calcaros. Au fost descoperite și gratoare amenajate pe așchii de silex și un vârf de silex (pl. 7/3). Piese din piatră șlefuită sunt rare. Remarcăm un topor naviform cu ceafa semirotundă cu gaură de înmănușare, descoperit în Sectorul A în anul 1966 (pl. 5/3, 7/1) și o herminetă (pl. 7/2).

Tot în nivelul de locuire atribuit culturii Gumelnița a fost descoperit un capac zoomorf⁴⁵. Imaginea acestei piese a fost publicată într-o lucrare fără o circulație care să permită accesul tuturor cercetărilor interesate⁴⁶. Piesa a fost redată fără detalii referitoare la dimensiuni, descriere, context arheologic⁴⁷. A fost descoperită în anul 1958 de către N. Constantinescu, în secțiunea I A6, în umplutura unei viroage naturale. Contextul stratigrafic este oarecum incert, stratul din care a fost recuperată se afla la adâncimea de 2,10m. În acest strat au fost descoperite materiale arheologice atribuite culturii Gumelnița, fazele A1 și A2⁴⁸. Piesa reprezintă un cap de cervideu modelat din lut (pl. 5/2, 7/5). Capul de cervideu este redat prin îmbinarea a trei fațete distincte: cea centrală reprezintă frontalul care pornind de sub coarnele rupte, se îngustează treptat, altele două laterale care individualizează mandibula. Se pot observa nasul, gura printr-o tăietură orizontală, urechile redată schematic, stânga fiind deteriorată. Coarnele sunt rupte, păstrându-se doar baza. Gâtul are formă troncoidală și este gol în interior, păstrându-se doar parțial pe o mică porțiune laterală. Lutul din care a fost realizată piesa conține cioburi pisate. Are culoarea cafeniu deschis, în ruptura ceramicii având culoarea neagră. Dimensiuni: lungimea capului pe linia antero-posterioară este de 6,6 cm, diametrul maxim al gâtului este de cca 6,8-7 cm.

Deși nu are toate elementele necesare unei identificării cât mai precise (fiind ruptă în zona gâtului), prin prezența gâtului tronconic gol în interior, dar și dimensiunii, piesa era probabil un capac zoomorf. Deși nu foarte numeroase, totuși în cultura Gumelnița au fost descoperite capace zoomorfe sau zoomorfizate. Amintim piesele descoperite la Vidra-două exemplare⁴⁹, Gumelnița⁵⁰, Goljamo Delcevo⁵¹, Goljamo Delcevo-vas cu capac⁵², Ruse⁵³, Goljamo Izvor-vas cu capac antropo-zoomorf⁵⁴ etc. Vladimir Dumitrescu remarca faptul că aceste capace au aparținut unor vase zoomorfe, vase ce au fost descoperite fără cap⁵⁵. Vase zoomorfe de tip askoidal sau rhytos, care nu au cap, au fost descoperite la Turdaș, Luncavița⁵⁶, Gumelnița⁵⁷, Vânătorii Mici⁵⁸, Gumelnița⁵⁹ etc. Piesa descoperită la Târgșoru Vechi are analogii cu un capac ce reprezintă un cap de cerb, descoperit în așezarea gumelnițeană de la Vidra⁶⁰.

O altă piesă deosebită este o reprezentare ornitomorfă din lut (pl. 6/7). Are reprezentate aripile și coada și este ruptă în zona capului. Are un picior înalt, conic, cu baza ușor evazată. Astfel de piese au fost descoperite în așezările gumelnițene de la Lișcoteanca I⁶¹, Căscioarele⁶², Sultana, Gărăgău⁶³, Stoicani-Aldeni la Stoicani, Suceveni, Tămășeni⁶⁴, dar și în așezări Precucuteni și Cucuteni⁶⁵. Acestea erau folosite în cadrul unor manifestări magico-religioase⁶⁶.

O descoperire inedită este o piesă romboidală, de culoare cenușie, perforată într-un capăt, decorată prin mici adâncituri dispuse în cruce (pl. 5/1, 6/8). Piesa ar putea fi o reprezentare antropomorfă stilizată.

Pe baza materialului analizat este dificil de precizat dacă la Târgșoru Vechi se poate vorbi de două faze culturale, respectiv A1 și A2, așa cum a fost precizat⁶⁷. Materialul ceramic descoperit pare să fie din etapa A2 a culturii Gumelnița, lipsind elemente specifice fazei A1. Nu avem cunoștință despre complexe sau niveluri culturale suprapuse stratigrafic. Încadrarea descoperirilor într-o anumită etapă culturală este un demers nerealist în această fază a cercetărilor. Sperăm că cercetările viitoare să aducă date suplimentare în acest sens.

Concluzii

Fără să fie spectaculoase, în lipsa unor complexe arheologice foarte bine documentate, descoperirile de la Târgșoru Vechi confirmă o locuire constantă a zonei în epoca neo-eneolitică. Este dificil de precizat ce a determinat această locuire aproape continuă a zonei, începând cu paleoliticul superior până în evul mediu târziu. Un răspuns indirect ar putea să-l ofere decăderea socio-economică a târgului medieval de la Târgșoru Vechi, odată cu schimbarea drumurilor comerciale ce treceau prin localitate, acestea „deplasându-se” spre Ploiești. Este posibil că locuirea intensă și continuă de la Târgșoru Vechi să fi fost determinată tocmai de plasarea zonei pe o cale de circulație favorabilă (inclusiv economică) cunoscută încă din preistorie.

Prin cercetări viitoare sistematice credem că situl arheologic de la Târgșoru Vechi va oferi descoperiri importante, ce vor completa imaginea locuirii neo-eneolitice din zonă.

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE L'ÉPOQUE NÉO-ÉNÉOLITHIQUE DE TÂRGUȘORUL VECHI - DÉPARTAMENT DE PRAHOVA - ABSTRAIT -

Le site archéologique de Targșorul Vechi „La Mănăstire” est connu spécialement par les découvertes attribuées au „millénaire sombre” mais aussi au Moyen Âge. On a cherché des ensembles archéologiques de l'époque néo-énéolithique bien qu'ils ne soient pas très consistants. Les niveaux culturels néo-énéolithique ont été surposés par beaucoup d'ensembles archéologiques des époques postérieures qui ont contribué à la conservation in situ mais partiellement. Le matériel archéologique néo-énéolithique a été découvert très fragmentaire dans des positions stratigraphiques secondaires mais aussi dans des ensembles. On a découvert des matériaux et des ensembles archéologiques appartenant aux cultures Starcevo-Cris, Boian et Gumelnita, celles-ci attestant une habitation constant de la zone.

Note

- * Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, str. Toma Caragiu, nr. 3, Ploiești;
- ¹ Diaconu 1965; 2003;
- ² Pentru o bibliografie extinsă vezi indice „Târgșoru Vechi” în A. Frânculeasa, *Bibliografia arheologică a județului Prahova*, 2005, Ploiești;
- ³ Diaconu et alii 1959, p. 621, 624;
- ⁴ Morintz 1959, p. 729;
- ⁵ Teodorescu 1961, p. 634-635; idem 1963;
- ⁶ Teodorescu 1961, p. 635;
- ⁷ Teodorescu 1961, p. 635;
- ⁸ Teodorescu 1963, p. 267;
- ⁹ Teodorescu 1963, p. 267;
- ¹⁰ Teodorescu 1963;
- ¹¹ Teodorescu 1963, p. 258-259;
- ¹² Diaconu 1965, p. 11;
- ¹³ Comșa 1974, 39;
- ¹⁴ Păunescu 1970, p. 153, 165;
- ¹⁵ Vezi indice „Târgșoru Vechi”(epoca neo-eneolitică) în A. Frânculeasa, *Bibliografia arheologică a județului Prahova*, 2005, Ploiești;
- ¹⁶ Teodorescu 1961; 1963;
- ¹⁷ Teodorescu 1961, p. 634; idem 1963
- ¹⁸ Teodorescu 1963, fig. 1;
- ¹⁹ Teodorescu 1963, p. 254 și urm.;
- ²⁰ Teodorescu 1963, p. 256;
- ²¹ Teodorescu 1963, p. 256;
- ²² Păunescu 1970, 153;
- ²³ Teodorescu 1963, p. 256;
- ²⁴ Teodorescu 1963;
- ²⁵ Andreescu et alii 2005; idem 2006;
- ²⁶ Teodorescu 1963, 267;
- ²⁷ Popușoi 1971: fig. 2/4; Popușoi 2005: fig. 68/5, 81/2, 4, 5;
- ²⁸ Dolinescu-Ferche 1974: fig. 110/6;
- ²⁹ Mirea 2005: fig. 6/4;
- ³⁰ Teodorescu 1963: fig. 3/11;
- ³¹ Zaharia 1964: 29;
- ³² Popușoi 1980: 120, fig. 13/15;
- ³³ Govora 1995: fig. 3/2;
- ³⁴ Zaharia 1962, fig. 8/6; idem 1964, p. 29;
- ³⁵ Teodorescu 1963, p. 267;
- ³⁶ Lazarovici 1984, p. 69;
- ³⁷ Lazarovici 1984, p. 69;
- ³⁸ Teodorescu 1963, p. 260, fig. 7/1,2;
- ³⁹ Maxim 1999, 50-51;
- ⁴⁰ Teodorescu 1961, p. 635;
- ⁴¹ Păunescu 1970, p. 165;
- ⁴² Teodorescu 1961, p. 635; Comșa 1974, p. 34;
- ⁴³ Rosetti 1959, p. 809;

- ⁴⁴ Teodorescu 1961, p. 635;
⁴⁵ Teodorescu 1961, p. 635;
⁴⁶ Vezi lipsa „vizibilității” acestei piese în literatura de specialitate;
⁴⁷ Teodorescu 1974, p. 11, fig. D;
⁴⁸ Teodorescu 1961, p. 635;
⁴⁹ Rosetti 1934, pl. 27/2,3 ;
⁵⁰ Dumitrescu 1974, p. 256-fig. 284;
⁵¹ Todorova 1978, pl. 14/7;
⁵² Marinescu-Bîlcu 2000, fig. 7/2;
⁵³ Radunceva 1976, fig. 96;
⁵⁴ Andreescu 2002, p. 111, fig. 2;
⁵⁵ Dumitrescu 1974, p. 255;
⁵⁶ Lazurcă 1977;
⁵⁷ Dumitrescu 1974, p. 256;
⁵⁸ Andreescu 1997, p. 313-314, pl. V/1,2;
⁵⁹ Marinescu-Bîlcu 2000;
⁶⁰ Rosetti 1938, pl. 27/2;
⁶¹ Dragomir 1969;
⁶² Dumitrescu 1974, 248, fig. 273;
⁶³ Andreescu 1997, p. 313, Pl. IV/6; idem p. 313, pl. V/3;
⁶⁴ Dragomir 1983, p. 102-103;
⁶⁵ Comșa 2002;
⁶⁶ Comșa 2002, p. 89, 99;
⁶⁷ Teodorescu 1961, p. 635;

Bibliografie

- Andreescu R. R., 1997, *Plastica gumelnițeană din colecțiile Muzeului Național de Istorie a României*, în CAMNI, X, p. 309-322;
 Andreescu R. R., 2002, *Reprezentări antro-po-zoomorfe în cultura Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen*, în CCDJ, XIX, p. 107-111;
 Andreescu R., Frînculeasa A., Peneș M., Paveleț E., 2005, *Urlați, jud. Prahova*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2005, p. 381-383;
 Andreescu R., Frînculeasa A., Garvăn D., Nica T., 2006, *Urlați, jud. Prahova*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice*, campania 2004, p. 395-397;
 Comșa E., 1974, *Istoria comunităților Boian*, București;
 Comșa E., 2002, *Figurinele și alte piese de lut ars reprezentând păsări din epoca neolitică descoperite în Moldova*, în C.I., XVIII-XX, p. 89-104;
 Diaconu Gh., 1965, *Târgșor necropola din secolele III-IV e. n.*, București;
 Diaconu Gh., 2003, *Târgșor-un sit milenar. Studii de istorie și arheologie*, Ploiești;
 Diaconu Gh., Morintz S., Rosetti D. V., Cantacuzino Gh., 1959, *Săpăturile arheologice de la Târgșorul Vechi*, în *Materiale*, V, p. 631-654;
 Dolinescu-Ferche S., 1974, *Așezări din secolele III și VI e.n în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București;
 Dragomir I. T., 1969, *Contribuții la cunoașterea aspectului cultural Stoicani-Aldenii (Săpăturile de la Lișcoteanca, județul Brăila, județul*

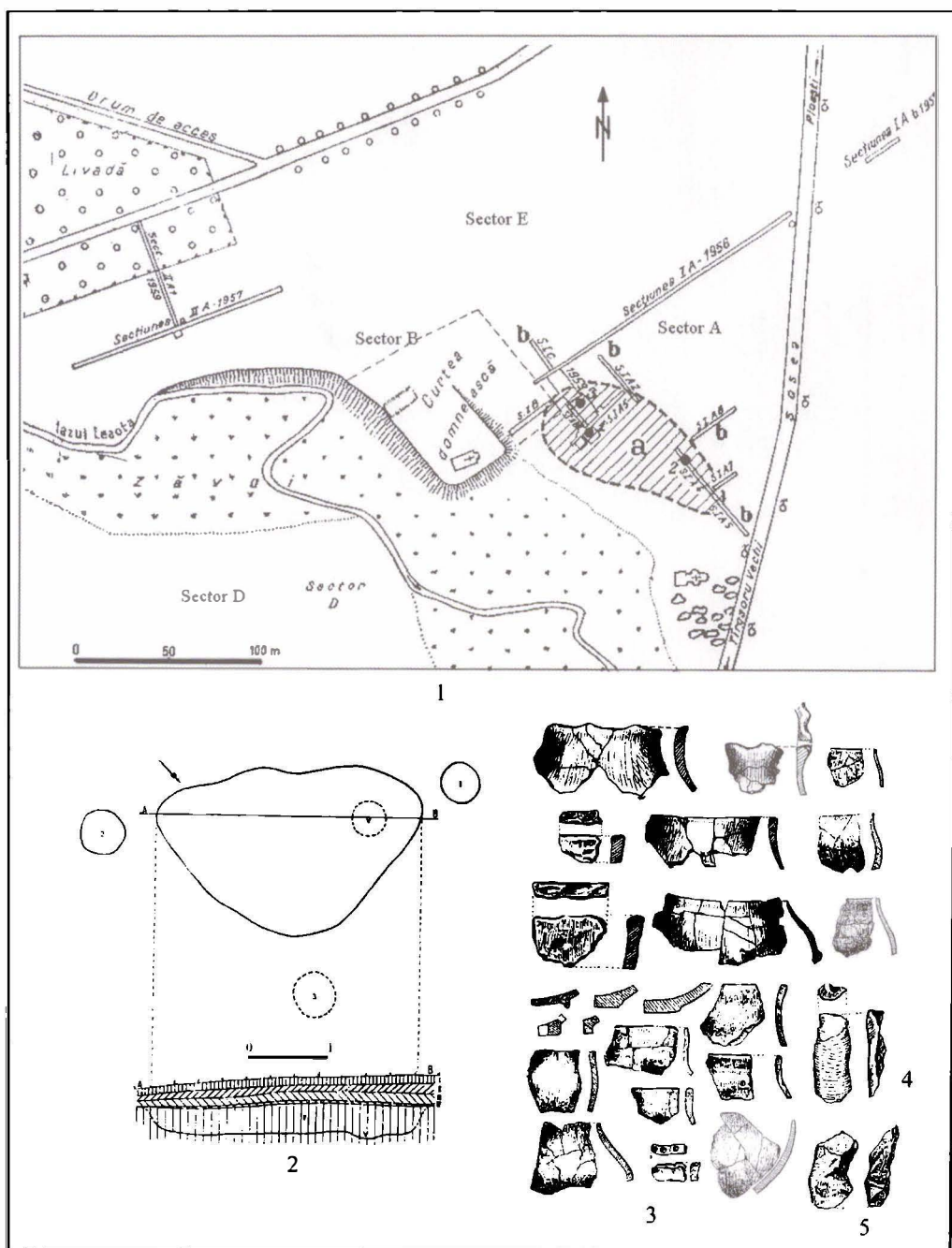
- Galați), în *Danubius*, II-III, p. 45-61;
- Dragomir I. T., 1983, *Eneoliticul din sud-estul Moldovei, aspectul Stoicani-Aldeni*, București;
- Dumitrescu Vl., 1974, *Arta preistorică în România*, București;
- Frânculeasa A., 2005, *Bibliografia arheologică a județului Prahova*, Ploiești;
- Govora P. Gh., 1995, *O preistorie a Nord-Estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea;
- Lazurcă E., 1977, *Un vas zoomorf gumelnițean descoperit la Luncavița*, în *Peuce*, 6, p. 19-22;
- Marinescu-Bîlcu S., 1999-2000, *Rhyta sau vase zoomorfe*, în *BMTA*, 5-6, p. 251-261;
- Maxim Z., 1999, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca;
- Mirea P., 2005, *Considerații asupra locuirii Starcevo-Criș din sud-vestul Munteniei*, în *CCDJ*, XXII, p. 37-52;
- Morintz S., 1959, în Popescu D., Constantinescu N., Diaconu Gh., Morintz S., 1959, *Șantierul arheologic Târgșor*, în *Materiale*, VI, p. 727-745;
- Pandrea S., 2002, *Observații referitoare la plăcuțele rombice din lut descoperite în așezări Gumelnița din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei*, în *Studii de preistorie*, 1/2001, p. 105-113;
- Păunescu Al., 1970, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București;
- Popușoi E., 1971, *Câteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroe-Beloescu-Bârlad*, în *Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie*, decembrie 1964, vol. I, p. 30-41;
- Popușoi E., 1980, *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Grivița, jud. Vaslui*, în *Cercetări istorice*, S.N., XI, p. 103-134;
- Popușoi E., 2005, *Trestiana. Monografie arheologică*, Bârlad;
- Raduncheva A., 1976, *Prehistoric art in Bulgaria*, BAR International Series (Supplementary) 13, Oxford;
- Rosetti D. V., 1938, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhugel bei Bukarest*, în *JPEK*, 12, p. 29-50;
- Rosetti Dinu V., 1959, *Movilele funerare de la Gurbănești (r. Lehliu, reg. București)*, în *Materiale*, VI, p. 791-816;
- Teodorescu V., 1961, în Popescu D., Constantinescu N., Diaconu Gh., Teodorescu V., 1961, *Șantierul arheologic Târgșor*, în *Materiale*, VII, p. 631-644;
- Teodorescu V., 1963, *Cultura Criș în centrul Munteniei (Pe baza săpăturilor arheologice de la Tîrgșoru Vechi)*, în *SCIV*, 14, 2, p. 251-274;
- Teodorescu V., 1974, *Monumente din istoria județului Prahova*, în *Tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, Ploiești;
- Todorova H., 1978, *The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millennium B. C.*, BAR International Series (Supplementary) 49, Oxford;
- Zaharia E., 1962, *Consideration sur la civilisation de Criș a la lumiere des sondages de Leț*, în *Dacia*, VI, N.S., p. 5-51;
- Zaharia E., 1964, *Considerații despre cultura Criș, pe baza sondajelor de la Leț*, în *SCIV*, 15, 1, p. 19-44;

Abrevieri

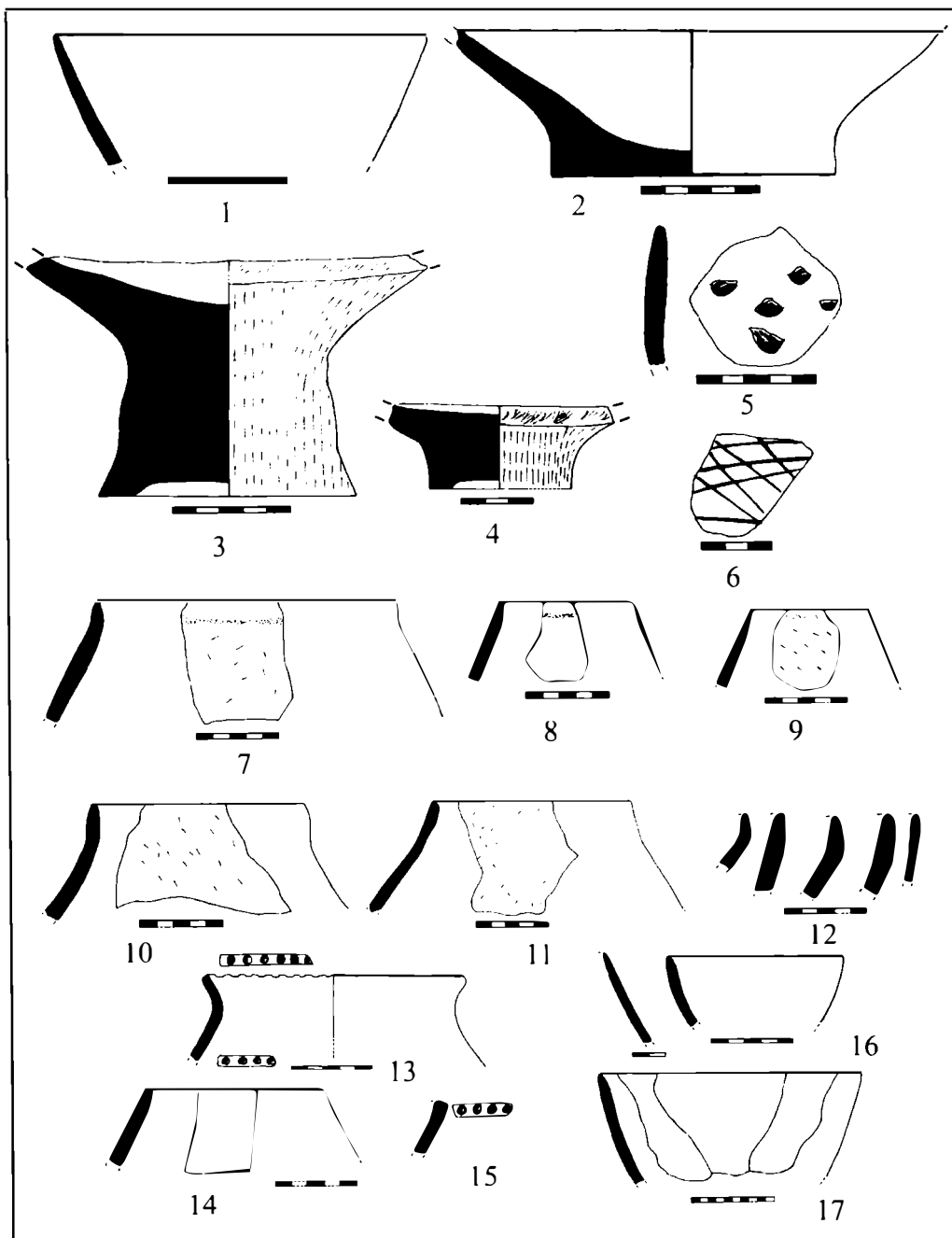
BMTA	Buletinul Muzeului „Teoharie Antonescu” Giurgiu;
CAMNI	<i>Cercetări Arheologice</i> , Muzeul Național de Istorie a României, București;
CCDJ	<i>Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos</i> , Muzeul Dunării de Jos Călărași, Călărași;
Dacia	Dacia S.N., <i>Revue d'archeologie et d'histoire ancienn</i> (1957);
Materiale	<i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , Institutul de Arheologie București. I (1953) – X (1973), București;
JPEK	<i>Jahrbuch fur Pahistoriche und Etnographische Kunst</i> , Berlin;
Peuce	<i>Peuce</i> , Tulcea;
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București, Institutul de Arheologie (1950-1974, 1974-). București;

Lista ilustrațiilor

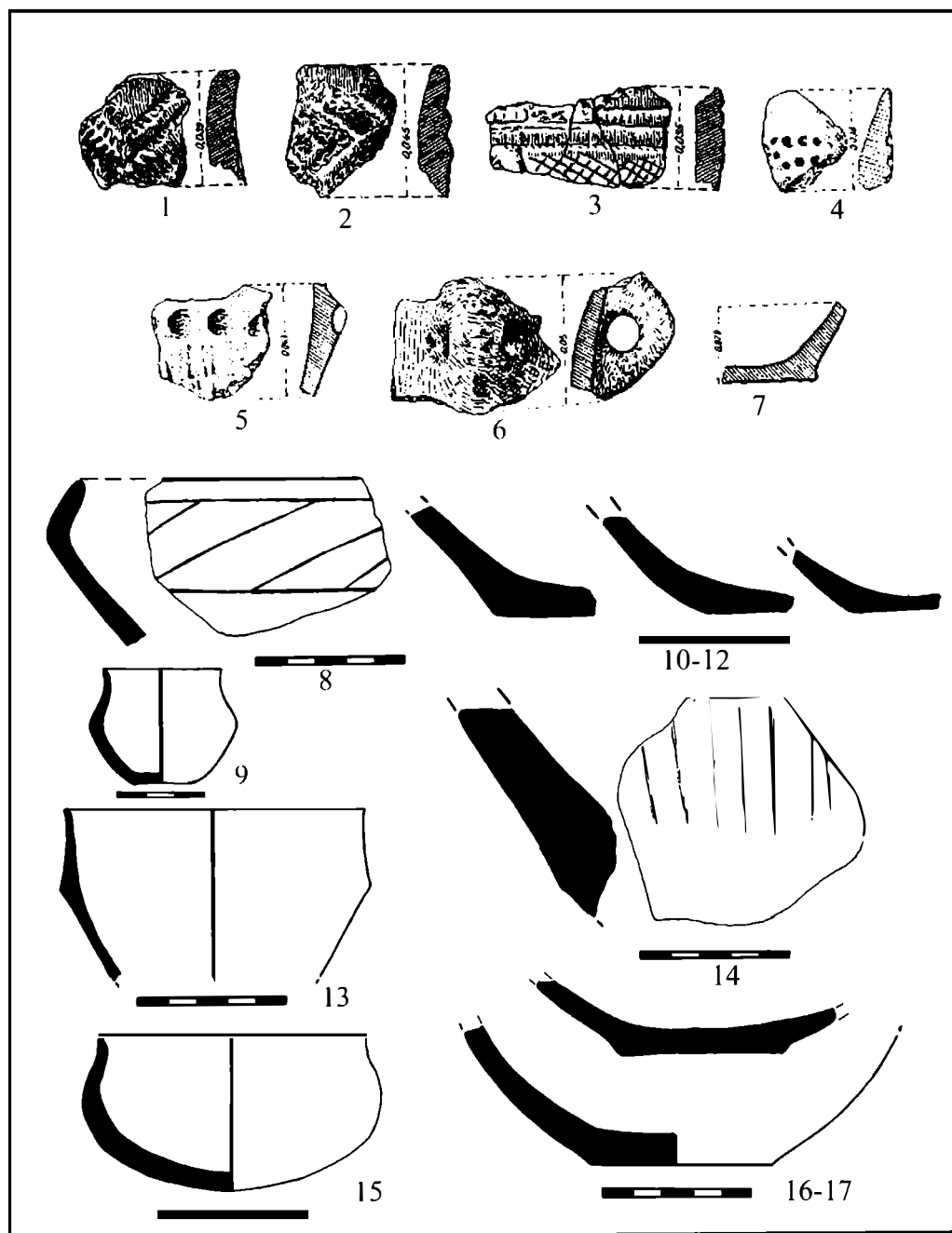
- Pl. 1.** 1. Târgșoru Vechi „La Mănăstire” (după Diaconu 1965);
2. Bordeiul 1 cultura Starcevo-Criș (după Teodorescu 1963);
3-4. Ceramică cultura Starcevo-Criș (după Teodorescu 1963);
4-5. Reprezentări antropomorfe (după Teodorescu 1963);
- Pl. 2.** 1-17. Ceramică Starcevo-Criș, așezare sector D;
- Pl. 3.** 1-3. Ceramică cultura Boian (după Diaconu et alii 1961); 4-7. Ceramică neolitică (după Diaconu et alii 1959); 8-17. Ceramică cultura Gumelnița;
- Pl. 4.** 1-7. Ceramică cultura Gumelnița;
- Pl. 5.** 1. Reprezentare antropomorfă; 2. Reprezentare zoomorfă;
3. Topor din piatră șlefuită; 4-9. Unelte din silex;
- Pl. 6.** 1-3. Ceramică cultura Starcevo-Criș; 4. Ceramică cultura Boian;
5. Ceramică cultura Gumelnița; 6. „Altăraș” din lut, cultura Starcevo-Criș; 7. Statuetă ornitomorfă din lut; 8. Reprezentare antropomorfă;
- Pl. 7.** 1. Topor din piatră șlefuită; 2, 4. Dălțițe din piatră; 3. Vârf din silex; 5. Reprezentare zoomorfă; 6-9. Unelte din silex;

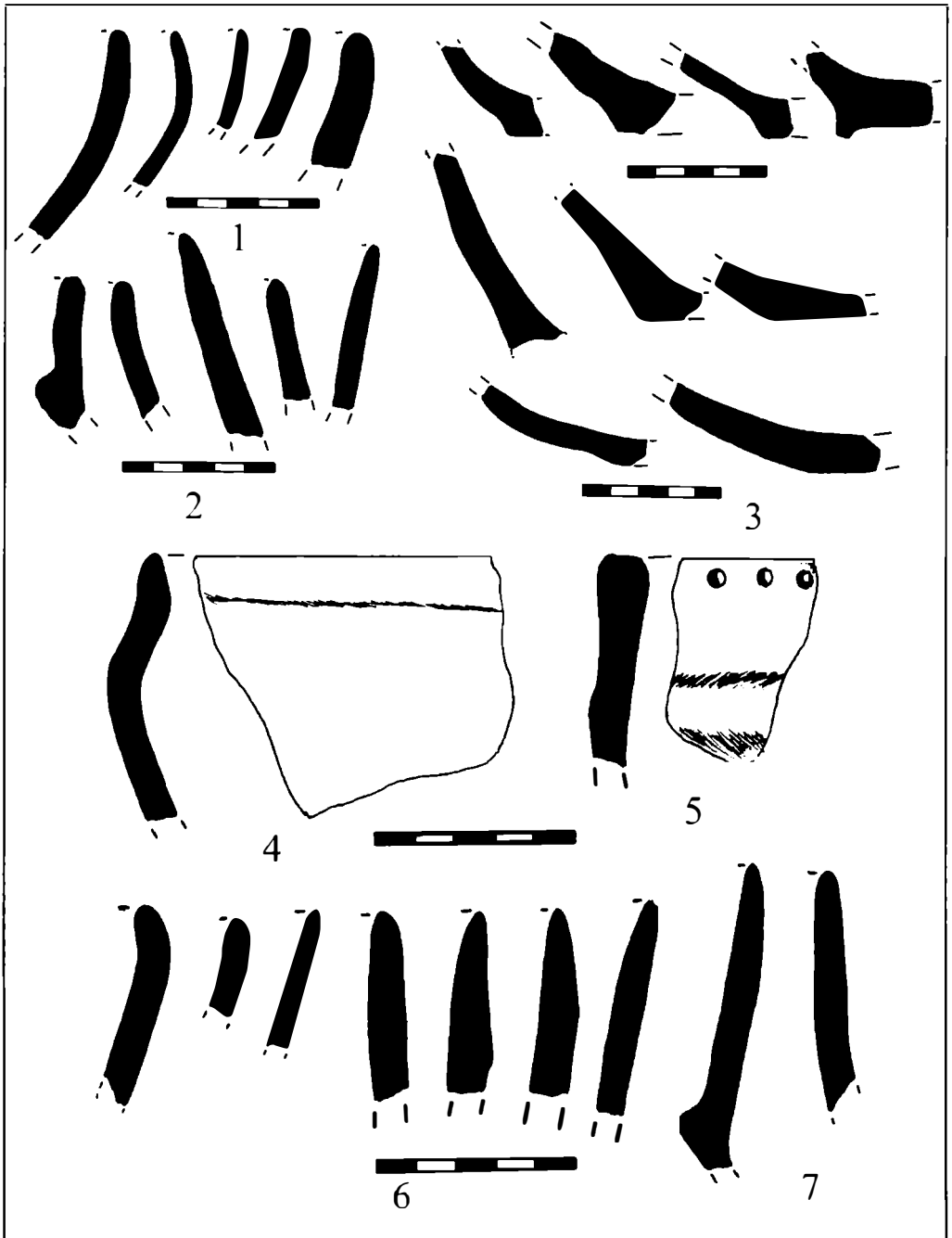
Planșa 1.

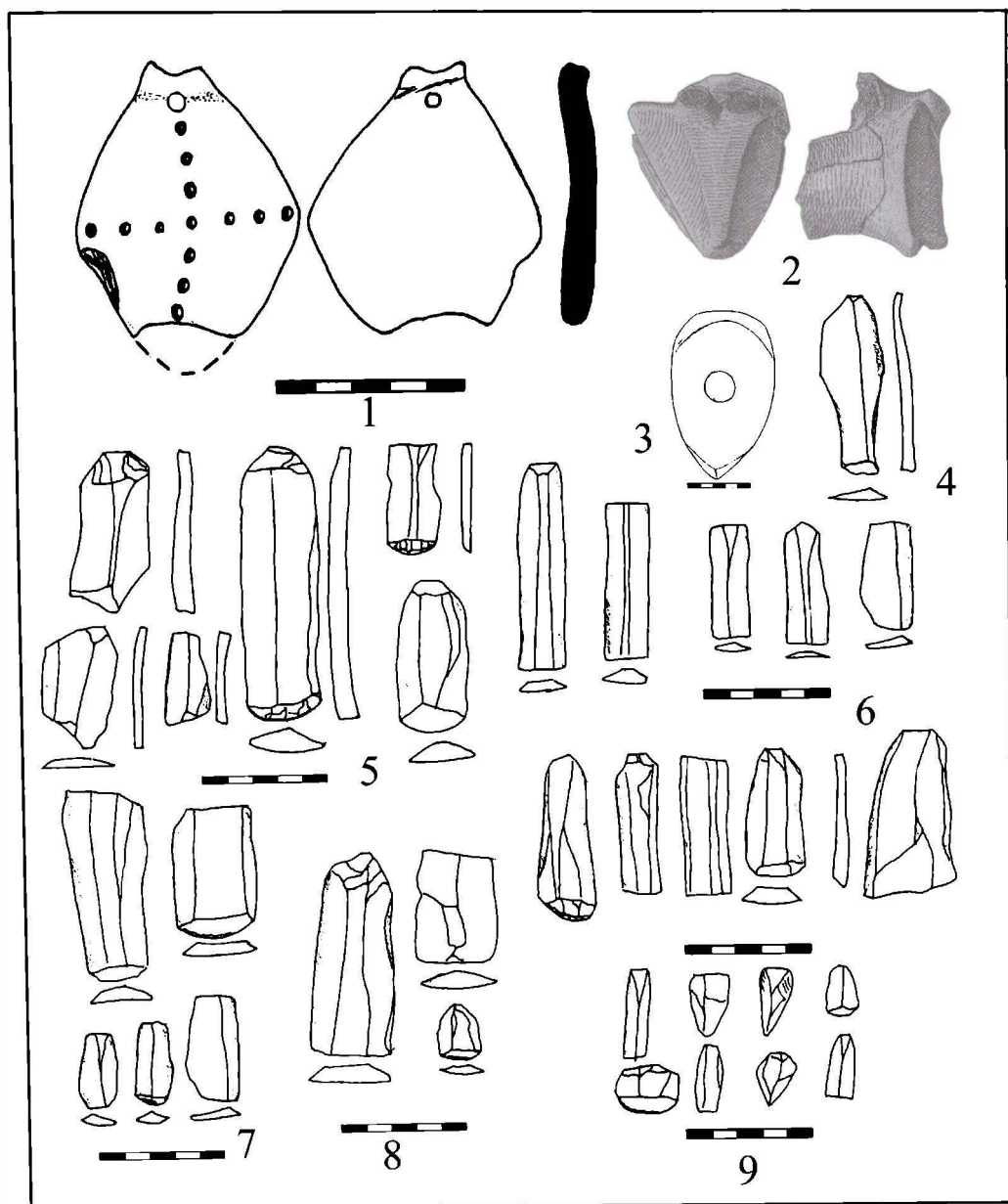
Planșa 2.

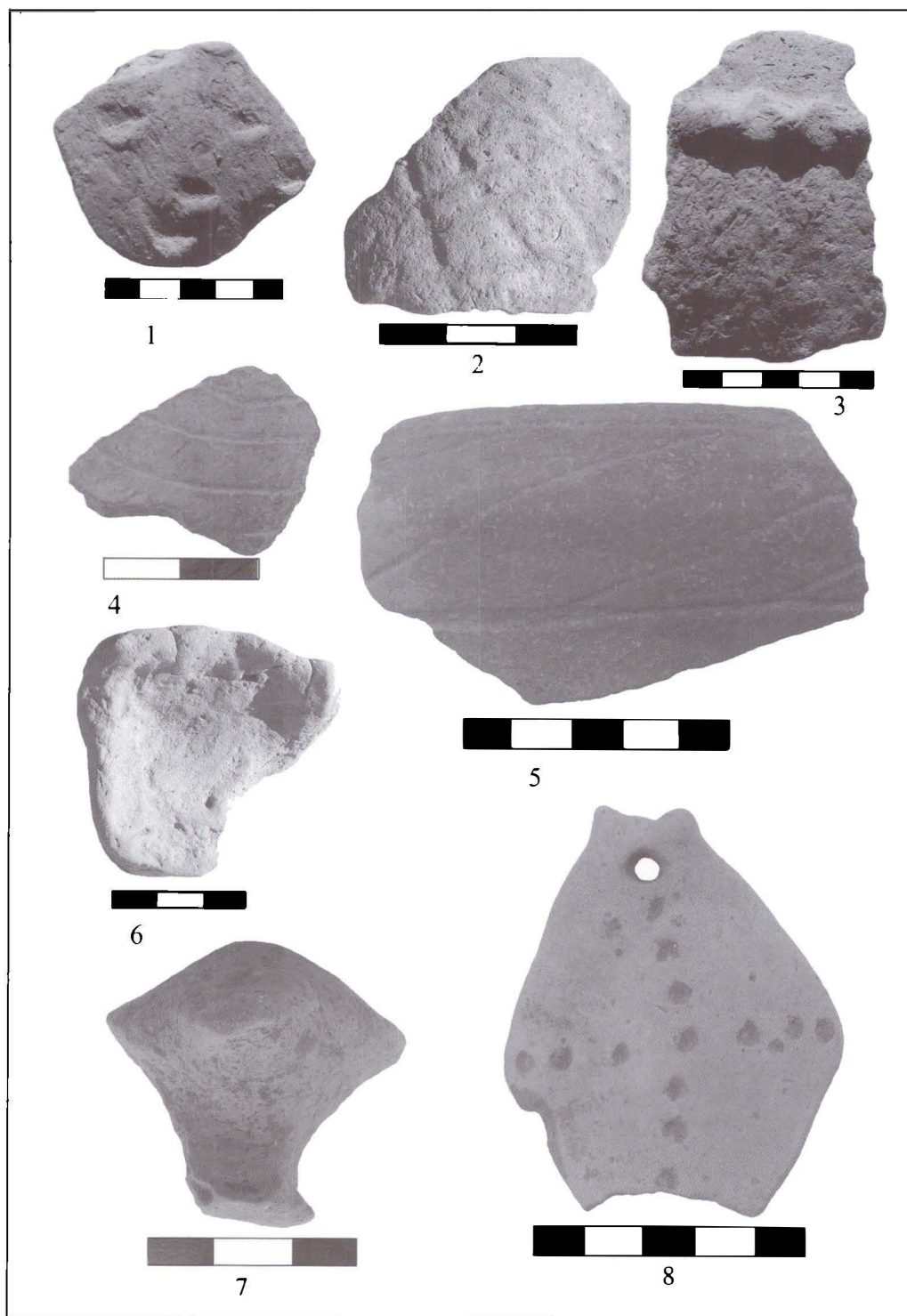
Planșa 3.

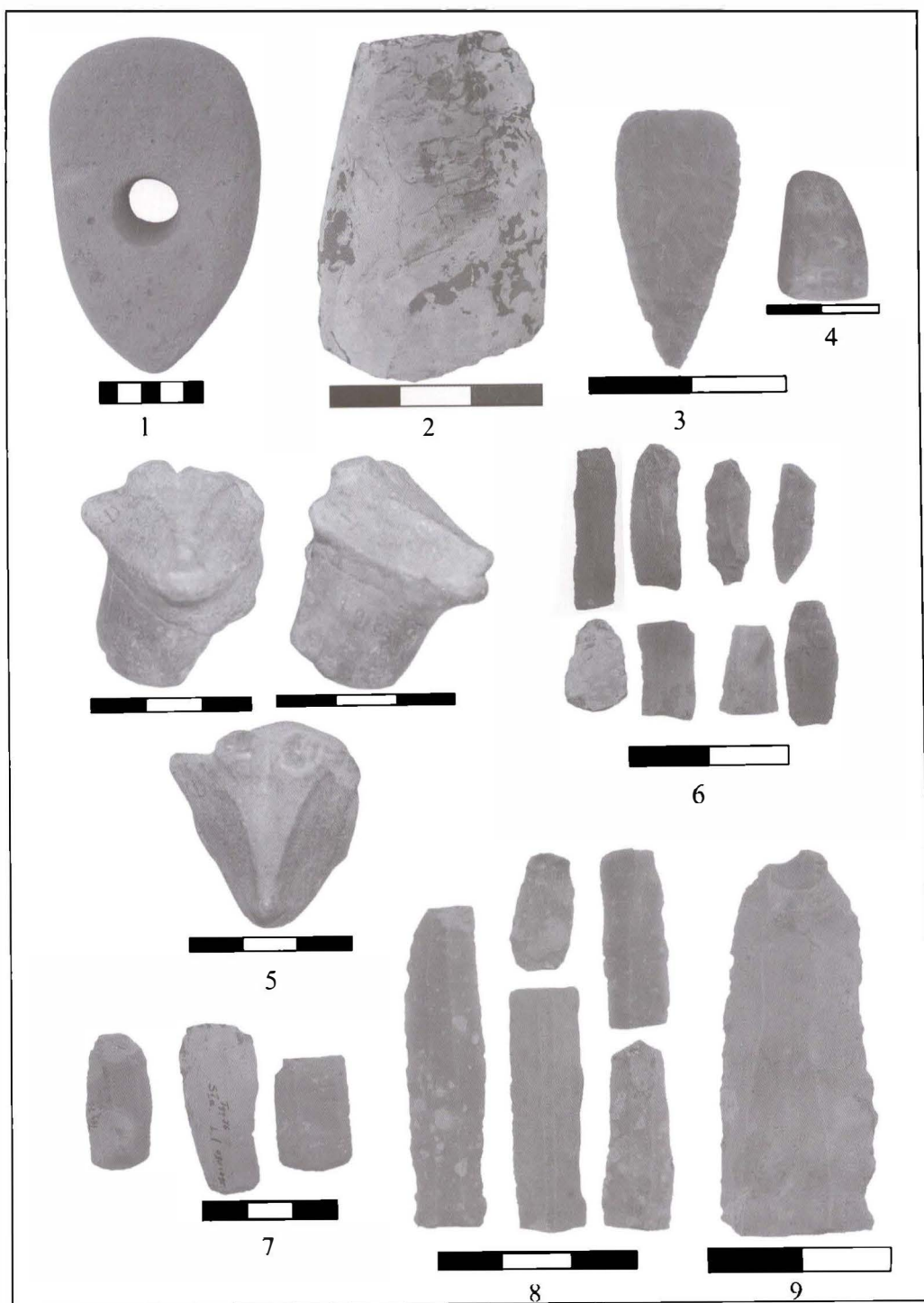
Planșa 4.

Planșa 5.

Planşa 6.

Planșa 7.

UN TOPOR SCHNECKENBERG DESCOPERIT LA RÂȘNOV-CETATE

Florea Costea, Adrian Andrei Rusu

În anii 1998-2001, la cetatea feudală de la Râșnov au fost efectuate cercetări arheologice necesare obținerii de date premergătoare începerii lucrărilor de restaurare. S-au avut în vedere atât cele două incinte de zid, cât și elementele de fortificare exterioare zidului medieval, anterioare acestei epoci și situate spre nord și est, cele trei valuri și tot atâtea șanțuri puse în evidență prin cercetările începute în anul 1970 fiind atribuite fazelor I și a II-a de locuire dacică (Costea 1970, p. 17-48; Costea 1989, p. 41-66; Costea 2002, p. 183-184; Costea 2004, p. 117-119). Vechile cercetări s-au soldat și cu descoperirea unei așezări de la începutul epocii bronzului, aparținând culturii Schneckenberg (Costea 1971, p. 737-742).

În anul 2000, în *Secțiunea 49*, m 1, la adâncimea de 1m, în valul mic „dacic” (exterior) a fost descoperit un topor de aramă de tip Glina III (Vulpe 1975, p. 64). Piesa a fost turnată în tipar bivalv și „finisată” imediat, la cald, „finisarea” constând în ciocănirea marginilor în așa fel încât să rezulte două borduri triplu fațetate; din cauza loviturilor, muchiile s-au arcuit spre centrul piesei și prezintă bavuri fine.

Integrată perfect topoarelor cu marginea în formă de calapod (Randleistenbeile), piesa de la Râșnov-Cetate are următoarele dimensiuni: L=113mm; l.corp=63mm; l.tăiș=65mm; grosime minimă corp=2,5mm; grosime maximă corp=7mm; l.maximă margine=8mm.

Tăișul este arcuit și perfect intact, fără nici o urmă de lovire de un obiect mai dur decât el, amănunt sinonim cu neutilizarea, dar care poate avea și altă explicație. În capătul opus tăișului, piesa prezintă doi pedunculii care „prelungesc” bordurile longitudinale, foarte probabil cu scopul de a marca mai bine locul de fixare a cozii sau a mânerului din lemn (împreună cu aceștia, toporul are lungimea de 113mm). Compararea dimensiunilor toporului de la Râșnov cu ale celorlalte piese din același tip, mai precis raportul dintre lungimea și lățimea maximă, demonstrează că analogiile cele mai apropiate le reprezintă topoarele de la Sf. Gheorghe (mai apropiat și ca formă, fig. 1/2) și de la Prundu (1,56, față de 1,64 și 1,68), cel mai „îndepărtat” fiind toporul de la Glina (1,39). La nici unul dintre acestea nu se constată existența celor doi pedunculi vizibili pe piesa de la Râșnov. O față și o margine (bordură) sunt acoperite de patină nobilă bine conservată, în timp ce opusul acestora prezintă suprafețe cu oxizi activi sau ușoare exfolieri ale patinei, dovadă a șederii îndelungate într-un mediu cu mult calcar (fig. 2/a-b).

Greutatea toporului înainte de curățire-conservare=257g.

În lipsa unei analize metalografice, la data primei menționări bibliografice a piesei am apreciat că aceasta este din bronz (Costea 2004, p. 28). Recentă analiză efectuată în Laboratorul Universității „Transilvania” din Brașov de către prof. Univ. Dr. Teodor Machedon și Ioan Mărginean, a dat următoarele rezultate: Cu 94%, Sn 5%, impurități 1%, de unde rezultă că ea a fost lucrată din cupru aproape pur.

După cum este cunoscut din literatura de specialitate, topoarele de aramă cu marginea în formă de calapod (Randleistenbeile) fac parte din **Tipul Glina** stabilit de către Alex. Vulpe, specific fazei a III-a a acestei culturi și variantei ei sud-transilvane, cultura Schneckenberg (Vulpe 1975, p. 64). Prima mențiune asupra existenței lor, alături de o daltă (Meissel) tot din aramă se întâlnește la Hermann Schroller (Schroller 1933, Taf. 55, Abb.8), mențiune asupra căreia Alfred Prox păstrează rezerve în ceea ce privește încadrarea corectă din punct de vedere cultural (Prox 1941, p. 27). Schroller, în schimb, nu are ezitări în acest sens și datează ambele piese în faza A din cultura Schneckenberg, amănunt la care adăugăm afirmația lui A. Prox că și în faza B a aceleiași culturi avem de-a face numai cu unelte din aramă curată, fără amestec de zinc sau de antimoniu; cel din urmă se baza pe rezultatele analizei chimice efectuată de către inginerul Walter Türk în laboratoarele unor întreprinderi metalurgice transilvănene: „Die zur Untersuchung übersandten Materialien enthalten kein Zinn und Antimon, sie sind aus Kupfer gearbeitet“ (cf. Prox 1941, p. 43 și nota 26). Or, după cum se poate vedea din analiza piesei de la Râșnov-Cetate, afirmațiile celor doi iluștri arheologi brașoveni sunt foarte corecte.

Ulterior apariției monografiei lui A. Prox, cercetările arheologice sau de teren efectuate în aria culturilor Glina III și Schneckenberg au contribuit la descoperirea altor topoare de acest tip, cele mai cunoscute, datate și încadrate cultural fiind cele cinci piese incluse de către Alexandru Vulpe în *corpus*-ul din anul 1975 (Vulpe 1975, p. 64-65 și Taf. 36/326-330). Acestora li se pot adăuga toporul pomenit de către H. Schroller (1933, Taf. 55, Abb. 8) dar nereținut ca atare de către Alex. Vulpe, și cel recent descoperit la Râșnov.

Facem precizarea că toate topoarele de acest tip și atribuite celor două culturi au fost descoperite în perimetrul unor așezări civile, nici unul în afară, ca piesă izolată. Credem acest lucru și despre toporul de le Verbicioara, afirmațiile lui D. Berciu fiind elocvente în sensul că piesa respectivă nu aparține culturii al cărei eponim este tocmai localitatea descoperirii: „...și o secure plată, cu marginile ridicate (fig. 1/3). Aceasta a fost descoperită la baza stratului de cultură Verbicioara de pe așezarea B de la Verbicioara și imediat deasupra stratului de cultură Glina III” (Berciu 1961, p. 231); „...auf den untenen Niveaux der Verbicioara-Kultur, unmittelbar über der Glina III-Kultur der Ansiedlung Verbicioara B wurde ein Randleistenbeil von gedrungener Form gefundenen” (Berciu 1961b, Abb. 1/3). Dacă reputatul învățat ar fi constatat o cât de mică deranjare a nivelului Glina III de către locuitorii comunității Verbicioara, cu siguranță ar fi menționat-o.

La fel de sigură este și atribuirea piesei de la Râșnov pe seama purtătorilor culturii Schneckenberg, de la începutul epocii bronzului. Fără a se face precizarea dacă avem de-a face cu o așezare deschisă sau cu una fortificată, anterior s-a afirmat doar că materialele descoperite aparțin în principal fazelor A și B ale culturii (Costea 1971, p. 737-742). Sumare referiri la sit s-au mai făcut cu prilejul publicării vestigiilor din fortificația dacică de acolo (Costea 1970, p. 17-48; Costea 1989, p. 41-66; Costea 2004, p. 117; Costea 2002, p. 183-184; Costea, Ștefănescu 2003, p. 11-30, nr. 4, 31, 34, 38, 59, 62).

Râșnovul, ca localitate, dar fără precizări topografice, era cunoscut și înainte de anul 1970 cu descoperiri Schneckenberg, dar nu pe Dealul

Cetății. Ele se datorează lui H Schroller, care menționează un mormânt în cutie de piatră (Steinkistengrab), fără alt inventar. Se pare că în cistă fuseseră depuse două schelete. Dimensiunile acestora erau destul de reduse în comparație cu ale cistelor contemporane: L=1m; l=0,65m; gr=052m, iar orientarea Est-Vest. Descoperirea a avut loc în anul 1900, probabil cu ocazia unor lucrări agricole, deși acest amănunt nu se specifică (Feldarbeiten), într-un loc neprecizat din „...împrejurimile comunei Râșnov” („In der Umgebung der Gemeinde Rosenau”, Prox 1941, p. 72). Mormântul poate data din fazele B sau C ale culturii: analiza inventarelor celor 11 morminte cunoscute la acea dată în Țara Bârsei l-a condus pe autor să conchidă că nici unul nu datează din faza A (Prox 1941, p. 76).

Lipsa oricărei aluzii la o posibilă localizare a descoperirii pe Dealul Cetății (unde lucrările agricole erau excluse), dar și orice urmă de indicare a amplasării mormântului („In der Umgebung der Gemeinde Rosenau” putând fi și în Câmpia Bârsei) conduce spre concluzia că în prezent se poate afirma că pe raza localității există cel puțin cinci puncte cu vestigii Schneckenberg: Dealul Cetății, cista abia amintită, precum și alte trei situri din care au rezultat ceramică fragmentară sau vase în formă de *askos* (Peștera Ödweg, Peștera Gura Cheii și dealul din imediata vecinătate a Cetății Râșnov (sud-est), către Biserica lui Mircea cel Bătrân (Costea 2004. p. 53 cu bibliografia).

În ceea ce privește înfățișarea și caracterul așezării de la începutul epocii bronzului de pe Dealul Cetății se pare că se pot adăuga elemente noi față de cele datorate săpăturilor mai vechi, chiar dacă nici acum nu dispunem de o informație completă sau măcar mulțumitoare. Cert este doar că săpăturile dintre 1998 și 2001 par să demonstreze că valurile dacice menționate în repetate rânduri nu reprezintă construcțiile defensive cele mai vechi: la baza unuia dintre ele se observă un val mai vechi, de dimensiuni mai mici, în care a fost semicuptorit un mormânt dublu, cu siguranță anterior *Latène*-ului dacic¹. Acest val a fost ulterior augmentat de daci, fiind înglobat sistemului lor de apărare. Fără a reveni acum asupra epocii dacice, se poate deduce că anterior acesteia, poate chiar la începutul epocii bronzului, dealul a fost fortificat cu măcar un val prevăzut cu palisadă. Datarea foarte probabilă a mormântului amintit în faza C a culturii Schneckenberg (la data descoperirii am afirmat că el poate data de la finele eneoliticului sau de la începutul epocii bronzului) relevă și un alt aspect, la fel de interesant: în faza C a culturii, localnicii renunțaseră la valențele strategice ale fortificației: altfel nu ar fi ales ca loc de mormânt tocmai baza valului. Nu este însă exclus ca la acea dată fortificația să-și fi restrâns dimensiunile, retrăgându-se spre acropolă, locul mormântului rămânând în afara zonei apărare.

Și într-un caz și în altul, toporul de aramă de pe Dealul Cetății de la Râșnov este primul descoperit într-o așezare Schneckenberg foarte probabil întărită cu val și șanț. După cum deja s-a afirmat, el poate fi datat în fazele A sau B ale culturii amintite. Ca utilizare și răspândire teritorială a topoarelor de acest tip (culturile Glina III și Schneckenberg) nu credem că în prezent pot fi adăugate elemente noi față de cele precizate de către Alexandru Vulpe în anul 1975. De aceea și rândurile de față au avut ca scop doar punerea în circuit științific a încă unui topor de aramă de „Tip Glina” (Vulpe 1975, p. 64-65)².

UN HACHE EN CUIVRE DECOUVERT À RÂȘNOV-CETATE, DEP. DE BRAȘOV - RÉSUMÉ -

L'auteur presente un hache en cuivre decouvert dans l'établissement fortifié de Râșnov-Cetate, dep. de Brașov, pièce daté à le début d'époque du bronz, la phase A de la culture Schneckenberg (fig. 1/a et fig. 2). Les dimensions, la poids et l'analyse chimique, ici dessus.

Note

¹ Mormântul va face obiectul unui studiu special, cu care ocazie vor fi publicate și alte vestigii Schneckenberg.

² La cercetări a participat și Dan Dana.

Explicația figurilor. Explications de figures. Abbildungen

Fig. 1: a-toporul de la Râșnov-Cetate; b-toporul de la Sf. Gheorghe, Covasna (după M. Roska)/a-hache de Râșnov-Citadelle; b-hache de Sf. Gheorghe, dep. Covasna (d'après M. Roska)/a-Randleistenbeil aus Rosenau; b-Randleistebeil aus Sf. Gheorghe (nach M. Roska).

Fig. 2. Toporul de la Râșnov-Cetate/Hache de Râșnov-Citadelle/Randleistebeil aus Rosenau.

Desene/dessins: Mihaela Ciooc.

Fotografii/photos: Paul Pavel

Bibliografie

Berciu 1961, D. Berciu, *Câteva probleme ale culturii Verbicioara*, în SCIV, 12, 1961, 2, p. 227-240.

Berciu 1961a, D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, în Dacia, N.S., 5, 1961, p. 123-161.

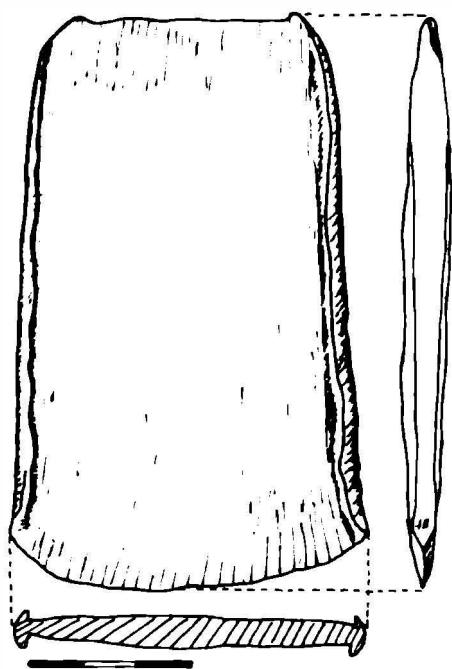
Bichir 1962, Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit in südöstlichen Transilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuculata und Mîndrișca)*, în Dacia, N.S., 6, 1962, p. 87-114.

Ciugudean 1995, H. Ciugudean, *Cultura Schneckenberg (The Schneckenberg culture)*, în *Comori ale epocii bronzului în România (Treasures of the bronze age in Romania)*, București, 1995, pp. 138-139, 143-144, cu bibliografia.

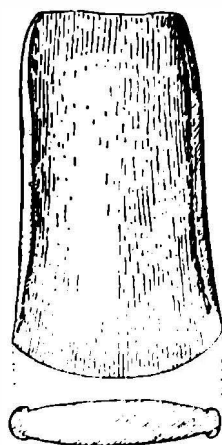
Costea 1970, Fl. Costea, *Așezarea dacică de la Râșnov*, în *Cumidava*, 4, 1970, p. 17-48.

Costea 1971, Fl. Costea, *O nouă descoperire arheologică la Râșnov*, în *Cumidava*, 5, 1971, p. 737-742.

- Costea 1989, Fl. Costea, *Cercetările arheologice de la Râșnov-Cetate*, în *Cumidava*, 14, 1989, p. 41-66.
- Costea 2002, Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane. Contribuții la etnogeneza și continuitatea românilor*, Brașov, 2002, p. 183-184.
- Costea, Ștefănescu 2003, Fl. Costea, R. Ștefănescu, *Descoperiri arheologice de pe teritoriul județului Brașov, în Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003, p. 11-30 și Catalog, piesele nr. 4, 31, 34, 38, 59, 62.
- Costea 2004, Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004 (ediția a II-a), pp. 28, 53, 117-119.
- DIVR 1976, *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
- Prox 1941, Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt [Brașov], 1941.
- Roman 1986, Petre I. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 29-55.
- Rusu, Costea 2000, A. A. Rusu, Fl. Costea, *Cronica*, 2000, *sub voce* Râșnov.
- Rusu, Costea 2001, A. A. Rusu, Fl. Costea, *Cronica*, 2001, *sub voce* Râșnov.
- Roska 1942, Roska Marton, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Kolozsvár [Cluj], 1942.
- Schroller 1933, Hermann Schroller, *Stein- und Kupferzeit Siebenbürgen*, 1933.
- Vulpe 1975, Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, II, în *Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung IX, Band, 5, München, 1975.

1.

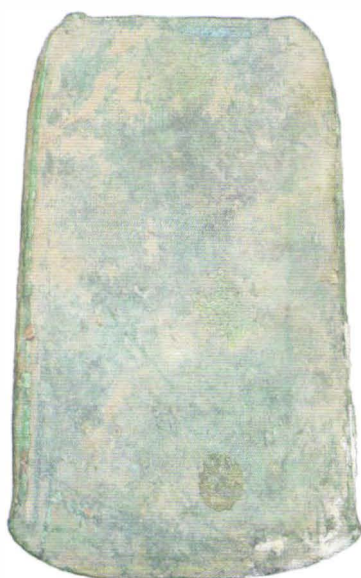

2. fără scară

Fig.1.

a.

b.

Fig. 2.

OBSERVAȚII PRIVIND DESCOPERIRILE CU CARACTER FUNERAR DIN EPOCA BRONZULUI DE LA ROTBAV, COMUNA FELDIOARA, JUDEȚUL BRAȘOV

Oliver Dietrich și Laura Dietrich

Descoperirile de epoca bronzului din Rotbav, punctul „La Pârâuț” au intrat în literatura de specialitate în urma efectuării mai multor periegeze și a cercetărilor întreprinse de către A. Vulpe și M. Marcu între anii 1970-1973.

Situl arheologic este situat între satele Rotbav și Feldioara, pe o terasă din partea stângă a râului Olt, pe un platou cu dimensiunile de aproximativ 200x190m. În săpăturile vechi au fost descoperite cca. 150 de complexe, în majoritate gropi, cu material aparținând culturilor Coțofeni, Tei, Wietenberg și Noua (Fig.1)¹.

Deși materialul rezultat din săpăturile vechi a rămas în cea mai mare parte nepublicat, situația stratigrafică de la Rotbav a fost folosită des în literatura de specialitate ca argument al suprapunerii stratigrafice dintre culturile Wietenberg (Faza 3/C) și Noua.

În studiul de față se intenționează discutarea unui alt aspect al descoperirilor de la Rotbav „La Pârâuț”, și anume a celor cu caracter funerar. Prima parte a studiului este dedicată descoperirilor mai vechi, întâmplătoare, în cea de a doua parte se vor prezenta rezultatele noilor cercetări din 2005.

În 1961, a fost construită șoseaua asfaltată dintre Feldioara și Rotbav. În timpul lucrărilor a fost descoperit întâmplător un mormânt de inhumatie în cistă de piatră (*Hockerbestattung in Steinkiste*), în poziție chircită, cu orientarea est-vest (Székely 1970, 310). După descrierea lui Z. Székely se mai găsiseră, la construcția șoselei, ceramică, oase și obiecte de bronz, ceea ce este o dovadă în plus a situării mormântului în arealul așezării din punctul la „Pârâuț”, așezare care a fost „tăiată” în partea sudică de noua stradă.

Mormântul descoperit era lipsit de inventar, ceea ce a îngreunat încadrarea sa cronologică și culturală.

Pe baza ritului de înmormântare, Z. Székely atribuisese inițial mormântul culturii Schneckenberg (Székely 1970, 310). În 2000, constatând apropierea complexului de așezarea din punctul „La Pârâuț”, același autor revine și pledează pentru o încadrare în cultura Noua, unde de asemenea sunt cunoscute înmormântările în cistă de piatră (Székely 2000, 177).

Interesantă în acest context este o observație a lui Z. Székely, mai puțin luată în considerație în literatura de specialitate, și anume că sub schelet, în partea superioară a acestuia, se afla un strat de cenușă, cărbune și oase incinerate.² Acest detaliu este cunoscut în 8 cazuri în cultura Noua (Sava 2002, 191).³ Cu toate acestea, în lucrarea sa monografică despre înmormântările culturii Noua, E. Sava (2002, 122 urm) încadrează mormântul în cultura Schneckenberg.

În căutarea analogiilor din cadrul culturii Schneckenberg ne-am îndreptat

atenția către o descoperire mai timpurie de pe teritoriul orașului Brașov.

În 1899 a fost descoperit întâmplător un mormânt în cistă de piatră, din păcate răscolit de descoperitori (Prox 1941, 70 urm.). Din descrierea acestora, A. Prox a încercat o reconstruire a stadiului inițial al mormântului: scheletul ar fi fost orientat est-vest iar oasele mortului ar fi fost ușor arse. Lângă schelet s-ar fi găsit fragmente ceramice, un obiect din silex și un vas cu una sau două torți supraînălțate (materialul a rămas nepublicat). Pentru acest vas, A. Prox a căutat analogii în afara culturii Schneckenberg, mai ales în culturile Tei sau Monteoru.⁴ O încadrare a mormântului în cultura Schneckenberg este deci problematică. Mormântul ar putea aparține după descriere și culturii Noua.

Cele mai noi studii despre cultura Schneckenberg menționează un singur caz de înmormântare birituală în cadrul acestei culturi, și anume mormântul în cistă de la Rotbav (Székely 1997, 41; Băjenaru 2003, 197-2001, 85, Nr. 527-529). Luând în considerație lipsa analogiilor pentru acest tip de înmormântare, și faptul că la Rotbav „La Pârâuț” nu au fost gasite până acum urme de locuire ale culturii Schneckenberg, credem că mormântul descoperit în 1961 aparține mai degrabă culturii Noua, care este bine reprezentată în așezarea din acest punct.⁵

În săpăturile dintre 1970-1973 nu s-au descoperit alte complexe cu caracter funerar. Cercetărilor arheologice din 2005, în cadrul cărora au fost descoperite 2 morminte, au adus date noi referitoare la această problematică.⁶

Cu toate că cele două complexe încă nu au fost cercetate complet, credem că prezentarea lor în articolul de față aduce o contribuție semnificativă la cunoașterea unor aspecte ale ritului și ritualului funerar în cultura Wietenberg.

Cele două complexe (Nr. 6 și 7), sunt dispuse în partea nord-vestică a platoului, în profilul nord-vestic al secțiunii VIII, la o distanță de câțiva metri de gropile contemporane aparținând așezării (Fig. 1).

Complexul 7 a apărut imediat sub stratul vegetal, la adâncimea de -0,30m, sub forma unei pete de culoare gri-închis- negru. La 0,25cm de marginea estică a petei a fost observată urna funerară, acoperită cu o lespede de piatră fragmentară, perforată central (Fig.2, jos). Vasul este un castron cu toarta ruptă, decorat cu spirale duble realizate în tehnica inciziei, și incrustate cu pastă albă.⁷ Atât forma, cât și decorul sunt tipice culturii Wietenberg. Acest tip de decor, realizat în tehnica *Zahnstempelung*, a fost încadrat de Boroffka în faza C a culturii Wietenberg (Boroffka 1994, Typentafel 23 Nr. 33, 250). Urna de la Rotbav este însă incizată, iar forma aparține mai degrabă fazei B după Boroffka, tipul TD3h (Boroffka 1994, 280). Din aceste considerente propunem o încadrare cronologică în faza B sau C a mormântului.

La nivelul gurii urnei, la o distanță de 15, respectiv 23 cm erau așezate 2 cercuri concentrice formate din melci de râu (aproximativ 20-25 melci).⁸

Groapa mormântului, în partea surprinsă în secțiune, avea un diametru de aproximativ 1,60m și o adâncime de -0,35m până la stratul steril. În umplutura ei au fost diferențiate 3 straturi: un strat de culoare gri-deschis în partea superioară, un strat de culoare gri-închis, negru la mijloc și un strat subțire de lemn carbonizat pe fundul gropii. În marginea superioară, în partea

de sud, s-a conturat o lentilă de pământ de culoare gri-închis, un indiciu că groapa se continua în sus. Este posibil ca groapa inițială să fi avut un diametru mai mare și să fi fost săpată în două etape, prin lăsarea unei trepte.

Atât în umplutura gropii, cât și în interiorul urnei s-au descoperit multe fragmente de oase incinerate, de culoare neagră (ceea ce presupune o temperatură de ardere de cel puțin 400°C), printre care și un fragment de craniu uman. Este vorba de un mormânt biritual, de incinerare în urnă și groapă. Acest tip de rit e cunoscut în cultura Wietenberg, de exemplu în necropola de la Dumbrăvița (Soroceanu, Retegan 1981, 205). Mormântul este lipsit de inventar.

O posibilă reconstruire a ritualului funerar ar fi următoarea: după ce groapa a fost săpată (datorită adâncimii ei a fost lăsată probabil o treaptă), a fost arsă scurt timp pe fund și pe marginile laterale (probabil în sensul unei purificări rituale).⁹ După arderea mortului, sigur nu în groapa mormântului (având în vedere dimensiunile ei și lipsa urmelor de ardere puternică), resturile mai mari de oase au fost culese și depuse în urnă; restul de oase, împreună cu resturile rugului funerar (pământ puternic ars, cărbune) au fost luate și depuse în groapă. Apoi fost depusă urna funerară, care a fost acoperită cu o lespede de piatră cu perforată central (gaura sufletului?). În jurul urnei au fost așezați melcii, în două cercuri concentrice; în parte pe așa-numita treaptă, în parte pe umplutura gropii.

Depunerea de melci în mormintele culturii Wietenberg nu este necunoscută. O analogie ar fi M. nr. 5 din așezarea de la Derșida, unde au fost depuși melci de tip Dentalium (Chidioșan 1980, Pl. 39.43; 7.12; Boroffka 1994, 225). Deosebirea constă atât în modul de depunere, cât și în alegerea speciei de melci : melcii de tip Dentalium sunt localizați în Marea Mediterană, iar depunerea lor în mormântul de la Derșida a constituit un act deosebit; la Rotbav au fost preferați melci de râu (probabil din Oltul aflat în apropiere), iar actul deosebit constă în modul de depunere. Din acest aspect, mormântul de la Rotbav constituie un unicat.

Analogii pentru depunerea de melci în morminte se găsesc și în afara culturii Wietenberg. La Năieni s-au descoperit depuneri de până la 2000 de melci în morminte de inhumație în cistă de piatră, datate în bronz timpuriu (A. Vulpe, V. Drâmbocianu 1981). Mormintele de la Năieni nu constituie o analogie directă pentru cele de la Rotbav, dar sunt indicii pentru utilizarea melcilor în ritualul funerar din epoca bronzului.

Complexul nr. 6 (fig. 3, sus) a fost descoperit de asemenea în colțul nord-vestic al secțiunii VIII, la 1,08m de complexul 7. În campania din 2005 a fost dezvelit parțial, urmând a se continua cercetările în 2006. Complexul 6 se adâncește de la același nivel ca și complexul 7 și s-a conturat în plan sub forma unei gropi ovale, cu dimensiunea de 0,60cm, de culoare asemănătoare gropii complexului 7. La marginea estică a gropii era așezată o lespede de piatră de andezit verzui, de formă quasi-ovală, cu dimensiunile de 34x25x7cm. Din umplutura gropii provin mai multe fragmente ceramice mărunte, greu de încadrat cultural, dar în mod sigur de epoca bronzului, fragmente de arsură, chirpic, un fragment nears de calotă craniană umană și 3 fragmente de oase arse. O posibilă explicație a poziției marginale a lespezii ar fi deplasarea ei accidentală de către plug sau depunerea ei intenționată ca

„marcaj” al mormântului.

În apropierea celor două complexe, dar nu din stratul de cultură a apărut un ac de bronz cu capul rulat de tip „Rollenkopfnadel”. Corpul și vârful acului erau îndoite. Este posibil ca acțiunea de îndoire să fi fost intențională, pentru scoaterea lui din circulație și refolosirea lui în cadrul ritualului funerar, dacă am admite că există o legătură între ac și cele două morminte.¹⁰

Acele de tip „Rollenkopfnadel” au o circulație mare în epoca bronzului și nu constituie indicatori cronologici siguri. În cultura Wietenberg sunt cunoscute până acum 4 ace de acest tip (Boroffka 1994, 232).¹¹

Ace de tip „Rollenkopfnadel” apar în număr mai mare în contextul culturii Noua. O încadrare a acului de la Rotbav în acest context cultural ar fi dificilă, pentru că în partea vestică a secțiunii VIII, unde a fost descoperit acul, lipsesc orice complexe aparținând culturii Noua.¹²

În cercetările viitoare se intenționează o mărire a secțiunii VIII în partea nord-vestică, unde au apărut cele două complexe. Scopul cercetării este stabilirea caracterului noilor descoperiri: un grup mic de morminte la marginea așezării, sau o necropolă mai mare.¹³

Un aspect interesant rămâne alegerea locurilor de înmormântare diferite: mormintele descoperite în 2005, care pot fi puse în legătură cu cadrul cultural Wietenberg sunt dispuse în partea nord-vestică a platoului, în timp ce mormântul descoperit în 1961, aparținând probabil contextului cultural Noua se plasează în sudul platoului, la o distanță de 150-200m de celelalte.

În concluzie, alegerea aceluiași spațiu de locuit, dar a locurilor de înmormântare diferite poate sugera atât o diferență cronologică, cât și una culturală (în sensul unei separări voite de vechiul spațiu) între culturile Wietenberg și Noua.

ANMERKUNGEN ÜBER GRABMALFUNDE AUS DER BRONZEZEIT IN ROTBACH (ROTBAV), KREIS KRONSTADT - ZUSAMMENFASSUNG -

Die Verfasser setzen sich mit alten und neuen Grabfunden an der Fundstelle Rotbav, „La Pârâuț” auseinander. Neben einer in den 1970er Jahren von A. Vulpe und M. Marcu durch Ausgrabungen erforschten Siedlung stammt von dort ein Steinkistengrab, das 1961 beim Straßenbau zufällig entdeckt wurde (Székely 1970). Da die Hockerbestattung keine Beigaben enthielt, ist ihre kulturelle Zuordnung in der Literatur umstritten. Die Verfasser vertreten den Standpunkt, das die Bestattung aufgrund eines Details im Bestattungsritus, nämlich einer Ascheschicht mit Holzkohle - und Knochenresten im Rückenbereich des Toten eher zur Noua-Kultur gehört, für die solches mehrfach belegt ist (Sava 2002, 191) und nicht wie gelegentlich vorgebracht zur Schneckenbergkultur, in der analoge Befunde fehlen.

Bei neuen Ausgrabungen im Jahre 2005 konnten zusätzlich in etwa 150-200m Entfernung zum genannten Befund zwei Befunde der Wietenberg-Kultur teilweise untersucht werden, von denen einer sicher, der andere vermutlich als Grab anzusprechen ist.

Beide Befunde lagen in Schnitt VIII (Abb. 1).

Befund 7 zeichnete sich in etwa 0,35m Tiefe unmittelbar unter dem Pflughorizont als dunkelgrau-schwarze Verfärbung, mit etwa 1,60m Durchmesser ab. Schon unmittelbar an der Grenze des Befundes zum Pflughorizont zeigte sich eine mit einem Stein abgedeckte, mit Spiralhaken flächig verzierte und ursprünglich mit einem Henkel versehene flache Schale, die eindeutig der Wietenberg-Kultur zuzuweisen ist (Abb. 2, unten).¹⁴ Verzierungen dieser Art ordnete Boroffka (1994, Typentafel 23, Nr. 33, 250), sofern sie in Zahnstempelung ausgeführt sind, in seine Phase C ein. Zumal die Verzierung beim vorliegenden Stück jedoch in Ritztechnik erfolgte und die Form am ehesten Boroffkas Typ TD3h (typisch für Wietenberg B, Boroffka 1994, 280) entspricht, wird man das Gefäß grob in die Phasen B oder C setzen müssen.

Sowohl innerhalb des Gefäßes als auch verteilt in der Grubenverfüllung fanden sich kleinere, schwarz verbrannte Knochenfragmente, darunter auch Teile eines menschlichen Schädeldaches. Der Befund ist somit sicher als Brandgrab anzusprechen. Weitere Beigaben enthielt das Grab nicht, doch ist bemerkenswert, dass um die Urne herum offensichtlich Schnecken in zwei konzentrischen Kreisen niedergelegt worden waren und sich weitere Schnecken in der Grubenverfüllung fanden (Abb. 2, oben).

Einen interessanten Einblick in die Begräbniszeremonie gewährt der Umstand, dass sich ganz zuunterst in der Grube eine etwa 5-10cm dicke, farblich deutlich dunkler vom restlichen Grubeninhalt abgesetzte Schicht feststellen lies, welche stark mit Holzkohlefragmenten durchsetzt war, die am Grubenboden z.T. regelrechte Agglomerationen (man könnte auch von einer dritten Schichtung sprechen) bildeten. Zudem zeigte sich, dass die Grube eine Stufe aufwies (Abb. 2, oben), die Urne stand über einem etwa 25-30cm tiefer ausgehobenen Teil der Grube.

Eine mögliche Rekonstruktion der Vorgänge, die zu diesem Befund geführt haben könnten, wäre die Folgende: Nachdem man die Grube ausgehoben hatte, wobei man möglicherweise aufgrund ihrer Tiefe gezwungen war, die o.g. Stufe einzufügen, entfachte man auf ihrem Boden (im tieferen Teil) ein kurze Zeit brennendes Feuer, das möglicherweise im Sinne einer rituellen Reinigung aufzufassen ist (schwarze Ascheagglomerationen am Boden). Nach der Verbrennung der Leiche, die man sich angesichts der Grubengröße und mangels Verziegelung der Grubenwände wohl an anderer Stelle vorzustellen hat, wurden die größeren knöchernen Reste aus dem Brandschutt ausgelesen und in die Urne gelegt, alsdann die Scheiterhaufenrückstände mit den kleineren Knochenfragmenten und Teilen des verziegelten Bodens unter der Verbrennungsstelle eingesammelt und noch vor der Urne in den tieferen Teil der Bestattungsgrube gegeben (mit verbrannten Knochen, Holzkohle und verziegeltem Lehm durchsetzte Grubeninhalt, konzentrierter in der dunkelgrauen Schicht am Boden der Grube). Obenauf legte man sodann die Urne, deckte diese noch mit einem Stein ab und platzierte die Schnecken um sie herum. Ob die vereinzelt in der Grabverfüllung angetroffenen Scherben, sowie die verstreut in verschiedenen Tiefen vorgefundenen Schnecken, die keine Brandspuren zeigten, von weiteren Vorgängen am Grab zeugen, muss offen bleiben.

Befund 6, etwa 1,08m von Befund 7 entfernt gelegen (vergl Abb. 3, oben), konnte lediglich zu etwa einem Viertel erfasst werden. Es handelte sich um eine im Planum ungefähr runde Grube, die sich in etwa auf dem gleichen Niveau wie Grube 7 abzeichnete. Aus dem ausgegrabenen Teil der Grubenverfüllung stammt ein größeres, scheinbar unverbranntes Fragment eines menschlichen Schädeldaches sowie eine Vielzahl kleinformatiger Keramikfragmente. Auf einen Charakter dieses Befundes als Grab deutet neben dem Schädelfragment noch ein etwa 10 cm außerhalb der Grube im Planum aufgefundener, rund-oval zugeschlagener flacher Stein von etwa 34x25x7cm hin, der als Deckstein für eine nicht aufgefundene Urne gedient haben könnte. Aus der Grubenverfüllung stammt des weiteren auch eine nicht unbedeutende Menge an Holzkohleresten.

Ganz aus der Nähe der beiden beschriebenen Gräber der Wietenberg-Kultur stammt aus dem Pflughorizont in Form einer bronzenen Rollenkopfnadel mit fast rechtwinklig abgeknicktem Schaft und nochmals gebogener Spitze dann noch ein Kleinfund, der einen Teil des Inventars eines weiteren gestörten Grabes darstellen könnte (Abb. 3, unten).

Dass in Rotbav Bestattungen der Wietenberg- und der Noua-Kultur in weiter räumlicher Entfernung voneinander liegen, deutet auf einen größeren zeitlichen Abstand oder auch eine bewusste Absetzung der späteren von den früheren Siedlern hin.

Lista figurilor

Fig. 1: Planul general al sitului arheologic Rotbav „La Pârâuț”.

Fig. 2: Complexul 7 în plan și profil (sus), urna funerară (jos).

Fig. 3: Complexul 6 (sus), și ac de Tipp „Rollenkopfnadel” din stratul vegetal (jos).

Abbildungen

Abb. 1: Plan des Fundortes Rotbav „La Pârâuț” mit den alten und neuen Grabungsflächen.

Abb. 2: Pläne von Befund 7 in Planum und Profilschnitt (oben), die Urne (unten).

Abb. 3: Befund 6 (oben), Rollenkopfnadel aus dem Pflughorizont (unten).

Note

¹ Note cu descoperirile de la Rotbav la: Babeș (1971, 386), Morintz (1972, 350), Morintz (1973, 388), Stoia (1975, 298), Florescu (1991, 113, Nr. 461)

² Boroffka (1994, 70 Nr. 359) se bazează pe comunicarea lui Popescu (1962a, 205, Nr. 38 și 1962b, 519, Nr. 38) atunci când scrie că lângă mormântul de înhumatie în cistă de piatră s-ar fi descoperit un altul de incineratie, care ar aparține culturii Wietenberg. Popescu pleacă de la premiza că mormântul de incineratie, aparținând culturii

Wietenberg ar fi o înmormântare posterioară intențională în mormântul de inhumație în cistă de piatră aparținând culturii Schneckenberg. Această premiză e contrazisă atât de absența analogiilor pentru descoperiri de acest tip cât și de descrierea condițiilor descoperirii publicată ulterior de Székely (1970, 310), necitată de către Boroffka. Înclinăm să dăm crezare raportului lui Székely care nu pomeneste de vreo înmormântare posterioară ci doar de prezența unui strat de cenușă în mormânt.

De asemenea remarcăm folosirea eronată în literatura de specialitate (de exemplu Boroffka 1994, 70, Nr. 357 și 359) a punctului de descoperire „Între Rotbav și Feldioara”. În realitate este vorba de un platou, cunoscut sub denumirea de „La Pârâuț”, pe care se află așezarea preistorică și care a fost „tăiat” în partea sudică de strada Brașov-Sighișoara. Mormântul descoperit în 1961 este plasat la marginea sudică a așezării.

³ Florescu (1991, 113 Nr. 461) menționează doar așezarea din acest punct.

⁴ În Transilvania nu sunt cunoscute morminte aparținând culturii Tei. Ritul funerar al mormintelor Tei din afara spațiului carpatic este inhumația în poziție chircită în morminte plane; nu sunt cunoscute ciste de piatră (Leahu 2003, 123-128). Prin urmare o apartenență a mormântului la cultura Tei este improbabilă.

⁵ Și Băjenaru (2003, 85, 527-529) redă eronat topografia descoperirilor de la Rotbav. Nu este vorba de un mormânt și de două așezări despărțite de stradă, ci de o platou cu o singură așezare, tăiată în partea sudică de stradă, unde a fost descoperit mormântul. În materialul arheologic (prelucrat în totalitate) nu s-au descoperit fragmente ceramice cu analogii în cultura Schneckenberg. Singura descoperire de material Schneckenberg din localitate rămâne astfel cea cu Nr. 526 din catalogul lui Băjenaru

⁶ Săpăturile au fost reluate în 2005 de către Prof. Dr. A. Vulpe (Institutul de Arheologie V. Pârvan București), Laura Dietrich și Oliver Dietrich (Freie Universität Berlin).

⁷ Adâncimea mică la care a apărut complexul se poate explica prin dispariția unui strat de pamânt, în urma lucrărilor agricole intensive, proces accentuat de dispunerea în pantă a acestei părți a platoului.

Chidioșan (1980, 25) menționează pentru mormintele de la Derșida o distrugere intențională a urnelor funerare. Toarta ruptă a urnei de la Rotbav ar putea fi urmarea unei asemenea practici rituale, deși aceasta nu poate fi dovedită cu siguranță. Este posibilă și o rupere neintenționată a torții și o folosire ulterioară ca urnă funerară a vasului.

⁸ Analiza arheozoologică a speciilor de melci și scoici de la Rotbav va fi publicată ulterior

⁹ Plasarea mormintelor la o adâncime relativ mică de nivelul de călcare este atestată în mai multe cazuri în cultura Wietenberg (Andrițoiu 1978, 241urm., Crișan 1970, 139). De exemplu în necropola de la Dumbrăvița a fost constatată o poziționare a mormintelor la mică adâncime sub nivelul preistoric de călcare. Spre deosebire de acestea, la Obreja „Cânepi” a fost descoperit în cadrul așezării un mormânt de inhumație în poziție chircită, unde groapa, care se lărgea în partea inferioară, atinge dimensiunile de 1,70 m adâncime și 2m diametru (Boroffka 1994, 61, Nr. 302 cu bibliografie).

Este foarte posibil ca starea actuală a necropolelor cu mormintele aproape de nivelul moderne de călcare să nu redea în totalitate situația inițială. În zona secțiunii VIII de la Rotbav a dispărut cel puțin un strat de cultură (în urma

lucrărilor agricole și a eroziunii, accentuate de așezarea în pantă), strat ce s-a menținut parțial în centrul așezării. Existența treptei în groapa mormântului ar putea fi un indiciu că groapa trebuie să fi fost inițial mai mare.

¹⁰ Depunerile de inventar (în afară de vase ceramice) în mormintele culturii Wietenberg sunt foarte rare. O posibilă explicație pentru lipsa pieselor metalice în mormintele de epoca bronzului ar putea fi existența unui alt mod de depunere a pieselor, nu direct în morminte ci în apropierea acestora. În cultura Wietenberg este cunoscut un singur caz: la Dumbrăvița s-a descoperit un depozit de bronzuri în apropierea necropolei (depozitul de la Perișor; Soroceanu și Retegan 1981). Analogii în afara culturii Wietenberg pentru acest mod de depunere se găsesc la: Berzasca II „Cracul cu toacă”, Liubcova „Tiglarie”, Hinova (Soroceanu 1995, 47 cu bibliografie), Lăpuș „Secătura Savului” (Kacsó 1979-1981), Lăpuș „Valea Hertii” (Kacsó 2002, 8 urm.). O interpretare a acestor depuneri ca ofrandă pentru morți sau mobilier propriu funerar (Selbstaustattung) e probabilă. Pentru dovedirea acestei teorii ar fi necesare cercetări mai ample.

¹¹ Este vorba de următoarele locuri de descoperire: Cluj „Strada Maxim Gorki”, Hunedoara „Sînpetru”, Merești „Almașer Höhle (dintr-un mormânt mai vechi descoperit de J. Teutsch, Horedt 1960, 127), Rusu de Sus

¹² Complexele cu ace de tip Rollenkopfnadel din cadrul culturii Noua sunt, după Florescu 1991, următoarele: Corlăteni (Nr. 148), Dodești (Nr. 190), Gârbovăț (Nr. 224), Hărman (Nr. 256), Iași („Valea Lupului, Nr. 576, cu corp îndoit), Piatra Neamț (Nr. 396), Poiana Dulcești (Nr. 415), Tăvădărești (Nr. 539), Târpești (Nr. 548), Trușești („Movila din șesul Jijiei, Nr. 560)

¹³ În cultura Wietenberg sunt cunoscute ambele situații. De exemplu în Oieidea, Jud. Alba au fost descoperite la distanță de aproximativ 6m de marginea așezării 3 morminte de incinerare în urnă, la adâncimea de 0,60-0,70m (Boroffka 1994, 62, Nr. 309, Pl.107/1-11, cu bibliografie). În schimb, necropola de lângă așezarea de la Sibișeni „Deasupra Satului” cuprindea 43 de morminte (Boroffka 1994, 75, Nr. 389 cu bibliografia).

¹⁴ Die sehr geringe Mächtigkeit der Grubenverfüllung über der Urne ist mit großer Wahrscheinlichkeit auf einen starken Erdabtrag durch den Ackerbau auf dem ohnehin in leichter Hanglage liegenden Gräberfeld zurückzuführen. Der Deckstein wies seitlich Spuren einer ehemals wohl zentralen Durchlochung auf, so dass er als Bruchstück eines Gewichtes o.ä. anzusprechen ist.

Bibliografie

Andrițoiu 1978: Ioan Andrițoiu, *Cimitirul de incinerare din epoca bronzului de la Deva, SCIVA*, 29.2, 1978, pg.241-256.

Babeș 1971: Mircea Babeș, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1970), *Dacia* N.S. 15, 1971, pg.359-393.

Băjenaru 2003: Radu Băjenaru, *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*, unpubl. Diss., București 2003.

Boroffka 1994: Nikolaus G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 19, Bonn, 1994.

- Chidioșan 1980: N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.
- Crișan 1970: I. H. Crișan, *Necropola de incinerare, aparținând culturii Wietenberg-Sighișoara, de la Bistrița*, Materiale X, 1970, pg. 137-160.
- Vulpe, Dietrich, Dietrich 2006: Alexandru Vulpe, Laura Dietrich, Oliver Dietrich, *Rotbav, comuna Feldioara, județul Brașov, Punct „La Pârâuț”*. *Cronica Cercetărilor Arheologice* 2005, București, 2006, pg. 302-304, Nr. 160.
- Florescu 1991: Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*. *Cultura și civilizația la Dunărea de jos IX, Călărași*, 1991.
- Horedt 1960: Kurt Horedt, *Die Wietenbergkultur*, *Dacia* N.S. 4, 1960, pg. 107-137.
- Kacsó 1979-81: Carol Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș*, *Marmatia* 5-6, 1979-81, pg. 115-124.
- Kacsó 2002: Carol Kacsó, *Descoperiri de bronzuri în depresiunea Lăpușului*, *Revista Bistriței* 16, 2002, pg. 7-24.
- Leahu 2003: Valeriu Leahu, *Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei*, București 2003.
- Morintz 1972: Sebastian Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1971). *Dacia* N.S. 16, 1972, pg. 325-357.
- Morintz 1973: Sebastian Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1972). *Dacia* N.S. 17, 1973, pg. 361-398.
- Popescu 1962a: Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1961*, *SCIV*, 13, 1962, pg. 201-215.
- Popescu 1962b: Dorin Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1961*, *Dacia* N.S. 6, 1962, pg. 515-532.
- Prox 1941: Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941.
- Sava 2002: Eugen Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnepr und Westkarpaten. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 19, Kiel, 2002.
- Soroceanu 1995: Tudor Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*. In: Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 10, Berlin, 1995, pg. 15-80.
- Soroceanu și Retegan 1981: Tudor Soroceanu, Alexandru Retegan, *Neue Spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens*, *Dacia*, N.S. 25, 1981, pg. 195-229.
- Stoia 1975: Adriana Stoia, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1973-1974)*, *Dacia*, N.S. 19, 1975, pg. 267-307.
- Székely 1970: Székely Zoltán, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966)*, *Materiale*, IX, 1970, pg. 297-315.
- Székely 2000: Székely Zoltán, *Cultura Noua în valea Oltului și a Târnavei, Angustia*, 5, 2000, pg. 177-192.
- Vulpe și Drâmbocianu 1981: A. Vulpe, V. Drâmbocianu, *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzau)*, *SCIVA*, 32, 1981, pg. 171-193.

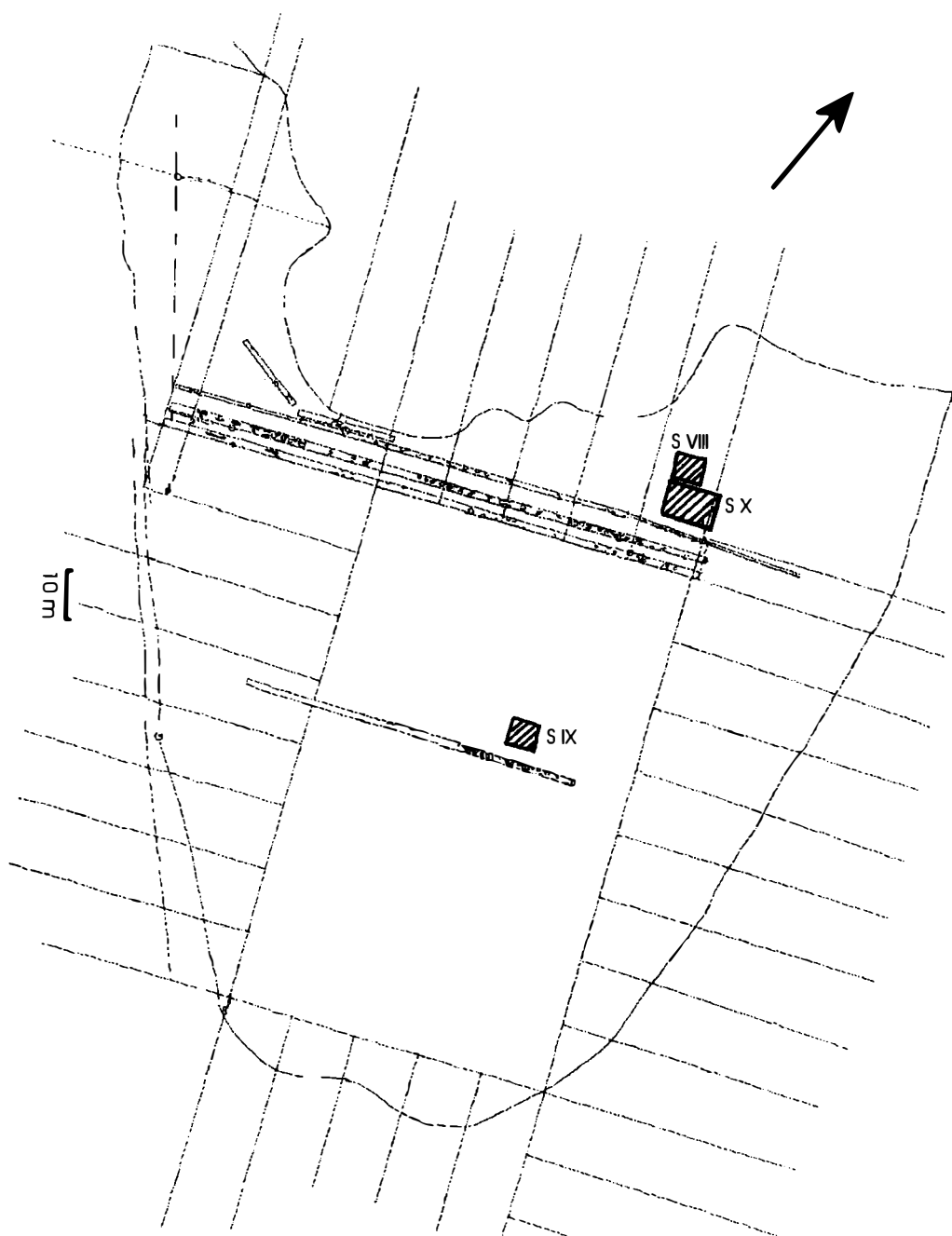
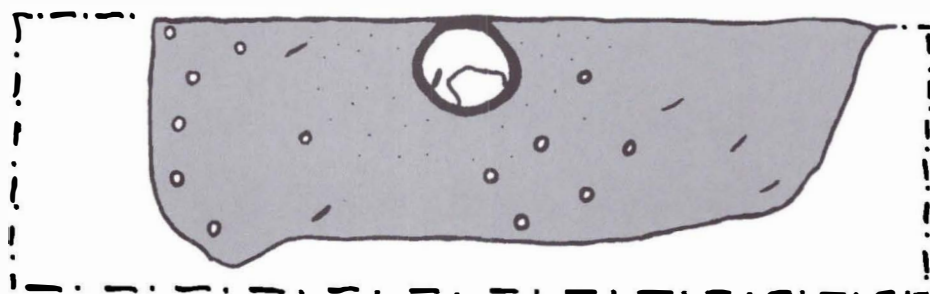

Fig. 1: Planul general al sitului arheologic Rotbav „La Pârâuț”.

- Melci
- Ceramica
- Fragmente de carbune
- Urme puternice de arsura
- Chirpic
- Strat gri deschis
- Strat gri închis

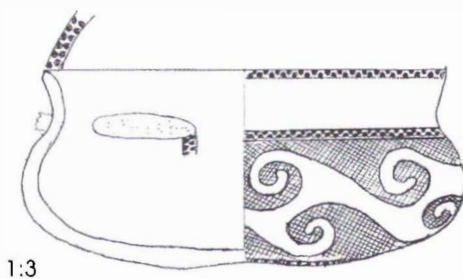
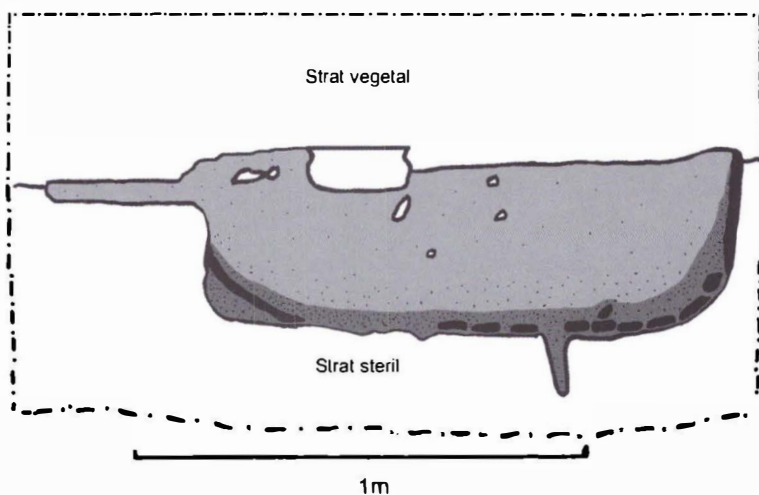

Fig. 2: Complexul 7 în plan și profil (sus), uma funerară (jos).

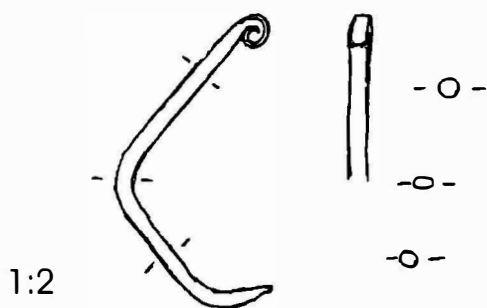

Fig. 3: Complexul 6 (sus), și ac de Tipp „Rollenkopfnadel” din stratul vegetal (jos).

DATE INEDITE REFERITOARE LA CERAMICA DIN NECROPOLA TUMULARĂ DE TIP COSTIȘA-KOMARÓW (SEC. XVIII – XV Î. CHR.), DE LA ADÂNCATA, JUDEȚUL SUCEAVA

Dan Fărtăiș, Bogdan Niculică

Așezare. Necropola tumulară de la Adâncata, la care ne referim în continuare, este amplasată la 3 km NE, în linie dreaptă, de limita nordică a orașului Suceava (sau la 6 km pe DN 29 A – Suceava-Dorohoi), fiind poziționată între pâraiele Porcului (E) și Boului (SV) și DN 29 A (V). Suprafața pe care se desfășoară, mai mult sau mai puțin grupați, tumulii, este mărginită, în partea sudică, de pâraul Meșcăi, iar spre nord de pădurea Hănțești și primele case ale zonei sudice a satului Adâncata. Arealul aproximativ pe care se întind movilele vizibile, este de 4 kmp, și se află la o altitudine de 400/405 m, terenul, fragmentat de pâraie cu caracter permanent sau temporar având o energie de relief relativ redusă. În preistorie, această zonă se afla sub influența directă a uneia dintre cele mai importante căi de comunicație, respectiv culoarul Siretului, într-o zonă de trecere spre valea Sucevei.

Caracteristici geologice. Regiunea studiată face parte din Platforma Moldovenească și are o structură geologică monoclinală, cu stratele de roci mai dure (gresii) alternând cu strate de roci friabile (nisipuri, argile), înclinate ușor dinspre NNV către SSE. Din punct de vedere petrografic, regiunea este caracterizată de prezența aproape de suprafață a unui orizont de gresii calcaroase volhinieni peste care se află un depozit lutos cuaternar.

Relieful are un caracter tipic de podiș ce poartă amprenta structurii geologice monoclinale. Pe fondul acestei structuri s-a dezvoltat un relief de cueste orientate către NV și NNV. Acestea au o înclinare mare și sunt afectate foarte intens de procese geomorfologice de versant (alunecări de teren). Din acest punct de vedere, regiunea Adâncata – „Imaș” este situată între două bine conturate: cuesta Meșcăi (la SE) și cuesta Hănțești la N.

Tumulii sunt situați pe reversul cuestei care se prezintă sub forma unui platou foarte slab înclinat (panta este sub 30) susținut de aceste gresii calcaroase.

Clima (în prezent) este temperat-continentală, caracterizată prin frecvente secete de vară. Temperatura medie anuală este de 7,9°C, cu un maxim în iunie și un minim în ianuarie. Precipitațiile anuale însumează mai puțin de 600 mm, cea mai mare parte căzând la sfârșitul primăverii și începutul verii.

Regiunea se caracterizează printr-o **rețea hidrografică** care a evoluat în funcție de structura geologică. Astfel, se remarcă văile subsecvente ale pâraurilor Meșcăi și Hănțești ce rețeauă stratele de roci. Acestea au afluenți resecvenți (ex. p. Boului, p. Porcului, v. Pleșei etc.).

Vegetația spontană din trecut a fost pădurea de stejar (*Quercus robur*). În prezent în zona T1 și T2/2001 este vegetație ierboasă. Până la despăduririle parțiale ale zonei Adâncata, de la începutul anilor '20 ai sec. XX, necropola era acoperită de păduri de carpen și stejar.

Solurile tipice acestui platou sunt solurile cenușii formate pe luturi grele și luturi nipoase. Textura acestor soluri este luto-argiloasă până la argilo-lutoasă. În morfologia lor este prezent un orizont eluvial (**Ame**) sub care apare orizontul **B** argiloiluvial (**Bt**), ușor pseudogleizat. Reacția este moderat acidă până în **Bt** de unde încep să apară carbonații și reacția devine neutră-slab alcalină.

Necropola a fost identificată în primăvara anului 2000, cu prilejul unor cercetări de suprafață care vizau repertorierea arheologică a comunei Adâncata, fiind reperați, atunci, 16 tumuli în zona imașului și pe o suprafață recent despădurită. Numărul movilelor este însă mai mare, întrucât necropola se continuă într-o zonă împădurită, unele dintre acestea fiind aplatizate, sau acoperite de litiera pădurii. În total, numărul movilelor se ridică la peste 20.

Movilele sunt, în majoritatea lor, foarte bine păstrate, având, în medie, dimensiuni cuprinse între 0,50-1,5 m înălțime și 10-17 m diametru, doar una dintre cele observate până în prezent având 25 m în diametru și înălțimea de 0,50 m.

În același timp, amintim faptul că necropola se află în apropierea unor așezări pluristratificate cum sunt cele de la Fetești – „Schit” (săpături sistematice 2000 – 2004) și Adâncata – „Dealul Lipovanului”, care conțin și materiale din bronzul timpuriu și mijlociu (ceramică și topoare de piatră). Unele fragmente ceramice descoperite în toamna anului 2001, chiar în vecinătatea nordică a necropolei (1 km), în apropierea pădurii Hănțești și a satului Adâncata, aparțin bronzului mijlociu, fiind în legătură cu așezarea contemporană necropolei.

Este important de precizat faptul că necropola de la Adâncata este singura din țara noastră, aflată, în acest moment, în curs de cercetare. Arheologii urmăresc pe lângă recuperarea materialelor arheologice și detaliile constructive ale monumentelor funerare, precum și analizarea detaliilor de rit și ritual funerar.

Până în acest moment (anul 2004), au fost exploatate integral nouă movile, de diferite dimensiuni, având drept inventar funerar ceramică (vase tipice culturii Costișa-Komarow), arme și unelte din piatră și silex (topoare, vârfuri de săgeată, lame pentru prelucrarea pieilor de animale și tranșarea cărnii etc.) dar și din bronz (un cercel). Inventarul funerar, dar și mărimea movilelor vorbesc de la sine despre stratificarea socială existentă în acea vreme, atât în cadrul comunității respective, cât și în cadrul cimitirului de la Adâncata. Astfel, s-au descoperit tumuli de mari dimensiuni, cu inventar bogat în timp cei movilele de mici dimensiuni au inventar sărăcăcios sau inexistent.

Deosebit de relevantă în atribuirea și încadrarea cronologică justă a necropolei, într-una din cele trei faze ale culturii Costișa-Komarow, este ceramica. În ceea ce privește **condițiile de descoperire** a ceramicii din necropolă, precizăm că cel mai adesea aceasta a fost depusă ca ofrandă

în apropierea defunctului (ex. T1, T2, T3, T8) sau în manta (ex. T6, care a fost un tumul cenotaf, fără prezența osemintelor defunctului). Una dintre problemele cu care arheologii și restauratorii s-au confruntat a fost ridicată de **calitatea ceramicii** din necropolă. În cei patru ani de campanii de săpături arheologice, specialiștii au constatat faptul că ceramica a fost, în majoritatea cazurilor, fragmentară și realizată în anumite condiții, care conduc spre ipoteza **realizării ei doar în scop funerar**, adică a fost concepută cu scopul de a deservi exclusiv ritualul funerar (depunerea de ofrande însoțitoare defuncțiilor).

Relevantă este prezența diverselor tipuri de degresanți, cum sunt nisipul grosier, ceramica pisată, silexul/silicolitul pisate și microprundișurile în compoziția pastei din care au fost realizate vasele. În majoritatea cazurilor s-a constatat că arderea a fost incompletă, dar sunt și situații în care putem presupune doar uscarea temporară a vaselor sau arderea secundară a acestora. În această ultimă situație, este de presupus că vasul, după elaborarea sa inițială, a suferit o a doua ardere, în apropierea rugului funerar. Aici trebuie precizat faptul că în necropola de la Adâncata există morminte de înhumatie (ex. T2, T7, T8, T9 – M2) dar și de incineratie (ex. T4, T5, T9 – M1).

Analizarea întregului material ceramic, provenit din această săpătură, ne determină să îl clasificăm în trei categorii:

- o primă categorie, din păcate majoritară, se distinge cu ochiul liber, ca fiind o ceramică de calitate inferioară, neamestecată bine; în pastă se observă foarte bine degresanții utilizați. Primele analize au confirmat folosirea silexului ars pisat, a silicolitului, a cioabelor pisate și a nisipului grosier. Legăturile fizico-mecanice sunt aproape inexistente, deoarece pasta a fost doar uscată și nu arsă, probabil din lipsă de timp. Majoritatea pieselor au fost sparte în fragmente de mici dimensiuni, iar în timpul prelevării lor din teren, au fost aduse împreună cu depunerile masive de sol, pe ambele fețe, aceasta, în scopul de a le proteja integritatea. Restaurarea pieselor din această categorie va fi extrem de dificilă, întrucât cele mai multe dintre fragmente și-au rotunjit muchiile de-a lungul timpului. Înlăturarea depunerilor a fost efectuată mecanic, deoarece fragmentele în cauză nu suportă intervenții cu substanțe lichide.
- a doua categorie ceramică este aceea în care am inclus, de asemenea, fragmente de mici dimensiuni, lucrate în aceeași manieră, dar care au suferit o ardere secundară (posibil în legătură cu procesul de incineratie a defunctului, pe rugul funerar). Acest tip de ardere a fost benefic, în mod indirect, îmbunătățindu-se legăturile fizico-mecanice.
- a treia categorie ceramică, din ansamblul materialului prelevat din necropola de la Adâncata, cuprinde fragmente și vase ceramice fragmentare, de o calitate relativ bună, dar, din păcate, redusă cantitativ. Pasta este de această dată mai bine omogenizată, degresanții utilizați sunt de o finețe mai mare, iar în partea interioară a pieselor se observă foarte bine arderea oxidantă. Exteriorul pieselor a fost atent finisat, realizându-se un slip subțire (de culoare cenușie,

cenușie-negricioasă sau roșietică, în funcție de ardere), pe care se pot observa diverse tipuri de decor (în relief, adâncit și cel realizat prin străpungere).

Materialul ceramic a fost curățat mecanic, impregnat și s-a trecut la asamblarea fragmentelor. Până la finalizarea operațiunilor de restaurare, dosarele pieselor vor fi completate și cu rezultatele analizelor fizico-chimice, efectuate în cadrul Laboratorului Zonal de Restaurare Suceava.

DATES INÉDITES CONCERNANT LES CÉRAMIQUES DANS LA NÉCROPOLE TUMULAIRE DU TYPE COSTIȘA-KOMAROV, 18e - 15e SIÈCLE av.J.C., D'ADÂNCATA, DÉPARTEMENT SUCEAVA - RÉSUMÉ -

Dans la présent article, les auteurs analysent la céramique découverte dans la nécropole tumulaire de Adâncata (département de Suceava), en appartenant à la culture Komaróv, du Bronze Moyen (le XVIII-XVème siècle av. Chr.).

Les découvertes récentes ont permit l'identification du trois groupes céramiques, en fonction de dégraissant et de type de brûlure.

Les conclusions des auteurs sont les suivantes:

- la céramique fut spécialement réalisée pour le rituel funéraire.
- dans les nombreuses cas la céramique fut incomplète brûlée, mais, quelquefois elle présente des brûlure secondaires à cause de sa sédiment dans la zone de bûcher funéraire.

BIBLIOGRAFIE

1. Bogdan Niculică, Ion Mareș, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan, *Necropola din epoca bronzului de la Adâncata - „Imaș”*, în *Țara Fagilor*, SN, anul X, nr. 1 (38), ianuarie-martie 2002, p. 11.
2. Bogdan Niculică, Ion Mareș, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, *Necropola tumulară de la Adâncata - „Imaș”, movila 2*, în *Țara Fagilor*, SN, anul XI, nr. 2 (43), aprilie-iunie 2003, p. 25-26.
3. Ion Mareș, Bogdan Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan, *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, „Imaș”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2001, a XXXVI-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Buziaș, 28 mai-1 iunie 2002, p. 23-27 și pl. 3-5.
4. Ion Mareș, Bogdan Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan, *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, „Imaș”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2002, a XXXVII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Sf.

Gheorghe, 2-6 iunie 2003, p. 27-30.

5. Ion Mareș, Bogdan Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan, *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, „Imaș”*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, campania 2003, a XXXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 26-29 mai 2004, p. 21-24.

DACI ȘI CELȚI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI^a

Florea Costea, Viorica Crișan

Pătrunderea și stabilirea celților în Transilvania, precum și fenomenologia raporturilor dintre aceștia și autohtonii daci, s-au bucurat și se bucură încă de o atenție specială din partea arheologilor și istoricilor români și străini. Preocuparea lor pentru unul dintre cele mai interesante procese de conviețuire și de simbioză etnică și spirituală din Europa antică a generat o literatură arheologică bogată, dedicată special acestei provincii românești sau integrată *Latène*-ului european. Această literatură nu demonstrează însă prezența efectivă a celților în sud-estul Transilvaniei, în ciuda instalării lor masive în nord-vestul României.

După cum abia s-a afirmat, în sud-estul arcului carpatic nu sunt atestate arheologic sau literar nici așezări stabile, nici necropole, mono- sau bietnice, singurele în măsură să confirme fenomenul. Explicația este una de natură politică și a fost corect sesizată de către istorici, o pertinentă analiză fiind exprimată, între alți autori, de către I. H. Crișan. După părerea acestuia, așezarea masivă a celților între Târnave și Carpați a fost împiedicată de existența unor „formațiuni politice dacice puternice, începând încă din prima jumătate a secolului al IV-lea. La acestea se referă, foarte probabil, Trogius Pompeius-Iustinus (XXXIV, 4, 5) de la care aflăm că: „Gallii au supus pe panoni și timp de mai mulți ani au dus războaie cu sorți schimbătoare cu vecinii acestora”. „Vecinii panonilor trebuie să fi fost dacii, care i-au oprit pe celți în expansiunea lor spre răsărit. Așa se explică faptul că largi zone din spațiul intracarpatic au rămas în afara cuceririi celtice. Peste o asemenea zonă din estul Transilvaniei și dincolo de Carpați, în Moldova, a putut stăpâni Oroles, pe la anul 200 î. e. n.”¹ Este o realitate istorică din plin confirmată de descoperirile arheologice, valabilă și în cazul stabilirii sciților.² Cercetările arheologice sistematice sau perieghetice efectuate în ultimele decenii adaugă și ele argumente indubitabile în sprijinul celor afirmate. Repertoriile arheologice ale județelor Brașov³, Covasna⁴, Harghita⁵, Mureș⁶ și Sibiu⁷, împreună cu volumele închinat *Latène*-ului sud-est transilvan⁸, însumează peste 100 așezări dacice databile în secolele V-II î. Hr., unele deosebit de puternice, posibile vechi reședințe tribale sau unional tribale (Cernatu, Merești, Porumbeni Mari, Tilișca, Râșnov (*Cumidava*), Brașov-Pietrele lui Solomon, Augustin-Tipia Ormenișului etc.). Toate așezările enumerate fac parte din categoria celor cercetate sistematic, de unde se poate deduce că sărăcia informației asupra prezenței celților nu se datorează lipsei investigației. Pe de altă parte, inventarul mobil descoperit în cele cercetate demonstrează o îndelungată și strânsă legătură cu lumea greco-elenistică. În vremea stabilirii celților în nord-vestul României, dacii din sud-estul Transilvaniei, asemenea celor din exteriorul arcului carpatic, dar într-o măsură mai mică, foloseau curent moneda greco-macedoneană și mărfurile egeo-mediteraneene, pe care le și imitau.⁹ Potențialul economic al unora dintre aceste centre, ca și acela al multor așezări rurale dependente de ele

dar înstărite, susținut de unul demografic și de o bună organizare politică-administrativă, au stat la baza unei evoluții istorice care nu a fost tributară civilizației greco-macedonene, dar care s-a priceput să folosească din plin influența benefică a acesteia. Concentrarea impresionantă de tezaure monetare și de tezaure mixte înregistrată aici,¹⁰ precum și funcționarea îndelungată a atelierelor metalurgice, monetare și de orfeverie,¹¹ nu se puteau petrece în absența unei autorități politico-administrative capabilă să garanteze o activitate social-economică pe măsură și să utilizeze în chip variat asemenea „mărfuri,” concomitent cu cele din import.

În care dintre centrele enumerate se afla sediul acestor autorități nu știm, necunoscute rămânându-ne și numele „regilor” care le conduceau. Știm, în schimb, că pe la anul 200 î. Hr. în sud-estul Transilvaniei (poate și la est de Carpați) exista un *rex* numit Oroles de către Trogus Pompeius-Iustinus, capabil să stăvilească încercările bastarnilor de a pătrunde în interiorul arcului carpatic.¹² Cu siguranță, formațiunea politică condusă de el avea o „tradiție istorică” și nu este de exclus ca tocmai precursorii lui Oroles să fi fost aceia care au împiedicat împământenirea celților la sud de Mureș și Târnave. Pe de altă parte, credem că și dominanta demografică a localnicilor daci a contribuit la asimilarea rapidă a rarei populații celtice intrusive, ca și în cazul sciților,¹³ ceea ce explică puținătatea mărturiilor rămase de la aceștia, în ciuda varietății lor.

Până în prezent, descoperirile celtice din sud-estul Transilvaniei sunt destul de puține și constau din **morminte de luptători**, diverse **piese izolate** și **morminte de civili**.¹⁴ Prima categorie este semnalată la Cristurul Secuiesc,¹⁵ Ocna Sibiului,¹⁶ Toarcla¹⁷ și la Vurpăr,¹⁸ în timp ce piese izolate se cunosc la Ațel-Bratei (obiecte diverse, databile „într-o fază de început a Latène-ului C”)¹⁹, Brașov-Schei (brățară de bronz cu nodozități, databilă în Latène B1),²⁰ Micăsasa (brățară cu semiove, databilă în Latène C),²¹ Mojna (sabie de fier și un vas, probabil Latène C),²² Râșnov (fibulă din bronz de tip Münsingen, databilă în Latène B),²³ Rupea (cuțit din fier, probabil Latène B2),²⁴ Sibiu-oraș („fibula celtică din bronz de tip Latène B1”),²⁵ Sibiu-împrejurimi (o fibulă Latène B și două fibule Latène B1),²⁶ Șeica Mică (o cană la roată, o fibulă cu nodozități și alta simplă, prima din bronz, a doua din fier, databile în Latène B1).²⁷

Morminte de civili s-au descoperit la Ațel-Bratei,²⁸ Mediaș²⁹ și Șaroș.³⁰ Pentru cele de la Mediaș se propune o datare între Latène B1-C. Și pentru cea mai mare parte din piesele izolate se avansează părerea că au aparținut unor morminte sau unor „inventare funerare”. Ele nu făceau parte din necropole, putând fi considerate morminte izolate. De necropole poate fi vorba, cu foarte mare probabilitate, în cazul descoperirilor de la Bratei, Mediaș și Șaroș, localități care se află însă la limita a ceea ce în genere numim sud-estul Transilvaniei.

Datarea descoperirilor se face uneori nuanțat, alteori cu probabilitate (Mojna), într-un singur caz autorii evitând să se pronunțe (Șaroș). Cele mai multe sunt atribuite Latène-ului B, cu sau fără precizări (Latène B: Ocna Sibiului, Râșnov, Toarcla; Latène B1: Brașov, Dupușu, Sibiu-oraș și Sibiu-împrejurimi, Vorumloc. Vurpăr; Latène B2: Rupea, Șeica Mică; Latène B1-C: Mediaș; început de Latène C: Ațel-Bratei și Cristurul Secuiesc; Latène C:

Micăsasa și, probabil, Mojna. Din cele de mai sus rezultă că nici o descoperire din zonă nu este mai târzie de începutul Latène C. Ca atare, nici una nu poate fi datată după anul 200 î. Hr.

După cum s-a putut observa din „repertoriul” descoperirilor celtice abia încheiat, în sud-estul Transilvaniei nu se înregistrează așezări și necropole aparținând acestei populații, curate sau mixte. Se cunosc, în schimb, destule așezări dacice puternice, din rândul cărora amintim în continuare câteva, toate din județul Brașov.

1. **Brașov**, cartierul *Bartolomeu*. Este vorba despre două așezări a căror existență se eșalonează între secolele IV î. Hr. și cucerirea romană.³¹

2. **Brașov-Valea Cetății**. Așezare care cunoaște aceeași durată, distrusă aproape integral de municipalitatea comunistă. Locuințe de suprafață și adâncite, unele cu infrastructură din piatră; vetre de foc, cuptoare de lut sau din piatră; importuri și imitații de produse greco-romane.³²

3. **Bunești-La Cetate**. Fortificație cu val și șanț din perioada clasică, locuită însă anterior. O așezare civilă în punctul Valea Lacului și alta în localitate, cea din urmă identificată prin vestigiile din curtea casei parohiale evanghelice.³⁴

4. **Crizbav-Dealul Eroilor**. Cetate de tipul „pinten barat” ridicată în secolul I î. Hr. dar locuită începând cu secolul IV î. Hr.³⁵

5. **Cuciulata-Pleșița Pietroasă**. Așezare civilă databilă între secolele III î. Hr.-I p. Hr., dar cu vestigii mai vechi. Cercetări efectuate de către Gh. Bichir în anii 1958-1959.³⁶

6. **Racoș-Durduia**. Fortificație, terase antropice și turnuri de piatră, prima suprapunând întărituri din epocile bronzului și prima a fierului. Locuirea dacică o continuă pe cea din prima epocă a fierului, prin ceramică ea putând fi datată între secolul V î. Hr. și cucerirea romană. În afara unor fragmente ceramice de la vase neîntregibile, aici au fost descoperite și câteva piese de metal.³⁶

7. **Râșnov-Dealul Cetății**. Fortificație cu 3 valuri și tot atâtea șanțuri construite în două etape, corespunzătoare tot atâtor faze de locuire. Prima fază se extinde pe durata secolelor IV-II, iar cea de a doua între secolul II î. Hr. și cucerirea romană. Din perimetrul ei au rezultat fragmente ceramice și fibule celtice databile în Latène B sau C.³⁷

8. **Rodeș-Dealul Cetății** (Burgberg). Incintă cu șanț și val ce suprapune parțial o fortificație din prima epocă a fierului. În acest punct, dar și în dreapta pârâului Valea Scroafei s-au identificat locuiri anterioare secolului al II-lea î. Hr. Așezările nu beneficiază decât de sondaje restrânse.³⁸

9. **Șinca Veche-Dealul Pleșu**. Așezare civilă ai cărei locuitori erau specializați în confecționarea ceramicii pe care o comercializau (monede de argint de la împăratul Tiberius). Este foarte probabil să avem de-a face cu o locuire sezonieră, cu începuturile în secolele V-IV î. Hr.³⁹

10. **Voila-Tabla lui Mereșug**. Așezare civilă cu începutul în secolele IV-III î. Hr., în care s-au descoperit și imitații locale de *lebes* databile în acea vreme. Locuirea continuă și în secolele următoare.⁴⁰

11. **Augustin-Tipia Ormenișului**. Inițial așezare civilă ce suprapunea o locuire sporadică din epoca bronzului și una deosebit de intensă din prima epocă a fierului. Incintă și numeroase terase antropice; construcții civile,

militare și religioase. Locuire neîntreruptă între secolul V î. Hr. și cucerirea romană; importuri și imitații greco-macedonene și romane, inclusiv monede din secolele IV-II î. Hr.; fibulă și vase ceramice celtice.⁴¹

Din cele 11 așezări prezentate, două au intrat în literatura arheologică prin descoperiri întâmplătoare sau cercetări de teren (Brașov-*Bartolomeu* și Bunești), în altele două s-au efectuat sondaje restrânse (Roadeș și Brașov-*Valea Cetății*), celelalte beneficiind de cercetări sistematice, chiar dacă nu în toate cazurile exhaustive. Ele nu sunt însă singurele din județul Brașov care pot fi datate în răstimpul secolelor V-II î. Hr., omiterea altora datorându-se grijii de a nu pune în circulație informații neverificate.

În continuare vom prezenta câteva dintre piesele celtice recent descoperite în așezări dacice din județul Brașov, precum și vestigii de la cei din urmă, databile pe întreg parcursul atestării celților în Transilvania, unele chiar mai vechi cu un secol.

Materiale celtice.

Augustin-Tipia Ormenișului. *Fibulă* din bronz din categoria celor mici („miniaturi”), de tip Duchov. Este lucrată dintr-un singur fir; arcul în forma literei D, piciorul cu disc sau umflătură ruptă din vechime, resort din 8 spire, coarda „în față” în jumătatea inferioară, portagrafa „trasă” din fir; decor de incizii în spirală, practicate pe toată lungimea firului. Exemplare apropiate ca formă de cea de la Augustin *Tipia Ormenișului* s-au descoperit la Mugeni (datată *Latène* B1-B2), Râșnov (început *Latène* B2), Oradea-*Salca* (final de *Latène* B1), Arad-*Gai* (mijlocul *Latène* B2). Foarte asemănătoare este cea de la Aradul Nou (singura care are la resort 6 sau 8 spire, ca și cea de la Augustin, datată la începutul *Latène* B2). Identică piesei noastre este una dintre cele de la Pecica, datată în ultimul sfert al secolului al IV-lea î. Hr, în partea finală a *Latène*-ului B1.⁴² Foarte recent, cercetătorul ceh J. Bouzek, împreună cu L. Domaradzka și V. Toneva (Bulgaria), repun în discuție trei fibule absolut identice exemplarului nostru (Planșa 8/C1-3), descoperite în sudul Balcanilor (una la Pistiros, la vest de Plovdiv), a căror răspândire este pusă pe seama mării migrații balcanice a celților din primul sfert al secolului al III-lea î. Hr. (Planșa 8/C1).⁴³ În ceea ce ne privește, am datat fibula de pe Tipia Ormenișului în *Latène* B1-B2, respectiv între anii 325-275 î. Hr.⁴⁴

Dimensiuni: L=48mm; I=19mm; grosimea sârmei=2/3mm; Dmax. al resortului=17mm. Nr. inventar: II/5952. Planșa 8/A.

Râșnov-Cetate. Bronz. *Fibulă* dintr-un fir, corp puțin îngroșat spre mijloc, resort din 3/2 spire și coardă exterioară, portagrafa lungă, obținută prin lățirea firului. Datare foarte probabilă: *Latène* C2.

Dimensiuni: L=55mm; I=13mm; D resort=7mm. Nr. inventar: II/6517. Inedită. Planșa 8/B.

Din aceeași așezare provine o altă fibulă celtică descoperită mai demult, datată în *Latène* B.⁴⁵

Racoș-Durduia. *Cuțit.* Fier forjat, tăiș arcuit spre vârf, muchia dreaptă, triunghiulară în secțiune; manșon din platbandă la mâner. Plăsele din lemn sau din os fixate cu nituri din aramă.

Dimensiuni: L=21,5cm; I=2cm; grosimea maximă a lamei=5mm. Nr. inventar: II/6498. Inedit. Planșa 7/1; 2. *Cuțit.* Fier forjat, tăiș arcuit spre

vârf, muchia dreaptă, triunghiular în secțiune; mânerul parțial rupt, care păstrează un nit de aramă pentru fixarea plăselelor; posibil manșon.

Dimensiuni actuale: L=15,5cm; l=2,1cm; Grosimea maximă a lamei=3mm, cu o umflătură în zona tăiș-mâner. Nr. inventar: II/6340. Inedit. Planșa 7/2; 3. *Cuțit*. Fier forjat, lama ruptă spre vârf, tăișul corodat dar se pare tot arcuit; două nituri din aramă pentru fixarea plăselelor; probabil manșon din platbandă, ca la primul exemplar.

Dimensiuni actuale: L=8,5cm; l=1,5cm; grosimea maximă a lamei=3mm. Nr. inventar: II/6323. Inedit. Planșa 7/3.⁴⁶

Augustin-Tipia Ormenișului. 1. *Pahar (cupă)*. Lucrat cu mâna din pastă fină („moale”), cu degresant de nisip și mică; culoarea gălbui-roșcată (ușoară ardere secundară); profilul este bitronconic dar se observă că vasul își are originea într-o cupă cu picior, fundul cu *omphalos*, buza înclinată spre afară și cu muchia rotunjită. Lipsit de decor în exterior, vasul are pe buză la interior incizii în zig-zag. Piesa nu are analogii în ceramica dacică, iar găsierea ei într-o asocieră care trimite spre „contaminarea” cu mediul celtic ne determină să o atribuim acestei populații, foarte probabil ca obiect de import; nu excludem total calitatea de imitație.

Dimensiuni: Dg=7cm; Db=5cm; I=7cm; Dmax=7cm. Nr. inventar: II/6161. Planșa 5/3.⁴⁷

Piese de import din diverse medii culturale.

Augustin-Tipia Ormenișului. *Castron*. Lucrat la roată din pastă fină, cu degresant de nisip. Sigur a avut angobă foarte fină, din care acum se păstrează pojghițe subțiri pe ambele fețe, în unele locuri exfoliate în urma arderii secundare. În ciuda acestei arderi, vasul păstrează pe alocuri culoarea cărămidă la exterior, în timp ce miezul a rămas negru. Vasul are corpul globular, cu inel de sprijin și buza îngroșată, pe interior fiind vizibile „coastele” rezultate la confecționare. Este decorat cu un registru de ștampile spiralate aplicate pe gât, în număr de 36. Piesa nu are analogii perfecte în rândul imitațiilor din Dacia preromană, nici ca formă nici ca decor,⁴⁸ deși *castronul* în general este deseori imitat de daci.⁴⁹ La data publicării lotului de piese rezultate dintr-o depunere rituală, bazați în principal pe formă, am apreciat că el amintește de o strachină greco-romană, neexcluzând o formă celtică sau de inspirație celtică, mai ales că tipologic se regăsește în ceramica celtică pictată importată în Dacia, deși fenomenul se petrece mai târziu.⁵⁰ Menținem alternativa exprimată atunci, cu o ușoară preferință pentru un import roman, deși culoarea cărămidă și miezul negru pot fi argumente pentru includerea lui în categoria produselor celtice. Ca și paharul, *castronul* era acoperit cu o manta de lut ars, la rândul ei căpăcuită de pavajul din piatră de calcar din ultima fază de locuire dacică. Împreună cu paharul, vasul poate fi datat la finele secolului al II-lea î. Hr., deși existența tipului din care face parte acoperă o perioadă ce precede și urmează acestui veac.

Dimensiuni: Dg=25cm; Db=13cm; Dmax=27cm; I=16,5cm. Nr. inventar: II/6163.⁵¹ Planșa 4/3 și Foto 1/2.

Fragment de vas lucrat la roată din pastă fină, cenușie. Este mai probabil ca el să provină din zona diametrului maxim al unei căni decât dintr-un *castron* sau dintr-o strachină. *Cana* (?) avea în porțiunea păstrată un corp „unghiular,”

și, posibil, una sau două torți. Fragmentul atrage atenția în primul rând prin decorul care, din păcate, reprezintă o parte infimă dintr-o imagine ce s-ar fi putut dovedi foarte interesantă pentru antichitățile din Dacia preromană. Este vorba despre partea inferioară din piciorul unui animal, decorul fiind realizat dintr-un relief fin din lut, aplicat pe fața exterioară a recipientului. Animalul pare a se afla fie în poziție staționară dar în picioare, fie în mers spre stânga, caz în care relieful reprezintă piciorul de sprijin din stânga-față. Greu de precizat specia patrupedului, sigură fiind doar excluderea din discuție a copitelor. În această situație, presupunerile pendulează între feline în general și câine-lup, cu înclinare spre cele din urmă (nu credem că avem de-a face cu animale fantastice). Motivul nu se întâlnește (în relief) pe toreutica dacică, fiind în schimb prezent pe ceramica pictată din Dacia, celtică sau autohtonă.⁵² La vremea respectivă, vasul reprezenta o evidentă aluzie culturală-mitologică, mai ales dacă se are în vedere că a fost găsit în vecinătatea unei figurine de mistreț din lut. Contextul descoperirii permite datarea lui la finele secolului al II-lea î. Hr., poate și puțin mai târziu.

Vasul este un produs roman de import, cu analogii în *terra sigillata*.

Dimensiuni: L=8,5cm; I=6cm. Nr. inventar: II/7008. Inedit. Planșa 9/1.

Fragment de vas globular, partea superioară. Pastă fină, cenușie, buza foarte puțin îngroșată interior, muchia rotunjită. Vas din categoria precedentului, descoperit pe *Terasa I* (C3/1999).

Dimensiuni: Dg=22cm. Nr. inventar: II/7009. Inedit. Planșa 7/4.

Fragment de *vas cu corp globular*. Pastă fină, cenușie, buza îngroșată. Foarte probabil dintr-un *bol* sau *castron* roman. Același loc de descoperire.

Dimensiuni: Dg=16,5cm. Nr. inventar: II/7010. Inedit. Planșa 7/5.

Lekythos. Pastă fină dar devenită „dură” în urma arderii secundare; culoarea cărmiziu-gălbuie cu pete roșietice; corp ovoidal, acoperit cu angobă, în cea mai mare parte exfoliată, cu partea superioară nu foarte bombată, profil caracteristic secolelor IV-III î. Hr. Gâtul cilindric, gura cu un profil fin arcuit, buza cu muchia rotunjită. Lipsește tocmai partea pe care era lipită toarta, foarte probabil de sub buză până deasupra diametrului maxim.⁵³

Putțin neobișnuite ni se par dimensiunile vasului: Dg=6cm; Dmax.=28cm; Db=11cm; I=42cm. Nr. inventar: II/6195. Inedit. Planșa 3/1.

Numeroase *amfore* de import, din păcate nici una întregibilă sau stampilată. Pastă semifină, castaniu-roșietică (majoritatea arse parțial secundar). Cel mai bine păstrate sunt torțile albiate longitudinal, toate pornind orizontal de sub buză și continuând în unghi aproape drept spre corp. Datarea lor cea mai probabilă acoperă secolele IV-II î. Hr., ca și numeroasele fragmente de *lebes*, toate din pastă bună, roșii sau cenușii. De subliniat că ele provin din straturi bulversate și sunt ajunse în locurile de descoperire odată cu materialele folosite la terasări sau la amenajarea pavajului din ultima fază de locuire dacică. Împreună cu numeroasele imitații descoperite pe parcursul cercetărilor, ele au darul de a confirma începuturile locuirii dacice pe Tipia Ormenișului încă din secolele V-IV.

Prezentăm două dintre aceste **imitații**.

Castron. Vas modelat cu mâna din pastă semifină, cenușiu-gălbuie și ușor lucioasă; profil arcuit, umăr marcat, buza evazată și muchia rotunjită;

pe buză, patru lobi simetrici, înclinați arcuit și perforați înainte de ardere; baza puțin arcuită central în sus, cu un inel de sprijin scund. Piesa are rare analogii fragmentare în zonă, fiind însă frecvent întâlnită în așezări dacice din regiunea Dunării de Jos, datate în secolele IV-III î. Hr. Exemplarul nostru (care imită un vas *lekane*) se apropie mult de cele de la Brăilița, datate între 300-275 î. Hr.,⁵⁴ dar și de cele de la Pietroasele-Gruul Dării, datate în secolele IV-III.^{54a}

Dimensiuni: Dg=36,5cm; Db=11,6cm; I=14cm; lbuzei=3cm. Nr. inventar: II/6961. Inedit. Planșa 4/2.

Amforetă. Vas modelat cu mâna din pastă semifină, neagră, lucioasă. Corp tronconic, gât cilindric, umăr bine marcat pe diametrul maxim; fund plat, gura dreaptă, cu buza rotunjită; o pereche de torți mici, supraînălțate. Abstrăgând torțile, vasul seamănă mai mult cu o cană ce imită originale grecești cunoscute în zonă. A fost descoperită întreagă pe *Terasa I*, în apropierea vasului-clopot (vezi în continuare), acoperită ca și acesta de pavajul din ultima fază de locuire dacică. Datate: secolele V-IV î. Hr., mai probabil în ultimul.

Dimensiuni: Dg=5,6cm; Db=5,6cm; Dmax=8cm; I=16cm (cu toarta). Nr. inventar: II/6743. Inedită. Planșa 3/2.

Ceramică dacică databilă în secolele V-II î. Hr. (de pe *Tipia Ormenișului* și de la *Cuciulata-Stogul lui Coțofan*, jud. Brașov).

Augustin-Tipia Ormenișului.

Vas-clopot. Pastă semifină, culoarea castaniu-roșie, buza simplă retezată orizontal, fundul cu un „inel de sprijin” gros, înalt de numai 2-3mm. Este decorat cu patru butoni dispuși simetric, cu câte o alveolă alungită pe verticală. A fost descoperit pe *Terasa I*, întreg, acoperit de pavajul din ultima fază de locuire dacică (Foto 2). Datate: secolele V-IV î. Hr.

Dimensiuni: Dg=17cm; Db=12cm; I=17cm. Nr. inventar: II/6745. Inedit. Planșa 6/2.

Strachină. Modelată cu mâna din pastă semifină, negricioasă, lustruită. Profil tronconic dar cu pereții puțin curbați, baza cu o ridicătură în centru, umăr bine marcat, buza oblică în afară și muchia rotunjit-ascuțită. A fost descoperită în zona sanctualelor din capătul nord-vestic al platoului, pe pavajul unei construcții cu plan rectangular, împreună cu căni și alte recipiente din pastă fină, cu angobă intens lustruită. Vasul are numeroase analogii în Dacia, cea mai apropiată părănd o strachină de la Poiana, datată de către I. H. Crișan în secolele V-IV î. Hr.⁵⁶

Dimensiuni: Dg=16/17cm; Db=8/8,5cm; I=9cm. Nr. inventar: II/6753. Inedită. Planșa 2/4.

Vas cu profil intermediar celor bitronconice sau piriforme. Modelat cu mâna din pastă fină, cenușiu-neagră, lustruită. Corp cu profilul cunoscut, baza plată, gâtul puțin arcuit (aproape cilindric), buza simplă, cu muchia rotunjită. Este decorat cu patru butoni mici, ascuțiți, „urcați” deasupra diametrului maxim. A fost descoperit pe *Terasa I*, sub pavajul dacic din ultima fază de locuire, terasă pe care au mai fost găsite fragmente din aproximativ 30 de vase asemănătoare ca formă, pastă și colorit. Analogii multiple în interiorul și în afara Carpaților, datate în secolele III-II î. Hr.⁵⁷

Dimensiuni: Dg=12,5cm; Db=9cm; Dmax=16cm; I=28cm. Nr. inventar: II/6971. Inedit. Planșa 5/1.

Vas pepene. Partea superioară a unui exemplar lucrat cu mâna din pastă fină, neagră cu nuanțe gălbui, castanii și cenușii, căpătate ca urmare a arderii secundare. Corpul este ovoidal, gâtul arcuit brusc și scurt spre exterior, buza cu muchia rotunjită. Face parte din tipul IV stabilit de către I. H. Crișan, categoria exemplarelor lipsite complet de decor. Este datat de același autor în secolele III-II î. Hr.⁵⁸

Dimensiuni: Dg=12,5cm (egală precedentului); Dmax=22cm; Iactuală=25,5cm (cea reală putând fi de două ori mai mare). Nr. inventar: II/6831. Inedit. Planșa 5/2.

Cană fără toartă. Lucrată cu mâna din pastă semifină, complet roșie (ardere secundară). Profil bitroncinic, fund bombat în sus, gura pâlniată, buza simplă. A fost descoperită pe Terasa I, sub pavajul dacic din ultima fază de locuire, într-o depunere rituală de vase. Datare: secolele III-II î. Hr., cu analogii multiple, în special cu una aproape perfectă ca profil provenind de la Popești (dar cu toartă), încadrată de I. H. Crișan în *căni cu o toartă din tipul II*, faza mijlocie a ceramicii daco-getice.⁵⁹

Dimensiuni: Dg=13cm; Db=8cm; Dmax=16cm; I=20cm. Nr. inventar: II/6143. Inedită. Planșa 9/1.

Cană. Lucrată cu mâna din pastă fină, gălbui-roșcată; profil bitroncnic, cu diametrul maxim în treimea inferioară, fund plat buza arcuită exterior, cu muchia rotunjită; toarta ovală în secțiune, ușor supraînălțată. A fost descoperită pe Terasa IV-a, în anul 2005. Datare: secolele III-II î. Hr.

Dimensiuni: Dg=6,5cm; Db=5,5cm; Dmax=9,5cm; I=12cm. Nr. inventar: II/6997. Inedită. Planșa 1/2.

Cană. Partea superioară dintr-un vas lucrat cu mâna din pastă semifină, castaniu-roșcată. Profil troncnic, buza arcuită spre exterior, muchia ascuțit-rotunjită; toarta groasă, supraînălțată, cu o canelură longitudinală. Datare: secolele III-II î. Hr.

Dimensiuni: Dg=8cm; Dmax=13cm; I=9cm (fără partea inferioară). Nr. inventar: II/7005. Inedită. Planșa 2/1.

Cană. Partea superioară dintr-un vas lucrat cu mâna din pastă semifină, castaniu-roșcată. Corp puțin arcuit dar derivat din cele cu profil bitroncnic, toarta groasă, supraînălțată, buza tăiată oblic. Datare: secolele III-II î. Hr.

Dimensiuni: Dg=14cm; Dmax=17cm, I=9,5cm (cu toarta). Nr. inventar: II/7006. Inedită. Planșa 2/2.

Cană. Partea superioară, lucrată cu mâna din pastă impură, castaniu-roșietică; gât cilindric, buza simplă, cu muchia rotunjită; toarta în forma literei **D** în secțiune, prinsă de la nivelul buzei. Datare: secolele III-II î. Hr.

Dimensiuni: Dg=9cm; Dmax=9cm; I=5,5cm. Nr. inventar: II/7007. Inedită. Planșa 2/3.

Cană. Lucrată cu mâna din pastă semifină, castaniu-roșcată în urma arderii secundare. Corp troncnic, fund plat, gât puțin arcuit, buza simplă, cu muchia rotunjită; toartă groasă, supraînălțată, cu alveole alungite și înclinate. Analogie la Popești, încadrată de către I. H. Crișan în tipul II și datată în faza mijlocie (sec. III-II).⁶⁰ În mai multe puncte din incintă și de pe terase au fost descoperite torți identice, majoritatea de la exemplare mari,

înalte de aproximativ 35-40cm. Este posibil să fie vorba despre un lot mai mare, în apropierea vasului întregibil prezentat aici descoperindu-se alte două torți identice.

Dimensiuni: Dg=13cm; Db=8cm; Dmax=15cm; I=15cm. Nr. inventar: II/6970. Inedită. Planșa 1/3.

Cană. Lucrată cu mâna din pastă cu nisip, pietricele și incluziuni de mică; culoarea neagră, cu angobă puternic lustruită; fund plat, profil bitronconic, buza evazată, toarta aproape rotundă în secțiune și puțin supraînălțată. Dată: secolul III î. Hr.

Dimensiuni: Dg=11,7cm; Db=6,5cm; Dmax=12,6cm; I=14cm. Nr. inventar: II/6629. Inedită. Foto 1/a-b.⁶¹

Cană. Lucrată cu mâna din pastă fină, cu angobă neagră intens lustruită; profil bitronconic, fund plat, buza arcuită exterior și cu muchia rotunjită; toartă plată, prinsă de la nivelul buzei. Dată: secolele III-II î. Hr.

Dimensiuni: Dg=11cm; Db=7cm; I=17,5cm. Nr. inventar: II/6144. Inedită. Foto 1/4.

Cană. Lucrată la roată din pastă fină, inițial cenușie, acum cu nuanțe roșietice din cauza arderii secundare; corp bitronconic, gât cilindric, buza evazată și îngroșată, cu adâncitură pentru capac; două caneluri și două nervuri fine la baza gâtului. Decorată cu linii lustruite dispuse „în plasă.” Lipsește fundul. Este posibil ca vasul să nu fi avut toartă. Dată: Secolele III-II î. Hr. Cele mai bune analogii în fântâna rituală de la Ciolănești din Deal,⁶² Poiana, Popești și Zimnicea,⁶³ dar și la Grădiștea.⁶⁴

Dimensiuni: Dg=13cm; Dmax=15,5cm; Ipăstrată=19cm. Nr. inventar: II/7011. Inedită. Planșa 5/4.

Cană. Lucrată cu mâna din pastă fină, cu angobă neagră puternic lustruită. Profil bitronconic cu diametrul maxim în treimea inferioară, fund plat, gura arcuită exterior, buza cu muchia rotunjită; toarta prinsă de la nivelul buzei și sprijinită deasupra diametrului maxim.

Dimensiuni: Dg=9,5cm; Db=7,5cm; Dmax=13cm; I=17cm. Nr. inventar: II/6144. Inedită. Fig.

Pentru cămile la care nu s-au prezentat analogii, trimitem la exemplarele descoperite în dăva de la Grădiștea, județul Brăila, pentru motivul că acestea beneficiază de o dată sigură, bazată în primul rând pe importuri și la Ciolănești din Deal, datate în secolele III-II î. Hr.⁶⁵

Oală. Lucrată la roată din pastă fină, cenușiu-neagră, cu angobă ușor lustruită. Profil ovoidal, fundul drept, gâtul tronconic, buza arcuită și rotunjită exterior; canelură și două profilaturi fine deasupra umărului. Piesa este de clară factură celtică, reproducând la rândul ei un vas roman. Dată: secolul II î. Hr., poate și începutul celui următor. Descoperit pe Terasa I, sub pavajul din ultima fază de locuire dacică.

Dimensiuni. Dg=16cm; Db=11,3cm; Dmax=21cm; I=26,5cm. Nr. inventar: II/6399. Inedită. Foto 1/1 și planșa 6/1..

Cuciulata, jud. Brașov.

Strachină. Lucrată cu mâna din pastă cu pietricele, nisip și cioburi mărunțite, de culoare cafeniu-cărămizie cu pete cenușii. Corp tronconic, buza ușor înclinată spre interior și cu muchia tăiată oblic, fund plat; la nivelul

diametrului maxim au fost plasate patru torți tubulare, în poziție oblică. Datare: secolele IV-III î. Hr.⁶⁶

Dimensiuni: Dg=36,5cm; Db=14,5cm; I=12cm. Nr. inventar: 133. Vasul face parte din colecția de arheologie a Muzeului Țării Făgărașului. Planșa 4/1

KELTISCHE ENTDECKUNGEN AUS DEM SÜDÖSTLICHEN SIEBENBÜRGENS - ZUSAMMENFASSUNG -

Die Verfasser behandeln die wichtigsten Daten hinsichtlich der Anwesenheit der Kelten und ihre Beziehungen mit den bodenständigen Daker im 4-3 Jh. v. Chr. Ihre Untersuchung stützt sich sowohl auf die ältesten, als auch auf die neu entdeckten archäologischen Funde. Jeder Verfasser hat je ein bestimmtes Gebiet untersucht: Fl. Costea hauptsächlich den Kreis Brașov aber auch die umliegenden Gebiete, während V. Crișan das Gebiet das die heutigen Kreise Covasna, Harghita und Mureș umfasst.

Auf Grund der untersuchten Funde vertreten die Verfasser die Meinung, dass man in süd-östlichen Siebenbürgen keine ständige keltische Besiedlung zusammen mit den Daker, ähnlich wie im nordwestlichen Rumänien beweisen kann. Die Erklärung dafür bezieht sich auf das Vorhandensein in diesem Gebiet einer bodenständigen Stammesverband, die imstande war, Widerstand zu leisten (wie vorher der Skythen). Dieses Stammesverband wurde um 200 v. Chr. von dem „König« Oroles regiert. Ebenso hat Oroles durch zwei Kämpfe die Vordringung der Bastarnen in Siebenbürgen angehalten.

Diese historische Tatsache widerspiegelt sich in den archäologischen Entdeckungen: Weder in einer Siedlung, noch in einer Nekropole wurden bis jetzt Kelten belegt. Eine Menge Funde beweisen hingegen Beziehungen zwischen Kelten und Daker. Es handelt sich um die Kämpfergräber von Cristuru Secuiesc, Ocna Sibiului, Vurp[ar und Toarcia und um die Einzelfunde von Ațel-Bratei, Brașov-Schei, Brașov-Pietrele lui Solomon, Micăsasa, Mojna, Râșnov, Rupea, Sibiu, Șeica Mică Racoș-Durduia und Augustin-Tipia Ormenișului, Biborțeni, Brateș (Kreis Covasna), Cristuru Secuiesc, Inlăceni, Simonești, (Kreis Harghita), Crăciunești, Gornești, Măgheruș, Sovata (Kreis Mureș) etc. In Ațel-Bratei, Acățari-Rotenii, Băița etc. wurden einfachen Einzelgräber gefunden.

Ungeachtet der Gattung, datieren die Entdeckungen in den letzten Viertel des 4 Jhs. Und im 200 v. Chr. Keine ist später anzusetzen. Anschliessend zeigen die Verfasser einige Funde, die das Vorhandensein in südöstlichen Siebenbürgen von sehr machtvollen und blühenden dakischen Siedlungen beweisen. Diese Entwicklung passierte gerade während des Zusammenlebens zwischen bodenständigen Daker und die vordringlichen Kelten in der „Königreich“ von Oroles, das auch von Pompeius Trogus erwähnt wird.

Note

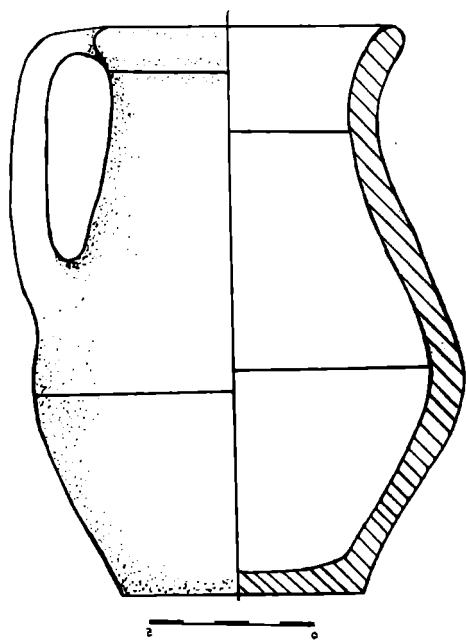
- ^a Articolul va fi publicat într-o limbă străină în volumul *Thracians and Celts* (Bistrița-Brăila).
- ¹ I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 38 și urm. Vezi discuția asupra așezării celților în Dacia și a raporturilor lor cu autohtonii la același, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 12 și urm., cu bibliografia problemei; idem, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 65 și urm. și *passim*; V. Sârbu, *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, în *Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 191-204.
- ² Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 2002, cap. Latène și p. 125-126; *RepArhBV*, Brașov, 2004, cap. Latène; V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2000; V. Vasilev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980.
- ³ Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ed. I, 1995-1996; ed. a II-a, Brașov, 2004.
- ⁴ *Repertoriul arheologic al județului Covasna* (redactor V. Căvruc), Sf. Gheorghe, 1998.
- ⁵ *Repertoriul arheologic al județului Harghita* (redactor V. Căvruc), Sf. Gheorghe, 2000.
- ⁶ V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1996.
- ⁷ S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu*, Sibiu, 2003.
- ⁸ V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 2000; Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înainte și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002.
- ⁹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, pp. 94-99, 221 și urm.; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- ¹⁰ I. Glodariu, *Relații*, p. 97; B. Mitrea, în „Magazin”, an. XVI, nr. 771, 978, p. 2; Fl. Costea, *Dacii*, pp. 112-116, 134, 197-202; V. Crișan, *Dacii*, p. 141-146.
- ¹¹ V. Crișan, *Dacii*, p. 141-145; Fl. Costea, *op. cit.*, pp. 112-117, 186-189, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Cluj-Napoca, 1997, p. 19 și urm.; N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970. Pentru tezaure vezi în special L. Marghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976, în special bibliografia de la nota 12.
- ¹² V. Pârvan, *Getica*, pp. 68, 110, 150, 172; C. Daicoviciu, *Dacica*, pp. 30, 38, 51, 53; D. Pippidi, în *SCIV*, 4, 1953, p. 493; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 26-27; I. H. Crișan, *Burebista*, pp. 19, 120; *Spiritualitatea*, p. 108 și urm. etc.
- ¹³ V. Vasilev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980.
- ¹⁴ Cf. V. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, fig. 28-30 și pl. VII-VIII; idem, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S. XV, 1971, Abb. 1, 2/1, 3, 8, 15-16, 18-19, 20/4, 23; I. H. Crișan, în *Sargeția*, X, precizările din repertoriu, dar în special fig. 5/1-2, 4 etc.
- ¹⁵ M. Roska, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 359 și urm.; I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, p. 181; D. Popescu, *Celții...*, în *Transilvania*, 1944, p. 645 etc.
- ¹⁶ M. Rusu, O. Bandula, *Mormântul unei căpetenii celtice de la Ciumești*, Baia Mare, 1970, p. 37-39 și pl. XVIII/a-b; M. Rusu, *Das keltische Fürstengrab von*

- Ciumești in Rumänien*, în *BerRGK.*, 1969, p. 293.
- ¹⁷ P. Reinecke, *Zur Kenntnis...*, p. 61; V. Pârvan, *Getica*, pp. 460, 523, 774, 784; I. Nestor, în *22BerRGK*, p. 153; idem, în *Dacia*, VII-VIII, p. 179; K. Horedt, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 189; I. H. Crișan, în *Sargeția*, X, 1973, p. 63.
- ¹⁸ K. Horedt, în *Dacia*, IX-X, p. 194 și fig. 4, 1-5; D. Popescu, *Celții...*, p. 647; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, p. 182; I. H. Crișan, în *Sargeția*, X, p. 65
- ¹⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, cu bibliografia anterioară.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 54. La Brașov-Pietrele lui Solomon, ceramică celtică pictată (idem, *Ceramica*, p. 255); I. Nestor, *op. cit.*, p. 180.
- ²¹ M. Roska, *Rep.*, p. 182, nr. 234; idem, în *Közlemenyek*, IV, 1-2, p. 65 sub nr. 84; Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 182; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 58 și urm.
- ²² I. Nestor, *op. cit.*, p. 173; M. Roska, *Közl.*, IV, 1-2, p. 65, sub nr. 86; D. Popescu, *op. cit.*, p. 647; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 59.
- ²³ I. Nestor, *op. cit.*, p. 180; M. Roska, *op. cit.*, p. 54, sub nr. 10; D. Popescu, *op. cit.*, p. 646; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 60 etc.
- ²⁴ P. Reinecke, *Zur Kenntnis*, p. 100; D. Popescu, loc cit; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 61.
- ²⁵ K. Horedt, în *Dacia*, IX-X, p. 196 și fig. 4, 6; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 60.
- ²⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, cu bibliografia anterioară.
- ²⁷ I. H. Crișan, în *Acta Musei Napocensis*, X, 1973, p. 52 și urm. și pl. IV-V
- ²⁸ Vezi nota 5 și tot acolo fig. 5.
- ²⁹ Toată bibliografia la I. H. Crișan, în *Sargeția*, X, p. 58.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 62.
- ³¹ Fl. Costea, *Rep.arhBV*, p. 91, cu bibliografia mai veche.
- ³² *Ibidem*, sub voce.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 105; idem, în *Sargeția*, 1992-1994, p. 49 și urm; idem, *Dacii*, p. 179.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 106; Fl. Costea, I. Ciupea, în *Cumidava*, XII-1, 1979-1980, p. 18 și fig. 2; Gh. Bichir, în *Materiale*, 7, p.362 și urm; *Materiale* 8, p. 286; *Studii și comunicări*, Sibiu, 14.
- ³⁶ Cercetări arheologice în curs. Fl. Costea, *Dacii*, p. 182 și urm; *Rep.arhBV*, p. 113 și urm., cu bibliografia mai veche.
- ³⁷ Fl. Costea, în *Cumidava*, 4, p. 14 și urm; *Cumidava*, 5, p. 637; *Cumidava*, 14, p. 41 și urm; *Rep.arhBV.*, p. 117 și urm; *Dacii*, p. 166 etc.
- ³⁸ Idem, *Dacii*, p. 170 și urm; *Rep.arhBV*, p. 119; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 271, nr. 241.
- ³⁹ Fl. Costea, *op. cit.*, sub voce; idem, în *Cumidava*, 22-24, 1998-2000, p. 7 și urm.
- ⁴⁰ *Ibidem*; idem, în *Cumidava*, 14, 1989, p. 491 și urm.
- ⁴¹ Fl. Costea, *op. cit.*, sub voce. Cercetări începute împreună cu I. Glodariu și continuate cu A. Bălos și L. Savu. Monografie în curs de apariție.
- ⁴² Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, Abb. 3/2.
- ⁴³ J. Bouzek, L. Domaradzka, V. Toneva, în *Thracians and Circumpontic World*, II, Chișinău, 2004, p. 178 și fig 10.
- ⁴⁴ Fl. Costea, *Ein vor kurzen Racoșul de Jos, Kreis Brașov, gefundener keltischer Fibel*, în *Les Celtes et les Thraco-Daces du Bassin des Carpates*, Cluj-Napoca (coordonatori C. Gaiu și A. Rustoiu), 2000, p. 160 și urm. și Abbildung 1.

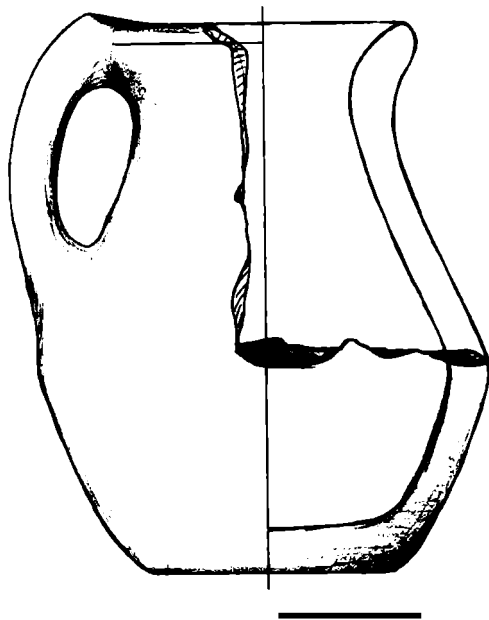
- ⁴⁵ M. Roska, în *Közl.*, IV, 1-2, p. 54, nr. 10; D. Popescu, *Celții*, p. 646; I. Nestor, în *Dacia*, VII-VIII, p. 180; I. H. Crișan. în *Sargeția*, X, p. 60; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S., XV, Abb. 3/2 etc.
- ⁴⁶ Cercetările în fortificația dacică de pe Durduia sunt efectuate de către Fl. Costea, A. Bălos și L. Savu.
- ⁴⁷ Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 105 și fig. 3/1; 7/4.
- ⁴⁸ I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 137 și urm. și *passim*
- ⁴⁹ Fl. Costea, în *Studii dacice*, Cluj, 1981, p. 127-145.
- ⁵⁰ Măgura Moigradului, cf. Gelu Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec I a. Chr. – I p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 1998, fig. 35/2.
- ⁵¹ Fl. Costea, în *Angustia*, 4, 1999, p. 106, nr. 18 și fig. 3/2, 7/1.
- ⁵² Gelu Florea, *op. cit.*, p. 202 și urm. și pl. 62, 63, 80, 81, 83. Pentru alte categorii de artefacte vezi Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997.
- ⁵³ M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 127.
- ⁵⁴ E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, pl. L/2 etc.
- ^{54a} V. Dupoi, V. Sârbu, *Pietroasele-Gruia Dării. Incinta dacică fortificată (I)*, Buzău, 2001, fig. 100.
- ⁵⁶ *Ceramica*, fig. 28/8 (faza I veche); exemplare similare la Răcățau (V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, fig. 3/3, datat secolele IV-III).
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 111 (faza mijlocie).
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 111 și urm.; Răcățau (V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, fig. 1/6, sec. IV-II).
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 121, fig. 47.
- ⁶⁰ *Ibidem*.
- ⁶¹ Fl. Costea, *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003, p. 27, nr. 32.
- ⁶² M. Petrescu Dâmbovița, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 285 și urm. și fig. 4/6, inclusiv decorul lustruit „în plasă”, dar cu compartimentări verticale.
- ⁶³ Cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 122 și urm., cu ilustrația la tipul III.
- ⁶⁴ V. Sârbu, *Dava getică de la Grădiștea, județul Brăila*, Brăila, 1996, fig. 36/2, 40/2, 61/17, 77/1 etc. Vezi și V. Sârbu et alii, *Așezări din zona căscioarele-Greaca-Prundu, milenii I î. Hr.-I d. Hr.*, Brăila, 1996, fig. 114/3, 6 etc.
- ⁶⁵ *Ibidem*, în special fig. 19/5, 35/3, 44/6, 59/2-4, 76/1-4, 78/3-4, 79/1-3; *Istros*, IV, 1985, p. 132, 139; M. P. Dâmbovița, *op. cit.*, fig. 4/3-9.
- ⁶⁶ Fl. Costea, I. Ciupea, în *Cumidava*, XII-1, 1979-1980, p. 18 și fig. 2; *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 2003, p. 25, nr. 20. Analogii apropiate la E. Moscalu, *Ceramica*, pl. XLIX, L/2, LXXXVIII, XC, unele datate mai timpuriu. Exemplar identic la Răcățau (V. Căpitanu, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, fig. 4/1, 9/1, datat în secolele IV-III) și altul ca profil, dar fără toarte la Dezmir, datat în secolele III-II î. Hr. (I. H. Crișan, *Ceramica*, pl. XXXIV/1).

Lista ilustrațiilor

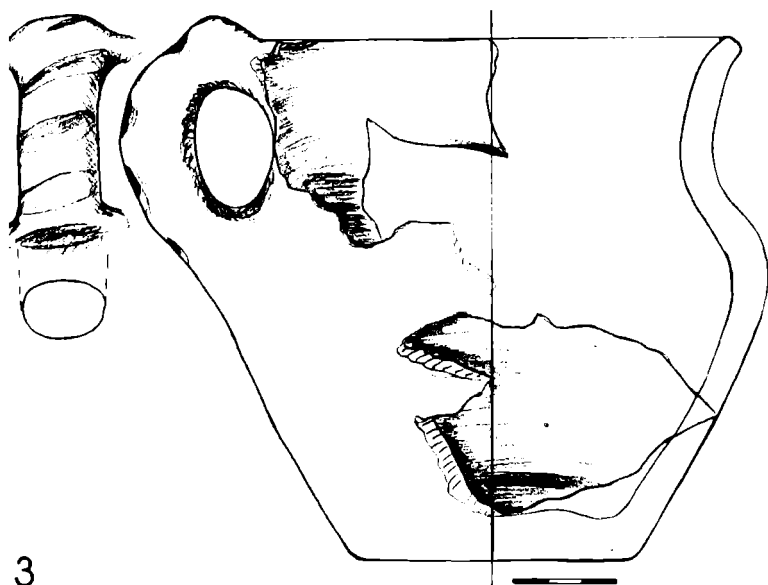
- Planșa 1. Augustin-Tipia Ormenișului: 1-3, câni lucrate cu mâna.
- Planșa 2. Augustin-Tipia Ormenișului: 1-3, câni lucrate cu mâna; 4, strachină lucrată cu mâna.
- Planșa 3. Augustin-Tipia Ormenișului: 1, *lekythos*, import; 2, amforetă lucrată cu mâna, imitație locală.
- Planșa 4. Cuciulata-Stogul lui Coțofan: 1, castron lucrat cu mâna; Augustin-Tipia Ormenișului; 2, castron lucrat cu mâna, imitație locală; 3, castron lucrat la roată și decorat cu 36 ștampile în spirală.
- Planșa 5. Augustin-Tipia Ormenișului: 1-2, oale lucrate cu mâna; 3, cupă (pahar) lucrat cu mâna; 4, cană lucrată la roată, cu decor lustruit „în plasă”.
- Planșa 6. Augustin-Tipia Ormenișului: 1, oală lucrată la roată; 2, vas-clopot lucrat cu mâna.
- Planșa 7. Racoș-Durduia (Piatra Detunată): 1-3, cuțite din fier; 4-5, vase globulare lucrate la roată.
- Planșa 8. Augustin-Tipia Ormenișului: A, fibulă din bronz (după Fl. Costea, în *Les Celtes et les Thraco-Daces du Bassin des Carpates*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2000, p. 160 și Abbildung 1); Râșnov-Cetate (*Cumidava*): fibulă din bronz; Peninsula Balcanică: C, fibule de tip Duchov (după J. Bouzek, L. Domaradzka, V. Toneva, în *Thracians and Circumpontic World*, II, Chișinău, 2004, fig. 10).
- Planșa 9. Augustin-Tipia Ormenișului: 1, cană lucrată cu mâna; 2, fragment de vas lucrat la roată, decor în relief (aplicat reprezentând un picior de animal (câine sau lup).
- Foto 1. 1-2, 4-5, Augustin-Tipia Ormenișului; 3, Cuciulata.

1

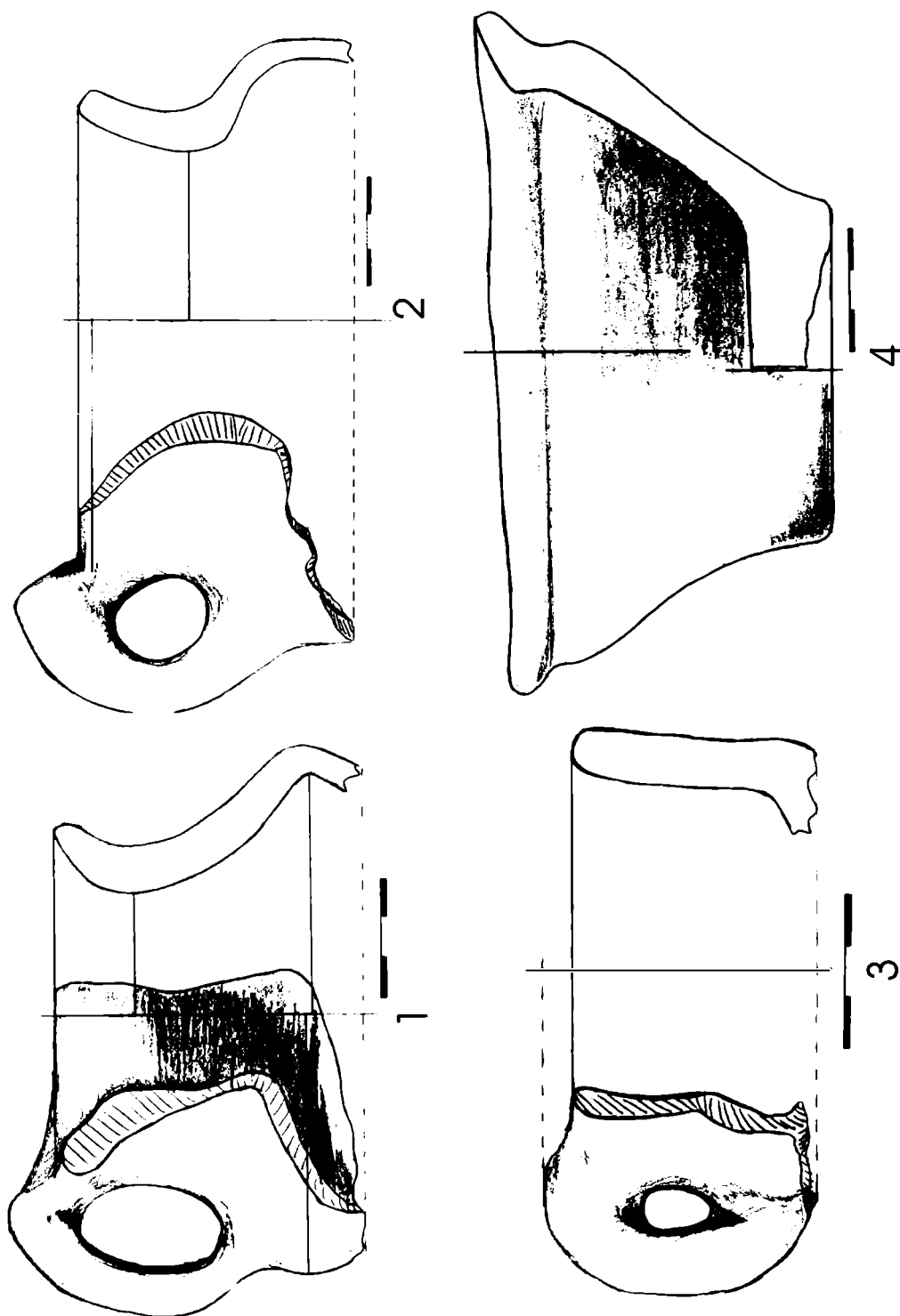

2

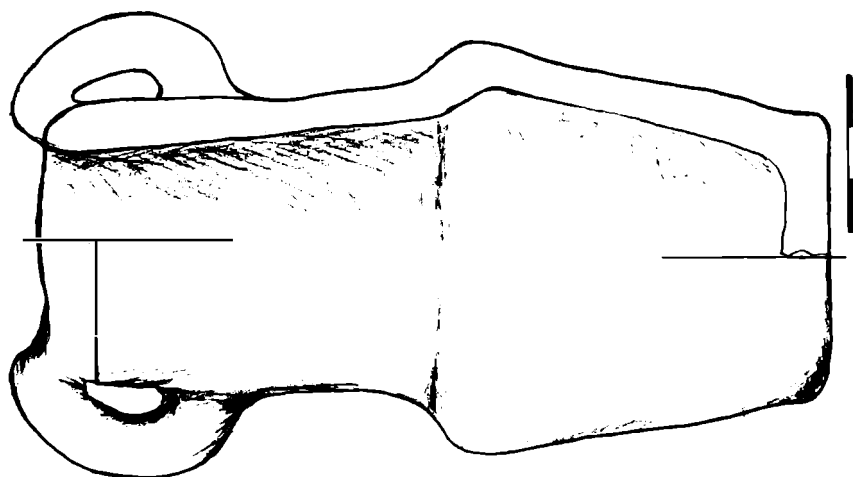

3

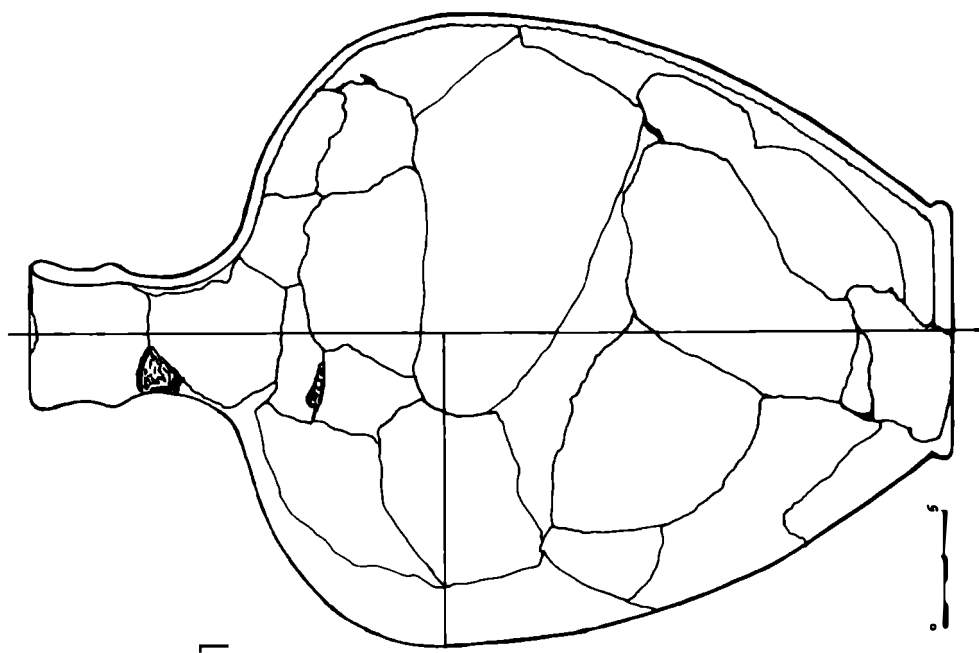
Planșa 1

Planşa 2

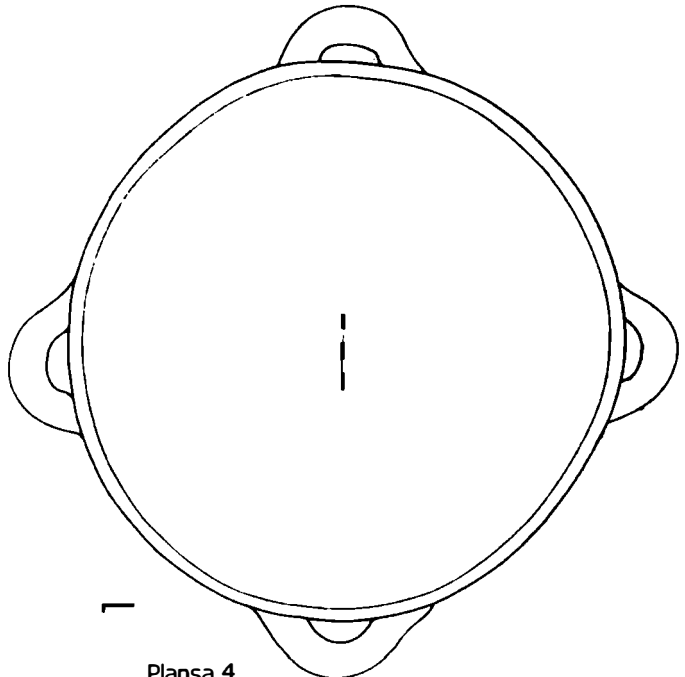
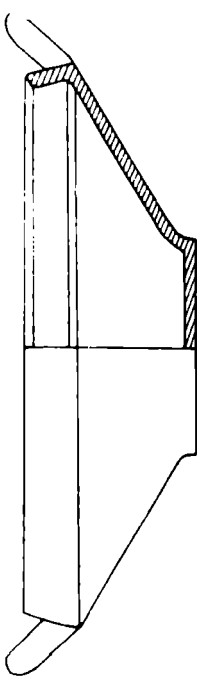
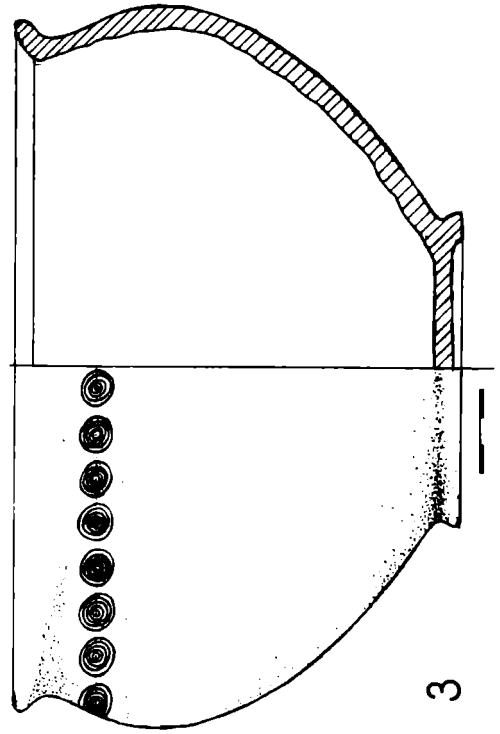
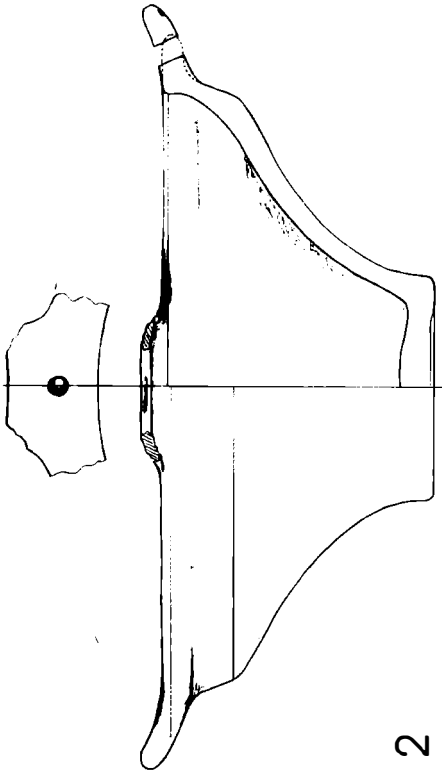

2

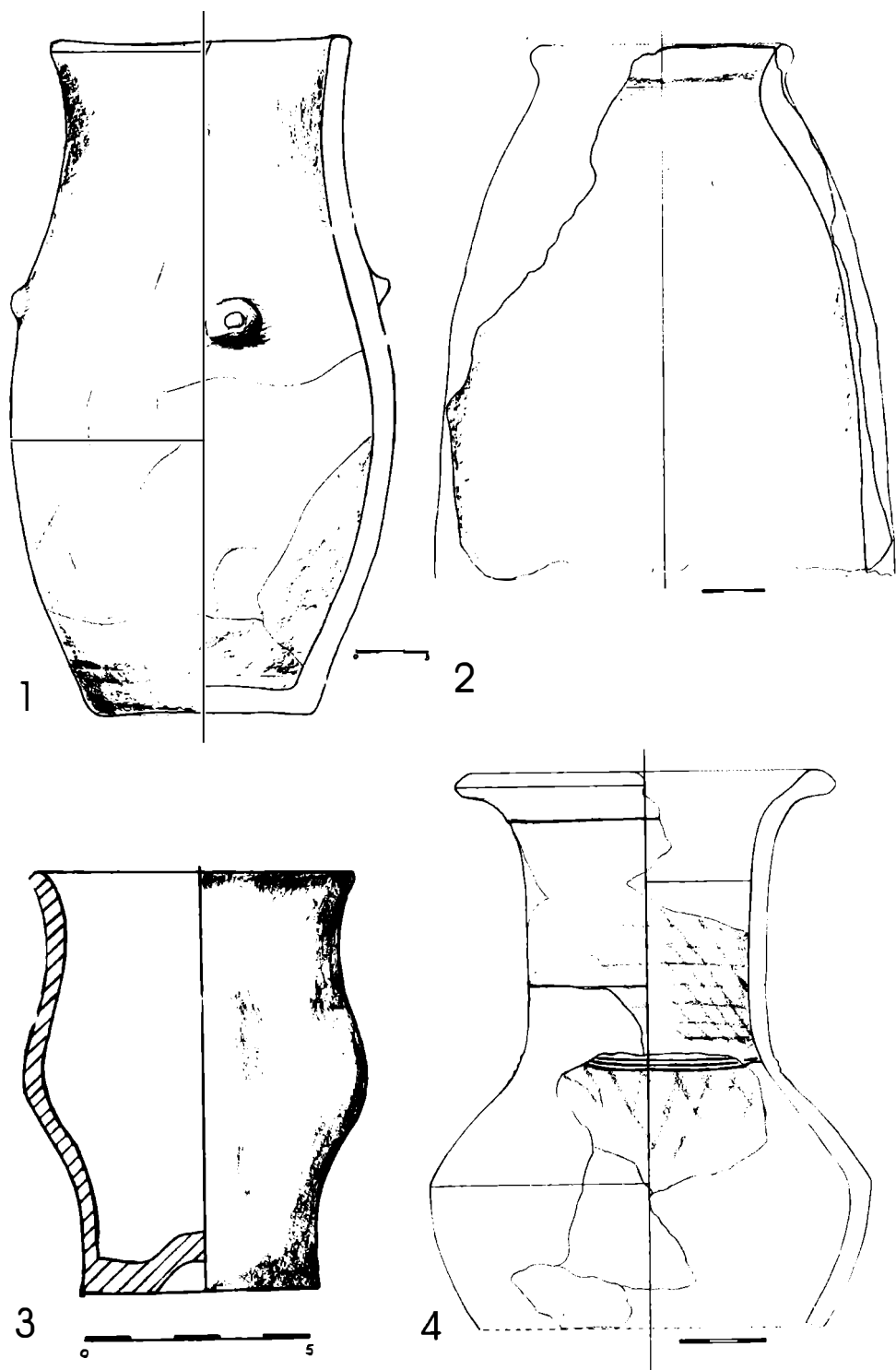

1

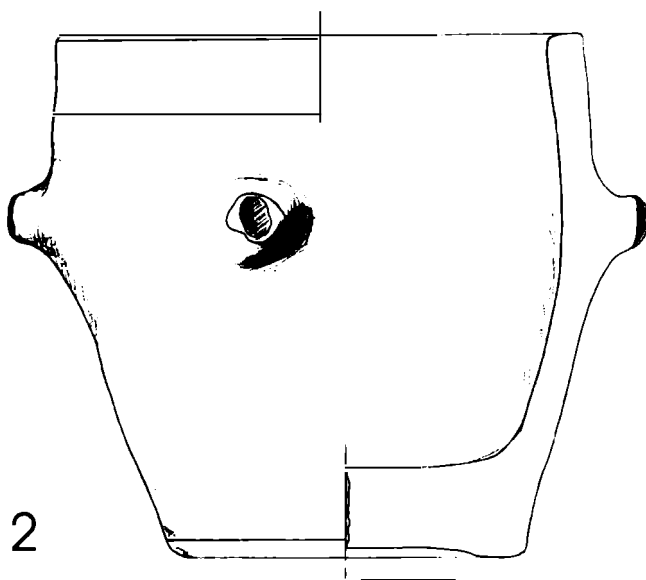
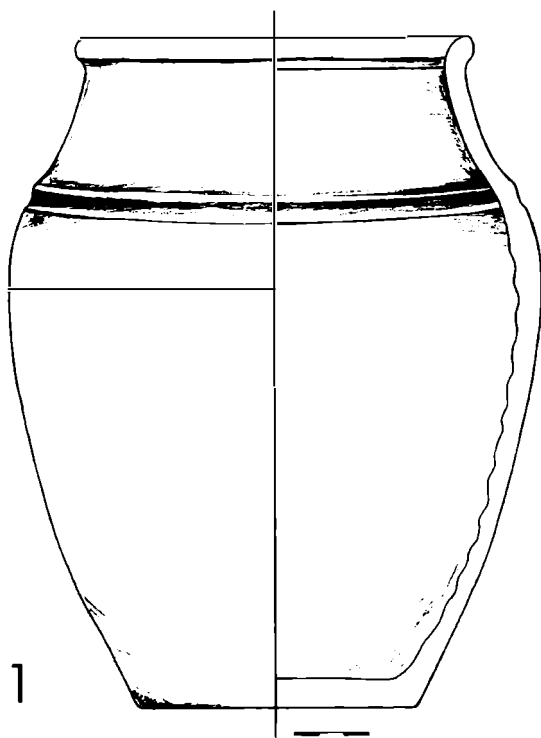
Planșa 3

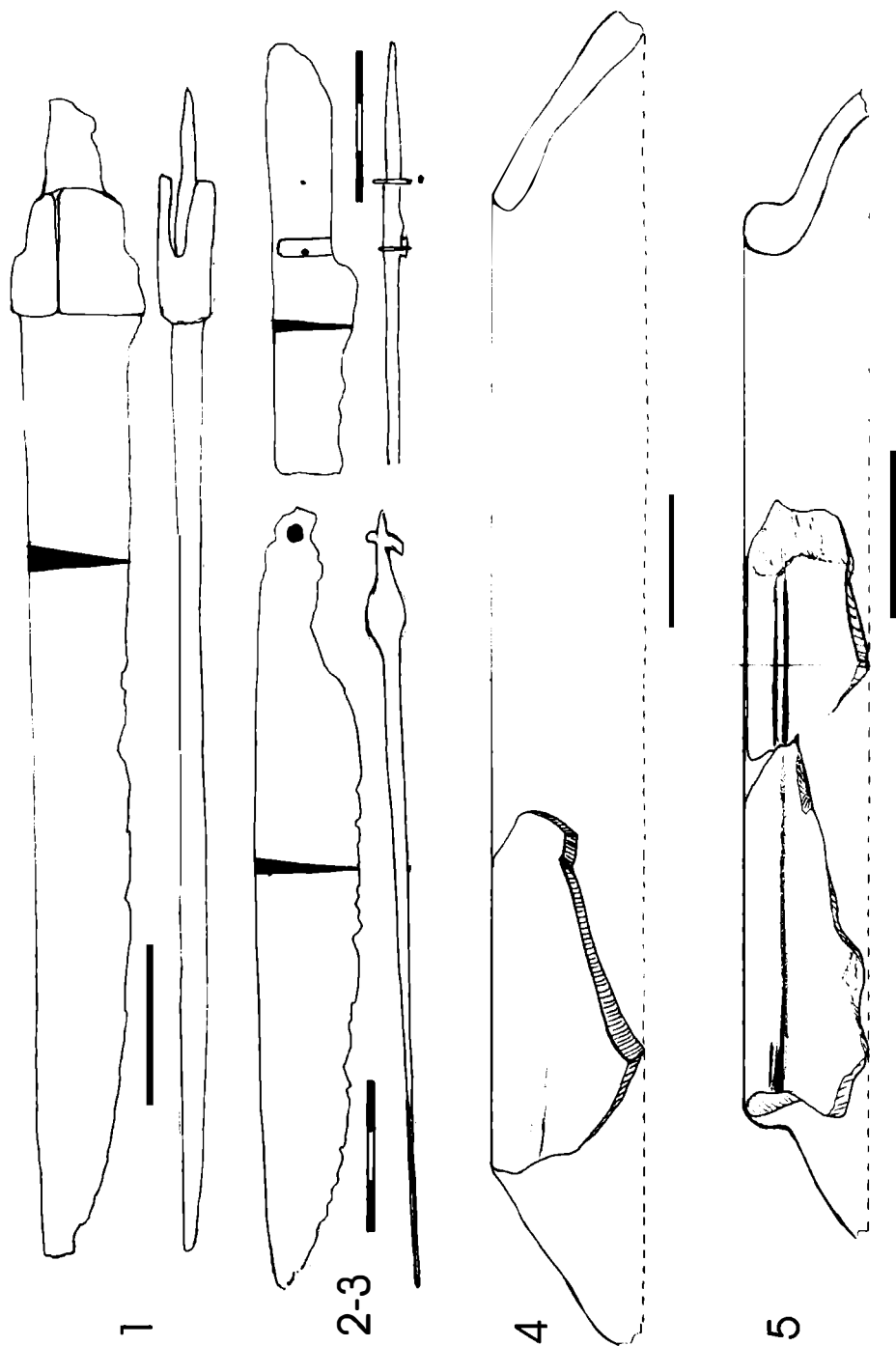
Planşa 4

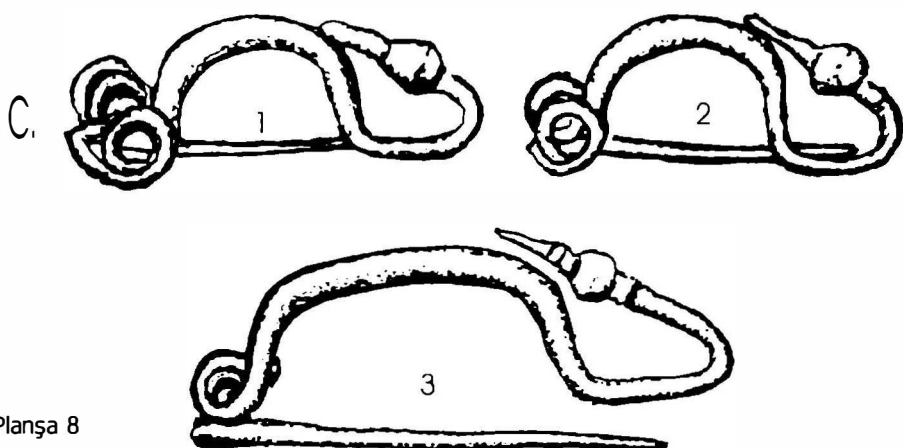
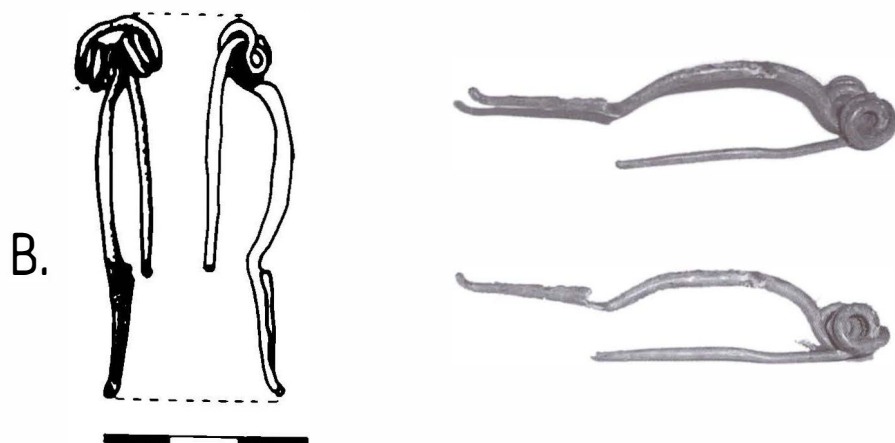
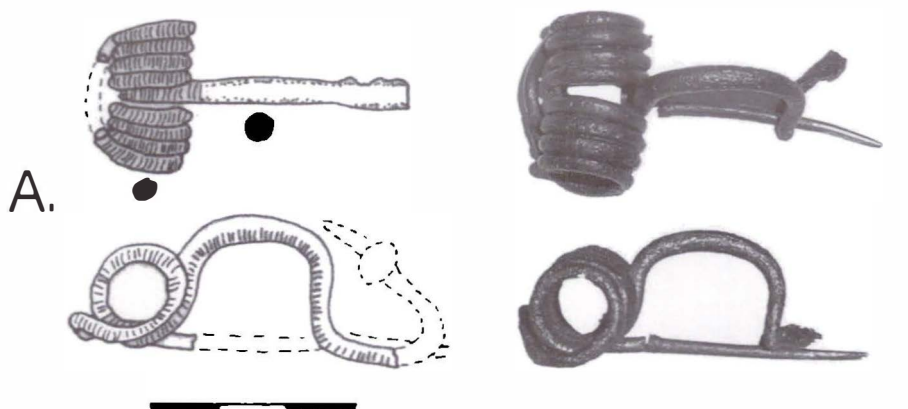
Planșa 5

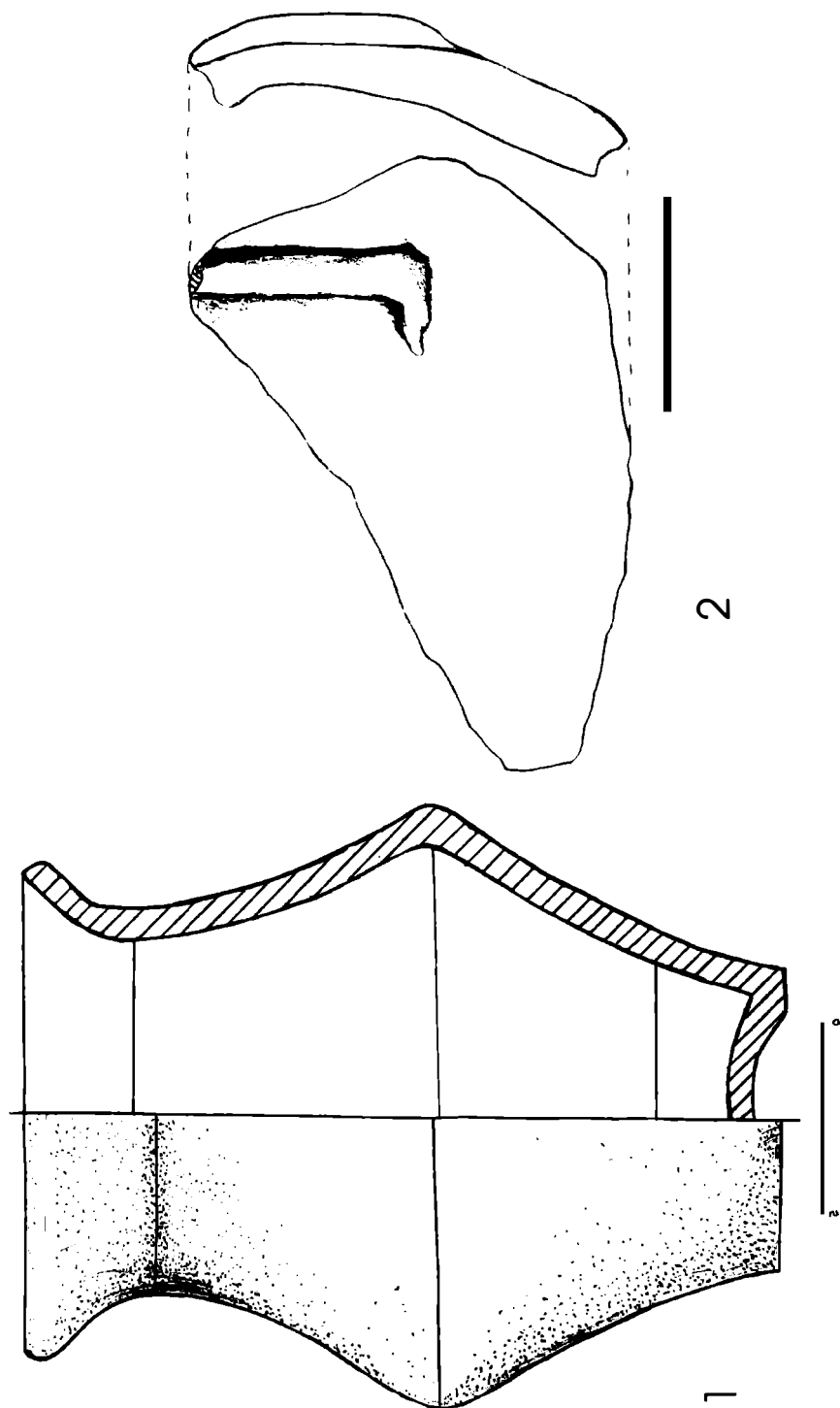
Planşa 6

Plasa 7

Planşa 8

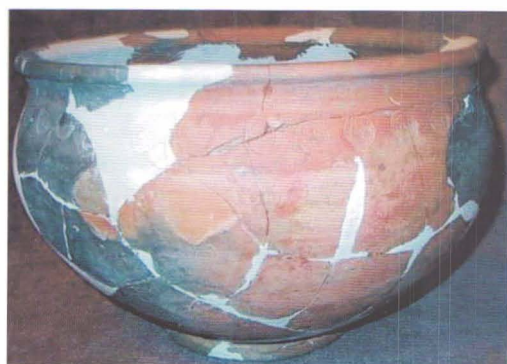
Planșa 9

1

4

2

3

5

Foto 1

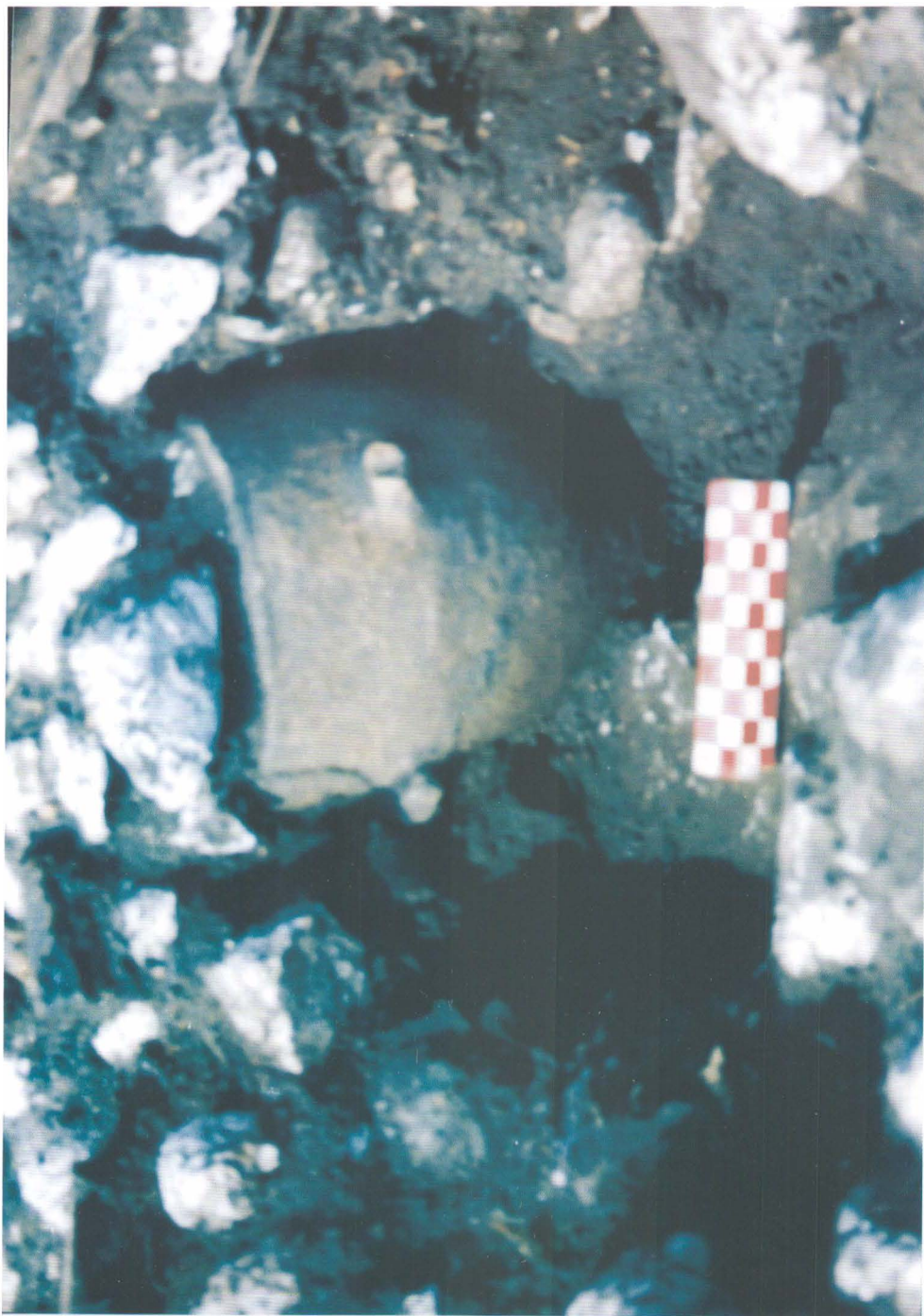

Foto 2

UN „MOTIV DECORATIV” NEÎNTÂLNIT PÂNĂ ÎN PREZENT PE CERAMICA DACICĂ

Florea Costea

În campania de săpături arheologice efectuate în vara anului 2004 la Augustin-Tipia Ormenișului, județul Brașov, în *Secțiunea I*, trasată pe platoul superior, în primul nivel de locuire dacică, sub infrastructura sanctuarului cu aliniamente de plinte din calcar, a fost cercetată parțial o locuință incendiată, cu un inventar relativ bogat rămas pe loc, preponderentă fiind ceramica modelată cu mâna. În repertoriul acesteia, mai numeroase s-au dovedit a fi borcanele, de dimensiuni obișnuite sau mai mari, ușor de asimilat vaselor de provizie.

Dintre cele din urmă, unul se distinge în mod deosebit, înainte de toate prin decor¹. A fost confecționat din pastă grosieră, având ca degresant pietricele albe silicoase, nisip, cioburi mărunțite și paiete de mică; culoarea, cafeniu-închisă la exterior, cafeniu-roșietică la interior, iar miezul cenușiu-închis. Pe exterior, o angobă ușor lustruită, cu exfolieri parțiale și cu mici crăpături provocate de arderea secundară, ardere prin care a luat sfârșit faza respectivă de locuire.

După cum abia s-a afirmat, vasul poate fi asimilat celor destinate păstrării rezervelor alimentare. Din păcate însă, reconstituibilă este doar treimea lui superioară, din care se poate deduce că piesa avea un profil între zvelt și arcuit, cu partea păstrată quasi-tronconică. Buza este îngroșată spre interior, teșită oblic spre afară și cu muchia rotunjită.

Dimensiuni: $D_g=32\text{cm}$; $D_{\max}=41\text{cm}$; $\hat{I}=22,5\text{cm}$ (înălțimea totală putea atinge 65-70cm).

Decorul vasului include două categorii de elemente: 1-motive tradiționale, comune pe olăria dacică, și, 2-motive-simbol. În prima categorie se înscriu opt butoni: patru dintre aceștia sunt de dimensiuni mari ($D=42-48\text{mm}$) și au câte șase alveole alungite, dintre care una centrală; intercalați acestora și doar cu câțiva milimetri mai sus de orizontala lor sunt amplasați alți patru butoni, tot rotunzi dar mai mici ($D=22-23\text{mm}$, practic pe jumătatea celor dintâi), fiecare cu patru alveole tot alungite, dispuse în cruce. Și unii și ceilalți sunt perechi simetrice și sunt plasați deasupra diametrului maxim al vasului.

Profusiunea de butoni identici sau foarte asemănători întâlniți pe olăria dacică mai veche de secolul I î. Hr. ne scutește de prezentarea analogiilor, sugerând totodată o posibilă datare a vasului.

Ieșită din comun, după cunoștința noastră chiar unică până în prezent, este cealaltă categorie de decor, pe drept cuvânt considerată simbolistică. La data descoperirii, din cauza absenței unuia dintre cele trei fragmente pe care se desfășura „decorul”, nu ne-am putut decide asupra reprezentării, afirmând (după cum s-a dovedit, eronat) că „...între semnele păstrate unul este în mod sigur focul” (Costea 2006, p. 132 și pl. XCVI/7). Găsirea ulterioară a altor

fragmente și asamblarea lor cu cele existente (în campania 2005) au condus la o imagine diferită, mai corect spus întregită și posibil de interpretat sau măcar de supus interpretării (fig. 1, a-b).

Este vorba despre o *vulvă*, reprezentată și pe desenul din recenta monografie a Tipiei Ormenișului (*Ibidem*) și despre care, datorită tocmai absenței unei părți din ansamblu, atunci am afirmat următoarele: „Conștienți că este vorba de o ideogramă a cărei descifrare și interpretare nu sunt simple, momentan avansăm doar presupunerea că ar putea fi vorba despre o simbolistică din care nu pot lipsi trimiterele la vatră-foc sacru, curgerea timpului, sau, mult mai plauzibil, la bogata simbolistică a fecundității-fertilității, prin exprimarea care nu ni se pare exclusiv maternă, ci, mai degrabă, androgină. Nu excludem aluzii la simbolistica *vulvei* și, în special, a uterului. Mai mult ca sigur că vasul avea și (sau numai?) utilitate culturală” (*Ibidem*, p. 226-227, cu nota 258).

Acum devine clar că cele două „potcoave” și cele „12 incizii în formă de virgule alungite ce pornesc spre gura vasului, deasupra cărora se află, tot incizată, o pasăre în zbor vertical, stilizată” (*Ibidem*, p. 226), nu sunt altceva decât imaginea completă, veridică și oarecum „naturalistă” a *vulvei*. Deasupra părului, la numai câțiva milimetri, se află pasărea în zbor vertical, cu gâtul și capul mai lungi decât corpul. Fără a încerca acum identificarea unei anume specii, spunem doar că acest amănunt nu ni se pare a reprezenta cheia descifrării desenului, dar contribuie la îmbogățirea semanticii acestuia.

În stânga imaginii, la o depărtare de 18 mm, în poziție verticală, se află un *phalus* marcat din trei linii incizate, dintre care cele două din stânga se păstrează integral, iar cea de a treia, dinspre *vulvă*, doar pe câțiva milimetri în partea de sus și pe la jumătatea lungimii, restul „căzând” exact pe spărtura vasului, spărtură de care a fost deteriorată. Capătul *prepușului* este marcat cu o altă incizie, ușor arcuită, care le unește pe celelalte trei, lungi (înalte) de 50mm. Incizia mediană reprezintă canalul seminal.

Între cele două elemente, unindu-le, se află cinci linii care s-au dorit a fi orizontale dar care au mici imperfecțiuni cauzate de rezistența degresantului din pastă. Ele constituie componenta cea mai dificil de „citi”, în ciuda faptului că, adoptând simbolistica numerelor, suma lor poate fi interpretată tocmai în favoarea explicitării și conjugării elementelor esențiale (*phalus-vulvă*) din compoziție. Sub aceste linii orizontale se află unul dintre butonii mici, al cărui loc cădea firesc acolo, fără a fi căutat special și fără a avea vreo importanță în contextul imaginii.

În ansamblu, compoziția are întinderea (lungimea) pe orizontala vasului de 85mm și înălțimea de 75mm. Sigur ea nu s-a repetat, simetric sau în altă dispunere pe restul conturului vasului, lipsind de pe fragmentele respective, spre deosebire de ceilalți butoni, mari sau mici.

Compoziția este realizată în pasta moale, înainte de ardere.

Precizarea abia făcută impune rigoarea ce trebuie păstrată asupra interpretării desenului, excluzând înainte de toate orice aluzie pornografică. Faptul este confirmat de asocierea elementelor pentru un demers anume, subliniat de ordonarea și de atitudinea fiecăruia: nici ca ansamblu, nici separat (ceea ce nici nu este cazul), ele nu pot fi coborâte în peiorativ. De aceea nici noi nu vom fi eufemistici în încercarea de descifrare a părților și a

întregului.

Phalus-ul, în poziție verticală (lat. *in erectio*), deși nu în ipostază pur erotică, simbolizează, în oricare dintre religii, puterea generatoare, „...izvor și canal al seminței” (Chevalier, Gheerbrant, 1995, p. 36). În scena noastră, el poate fi asemuit în primul rând *coloanei*.

Vulva, „...eufemistic numită *marea și frumoasa mamă* la populațiile bimbare” (*Ibidem*, p. 462) însușește un simbolism cu aceleași valențe și atribute la numeroase alte populații: „...izvor ce înghite virilitatea și aruncă înapoi viață, unește contrariile sau, mai exact, le preschimbă unul în altul, de unde misterul atracției pe care o exercită, spre diferență de sexul masculin, diurn și solar” (*Ibidem*). De observat că în compoziția în discuție ea este în așteptarea gamiei, a receptării seminței generatoare de viață. Marcarea momentului pentru elementele masculin-feminin este unul premergător împlinirii erotice. Chiar dacă în compoziție au locuri dinainte alese, ele nu se sustrag actului erotic, „...repetarea hierogamiei primordiale, a îmbrățișării dintre Cer și Pământ din care s-au născut ființele” (*Ibidem*, p. 24). Că împreunarea (hierogamia) urmează a se petrece se desprinde din insistența „autorului” de a lega masculinul-femininul prin cele cinci linii orizontale, cifră care simbolizează „semn al unirii, număr nupțial..., al armoniei și echilibrului. El (numărul 5, n.n.) va reprezenta cifra hierogamiilor, însoțirea principiului ceresc (3) cu cel pământesc al mamei (2)” (*Ibidem*, p. 310). Rezultatul conjugării va fi „omul, o nouă expresie a Marii Triade” (*Ibidem*, p. 374).

Un rol și un rost asemănător sau chiar identic, anume de ocrotire a unirii Cer-Pământ, poate fi desprins din poziționarea păsării deasupra întregii scene, mai precis deasupra *vulvei*. Iar faptul că ea se află în zbor vertical accentuează o dată în plus tocmai simbolul de legătură în scop de geneză între Cer și Pământ. „În [limba] greacă, cuvântul a putut fi sinonim cu prevestire și cu mesaj al cerului” (*Ibidem*, p. 22). În numeroase civilizații, pasărea, în general, era mesagerul zeilor sau mijloc de comunicare, tot condus de zei, între lumea pământească și cea subpământească. Și analizarea simbolistică a fiecărei specii conduce la concluzia că cele mai multe dintre ele au atribute benefice iubirii, sau uneori se identifică ori simbolizează însăși iubirea (porumbelul etc.).

Posibila identificare a păsării de pe vasul în discuție cu ciocârlia (spre exemplu) confirmă din plin afirmațiile de mai sus, ea putând fi considerată un mijlocitor al unirii celor două elemente și exprimare a bucuriei, chiar a euforiei actului împlinit (la celți, ea era considerată de bun augur și chiar venerată).

În ipostaza din compoziția descrisă, cea mai probabilă identificare ni se pare a fi vulturul, inclusiv prin proporționarea corpului. De aceea credem că el joacă aici mai multe roluri, dintre care, ca posibile, le sugerăm pe cele de substitut și mesager al soarelui: din primul rezultă că el cunoaște foarte bine o scenă pe care a guvernat-o și de care se bucură, iar din cel de al doilea, de mesager, pornește în zbor vertical, spre Cer, pentru a anunța vestea, direcțiile stânga-dreapta fiind malefice.

Nu trebuie însă omisă calitatea lui de „simbol primitiv și calitativ al tatălui și al tuturor figurilor paternității” (*Ibidem*, p. 475). Prezența lui în ansamblul descris, imaginea de săgeată și direcția de zbor pot fi interpretate drept

corolar al subiectului compoziției, din care transpare esența augurală.

Cele două propuneri de identificare nu sunt singurele păsări benefice creației, în aproape toate religiile și în toate epocile. Credem însă că exemplificările sunt suficiente.

Concluzionând, importante ni se par următoarele aspecte, unele consecvente „decorului”, altele doar amintite aici prin asociere cu subiectul în discuție:

1. compoziția, *incizată în pasta moale a vasului, înainte de ardere*, este primul „decor” cu simbolistică parțial explicită întâlnit până în prezent pe vasele ceramice dacice, în cazul de față pe unul confecționat manual. Poziția stratigrafică în care a fost descoperit justifică datarea lui, împreună cu locuința în care s-a găsit, sigur înainte de domnia lui Burebista, foarte probabil la finele secolului al II-lea î. Hr. sau la începutul celui următor;

2. compoziția nu poate fi asimilată scenelor zis-„pornografice”, ci, mai degrabă, considerată un veritabil monument de cult, valoros deopotrivă prin unicitate și încărcătură simbolistică. Ea depășește semnificația descoperirilor izolate de artefacte sau de reprezentări ale duetului masculin-feminin, explicitând în primul rând nașterea omului, dar, mai profund, geneza lumii vii, creația în general;

3. în aceeași locuință și în apropierea vasului ce purta „decorul” asupra căruia am insistat mai sus se afla un alt vas fragmentar, de dimensiuni mai mici, lucrat tot cu mâna, pe care era imprimat, *tot înainte de arderea vasului*, un simbol solar (o roată cu nouă spițe);

4. descoperirea în primul nivel de locuire dacică pe Tipia Ormenișului a două ascuțitori-„amulete” de gresie (Costea 2006, p. 242 și Pl. CLXI/3-4) în formă de *phalus* nu credem că poate fi disociată de simbolistica, dar mai ales de practicarea unor acte inițiatice specifice reprezentărilor subiacente, materiale sau imagistice. Cu multă probabilitate, fenomenul este de admis (oficial) numai înainte de sancționarea „reformei religioase” de către Burebista.

Caracterul de unicat al descoperirii nu este sinonim singularității reale dar momentane a ei, cercetări viitoare putând înmulți informațiile despre credințele și practicile religioase din lumea daco-geților.

A „DECORATIVE MOTIV” UNFOUNDED UNTILL NOW THE DACIAN POTTERY - SUMMARY -

The author presents a carved decoration upon the dacian pottery mady by hand, in which is simbolized the creation act. This piece was discovered in the Augustin-Tipia Prmenișului site, under the dacian sanctuary. It is date from II-I centuries B. C.

**UN „MOTIF DÉCORATIF” INCONNU JUSQUE PRESENT
SUR LA CÉRAMIQUE DACIQUE
- RÉSUMÉ -**

L 'auteur presente une incision pratiqué sur un vase de provision dacique decouvert dans la citadelle dace d 'Augustin-Tipia Ormenipului, district de Braşov. La composition represente une acte cultuel, très probablement la creation en général, et, plus possible, la creation du l 'homme en spécial. La datation du vase: IIe-Ier siècle av. Chr.

Note

¹ Vasul a fost descoperit împreună cu colegile Angelica Bălos, Lucica Savu şi Mihaela Cioc.

Bibliografie

Jean Chevalier, Alain Geerbrant, *Dicţionar de simboluri*, Bucureşti 1995
Floreia Costea, Augustin - *Tipia ormenişului. Monografie arheologică (I)*, Braşov 2006

Foto/photo: Paul Pavel

Desen/dessin: Mihaela Cioc

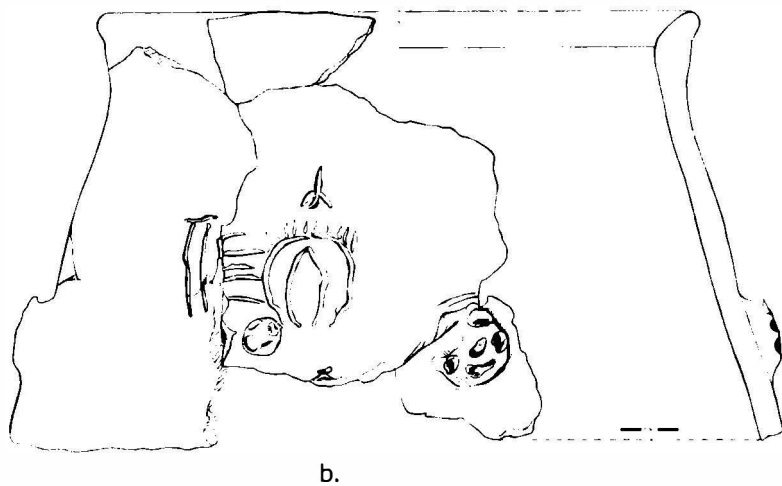

Fig.1.

DOUĂ UNELTE AGRICOLE DIN FIER DE EPOCĂ DACICĂ DESCOPERITE ÎN SUD ESTUL TRANSILVANIEI

Lucica Savu, Angelica Bălos

Cele două unelte care vor fi detaliate în continuare provin din două dintre cele mai importante și mai bogate așezări fortificate din zona sud-estică a Transilvaniei. Piese¹ au fost descrise sumar în lucrarea referitoare la modul de viață și de organizare al dacilor din sud-estul Transilvaniei apărută sub semnătura dr. Florea Costea². Articolul de față este doar o completare cu informații care, în volumul amintit, nu au fost considerate necesare.

Nici una din aceste așezări nu poate fi încadrată în categoria comunităților agricole, cadrul natural nefiind prielnic acestei ocupații. Acest lucru nu exclude, însă, practicarea îndeletnicirii amintite în zonele învecinate, după cum o dovedesc și alte piese, tot din fier, cu utilitate asemănătoare ca și mulțimea vaselor de provizii, toate descoperite în cele două situri.

1. Cuțitul de plug (culter) a fost descoperit în așezarea dacică fortificată de la Racoș-Piatra Detunată³ (cercetări Fl. Costea, A. Bălos și D. Dana), în *Secțiunea*_{II/1998}, m 36, -0,43m, mai precis pe prima terasă din interiorul ariei apărute. Piesa se află în colecția Muzeului de Istorie Brașov, fiind inventariată cu numărul II 6521. A fost realizată prin baterea la cald a unei bare dreptunghiulare din fier pentru a fi lățită și ascuțită la capătul inferior. S-a obținut astfel în tăiș triunghiular în secțiune. În această zonă prezintă deformări și exfolieri cauzate de baterile repetate necesare reglării adâncimii.

Dimensiuni. Lungimea totală este de 515mm din care tăișul are 240mm restul de 275mm fiind reprezentat de tija dreptunghiulară care se ancora de grindeiul plugului. Lățimea tăișului este de 45mm, cea a tije⁴ fiind de 40mm. Tija are o grosime de 18mm. În zona unde începe tăișul prezintă o gătuire, astfel că lățimea tije⁵ este de doar 32mm iar grosimea acesteia de 15mm. Greutatea totală a cuțitului (inclusiv rugina) este de 1780g.

Precizăm doar că analogiile cele mai apropiate sunt cuțitul de plug de la Grădiștea de Munte, cel cu simbolul meșterului (cel mai apropiat ca dimensiuni)⁴ și cu cel de la Poiana⁵.

Ipoteza privind posibila producere în zonă a cuțitului în discuție este credibilă dacă ținem seama de faptul că pe parcursul cercetării așezării dacice fortificate de aici au fost identificate mai multe fragmente de zgură de fier și alte piese ce au legătură cu existența unui atelier de meșter în zonă, fără a putea face precizări privind localizarea acestuia. După cum am precizat anterior, acesta a fost descoperit în interiorul fortificației, într-o locuință de pe prima terasă *intra vallum*. Faptul că în zona tăișului prezintă urme ale utilizării repetate la arat în zonele din imediata vecinătate sau chiar la distanțe mai mari (Mateiaș-Dopca unde se deschide defileul și există terase și lunci cultivabile) ne confirmă ipoteza potrivit căreia locuitorii fortificației, pe lângă atribuțiile militare și meșteșugărești pe care le aveau se ocupau și de agricultură. Afirmția este confirmată de identificarea mai multor vase⁶

pentru păstrat proviziile în cadrul aceleiași terase pe care a fost descoerită piesa în discuție.

O precizare trebuie făcută cu privire la datarea acestuia. Având în vedere stratul arheologic în care a fost găsit, cel dacic, datat în secolul I p.Hr și începutul celui următor (fortificația a sfârșit printr-un puternic incendiu provocat de către armatele romane la momentul cuceririi Daciei) este evident că și piesa în discuție aparține aceleiași perioade.

2. Brăzdarul de plug (vomer)⁷ a fost găsit în același an, 1998, dar în așezarea dacică fortificată de la Râșnov-Cetate⁸, în *Secțiunea*_{V/1998}, tot în interiorul zonei întărite (cercetări Fl. Costea și A. A. Rusu)⁹. Piesa se află, de asemenea, în colecția de arheologie a Muzeului de Istorie Brașov, având numărul de inventar II 6520.

Este vorba despre o piesă confecționată tot dintr-o bară de fier, bătută la cald, la fel ca toate piesele de acest fel datate în epoca *Latène*. Bara masivă (dreptunghiulară în secțiune) în discuție a fost aplatizată la un capăt (cel ce intra în pământ), obținându-se partea activă. Aceasta este foliformă, ascuțită spre margini și cu o nervură mediană bine marcată, asemănătoare unei linguri. În partea opusă tija se termină într-un spin conic, îndoit, însă rupt la capăt. Se păstrează doar mai puțin de 10mm din partea îndoită folosită la ancorare.

Dimensiuni. Lungimea totală este de 350mm, din care tija are 23mm și partea activă 120mm. Lățimea maximă a celei din urmă părți este de 72mm, tija având o formă ușor trapezoidală, cu baza mică la capăt, mai precis 45/35mm. După dimensiuni se încadrează în categoria majoritară a exemplarelor cunoscute în lumea geto-dacică, conform autorilor sintezei *Civilizația fierului la daci*¹⁰, atât în privința lungimii cât și a lățimii tăișului.

Deoarece despre originea, evoluția și răspândirea în Dacia a brăzdarului de plug s-a scris relativ mult¹¹, precizăm doar că și cel în discuție se încadrează în tipul celor în formă de lingură, răspândit în întreaga lume tracică după cum a demonstrat Maria Čičikova în studiul apărut în 1968.

Făcând referire la atelierele de meșter existente în sud-estul Transilvaniei, cercetătorul Florea Costea¹², menționează existența unuia în fortificația de la Râșnov, argumentele în favoarea acestei afirmații constând în descoperirea mai multor bucăți de zgură precum și bucăți de lupe neprelucrate în cursul cercetărilor efectuate în acest loc în anul 1998. Este astfel probabil ca și brăzdarul descris mai sus să fie un produs local. Și acesta a fost descoperit în interiorul ariei fortificate deși este evident că a fost utilizat în zonele din vecinătate, mai prielnice practicării agriculturii.

Ținând cont de datarea întregului sit și de asemănarea cu alte piese provenite din așezări dacice contemporane (mai precis datate în faza clasică a civilizației amintite) se poate preciza că brăzdarul în discuție se încadrează cronologic între secolul II î.Hr și momentul războaielor daco-romane.

Similitudinile referitoare la condițiile de descoperire au fost motivul pentru care cele două unelte agricole au fost tratate împreună. Este vorba aici despre identificarea acestora în două fortificații amplasate pe înălțimi, cu arii întărite relativ mici, 1-2 hectare, dar care aveau în apropiere zone ce puteau fi cultivate. Se confirmă astfel ipoteza că rolul celor ce locuiau acolo

nu era numai militar. Deși condițiile nu erau favorabile practicării agriculturii în zonă, locatarii caselor în care s-au găsit cele două piese de plug, au fost nevoiți să își asigure hrana necesară traiului. Astfel, în timp de pace, aceștia cultivau pământurile din vecinătate.

Nu trebuie uitat rolul de importante centre meșteșugărești al celor două așezări amintite, în acest context trebuind subliniată posibilitatea producerii locale a celor două unelte, așa cum am mai afirmat, fără a putea localiza precis atelierele.

Sintetizând, putem afirma că atât cuțitul cât și brăzdarul de plug au fost confecționate în câte un atelier de meșter din respectivele fortificații, pentru a fi utilizate la arat în zonele învecinate.

TWO AGRICOL IRON TOOLS USED BY DACIANS FROM RACOȘ-PIATRA DETUNATĂ AND RÂȘNOV-CETATE, BRAȘOV COUNTY - ABSTRACT -

This study offers a detailed presentation of a knife and an iron ploughshare, discovered at the Racoș-Piatra Detunată fortification and at Râșnov-Cetate, respectively. The pieces date from classical Dacian epoch and have many analogies on the territory inhabited by Dacians.

ZWEI DAKISCHE EISENPFLUGGERÄTE AUS RACOȘ-PIATRA DETUNATĂ UND RÂȘNOV-CETATE (ROSENAUER FESTUNG), KREIS BRAȘOV - ZUSAMMENFASSUNG -

Dieses Studium stellt ein Messer und ein Eisenpflug(arm) dar, gefunden in den Befestigungen von Racos-Piatra-Detunata, beziehungsweise Rasnov-Burg. Die zwei Stücke gehören der klassischen dakischen Epoche und haben zahlreiche Analogien auf den, von Daken bewohnten, Gebiet.

Note

¹ Mulțumiri speciale aducem domnului dr. Florea Costea, cel care a condus cercetările arheologice din care au rezultat uneltele agricole în discuție, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție informațiile necesare realizării studiului.

² Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002, p. 100-101, Fig. 101/7.

³ Fl. Costea, A. Bălos, *Cercetările arheologice de la Racoș-„Piatra Detunată”, campania 1995*, în *Cumidava*, XX, 1996, p. 28 și urm.; Fl. Costea, *op. cit., sub voce Racoș-Piatra Detunată*; Fl. Costea, A. Bălos, L. Scurtu, *O „marcă de olar” de epocă dacică descoperită la Racoș-Piatra Detunată în „Cumidava”*, XXVI, 2003, p. 11 și urm.; Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, ediția a doua, Brașov, 2004 *sub voce Racoș-Piatra Detunată* și rapoartele de săpătură începând cu anul 1997.

⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj Napoca, 1979, Fig.

24/5.

⁵ R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 200 și urm. și fig. 21/1.

⁶ Fl. Costea, A. Bălos, *op. cit.*, p. 41 și urm.

⁷ Multumim pe această cale autorilor săpăturilor de la Râșnov pentru amabilitatea cu care ne-au oferit informațiile referitoare la piesa prezentată.

⁸ Despre locuirea de epocă dacică principalele lucrări sunt Fl. Costea, *Așezarea dacică de la Râșnov*, în *Cumidava*, IV, 1974, p.14-48; idem, *O nouă descoperire arheologică la Râșnov-Cetate în Cumidava*, V, 1975, p. 737; idem, *Cercetările arheologice de la Râșnov-Cetate în Cumidava*, XIV, 1989, p. 41-66; Fl. Costea, A. A. Rusu, *Râșnov în Cronica cercetărilor arheologice*, campania 2000, nr.168; idem, *Râșnov în Cronica...*, campania 2001, nr. 187; Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei...*, p. 183 și urm. și idem, *Repertoriul arheologic...*, sub voce, Râșnov.

⁹ La cercetările din anul 1998 a participat și D. Dana.

¹⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 58-66, Fig. 24/5.

¹¹ Vezi infra, nota 1 și Maria Čičikova, *Au sujet du soc thrace*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 119-122.

¹² Fl. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei...*, p. 69-71 și 187.

Desene: dr. Florea Costea, Mihaela Cioc

Fotografii: Paul Pavel, Florea Costea

Procesare ilustrație: Lucica Savu

Lista ilustrațiilor

Foto 1 - Cuțitul de plug, imagine *in situ*

Planșa I - Cuțitul de plug de la Racoș-Piatra Detunată: 1-desen, 2-foto

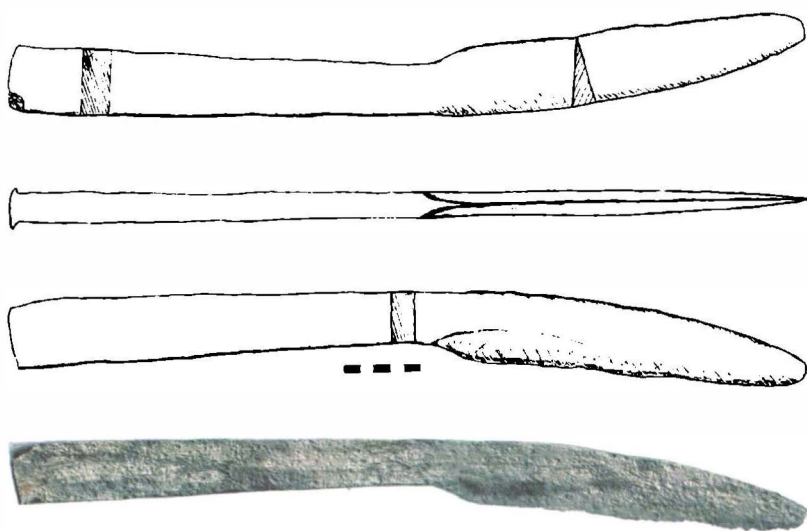
Planșa II - Brăzdarul de plug de la Râșnov-Cetate: 1-desen, 2-foto

List of images

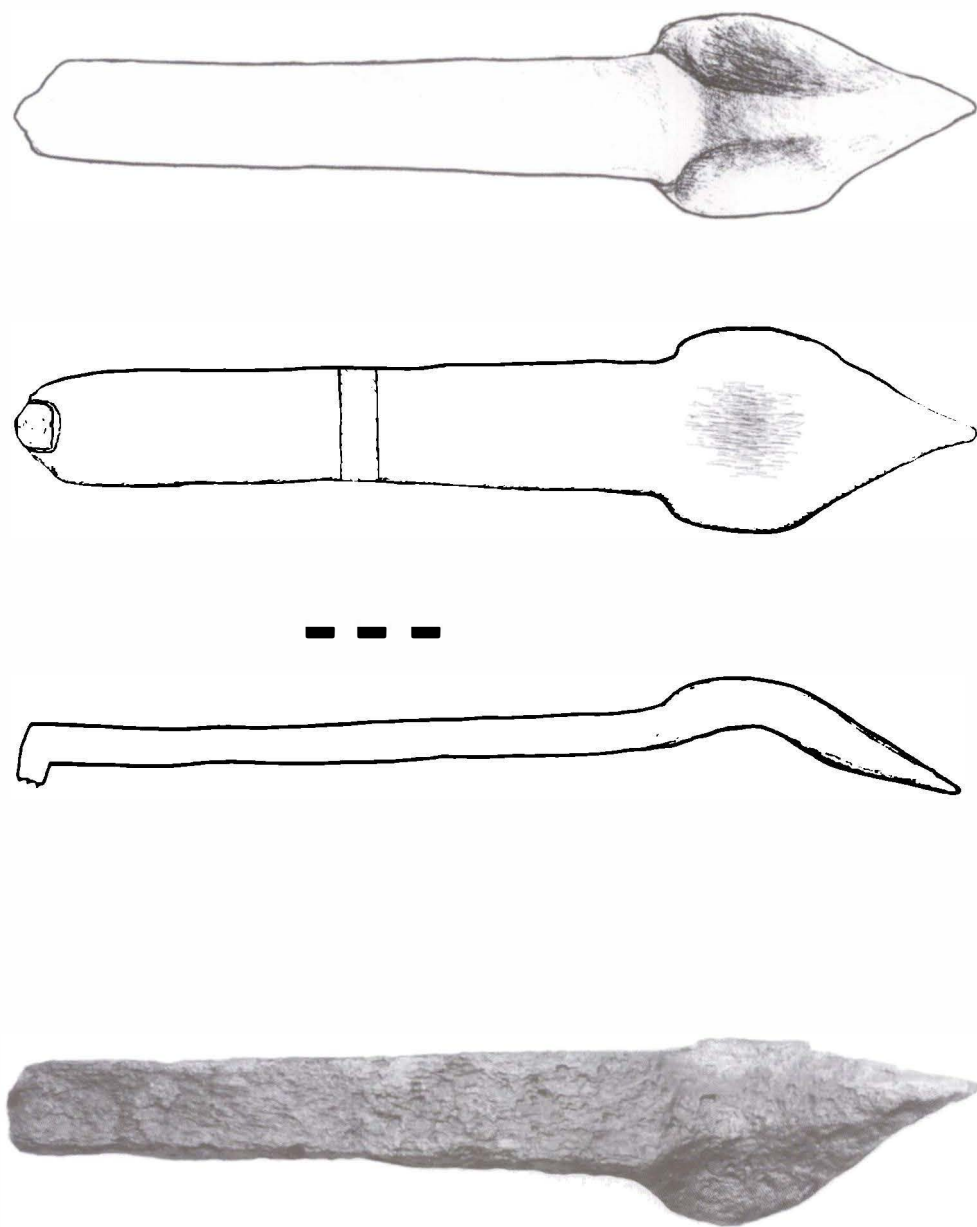
Photo 1 - the knife *in situ*

Plate I - the knife from Racoș-Piatra Detunată: 1-draw, 2-photo

Plate II - the iron ploughshare from Râșnov-Cetate: 1-draw, 2-photo

Planşa 1

Planşa 2

CONSIDERAȚII PRIVIND CARACTERUL EXCLUSIVIST ȘI ATESTĂRILE POSIBILE ALE *DEXTRARUM IUNCTIO* ÎN DACIA ROMANĂ

Alexandru Stănescu

Scena *dextrarum iunctio* apare în arta romană abia în perioada de sfârșit a Republicii, deși figurarea acesteia era o aluzie la un moment esențial din cadrul ceremoniei nupțiale. Pentru înțelegerea semnificației simbolice a *dextrarum iunctio* este necesar să prezentăm mai întâi însemnătatea instituției logodnei și valorile pe care aceasta le reprezenta.

Gestul *dextrarum iunctio* simboliza concordia sau consensul privind încheierea unei uniuni conjugale între doi cetățeni romani. Ceea ce conta înainte de toate era gestul prin care cei doi logodnici dovedeau că-și respectă angajamentele, luate în numele lor de către *patres familiarum*. Practic prin *dextrarum iunctio* era finalizată promisiunea făcută familiei fetei de către tatăl logodnicului.

Logodna era un act care preceda căsătoria, avea un caracter contractual între tatăl logodnicului și tatăl sau tutorele fetei, în care primul promitea că fiul acestuia o va lua de soție pe fată, iar cel de al doilea îi acorda fata. Între cele două familii apărea o legătură contractuală cu implicații atât în planul uman cât și în cel divin, căci încălcarea cuvântului aducea atingere valorilor romane și renumelui ginte, amenințând concordia care trebuia să domnească în interiorul cetății.

Ceremonia logodnei este atestată începând din secolul al III-lea a.Ch., Plautus ne informează că se rostea o anumită formulă rituală (*certis verbis*) de cerere „*Spodesne ? – Spondeo*”¹, verbul *spondere* avea sensul propriu de a promite solemn, de a garanta, ulterior dobândind și sensul figurat de a face logodnă, act prin care se garantează solemn dorința de încheiere a unei căsătorii.

Sponsalia se celebra înainte de nuntă și avea o mare importanță în timpul Republicii fiind indispensabilă încheierii căsătoriei. Partea esențială a ceremoniei consta în înmânarea unei garanții logodnicei (*sponsa*) de către logodnic (*sponsus*), garanția putând fi suma simbolică de un denar, sau un inel de fier sau de bronz, dar care începând cu secolul al II-lea p. Ch. era făcut din aur (*pronubus anullus*)². Inelele erau fie în forma nodului lui Hercules (*nodus herculeus*), fie aveau reprezentată scena împreunării mâinilor de către logodnici (*dextrarum iunctio*).

Inelele se purtau pe degetul inelar de la mâna stângă pentru că exista credința că de la acest deget pornește un nerv aflat în legătură cu inima³. Există obiceiul ca logodnicii să facă un schimb de daruri (*sponsalicia largitas*) care adesea erau podoabe (coliere, fibule, brățări etc.), în acest timp părinții negociau dota fetei și scriau un contract nupțial⁴. Ceremonia se încheia prin sărutarea logodnicei de către logodnic (*osculum*), oferirea unei cine de către tatăl fetei logodite⁵.

Logodna în timpul principatului își pierde din importanță, dar era

celebrată în mod frecvent, fiind o bună ocazie de a petrece. Cel puțin în Roma secolului al II-lea p. Chr. erau atât de dese logodnele, încât Plinius cel Tânăr le enumera între modurile în care își pierdeau timpul contemporanii săi⁶.

În Digeste există patru teste privind logodna⁷, primele două fragmente se referă la logodne încheiate de către tată. Dacă era necesară voința tatălui și a fiului, se admitea totuși că tăcerea echivala cu consimțământul, tatăl putea desface logodna fiicei când dorea și fără să ceară consimțământul acesteia⁸.

Părerea mamei era de o însemnătate minoră, despre acest fapt amintind un rescript al împăraților Septimius Severus și Caracalla din anul 199 p. Ch.⁹. Situația era următoarea: mama, tutorele și rudele nu reușeau să se pună de acord în privința alegerii unui logodnic pentru o fată orfană, în aceste condiții Septimius Severus răspundea că cel care putea să decidă era *praeses provinciae*.

Sponsalia era un act de o mare gravitate, care obliga părțile semnatare să respecte angajamentele, lex Iulia obligând tatăl logodnicei adultere să plătească de patru ori valoarea darurilor primite¹⁰.

Din cauza consecințelor legale pe care putea să le aibă încălcarea contractului nupțial pentru încheierea logodnei, era necesar asentimentul tatălui, care dispunea de *patria potestas*. Tatăl negocia și organiza logodna atât în cazul când cei doi logodnici erau impuberes și *alieni iuris* (fără capacitate legală) cât și când fiul sau fiica erau majori, având însă nevoie de asentimentul fiului. Regimul logodnei îi lăsa lui *pater familias* întreaga inițiativă¹¹. În ceea ce privește negocierea unei logodne conta numai voința tatălui și a fiului, prin urmare tatăl nu putea încheia logodna fără asentimentul fiului, dar putea încheia și desface logodna fetei fără a o consulta. Din acest motiv unii părinți recurg la aranjamente politice utilizând fetele ca monedă de schimb chiar în cazul când acestea aveau vârste fragede ca Octavia, una dintre soțiile lui Nero, despre care Tacitus ne informează că a fost logodită la vârsta de un an (43 p.Ch.) și căsătorită cu Nero la vârsta de 11 ani (53 p.Ch.)¹². Practic atât logodna cât și nunta după vechile datini romane sunt rezervate numai cetățenilor, deși erau imitate și de către peregrini.

Logodna este preluată și de Biserica creștină ca fiind începutul căsătoriei, și în cadrul oficierii căsătoriei va fi menținut întreg ritualul ceremoniei păgâne, cu acordarea de daruri și schimbul de inele¹³. Scena *dextrarum iunctio*, care face aluzie la momentul exprimării consensului logodnicilor din timpul ceremoniei nupțiale poate fi descoperită și în reprezentările plastice ale artei paleocreștine având aceeași semnificație.

În Dacia nu s-au păstrat izvoare epigrafice, care să conțină informații privind încheierea unei logodne de către doi locuitori ai provinciei, în schimb logodna și ceremonialul care o însoțea sunt atestate pe obiecte de podoabă descoperite în provincie. Este vorba de inele de logodnă, decorate cu scene care fac aluzie la momentul în care cei doi logodnici își dau mâna (*dextrarum iunctio*). Adriana Isac într-un studiu publicat recent¹⁴, prezenta două inele de logodnă, provenite din Dacia romană, care aveau figurată tema *dextrarum iunctio*.

Primul inel care provine din Cristești (jud. Mureș) era din aur și avea o

pastilă din același material pe care erau figurați un bărbat și o femeie, care își dădeau mâinile conform ritualului logodnei¹⁵. Cele două personaje erau îmbrăcate după moda romană prin urmare fie erau, fie doreau să apară ca în ipostaza de cetățeni.

Al doilea inel, descoperit la Micia¹⁶, era din sticlă mată, de culoare gri-albăstrui și era decorat cu un relief reprezentând două mâini împreunate, care făceau aluzie la scena așa-numită *dextrarum iunctio*.

Un astfel de inel, din aur, a fost descoperit în canalul deversor din termele castrului legionar de la Potaissa în săpăturile arheologice din anul 1997. Pastila cuprinde o scenă cu *dextrarum iunctio* înfățișând un bărbat și o femeie cu mâinile împreunate ca în timpul ceremoniei de logodnă. Ca și în cazul inelului de la Cristești, cele două personaje care apar în relief de pe pastila inelului sunt învestmântate în haine specifice cetățenilor romani adică *toga, tunica, palla*.

Dextrarum iunctio apare pe un singur monument funerar în Dacia, un perete de aedica, provenit probabil din Potaissa (foto O. Floca, Wanda Wolski, Aedica, nr. 41, fig. 54)¹⁷, în care apar un bărbat și o femeie care își dau mâna, probabil soț și soție. Acest relief este similar cu imaginea de pe inelul din Cristești, bărbatul îmbrăcat cu o tunică îi dă mâna dreaptă femeii îmbrăcată cu o *palla* și o *stola*.

Vestimentația femeilor din cele două scene de pe inel cu *dextrarum iunctio* este identică, ceea ce ar putea fi o atestare în Dacia a faptului că ceremoniile logodnei și nunții erau rezervate exclusiv cetățenilor. Pe de altă parte se poate observa existența acestei teme în arta prelucrării metalelor prețioase. La fel stau lucrurile și în cazul peretelui edicula pe care ar putea fi reprezentată o astfel de scenă.

Scena *dextrarum iunctio* apare în Imperiul Roman și pe alte categorii de material ca de exemplu pe monede, una dintre aceste monede putând prezenta o analogie interesantă pentru imaginea de pe inelul de la Micia¹⁸. Este vorba de o monedă de aur emisă în timpul lui Gallienus, pe care apare figurată scena *dextrarum iunctio*, dar ceea ce merită a fi observat este faptul că semnificația este cu totul alta, cele două mâini împreunate reprezintă *Concordia*, nicidecum ceremonia logodnei.

Legenda de pe avers demonstrează în mod clar faptul că este vorba de celebrarea unui eveniment politic: *Concordia populi Romani et militum; așadar este vorba despre un eveniment petrecut la întoarcerea lui Gallienus în Roma (268 p. Chr.)*, când senatul s-a împăcat cu armata¹⁹. De altfel coroana de stejar care înconjoară inscripția era decernată în mod tradițional de către Senat celor care au contribuit într-un mod exemplar la salvarea Statului.

SOME CONSIDERATIONS ABOUT *DEXTRARUM IUNCTIO* AND ITS POSSIBLE ATTESTATION IN THE ROMAN DACIA.

- ABSTRACT -

This study was dedicated to the introduction and interpretation of the *Dextrarum iunctio* scene's symbolism, where the author is debating the entire fundamental issues related to, taking into account all the possible

written proofs as well as some analogies to be found on other artifacts such as: rings, coins, funerary stones etc.

The *dextrarum iunctio* scene was treated from a complex perspective by appealing to the Digest's social and institutional history evidences for their symbolism related to institution and some ancient roman ceremonies reserved to the citizens only. *Dextrarum iunctio* or that very the moment when the groom and the bride are joining their hands is not just a simple element from the nuptial ceremony, it reflects also their engagement time and ancient roman virtues (*CONSENSUS* and *CONCORDIA*); and for this reason the engagement institution and its joining hands signification were treated carefully by this study.

Regarding the civic values they are shown through these scenes by the figures always wearing roman garments, (*toga*) reserved to the citizens and also suggesting the fact that engagement and *iustum matrimoniu* were reserved to the citizens only.

In Roman Dacia we find *dextrarum iunctio* mentioned on three rings uncovered in roman settlements around some military camps: Micia, Cristesti, Potaissa. One probable analogy could be that one represented on an *aedicula* wall coming from Potaissa's necropolis.

We find *dextrarum iunctio* on coins, always meaning *CONCORDIA* and having a political signification, so the two joined hands represent in fact the good understanding between the Senat and the Emperor or that of the Roman people and the army.

Note

¹ Plautus, *Trinum*. V, 2, 33; Maurizio Borda, „*Lares*” la vita familiare romana, 1947, Vatican-Roma, p.12. Vezi și Aulus Gellius, *Noaptele attice*, IV, 4, 1-2.

² Maurizio Borda, *op. cit.*, p.13.

³ Aulus Gellius, *op. cit.*, X, 10: „1. Știm că grecii purtau inelul la mâna stângă în degetul vecin celui mic, la fel și romanii. 2. Aspion spune în *Egiptiace* că la disecția corpurilor care se practica în Egipt s-a descoperit un nerv foarte subțire care pornea de la acest deget și ajungea la inimă. De aceea n-a părut fără rațiune ca să fie împodobit cu o astfel de onoare tocmai acel deget care pare a fi în unire și în legătură directă cu conducerea inimii.

⁴ Maurizio Borda, *op. cit.*, p. 15.

⁵ J. Carcopino, *op. cit.*, p.102.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Cfr. FIRA: D: 23. 1, 11, Iulianus 16. dig., 262: *sponsalia sicut nuptiae consensu contrahentium fiunt: et ideo sicut nuptiis ita sponsalibus filiam familias consentire oportet*; D: 23. 1. 7. 1 Paulus. 35 ed., 523: *in sponsalibus etiam consensus eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur; intellegi tamen semper filiae patrem consentire, nisi evidenter dissentiat, Iulianus scribit*; D. 23. 1. 12, pr. Ulp. l. s. de spons., 2994: *”quae patris voluntati non repugnat consensive intellegitur.”*; D. 23. 1. 13. Paulus 5 ed., 144: *”filio familias dissentiente sponsalia nomine eius fieri non possunt.”*

⁸ Ulp. 3 disp., 59, D. 23. 1. 14.

⁹ C. 5. 4. 1, din 199 p. Ch.

¹⁰ Maurizio Borda, *op. cit.*, p. 16.

¹¹ Pasquale Voci, *Il matrimonio romano*, New-York-Berlin, ANRW, II, 1982, p. 44.

¹² Tacitus, *Annales*, XII, 58 și 64.

¹³ Maurizio Borda, *op. cit.*, p. 17; Pentru scenele cu *dextrarum iunctio* în arta paleocreștină se poate vedea studiul lui Bernhard Kötting, „*Dextrarum iunctio*” în *Reallexicon für Antike und Christentum*, ed. Th.Klauser, Stuttgart, III, 1957, p.885-886 și studiul lui Giuseppe Bovini, „*La scene della dextrarum iunctio nell’arte cristiana*”, în „*Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma*”, 1946-1948, p. 113-114.

¹⁴ Adriana Isac, *Verlobungsringe aus den Sammlungen des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens*, ActaMN, 38/1, 2001, p.188.

¹⁵ *Ibidem*, foto Adriana Isac, ActaMN XXXVIII /1, Abb 1.

¹⁶ *Ibidem*, foto după Adriana Isac, ActaMN XXXVIII /1, Abb. 2.

¹⁷ O. Floca, Wanda Wolski, *Aedicula în Dacia romană*, B. M.I. LII 3, București, 1973, Aed. nr. 41, fig. 54, p.17.

¹⁸ Christol, Michel, CONCORD.P.R. ET MILIT: une monnaie de Gallien. *Bulletin de la société française de numismatique*, 1990/1, p. 721-724; vezi și Christol, Michel, *L’empire romain du IIIe siècle. Histoire politique*, p. 192-325 après J.-C. Paris : Éd. Errance, 1997, p. 149.

¹⁹ *Ibidem*, p. 723.

0 1 cm

Fig. 1. Inel de argint, Cristești
(foto Adriana Isac)

0 1 cm

Fig. 2. Inel Micia
(foto Adriana Isac)

Fig. 3. Inel de aur Potaissa
(foto Mihai Bărbulescu)

Fig. 4. Perete de edicola (Potaissa)

Planșa 1

Multiplu de aur Gallienus

Av.

Rv.

Planşa 2

DEPOZITUL DE ARME MEDIEVALE DE LA CODLEA (JUD. BRAȘOV)

Florin Moței

În anul 1901, cu ocazia săpării canalului unei mori de apă a fost descoperit un depozit de obiecte din fier. În aceeași zonă a fost descoperit și un mormânt în cistă de piatră aparținând culturii Schnekenberg, alături de alte vestigii din epoca bronzului (Teutsch J., 1909, p. 395). Pieseile au fost aduse, așa cum este menționat în registrul inventar al Muzeului Țării Bârsei (p. 45) de către un anume doctor Neustdender. Depozitul a fost descris sumar în 1909 de către Julius Teutsch într-o lucrare apărută la Viena (Teutsch J., 1909, p. 370 - 399) și era format din trei topoare, o lance, un ciocan de luptă și o scăriță de șa. În acest articol facem o descriere a pieselor, precum și o încadrare tipologică și cronologică. Astfel de descoperiri de arme și unelte medievale sunt bine reprezentate pe întreg spațiul României, mai ales pentru secolele IX-X, perioadă din care au fost descoperite nouă depozite: Bârlogu, Coșna, Dragosloveni, Radovanu, etc. (Canache A., 2004, p. 199-203). O încadrare tipologică a acestor piese este dificil de realizat deoarece astfel de topoare puteau fi folosite ca unealtă sau ca armă de luptă și întâlnite frecvent în secolele XIII-XVII atât în România, cât și pe spații mai largi (Emandi I. E., 1981, p. 43-45). Astfel de topoare apar în depozite asociate cu piese de harnașament (scărițe de șa sau elemente metalice de la car) la Plopu (jud. Prahova) (Ciupercă B., 2004, p. 178, pl. 1, fig 1), (planșa VII, fig. 1), Vatra Moldoviței – Hurșchița, Ostra, Cozănești (jud. Suceava) (Spinei V., 1979, p. 229, fig. 7), (planșa VI), Hălchiu (jud. Brașov), (planșa V, fig. 2).

Prin asocierea pieselor din inventarul său (lance, ciocan de luptă, topor, scăriță de șa), descoperirea de la Codlea o considerăm ca fiind un depozit de arme din secolele XIII-XV.

Depozitul conținea următoarele piese:

1. Lance (nr. inv. 1154) filiformă cu lama în secțiune rombică cu nervură mediană. Manșonul de formă conică are un guler la partea superioară de care este atașat un inel de prindere. Dimensiunile piesei: L=38,5 cm; Llamă=25 cm; D manșon=3,9 cm; G=1725 g (planșa I).

2. Topor (nr. inv. 1156) în secțiune dreptunghiular, cu tăișul de formă trapezoidală. Dimensiunile piesei: L=28,6 cm, L gaură înmănușare=5 cm; l=2,8 cm; G=1120 g (planșa II).

3. Topor (nr. inv. 1157) cu lamă prelungă, cu tăișul de formă trapezoidală. Dimensiunile piesei: L=33,4 cm, L gaură înmănușare=4,2 cm; l=2,4 cm; G=920 g (planșa III).

4. Topor (nr. inv. 1158) cu lamă prelungă, cu tăișul de formă trapezoidală. Dimensiunile piesei: L=22,5 cm, L gaură înmănușare=3,6 cm; l=1,6 cm; G=1110 g (planșa IV).

5. Ciocan de luptă cu doua parti active, ciocanul propriu-zis și un cârlig. Dimensiunile piesei: L=28 cm; D gaură înmănușare=2,8 cm (planșa V, fig. 1).

6. Scăriță șa de formă trapezoidală. Dimensiunile piesei: H=13 cm;

B=13,8 cm; b=8 cm (planșa V, fig. 2).

Ciocanul de luptă și scărița de șa nu au fost regăsite în inventarul Muzeului Județean de Istorie Brașov, descrierea lor fiind făcută după desenele publicate în 1909 (Teutsch J., 1909, p. 396).

SUMMARY

In the Codlea town, 1901, during digging a mill's channel had been discovered one iron weapon's deposit. That deposit was containing: three axes, one lance, one war hammer and one stirrup.

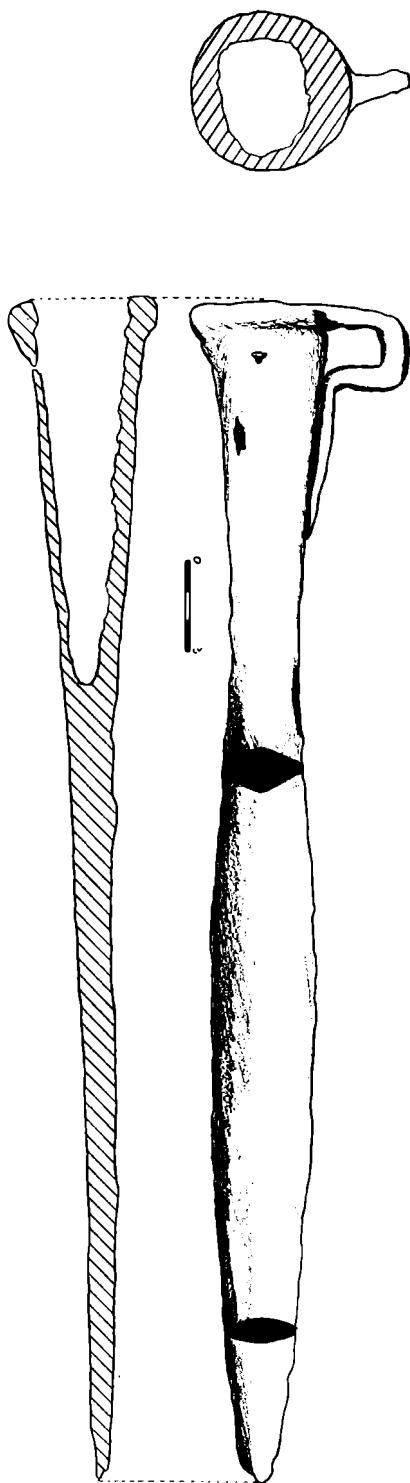
In 1909 Julius Teutsch had done a simple description of this deposit and now, in this article, we tried to make a chronological and typological analyse.

Lista ilustrațiilor

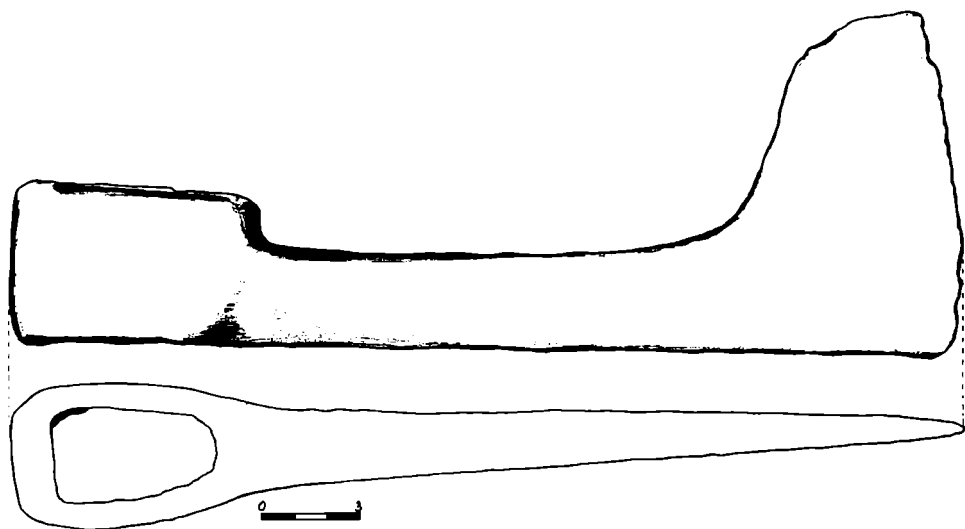
1. Lance – nr. inv. 1154 (desen de Mihaela Cioc)
2. Topor – nr. inv. 1156 (desen de Mihaela Cioc)
3. Topor – nr. inv. 1157 (desen de Mihaela Cioc)
4. Topor – nr. inv. 1158 (desen de Mihaela Cioc)
5. Ciocan de luptă și scăriță de șa (după Julius Teutsch)
6. Topoare (după Victor Spinei)
7. Topoare (fig. 1 după Bogdan Ciupercă, fig. 2 desen Mihaela Cioc)

Bibliografie

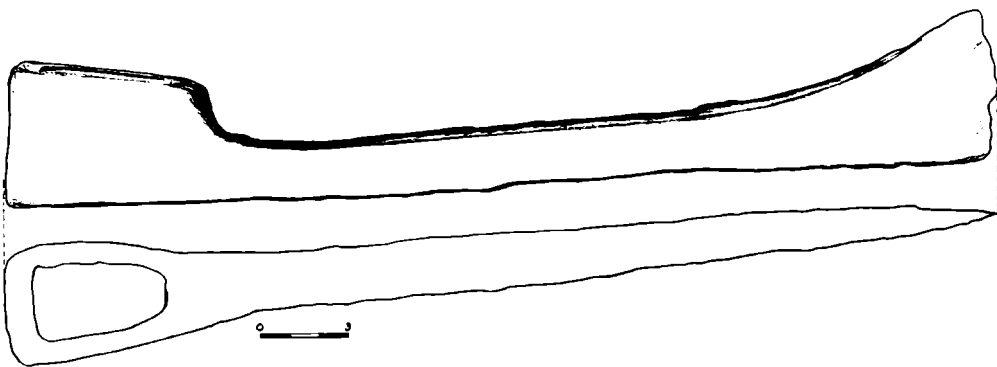
- Canache A., Curta Fl., 2004, *Depozite de unelte și arme medievale și timpurii pe teritoriul României*, în *Musaos*, 2004, p. 179 – 221.
- Ciupercă B., 2004, *Depozitul de la Plopu*, în vol. *În memoriam Radu Popa*, Bistrița, 2004, p. 176 – 182.
- Emandi I. E., 1981, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX-XVII*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, 2, 1981, p. 43-45.
- Spinei V., 1979, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în secolele X-XIII*, în *Hierasus*, I, 1979, p. 218-242.
- Teutsch J., 1909, *Prähistorische Funde aus dem Burzenlande, in Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XXX, VI, 1909, p. 370-399.

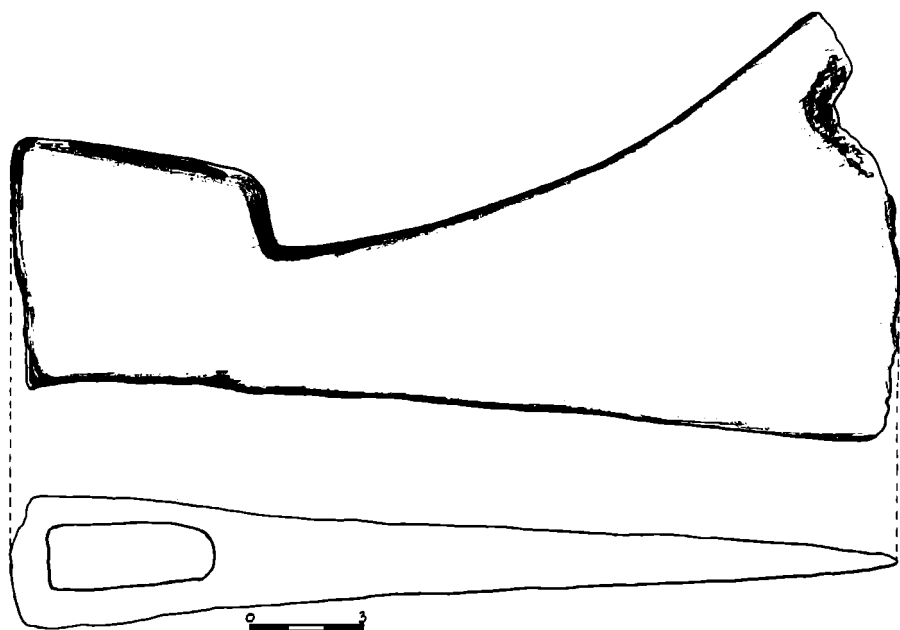
Planșa 1.

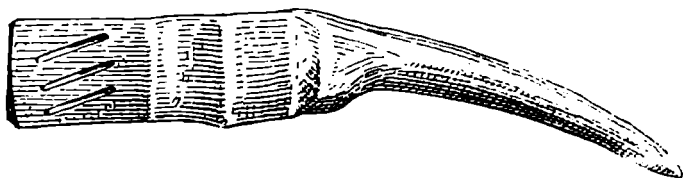
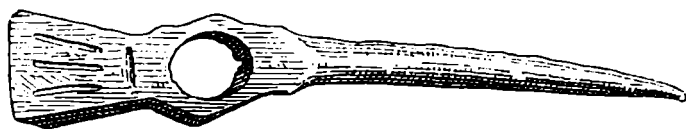
Planșa 2.

Planșa 3.

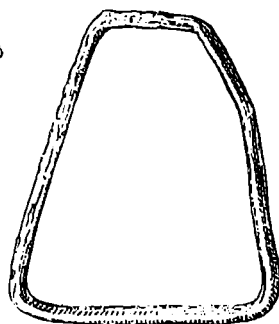

Planșa 4.

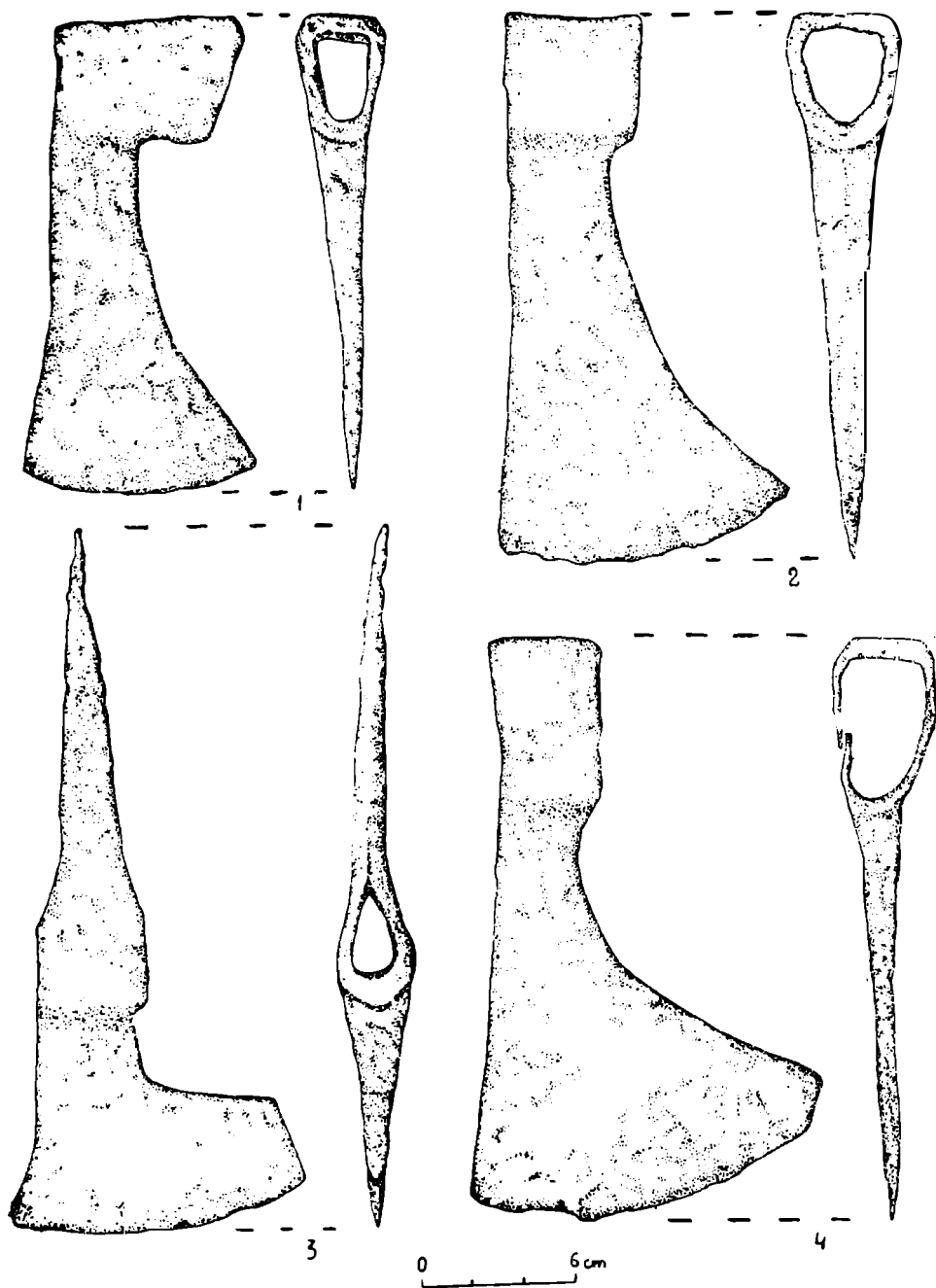

1.

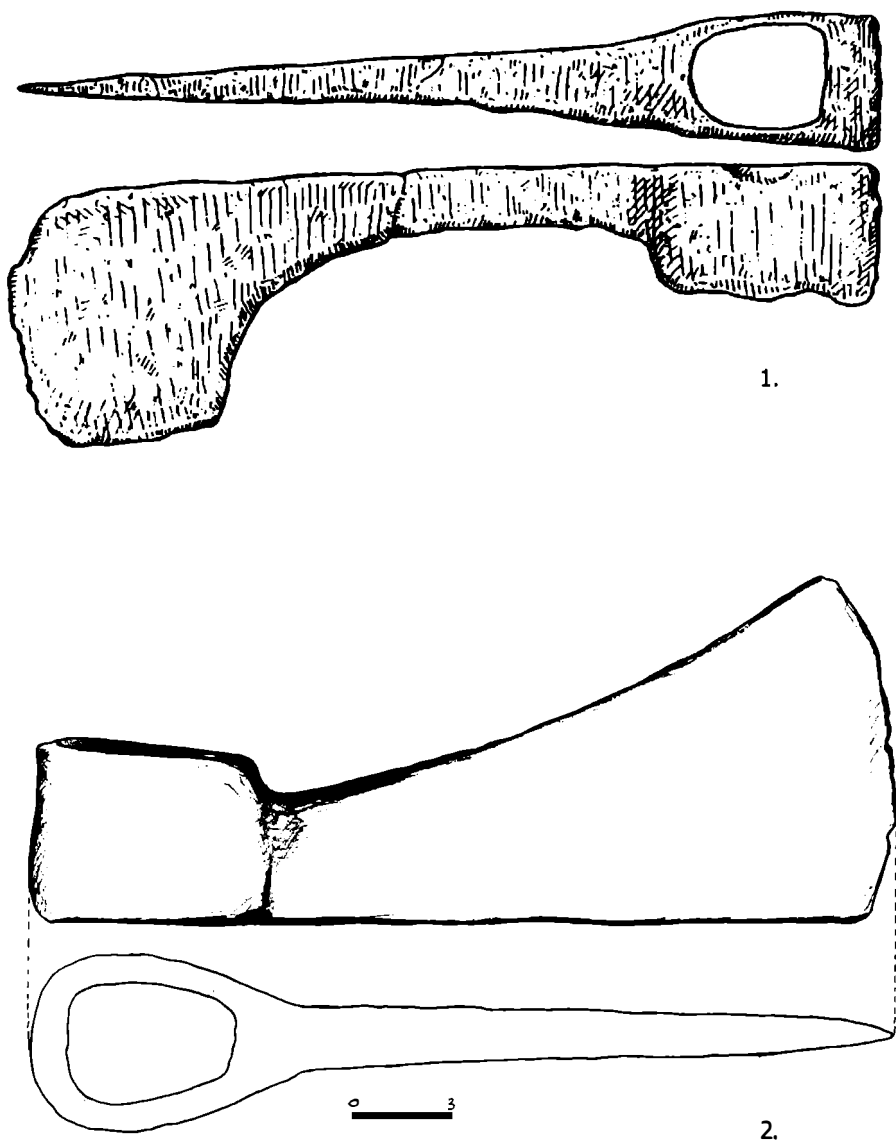
2.

Planșa 5.

Planşa 6.

Planșa 7.

CONFRUNTĂRI NAVALE ALE DOMNITORILOR ROMÂNI ÎN SECOLUL AL XV-LEA

Andreea Atanasiu-Găvan

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, marele pericol pentru Țările Române l-a constituit expansiunea otomană în Peninsula Balcanică și înaintarea armatelor sultanului Mehmed I Celebi (1413-1421) de-a lungul țărmului de vest al Mării Negre. În politica ofensivă a Imperiului otoman, Dobrogea ocupa o poziție strategică de excepție, asigura o legătură permanentă cu Hanatul Crimeei și deschidea calea pentru pătrunderea spre Europa Centrală.

De-a lungul întregii perioade a dominației otomane instaurate la sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân (1417), legăturile Dobrogei cu teritoriile românești din stânga Dunării s-au menținut neîntrerupt sub toate aspectele. De altfel, urmașii lui Mircea nu vor putea accepta pierderea importantului ținut ce oferea ieșirea la mare, inițiând numeroase acțiuni care aveau drept scop redobândirea acestuia. Așa au procedat Dan al II-lea în 1423, Vlad Dracul două decenii mai târziu, Vlad Țepeș în 1462, Mihai Viteazul în 1594-1596. În august 1601 domnul exprimând chiar intenția de a „cuprinde” și Dobrogea în granițele statului român unitar.¹

În lupta pentru independență, de mijloace de navigație s-au folosit și voievozii transilvăneni. În anii 1438-1456, **Iancu de Hunedoara (1441-1456)**, voievod al Transilvaniei, a avut un apot decisiv în blocarea înaintării forțelor otomane la nord de Dunăre. Ban de Severin între 1438-1441, Iancu a întărit sistemul de fortificații din zona Porțile de Fier și a întreținut o flotă fluvială bine organizată. Garnizoanele instalate în cetăți, înzestrate cu mijloace de luptă necesare, ambarcațiunile și corăbiile ce patrulau pe Dunăre, erau capabile să intercepteze comunicațiile fluviale ale inamicului, să stăvilească acțiunile lui de invazie și să sprijine desfășurarea campaniei militare de eliberare organizată în sudul Dunării cu participarea Țărilor Române, a țărilor vecine și a altor state interesate în lupta antiotomană.²

Cea mai viguroasă campanie antiotomană desfășurată la Dunărea de Jos pe apă și pe uscat, în care navele românești și-au avut rolul lor, s-a declanșat în primăvara lui 1445, iar reconstituirea ei e posibilă datorită cronicii lui Walerand de Wavrin.³ Din paginile acesteia reiese că la Brăila, flota aliată a fost întâmpinată de un corp din oastea Munteniei comandantă de Vlad Dracul; domnul Țării Românești îi pune la dispoziție lui Iancu de Hunedoara 40-50 de luntre⁴, de vase „numite monoxile...lungi și înguste și cu mulți luptători înăuntru, în unele mai mulți, în altele mai puțini.”⁵ Din această relatare reținem numărul relativ mare de ambarcațiuni concentrate la Dunăre în cazul unei acțiuni de luptă, faptul că erau de tipuri diferite, precum și una din misiunile acestora de a călăuzi printre numeroasele ostroave flota străină, rezultând cunoașterea de către localnici a fluviului pe distanțe mari și deci, executarea frecventă a unor „marșuri” navale de-a lungul malului

ocupat de otomani. O altă caracteristică a acestor ambarcațiuni era că fiind suple puteau realiza cu rame o viteză acceptabilă pentru a naviga în prova galerelor care urcau contra curentului propulsate cu rame și vele.⁶

La 16 august 1445, a început campania propriu-zisă, sub zidurile Silistrei care era apărată de o garnizoană puternică de 30.000 de oameni și de artilerie. Aceasta deschizând focul asupra galerelor, le-a obligat să se retragă în afara bății tunurilor. Al doilea episod al războiului s-a consumat la Turtucaia unde a avut loc conjugarea forțelor terestre, cu cele de pe apă iar cetatea va fi iar ocupată.⁷ După succesul de la Turtucaia, aliații hotărâsc eliberarea cetății Giurgiu, mult mai importantă ce obiectiv militar. Decizia de a ataca cetatea s-a bizuit pe existența flotei românești ce număra cca 6.000 de luptători.⁸ După cucerirea cetății Giurgiu, cu prilejul luptelor pentru luarea Rusciukului, circa 4.000 de luptători autrecut fluviul înnot.

În ultima parte a campaniei întregul convoi de nave și ambarcațiuni a executat un marș de 5 zile până la Nicopole, unde se convenise întâlnirea cu oastea lui Iancu. Impunătorul turn de apărare din fața cetății Nicopole a fost împresurat pe uscat și pe apă, lovit de ghiulelele tunurilor bombardelor, dar n-a cedat. O ingenioasă stratagemă a fost folosită atunci pentru alungarea inamicului: manevra grupării de monoxile românești, dispuse în șir la distanță de 2 sau 3 lovituri de săgeată, echipată cu tunuri și un număr redus de marinari și trâmbițași care, ajunși în dreptul taberei inamice, în apropiere de malul sudic, au simulat o debarcare, salvele tunurilor, strigătele de asalt și sunetul trâmbițelor au derutat pe otomanii care s-au retras în panică.⁹

În toamna nului 1445 (septembrie), Iancu de Hunedoara s-a pronunțat pentru încetarea campaniei. Argumentele sale au fost hotărâtoare în decizia conducătorilor flotei apusene de a nu ierna pe Dunărea înghețată pe care otomanii ar fi putut înainta până sub bordurile galerelor. Flota s-a întors la Constantinopol și apoi a luat drumul spre Venetia. Pentru români campania din 1445 a fost un episod glorios. Deși n-a reușit să disloce pe otomani de la Dunăre, ea a dat puternice lovituri sistemului lor defensiv.¹⁰

O acțiune strălucită a flotei lui Iancu a fost bătălia de la Belgrad din 1456. după ce a cucerit Constantinopolul cu o armată de 250.000 de oameni și cu ajutorul a 300 de corăbii,¹¹ Mahomed al II-lea a pregătit timp de 3 ani o armată foarte puternică compusă din trupele din Asia și din Balcani – în total, 200.000 de oameni și 200 de nave de luptă. Dintre acestea 60 până la 100 erau galere cu trei rânduri de vâsle destinate pentru transportul artileriei grele de asediu – circa 300 guri de foc – și 100 de vase mai mici.¹² Mahomed al II-lea dorea reluarea ofensivei împotriva Europei atacând în primul rând Belgradul și de pe uscat și de pe apă.¹³

Iancu de Hunedoara s-a pregătit la rândul său de război, atfel, el a consolidat cetatea Belgrad (realizând consolidarea împreună cu aliații germani, italieni, unguri, boemi), a concentrat puternice efective în interiorul ei și a organizat o puternică flotă de război, alcătuită din aproximativ 200 de vase ce puteau transporta până la 500 de luptători.¹⁴ În concepția tactică a lui Iancu, un prim obiectiv a fost acela de a sparge blocada Belgradului pentru a aproviziona cetatea. În consecință, el a dat ordin să se adune la Salankemen, la vărsarea Tisei în Dunăre, toate mijloacele de navigație de care dispuneau românii, ungurii și sârbii.¹⁵

La 14 iulie 1456 s-a desfășurat bătălia navală de la Salankemen, una din cele mai ample înfruntări navale din istoria universală. Aici flota otomană a suferit o mare înfrângere, decizând soarta grea a bătăliei.¹⁶ Ecurile acestei bătălii se regăsesc în izvoarele vremii. Istoricul bizantin Laonic Chalcocondil scria că în crâncena bătălie navală, flota creștină a capturat „douăzeci de corăbii turcești”.¹⁷ Un număr și mai mare de corăbii ale inamicului a suferit avarii grave ca urmare a loviturilor de tun primite de la mică distanță.¹⁸ Cronicarul turc Kemal-paşa-zade nota, la rândul său, „corăbiile dușmanilor, răi din fire – ale lui Iancu – au sosit pe neașteptate, venind pe cursul Dunării...și s-au îngrămădit în lungul și latul fluviului, pe întinderea cât o mare și un ocean în fața orașului. Fiind în fața propriei lor cetăți, le-au sosit ajutoare din spate și astfel, prinzând puteri, au ieșit biruitori.”¹⁹ Strălucita biruință de la Salankemen a contribuit la obținerea unei victorii istorice, otomanii suferind la Belgrad, o drastică înfrângere militară. Imperiul otoman nu a mai putut aproape 100 de ani să-și găsească forța de a-și croi drum spre Europa Centrală.²⁰

Acțiunile antiotomane pe dunăre au fost continuate de **Vlad Țepeș (1448; 1456-1462; 1476)** succesor al lui Iancu de Hunedoara în privința rezistenței antiotomane, domnitorul român nu concepea un front la Dunăre fără existența unei alianțe comune între Țara Românească, Transilvania și Ungaria la care să se alăture și Moldova, constituind astfel, o barieră de nepătruns, „o singură țară”, după cum afirma el într-o scrisoare din 8 noiembrie 1476 către Europa Centrală. Înfăptuit în timpul vieții sale, acest front comun al țărilor românești în alianță cu Ungaria, Vlad a oprit pentru câteva decenii pătrunderea oștirilor otomane spre lumea occidentală europeană dar, mai ales, a avut meritul de a menține independența țării și pe mai departe.²¹

Este probabil ca acțiunile lui pe Dunăre, din 1445, la care a participat și o flotilă românească compusă din circa 50 de luntii, condusă de fiul voievodului Vlad Dracul, acesta să fi fost chiar Vlad Țepeș. Marinarii acestei flote, au fost folosiți în timpul navigației pe fluviu și ca piloți pe galerele burgunde și venețiene.²² Urcând pe tronul Țării Românești, Vlad Țepeș își va propune ca obiectiv principal în planul operativ conceput pentru apărarea liniei Dunării, dezorganizarea sistemului militar otoman prin scoaterea din luptă a garnizoanelor cetăților din dreapta fluviului, atacarea vadurilor și nimicirea mijloacelor de trecere.²³ Cetatea Giurgiu, cel mai însemnat cap de pod turcesc în interiorul Țării Românești se impunea a fi cucerită. Walerand de Wavrin consemnează cuvintele lui Vlad Dracul rostite în campania din 1445: „Dacă îmi pot redobândi întreaga cetate a mea, pe care tatăl meu, Mircea cel Bătrân, a pus să o ridice, atunci chiar și femeile din Țara Românească cu furcile lor de tors, vor fi în stare să cucerească Grecia.”²⁴

În acțiunile din iarna lui 1461-1462, au căzut pe rând, cetățile Giurgiu, Turtucaia, Rasova, Oltenița, apoi Sistov, Nicopol, Rahova, Orșova și au pierit aproape 25.000 de oameni.²⁵

Alte episoade ale luptei dintre forțele românești și cele otomane, confruntări în care au fost implicate și mijloace navale, sunt relatate de Constantin Mihailovici din Ostravița, participant la expediția din 1462 a lui Mehmed al II-lea precum și de Laonic Chalcocondil. Primul scrie în amintirile

sale că oastea otomană a fost mult timp oprită la Dunăre în dreptul localității Nicopole, de către forțele românești. La un moment dat, românii au trecut chiar fluviul, au dat foc unor vase și materiale aduse de turci pentru construcția podului peste Dunăre. În această situație, sultanul a fost nevoit să intervină cu noi forțe navale și să atace din mai multe direcții „și pe unde a făcut o debarcare – scrie Laonic Chalcocondil – dădea foc la case și punând foc au ars Brăila, oraș al Dacilor.”²⁶

O informație prețioasă ne-a parvenit și de la comandantul unei corăbii românești, probabil din Moldova, care la 27 iulie 1462, a reușit să scape din Constantinopol, unde aflase de mare înfrângere a sultanului la nordul Dunării și avusese prilejul să vadă felul trist în care arăta flota otomană, care se întorcea din confruntarea cu forțele de rezistență românești conduse de Vlad Țepeș.²⁷ În cursul acestor evenimente, interesant este faptul cum Veneția, principala putere din Marea Mediterană, interesată conform principiilor declarate în lupta antiotomană, a urmărit evenimentele de la Dunărea de Jos. În anul 1459, anul presupusei rupturi a lui Țepeș cu Poarta prin neplata tributului, Veneția a părut, dintr-o dată destul de puțin interesată de evenimentele din această zonă, și aceasta poate fi una din explicațiile pentru care ea a ridicat permanente obstacole în calea planurilor de cruciadă ale papei Pius al II-lea în cadrul congresului de la Mantova. Astfel, în schimbul participării ei la o presupusă coaliție antiotomană, Veneția cerea 8.000 de oameni pentru echiparea navelor sale, plata tuturor cheltuielilor făcute pentru pregătirile de război și organizarea unei armate de 5.000 de călăreți și 20.000 de ostași pedestrași care să meargă la frontiera Ungariei, condiții imposibil de realizat.²⁸

În mod firesc, în toată această perioadă, pentru apărarea fruntariilor de apă ale țării, au luptat și marinari moldoveni. În Moldova, unde a fost organizată o flotilă comercială și militară încă din timpul lui Petru Mușat (1375-1391), Iuga (1341-1400) și Alexandru cel Bun (1400-1432)²⁹, printre persoanele importante în stat era și Ducele campestru, „capul cestorilor oficiali peste armașii vaselor.”³⁰ Printre primii comandanți ai flotelor moldovene au fost Moise Dungă, în funcție de Duce campestru, Pilat Flondor, Avram Pojoga, Coman Ciocan și Claudiu Bălușin, conducători peste „cetele” de nave.³¹

Cel care a desăvârșit opera de reorganizare a marinei militare moldovenești a fost Ștefan cel Mare (1457-1504). În același timp, marele domn, conștient că fără putere economică nu poate obține forță militară, a acționat și pentru dezvoltarea marinei comerciale. Remarcând anvergura pe care o capătă navigația moldovenească în secolul al XV-lea, Mihail Kogălniceanu vorbește despre „înfrâurirea maritimă a Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare.”³²

Într-adevăr, domnitorul a dat o atenție deosebită porturilor de la Dunăre și Marea Neagră, navele comerciale avându-și bazele în porturile Galați, Chilia și Cetatea Albă care erau puternice centre comerciale și de transport. Principala bază a flotei Moldovei a devenit Chilia Nouă situată pe malul stâng al Dunării, unde Ștefan cel Mare a zidit o cetate, magazine pentru depozitarea grânelor, clădiri pentru negustori și paznici, hanuri și cârciumi pentru cărauși. După căderea cetății sub otomani, baza flotei moldovene se

va muta la Galați.³³

Abundența țării în materiale de construcție și calitatea navelor construite în secolul al XV-lea, chema țara la o navigație mai vie și mai întinsă.³⁴ Prin firmanul din 9 iunie 1456, sultanul Mehmed al II-lea a autorizat comerțul moldovenilor „cu corăbiile lor” la Istanbul și apoi, pe uscat la Brusa și Adrianopol.³⁵ În anul 1462, corăbii moldovene erau semnalate și în Creta.³⁶ Negustorii moldoveni aveau deci corăbii care participau la traficul maritim din Marea Neagră, Marea Egee și Marea Mediterană.

O dovadă a interesului lui Ștefan cel Mare pentru desfășurarea unei bune navigații în zona Muntelui Athos o constituie inscripția găsită la mănăstirea Zografu³⁷ cu următorul conținut: „Io, Ștefan voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am zidit acest turn pentru corăbii 6982 (1475).”³⁸ Acest turn de corăbii construit pe cheltuiala sa³⁹, era un far prin care se indica navigatorilor o zonă periculoasă. El nu putea fi construit de domn dacă Moldova nu ar fi avut corăbiile sale care să fi trecut prin acea zonă. Turnul respectiv confirmă faptul că pavilionul Moldovei a fost purtat de marinarii români, și nu o singură dată, prin arhipelagul grecesc. El completează izvoarele documentare care demonstrează întinsele relații comerciale ale Moldovei cu bazinul mediteranean, efectuate pe calea apei.⁴⁰

În același timp, în împrejurările critice ale ofensivei otomane, Ștefan cel Mare a luat o serie de măsuri de apărare în cadrul cărora, factorul maritim, cu stăpânirea cetăților Chilia și Cetatea Albă a avut un rol important. În acest sens, un mesaj trimis la 8 mai 1478 de Ștefan cel Mare dogelui Veneției este semnificativ. Semnalând amenințarea crescândă a puterii otomane, al cărei obiectiv, în acel moment, era desăvârșirea politicii de expansiune de-a lungul coastelor Mării Negre prin cucerirea cetăților maritime ale Moldovei, marele domn scria „Queste due terre sono tutta la Valachia” - aceste două ținuturi (Chilia și Cetatea Albă) sunt toată Valahia (Moldova).⁴¹

Urmărind readucerea cetății Chilia în stăpânirea Moldovei, Ștefan cel Mare a participat în anul 1462, la asediul cetății aflată în acel moment în stăpânirea coroanei ungare. Se pare că în această încercare, Ștefan a participat alături de turci, fără a obține însă rezultatul scontat.⁴² Abia în anul 1465, Ștefan ocupă și fortifică cetatea-port Chilia. În urma acestui succes, strânge legăturile economice și militare cu Caffa, vestita colonie genoveză din Crimeea și căuta să-și asigure alianța Mangopolui, a altor cetăți bizantine de pe țărmul peninsulei Crimeea. În paralel, marele domn a creat o adevărată marină de luptă și o flotă maritimă, capabilă să ducă la capăt o acțiune navală de mare anvergură, transportul și debarcarea unor trupe destinate atacării unei puternice cetăți-port, așa cum era Cetatea Albă în acele vremuri. La sfârșitul anului 1475, prin căderea cetăților-porturi Caffa și Mangop în mâinile otomanilor, Moldova se regăsește în fața unui evident pericol, ca stat riveran, fiind amenințată direct de expansiunea Semilunii în zonele limitrofe ale Mării Negre.⁴³

Totuși, căderea Caffei a avut și urmări neașteptate pentru flota moldovenească; ne referim la faptul că turcii, după cucerirea acestui important oraș-port au încărcat cu bogății 32 de corăbii⁴⁴ genoveze trimițându-le la Constantinopol. În timpul traversării Mării Negre, echipajele genoveze s-au răsculat și, profitând de schimbarea direcției vântului, au predat toate navele

lui Ștefan care le-a încorporat în marina moldovenească⁴⁵, această acțiune a dus la sporirea potențialului naval pe care domnul român îl putea opune otomanilor și la adâncirea conflictului dintre Moldova și Imperiul Otoman. Cu atât mai mult cu cât la cererea sultanului de a-i extrăda pe răsculați, voievodul a răspuns că „porturile sunt slobode și oricine poate să coboare sau să poposească unde-i place.”⁴⁶ Această atitudine va fi una din cauzele războiului din 1476.

Nemulțumiți de consolidarea poziției maritime a Moldovei și de faptul că navele moldovenești care își aveau bazele în porturile de la gurile Dunării și de la Marea Neagră interceptau deseori navele de comerț otomane⁴⁷, turcii au întreprins noi atacuri în primăvara anului 1476, soldate însă cu eșecuri atât la Chilia cât și la Cetatea Albă. Hotărât să rezolve odată pentru totdeauna problema litoralului maritim al Moldovei, succesorul lui Mahomed, sultanul Baiazid al II-lea, și-a propus cucerirea celor două cetăți cu orice sacrificiu. În consecință, el a trimis spre gurile Dunării, în 1484, o flotă uriașă de 100.000 de oameni și 100 de corăbii. Luptele pentru cucerirea celor două cetăți au fost crâncene: la 6 iulie 1484, flota otomană care transporta trupe, mașini grele de război (de asediu), artileria și proviziile⁴⁸ și chiar armata terestră a declanșat atacul de la Chilia. De data aceasta, puternica cetate a cedat și a căzut la 11 iulie, împresurată fiind pe mare și pe uscat.⁴⁹ La 25 iulie 1484, a început asediul Cetății Albe care s-a sfârșit în ziua de 5 august, când ultimii supraviețuitori predau cetatea din limanul Nistrului. Neputând îndeplini misiunea de sprijin, navele moldovene s-au retras în amonte pe Dunăre.⁵⁰

Într-un ultim efort de a transforma înfrângerea în victorie, Ștefan – scriu cronicile turcești – a mai făcut o ultimă încercare de a recuceri Cetatea Albă, de pe apă. Asik-pașa-zade relatează că „după ce sultanul a cucerit Chilia și Cetatea Albă...moldoveanul (Kara Bogdan) – Ștefan cel Mare – a pregătit scări și aducând, apoi, oaste a încărcat corăbiile. În timpul nopții el a ajuns pe apă lângă cetate...Acei necredincioși fățarnici erau pregătiți și...au făcut să dispară gazii care păzeau...în sfârșit, au pus scări la cetate și unii dintre gazii simțind...au început să dea cu săbiile.” Același lucru îl susține și Nesri afirmând că Ștefan cel Mare „încălcând în timpul nopții ostașii în corăbii a venit pe apă chiar lângă cetatea Akkerman.”⁵¹ Însă, încercarea de recucerire a Chiliei și Cetății Albe a eșuat.

Pierderea în 1484 a cetăților de la mare „îngropa viitorul maritim al Moldovei”⁵² - spunea Nicolae Bălcescu – sultanul putea să se mândrească acum că dobândise Chilia, cheie și poartă la toată Țara Moldovei și Ungariei și a țării de la Dunăre” și Cetatea Albă „cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tartaria și toată Marea Neagră.”⁵³ Odată ocupate Chilia și Cetatea Albă, Imperiul otoman își întărește dominația asupra Mării Negre pe care încă de la căderea Constantinopolului în 1453 se străduie s-o transforme în „lac turcesc”. Navele românești nu mai pot naviga în voie nici spre sud, nici spre coastele de nord ale Mării Negre. Ocuparea unor vaduri și vămi de la Dunăre a făcut ca navigația și comerțul dintre Țara Românească și Moldova să intre și mai mult sub control otoman.⁵⁴

THE ROMANIANS RULERS SHIPS BATTLES DURING THE XV-TH CENTURY

-ABSTRACT-

At the ending of the XIV-th century and the beginning of the XV-th the biggest danger for the Romanian Countries it was the otoman expansion on the Balcanic Peninsula and the Mehmed I Celebi (1413-1421) sultan army march on the Black Sea West Coast.

In the Otoman Empire political offense, Dobrogea has an exceptional strategical position, she was in permanent connection with the Crimean Khanate and she offer an open way to the Central Europe.

Note

¹ Gh. Andronic, M. Neatu, A. Rădulescu, S. Lascu, *Litoralul românesc al Mării Negre*, Editura Sport-Turism, București, 1989, p. 17.

² P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 55.

³ Călători străini..., I, p. 86.

⁴ I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 50.

⁵ Călători străini..., I, p. 86.

⁶ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 56.

⁷ *Ibidem*, pp. 56-57.

⁸ I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 50.

⁹ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰ *Ibidem*, p. 59.

¹¹ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 63.

¹² Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de Hunedoara*, Editura Albatros, București, 1974, pp. 144-145; vezi și Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Editura Militară, București, 1976, pp. 119-120.

¹³ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 63.

¹⁴ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 63.

¹⁶ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 60-61.

¹⁷ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Editura Academiei R.S.R., București, 1958, pp. 241-245.

¹⁸ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁹ Kemal-paşa-zade, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Istoriile dinastiei otomane), în *Cronici turcești privind țările române*, de M. Guboglu și M. Mehmet, Editura Academiei R.S.R., București, 1966, I, p. 41, p. 59, p. 125, pp. 194-197.

²⁰ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 61.

²¹ C. Șerban, *Relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania și Ungaria*, în *Revista de Istorie*, tom 29, 1976, 11, p. 1719.

²² Călători străini..., I, p. 86.

²³ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 62.

²⁴ Călători străini..., I, p. 86.

²⁵ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, pp. 78-82.

- ²⁶ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 258.
- ²⁷ Ștefan Ștefănescu, *Vlad Tepeș un conducător de stat celebru*, în *Revista de istorie*, tom 29, 1976, 11, p. 1651.
- ²⁸ Eugen Denize, *Vlad Tepeș, lupta antiotomană și Veneția. Câteva considerații*, în *Revista Istorică*, S.N., tom VII, 1995, 3-4, p. 375.
- ²⁹ Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în secolul XVIII*, Sighișoara, 1921, p. 13.
- ³⁰ Apud N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 65.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² N. Kogălniceanu, *Opere*, Editura A. Oțetea, București, 1946, II, p. 624.
- ³³ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 53.
- ³⁴ G. R. Meledon, *Relațiile comerciale ale românilor cu genovezii*, în *Lepturariu românesc*, tom IV, partea II, 1865, p. 279.
- ³⁵ Mihai Guboglu, *Paleografia...*, p. 132.
- ³⁶ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 13.
- ³⁷ V. Ciorbea, C. Atanasiu, *op. cit.*, pp. 22-23.
- ³⁸ N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în *Analele Academiei Române*, tom XXXVI, 1913-1914, p. 447.
- ³⁹ Al. Retinschi, *op. cit.*, p. 74.
- ⁴⁰ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 54.
- ⁴¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, II, p. 346.
- ⁴² *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de I. Bogdan și P. P. Panaitescu, Editura Academiei, București, 1959, p. 16, p. 49, p. 51, p. 70 și p. 118.
- ⁴³ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 69.
- ⁴⁴ *Cronicile slavo-române...*, pp. 32-33.
- ⁴⁵ Al. Retinchi, *op. cit.*, p. 63.
- ⁴⁶ *Cronicile slavo-române...* pp. 32-33.
- ⁴⁷ M. Guboglu, M. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1966, I, p. 78.
- ⁴⁸ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 111.
- ⁴⁹ M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 130.
- ⁵⁰ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 70.
- ⁵¹ M. Guboglu, M. Mehmet, *op. cit.*, p. 130 și p. 132.
- ⁵² Nicolae Bălcescu, *Puterea armată și arta militară în timpul mării lor*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, tom III, 1846, p. 60.
- ⁵³ Ghe. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Editura Meridiane, București, 1988, II, p. 293.
- ⁵⁴ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 69.

CERCURI ALE PUTERII ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA: DOMNI ȘI BOIERI

Irina F. Cîrstina

Componente inseparabile ale elitei politice medievale românești, care pun în funcțiune mecanismele statale, instituția domniei și categoria boierimii se regăsesc la fel de solidar în orice studiu care-și propune interogarea spațiului puterii în Țara Românească a secolului al XVI.

Puterea și influența dregătorilor a fost mai mare sau mai mică, după cum domnul era mai slab sau mai puternic. Cel mai important privilegiu la care boierii nu au renunțat teoretic niciodată era vechiul lor drept de a-l alege pe suveran. În secolul al XVI-lea, datorită mutațiilor din politica externă, tocmai acest drept a început să le fie încălcat, sultanii otomani începând să-i numească sau cel puțin să-i confirme pe domnii munteni. În plus, Imperiul otoman, aflat la apogeul puterii sale după victoria de la Mohács, crește obligațiile economice și militare ale Țării Românești, ocuparea tronului devenind, odată cu înaintarea spre sfârșitul secolului, o adevărată afacere.

Chiar și în cazul în care domnii erau aleși, era foarte greu să dobândească și să mențină fidelitatea tuturor boierilor, așa că, invariabil, au existat cel puțin două tabere, fiecare domn având de înfruntat o opoziție. „Puterea” și „opozitia” nu au avut, așa cum s-a afirmat uneori, aceeași componență pe parcursul secolului, deși au existat și familii boierești devotate descendenților unui anumit domn.

În încercarea noastră de a defini conținutul expresiei *cerc al puterii* facem apel la observațiile unor specialiști pe tărâmul genealogiei. Deosebit de utile sunt precizările aduse de cercetătorul Ștefan S. Gorovei pe marginea unor noțiuni ca *familie* („= descendenții în linie masculină ai unui personaj, purtători ai aceluiași patronim sau ai unor patronime diferite în neamuri diferite”), *clan* („= o colectivitate mai largă formată din acești descendenți în linie masculină, din urmași prin femei ai aceluiași personaj, din membrii unor familii înrudite prin cumnăție sau alte descendențe comune; toți aceștia acționează solidar, indiferent de pătura căreia îi aparțin în rândul boierimii”), *putere* („= capacitatea de a dirija sau influența mersul treburilor publice datorită deținerii unor *pârghii* în aparatul de stat”), și *autoritate* (= aceeași capacitate, însă bazată pe stăpânirea pământului, caracterul unui personaj, înrudirile și acțiunea solidară a unui clan)¹.

De asemenea, Paul Cernovodeanu, în urma analizei evoluției și structurii boierimii muntene, a ajuns la concluzia că, în secolul al XVI-lea, „puterea” a revenit „unui grup de familii influente, înrudite între ele și organizate în adevărate «clanuri»”².

La rândul său, Neagu Djuvara a evaluat la aproximativ treizeci de familii nucleul privilegiat care nu a părăsit cele mai înalte funcții din administrație din 1550 până spre 1850, marile familii boierești alcătuind o adevărată oligarhie instituțională și ereditară³.

Opiniile exprimate ar putea fi sintetizate astfel: familia include soții, fiii și fiicele, în vreme ce neamul⁴ grupează totalitatea persoanelor înrudite prin sânge sau, la unii autori, și pe cele înrudite prin alianță.

Așa cum era și firesc, unele cercuri ale puterii erau organizate în jurul domniei. Înrudirea cu familia domnitoare, „dreapta și credincioasa slujbă”, aducea în mod cert avantaje economice, domnii căutând, la rândul lor, crearea unui cerc cât mai larg de partizani. În secolul al XVI-lea, boierii care alcătuiesc sfatul domnesc erau cei care dețineau o dregătorie, cei fără slujbă dispar, astfel că prosperitatea unei familii și chiar destinul ei depindeau în cel mai înalt grad de voința suveranului. Inexistența titlurilor de noblețe făcea ca menținerea în rândurile marii boierimi să însemne, pe lângă stăpânirea unui număr mare de sate și supuși, ocuparea vreme îndelungată (mai multe generații) a unei funcții cât mai înalte.

Boierii nemulțumiți formau și ei grupări care vizau, în final, scoaterea din domnie a titularului și aducerea altui domn, favorabil politicii lor, sens în care uneltau în interior și apelau, în funcție de orientarea lor, la sprijinul puterilor din jur. Motivația acestor conflicte a fost interpretată diferit: fie ca o luptă pentru ocuparea de funcții, inclusiv funcția supremă, fără alte conotații⁵, fie ca o perioadă de decădere a instituției centrale, ca o reacție la tendințele autocratice din perioada anterioară, întrucât tronul este vizat de persoane care în cel mai bun caz erau „căpetenii” ale unor grupări, totul pe fondul unei presiuni externe⁶, fie ca un triumf al rațiunii de stat, boierii, lipsiți în cele mai multe cazuri de ambiții personale, acționează numai atunci când existența țării era periclitată de politica domniei⁷.

Modalitatea obținerii tronului, orientarea politică externă, promovarea în sfatul domnesc, alianțele politice și matrimoniale din jurul casei domnului, fiecare dintre acestea și toate laolaltă, puteau determina formarea unei opoziții puternice, sau, dimpotrivă, gruparea boierilor în jurul domnului.

În cele ce urmează vom încerca să identificăm atitudini, comportamente, particulare și de grup, care să permită, în final, cunoașterea rolului pe care marii boieri ai secolului al XVI-lea l-au jucat, în raport cu domnia, în viața politică a țării.

Ca un preambul, aducem în discuție și ascendența domnilor, întrucât ea oferă indicii pentru înțelegerea solidarizării anumitor familii boierești cu unii sau. Dinastia „Basarabilor” continuă și în secolul al XVI-lea prin cele două ramuri ale sale Dăneștii și Drăculeștii. Cei dintâi au numai doi reprezentanți, Vladislav III și fiul său Moise (ultimul Dănesc), în vreme ce Drăculeștii numără scoborâtori atât din ramura lui Vlad Țepeș (Mihnea cel Rău, Mircea (?), Alexandru II Mircea și Mihnea II Turcitul), cât și din cea a fratelui său vitreg, Vlad Călugărul. Dintre cei doi fii ai acestuia, Radu cel Mare și Vlad cel Tânăr, primul are nu mai puțin de 11 descendenți (următoarele patru generații) (Radu de la Afumați, Radu Bădica, Vlad Vintilă, Radu Paisie, Mircea Ciobanul, Petru cel Tânăr, Radu Ilie, Pătrașcu cel Bun, Petru Cercel, Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu), în vreme ce ramura lui Vlăduț se stinge după domnia fiului său, Vlad Înecatul.

În confruntările dintre Dănești și Drăculești din secolul al XV-lea, Craioveștii i-au sprijinit pe cei dintâi, istoricul Ovidiu Pecican⁸ identificând încă din această perioadă aspirația de a ocupa tronul, realizată, printr-o

serie de strategii matrimoniale și politice, în a patra generație cunoscută documentar, prin Neagoe Basarab [fiul nelegitim al lui Basarab Țepeluș⁹ (sau legitim al lui Pîrvu Craiovescu) cu Neaga din Hotărani] și Teodosie. Alți trei reprezentanți ai acestei familii, motivând că sunt fii ai lui Neagoe Basarab, au avut ca țel ocuparea tronului: Drăghici Gogoășe (văr de gradul I), în 1530, Șerban din Izvorani, ginerele lui Radu Craiovescu, deci și el văr prin alianță cu Neagoe, în 1539, și Barbu III Craiovescu, fiul lui Preda Craiovescu care era fratele domnului, în 1536¹⁰.

Și alți boieri, rămași obscuri datorită modului în care erau numiți de domni în cuprinsul documentelor, și-au riscat zadarnic averea și viața în luptele pentru ocuparea tronului. Studiind documentele interne, I. Donat a observat că poreclele înlocuiau (uneori în mod intenționat) numele și dregătoria sub care erau cunoscuți pretendenții: Gogoășă, Viezure, Găină, Desculțu, Purcaru¹¹ și altele.

Pe tronul Țării Românești, înaintea lui Mihai Viteazul, au urcat și doi moldoveni, Ștefan Surdul, fiul lui Ioan vodă cel Viteaz și Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpușeanu, după ce, anterior, fratele acestuia din urmă, Iliș, fusese numit domn, dar nu apucase să ajungă la București.

I. În căutarea unui echilibru: domnii și boierii Țării Românești între 1508-1545

Am amintit mai sus că pe parcursul acestui secol sultanul intervine în politica internă a Țării Românești și începe să numească direct domnul sau să impună „alegerea” candidatului preferat. Multe din conflictele ulterioare se datorau acestui factor, care potența divergențele dintre boieri. Astfel, după moartea lui Radu cel Mare, cronica internă ne informează că „era price între boiari pentru domnu, pă cine ar pune”. Deși se părea că Danciu, fiul lui Basarab Țepeluș va ocupa tronul, în final, „boierii au ridicat *cu voia tuturor* (subl. n.) pă Mihnea”¹². Credem mai degrabă că e vorba de o formulă tradițională, întrucât este greu de crezut că urmașii și partizanii domnului precedent și-au dat efectiv acordul. **Mihnea cel Rău** era un înstrăinat și, pe deasupra, pretendent activ de peste un deceniu¹³. Ocuparea tronului s-a datorat sprijinului militar oferit de turci, conduși de Mehmed bey, pașa de Nicopole¹⁴.

Orientarea politică externă ar fi, după Constantin Rezachevici¹⁵, cauza care a declanșat rivalitatea dintre domn și boieri. Apropierea lui de Ungaria, în vederea desprinderii de Poartă, ca și întărirea puterii în plan intern, determină nemulțumirea boierilor, în special a Craioveștilor. După alți autori¹⁶, înverșunarea cu care Mihnea îi pedepsește pe boieri s-ar datora dorinței de a elimina rudele, sfetnicii și partizanii predecesorului, care trecuseră acum de partea adversarului său, Danciu. Spre o astfel de ipoteză (plauzibilă și din punctul nostru de vedere) s-a îndreptat și C. C. Giurescu¹⁷, care presupunea chiar organizarea unui complot în favoarea lui Danciu, cât despre atitudinea domnului față de Craiovești (arderea curților, caselor și mănăstirii Bistrița), s-ar fi datorat tot unor uneltiri, aceștia fiind nemulțumiți de rolul atribuit de domn în conducerea țării.

Indiferent de motive, cert este că Mihnea a dat pe mâna călăului mai

mulți boieri, marele comis Pârveu, nepotul lui Radu cel Mare, fiind singurul al cărui nume este cunoscut¹⁸. Îngrijorați, adversarii săi cer adăpost autorităților brașovene, printre cei nouă jupani semnatori ai unei scrisori aflându-se Drăghici Florescu și Calotă vistier, boieri care vor avea un rol important în domniile ulterioare¹⁹.

Trecând în tabăra cealaltă, a partizanilor domnului, constatăm că aceștia erau rudele sale din neamul boierilor din Izvoranii de Muscel: Dragomir II logofătul, căsătorit cu fiica domnului, și frații săi Vlaicu și Diicu²⁰. La curțile acestora, Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, se va menține câteva luni (finalul anului 1509), dar va fi învins de Neagoe vâtaf de vânători la mănăstirea Cotmeana²¹.

Este cunoscut episodul pribegiei Craioveștilor la sudul Dunării, urmat de aducerea lui **Vlad cel Tânăr** pe tron cu ajutorul lui Mehmed bey, și de jurământul de credință pe care cele două părți îl depun în prezența acestuia²². Repunerea lor în cele mai înalte funcții din sfatul domnesc este de scurtă durată, întrucât intervine conflictul cu domnul, apoi o nouă refugiere la Nicopole (sfârșitul anului 1511), finalizată cu acordarea de către puternicul pașă (fără aprobarea sultanului Baiazid II) a însemnelor domniei lui Neagoe, viitorul Basarab. Potrivit unor variante ale cronicii interne, vinovat de acest conflict ar fi Bogdan din Popești, cumnatul domnului, care îl acuză pe Neagoe, feciorul lui Pârveu vornicul, că uneltește să ocupe tronul²³. Istoriografia a acordat spații largi rolului politic al Craioveștilor. Fie că l-au detronat pe Vlăduț pentru a pune pe tron pe unul dintre ei²⁴, fie că au salvat țara, întrucât domnul se orientase, în cadrul succesiunii la tronul otoman, în favoarea prințului Selim, cel care intenționa ocuparea Țării Românești²⁵, Craioveștii vin în țară însoțiți de oștile pașei de Nicopole și îl înfruntă pe Vlăduț, în ianuarie 1512. La București, sau în apropiere, la Văcărești, domnul este învins și ucis de pașă²⁶; alte manuscrise ale cronicii interne vorbesc însă de trădarea²⁷ unor boieri apropiați domnului, în vreme ce varianta cea mai veche precizează și numele ucigașului, Calotă vornicul²⁸. Știrea pare să fie adevărată, Calotă vornicul, cumnatul lui Vlăduț, și Barbu stolnicul, nepotul de soră al domnului, aflându-se printre boierii ce alcătuiesc sfatul lui Neagoe, ca de altfel mulți²⁹ dintre foștii sfetnici ai predecesorului, cu o singură excepție notabilă, Bogdan vornicul. Reiese de aici că opoziția lui Vlad cel Tânăr a fost extrem de puternică, reunind atât rude ale sale, cât și boieri din alte neamuri. Nu se poate vorbi despre un consens al boierilor, întrucât, în jurul anului 1512, un grup de boieri, nemulțumiți de aducerea pe tron a lui Neagoe, protestează la Poartă³⁰.

Referitor la domnia lui **Neagoe Basarab**, se poate aprecia că aceasta nu a fost atât de liniștită cum o arată cronicile interne³¹. Chiar și variantele fără *Viața sfântului Nifon* (scrisă în jurul anului 1520, la cererea domnului) nu pomenesc nici un conflict intern: "Și tot au domnit cu bună pace, până au murit"³². O singură excepție, Bogdan, fostul mare vornic, dar și acestuia i se oferă iertarea în schimbul averilor ascunse și a pocăinței, moartea survenind ca urmare a torturilor la care a fost supus numai datorită îndărătniciei sale³³.

Cercul boierilor credincioși lui Neagoe grupează, așa cum a observat Dan Pleșia, cele mai importante neamuri din țară, mai puțin acea ramură

din neamul Izvoranilor din Muscel, devotată în continuare lui Mircea vodă³⁴. Totuși, lui Șerban (viitorul mare ban și pretendent) din Izvorani, căsătorit cu Maria Craiovescu, prezentat în rândul credincioșilor domnului, i se confiscă, pentru motive necunoscute, trei mori³⁵.

Domnia lui Neagoe Basarab înregistrează debutul unui proces de afirmare a mai multor neamuri, grație unor personaje puternice. Cel mai elocvent exemplu este oferit de un boier ai cărui înaintași coborau până în secolul al XIII-lea: Drăghici Florescu. În 1512, pătrunde în sfatul domnesc, pe care nu îl va părăsi (exceptând câteva scurte perioade, ca domnia lui Vladislav III, anul 1530 din domnia lui Moise) decât în 1537. Pe lângă o carieră importantă (prezidează sfatul lui Vlad Înecatul, iar în sfatul lui Radu Paisie din 1535 alți trei membrii ai neamului sau (fiul, ginerele și nepotul) ocupă mari dregătorii), acest boier și-a căsătorit fiicele în două neamuri aflate în ascensiune tocmai atunci: Cornățenii și Drăgoeștii, formând cu adevărat un *clan*, care nu va ezita să acționeze, după cum vom arăta mai jos, în 1539³⁶.

Deși a fost tulburată de Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, ca și de alt pretendent, la 1516, domnia lui Neagoe a fost, totuși, o domnie stabilă. Domnul reușește să domine boierii, să-i atragă de partea sa atunci când încheie tratatul de alianță cu Ungaria și, în același timp, să mențină neschimbat raportul de forțe cu otomanii, chiar dacă se înregistrează o creștere a haraciului. În nici un caz nu se poate constata că "independența politică a Țării Românești e pe cale de dispariție"³⁷, propunerile de luptă antiotomană, în cadrul unei coaliții creștine, înaintate, în 1519, papei Leon al X-lea, fiind un argument serios.

În ciuda disputelor intervenite între boieri după moartea lui Neagoe Basarab, când nu mai puțin de șase pretendenți³⁸ pun în pericol domnia lui **Teodosie**, în momentul în care Mehmed bey obține investitura din partea sultanului, soluția salvatoare, atât pentru țară cât și pentru elita ei, a fost alegerea lui **Radu de la Afumați** ca domn, în cadrul unei adunări la care au luat parte *toți boierii, mari și mici*³⁹.

Luptele cu turcii (1522 - 1524) scot la iveală devotamentul celei mai mari părți a boierimii. Pomelnicele de la mănăstirile Argeș și Govora cuprind numele a sute de boieri ostași, mulți dintre ei plătind cu viața. Dintre aceștia din urmă, menționăm pe Harvat logofătul, unul dintre apropiații lui Neagoe Basarab, pribeag în Transilvania după moartea acestuia, revenit odată cu domnia lui Radu de la Afumați, căzut în 1524, dar și pe Baldovin pârcălabul, întemeietorul neamului *Goleștilor*, ai cărui urmași vor susține domnia lui Alexandru II Mircea, și pe Stanciu portarul, începătorul neamului *Bengeștilor*. Pe lista boierilor rămași vii în urma luptelor cu Mehmed, remarcăm prezența unor boieri din neamul *Izvoranilor* (Muscel), adversari ai domnilor precedenți, alături de alții ca: Pârvu *Craiovescu*, mare ban, frații Drăghici (ginerele domnului) și Udriște din *Mărgineni*, Drăghici vornicul din *Florești*, menționat și mai sus, Vlad banul din Cepturoaie bunicul *Buzeștilor*, Tudor marele logofăt din Drăgoești, cel care ridică acest neam din anonim, Neagoe vistier din *Periș*, văr prin alianță cu domnul, toți credincioși ai lui Neagoe Basarab, dar și alături de boieri ridicați după 1522, ca frații Dragomir spătar și Toma banul din *Pietroșani* sau Danciu din Popești, postelnic și paharnic, fiul lui Bogdan vornicul adversarul lui Neagoe Basarab⁴⁰.

Acțiunea lor solidară, justificată de gravitatea amenințării externe, are și un alt înțeles, anume înrudirea dintre neamuri: Craioveștii, Floreștii, Buzeștii și Drăgoeștii, coborau dintr-un personaj comun, Vlacsan Florev, trăitor în prima parte a secolului al XV-lea⁴¹.

Deși puțin numeroase, vicleniile nu au lipsit: Hamza din Obislaw, ruda Craioveștilor, își pierde moșiile în 1522 și, în același an, feciorii lui Bilțu (un apropiat al lui Neagoe Basarab) susțin pe un oarecare Dragomir Purcarul⁴².

În primăvara anului 1523, domnul „a făcut o învoială cu boierii lui să se jertfească pentru creștini, ca să-i mântuiască de turci”, ceea ce însemna încetarea ostilităților și obținerea păcii pe cale diplomatică, demers încununat de succes numai în parte, întrucât nu i se acordă domnia. Insuccesul este urmat de confruntările cu **Vladislav III**, domnul numit de sultan. În final, acesta este părăsit de boieri, cronica internă vorbind despre puterea militară („voinicii”) a marelui ban Pîrvu Craiovescu, cel care îl alungă peste Dunăre⁴³.

Recunoscut de către sultan la finalul anului 1524, Radu de la Afumați a continuat și după această dată relațiile cu Habsburgii, fapt ce a nemulțumit nu numai pe sultan, dar și o parte a marii boierimi. Exprimată poate prea fățiș, această politică pune în pericol țara, exemplul căderii Ungariei la Mohacs fiind încă viu în amintirea tuturor.

În opinia istoricului Ștefan Andreescu, ideologia boierimii în legătură cu orientarea externă a țării după 1526⁴⁴ va determina formarea a două grupări, una creștină și alta filootomană, fiecare din ele urmărind salvarea țării, cea din urmă impunându-se în a doua jumătate a secolului, dar și anterior în anumite momente, cum a fost acela al uciderii lui Radu de la Afumați.

Despre aceasta din urmă, în lipsa unor dovezi clare, s-au conturat mai multe ipoteze: fie că fost vorba de o poruncă secretă a sultanului, care aflase de sprijinul militar pe care intenționa să îl acorde lui Ferdinand de Habsburg⁴⁵, fie că în uneltilor lui Moise la Poartă și ale celor doi boieri nominalizați și de izvoarele interne ca ucigași ai săi, Neagoe vornicul și Drăgan postelnicul, se află mobilurile asasinatului⁴⁶, fie chiar că cei doi boieri erau nemulțumiți de puterea Craioveștilor⁴⁷.

Totuși, ar fi greu de crezut că liderii complotului, rude prin alianță cu domnul (dintre care unul, Neagoe din Periș, aflat în mare cinste, deținătorul unui domeniu foarte întins), participanți curajoși la campania antiotomană, treceau atât de ușor de partea cealaltă, își riscau poziția socială, de dragul unui pretendent sau din invidie față de alți boieri. Cu tot avântul curentului prohabsburgic după 1526, unii boieri și-au dat seama că Ferdinand, în acel moment, nu îl putea învinge pe Soliman, ceea ce nu înseamnă că ei trădau definitiv cauza creștină⁴⁸. Se știe că Neagoe a purtat negocieri cu Habsburgii și după acest moment, și că în domnia lui **Moise**, aflându-se în fruntea armatei care trebuia să îl sprijine pe Ioan Zapolya, favoritul sultanului, a evitat obținerea de rezultate concrete⁴⁹.

Privind în ansamblu confruntarea dintre cele două tendințe, se poate spune că suprimarea lui Radu de la Afumați nu a adus prea multe avantaje partidei filootomane, întrucât după alegerea unui efemer Basarab, și o scurtă perioadă de guvernare a țării în formula unei locotenente domnești, Moise, domnul numit de sultan și inițial supus Porții, se orientează și el

spre creștini după asediul Vienei⁵⁰. De data aceasta nu boierii pun la cale uciderea domnului, ci invers, liderii facțiunii orientate spre turci fiind dați pe mâna călăului. Și totuși, gruparea lor este mai puternică, domnul și boierii încrezători în șansa creștinilor fiind nevoiți să ia calea pribegiei, pentru ca, în final, să fie învinși, iar Moise și banul Barbu Craiovescu, uciși (Viișoara, 29 august 1530).

Noul domn, numit și instalat cu sprijinul turcilor, **Vlad Înecatul**, întâmpină o puternică opoziție din partea unei ramuri a neamului Craioveștilor, anume cea înrudită cu Moise prin căsătoria lui Barbu, marele ban, cu sora domnului. Fratele lui Barbu, Drăghici Gogoășe, încearcă să ocupe tronul, în toamna anului 1530, sens în care se prezintă în fața sultanului. Împotriva sa este trimisă o delegație în frunte cu favoritul domnului, Șerban din Izvorani, vărul lui Drăghici, care obține uciderea pretendentului⁵¹.

Atitudinea Craioveștilor față de acest domn ilustrează ideea că, cel puțin în această perioadă, ei nu mai acționează ca un clan: în vreme ce averile lui Barbu și Drăghici, fiii lui Danciu, unul din cei patru frați (Barbu, Pârvu, Danciu și Radu), sunt confiscate, Șerban - ginerele lui Radu, Vâlsan marele logofăt - ginerele lui Pârvu, și Hamza din Obislav (ridicat acum în dregătorie de mare ban), nepotul celor patru Craiovești, se bucură de încrederea și generozitatea domnului⁵².

Datorită condițiilor în care a ocupat tronul, Vlad Înecatul participă cu trupe alături de turci atât în 1530, în cadrul expediției din Țara Bârsei, cât și în 1532, când trimite un corp de oaste în Ungaria. Ceea ce ne interesează este poziția boierimii față de această politică, și după cum ne informează raportul lui Aloisio Gritti din 1534, dar și alte surse, marea boierimea a participat activ la aceste campanii, ba, mai mult, în timpul celei din 1532 se pun bazele unei colaborări strânse între emisarul Porții și unii boieri combatanți (Vâlsan logofătul din neamul Craioveștilor, Stan pârcălabul din Bujorani)⁵³.

Moartea subită a voievodului, înecat în Dâmbovița, lasă în urmă, așadar, o puternică grupare filootomană. Domnia lui **Vlad Vintilă de la Slatina**, pe care boierii l-au ales în septembrie 1532, fără a mai aștepta o decizie a sultanului în acest sens, este marcată de aceleași două faze, una în care este supus fidel Porții (primește confirmarea în primăvara anului 1533), și alta în care, oficial, păstrează aceeași orientare dar, în secret, se apropie de Ferdinand de Habsburg⁵⁴.

Schimbarea politicii externe trebuie să se fi bucurat de sprijinul unei părți a marii boierimi⁵⁵, căci cealaltă parte o vedem acționând, tot în secret, în direcția scoaterii din domnie a titularului. Peia portarul, cel care a dus tributul pentru anul 1534, a îndeplinit și funcția de mesager al opoziției, al cărei lider era chiar Vâlsan logofătul. Peia îl informează pe Gritti și autoritățile otomane despre planurile de revoltă antiotomană, elaborate în iarna 1533 - 1534⁵⁶.

Episodul bine cunoscut al trecerii guvernatorului Ungariei prin Țara Românească (24 iulie - 1 august 1534) reprezintă, totodată, momentul confruntării dintre cele două tabere. Contrar afirmațiilor lui A. Gritti, Barbu III Craiovescu, nu a fost adversar al domnului⁵⁷, întrucât abia fusese numit în funcția de mare ban, dregătorie pe care o va păstra până la finalul domniei. De asemenea, în același interval de timp, Șerban din Izvorani, unchiul⁵⁸

soției domnului, apare ca mare vornic. În aceste condiții, posibilitatea ca cei doi boieri din neamul "Pârvuleștilor" să se fi numărat printre răsculați este îndepărtată. Singurul trădător important din acest neam a fost Vâlsan⁵⁹, care ocupase funcția de logofăt până la sfârșitul lunii mai 1534.

Un loc de frunte printre boierii credincioși l-au avut Coadă, marele portar și spătarul Dragomir din Pietroșani, ei executând fără șovăire porunca domnească de a încercui oastea delegatului otoman. Fără a intra în amănunte, oferite din abundență de raportul călătoriei lui A. Gritti, evidențiem strategia domnului, care, deși cunoștea intențiile adversarilor, nu a intervenit, ci a așteptat momentul prielnic pentru a-i aresta și acuza de "hiclenie". Uciderea⁶⁰ lor a căpătat dimensiunea unui act delegitimă apărare, în condițiile în care vornicului Fârtat⁶¹ din Drăgășani fusese trimis la Poartă cu misiunea de a prezenta versiunea oficială a conflictului și de a anula orice strădanie a lui Gritti și a aliaților săi de a-l discredita. Dincolo de exagerările guvernatorului Ungariei, este cert că domnul a pus să fie pedepsiți, alături de boierii complotiști numiți mai sus, și alții, rude și slujitori ai acestora⁶².

Distanța de numai o lună între ultimul act emis de Vlad Vintilă (10 iunie) și primul hrisov de la **Radu Paisie** (12 iulie 1535) confirmă existența unui nou plan de îndepărtare a lui Vintilă, de data aceasta încununat de succes. Organizarea unei vânători domnești de cerbi, dar și de opozanți, face loc trădării, cei vizați punând ei înșiși la cale un viclesug⁶³ prin care Vintilă voievod este ucis. Potrivit afirmațiilor cercetătorului Șt. Andreescu, Tudor, logofătul din Drăgoești și Toma, banul din Pietroșani, nu au fost străini de moartea violentă a domnului⁶⁴, ambii luptători viteji alături de Radu de la Afumați, trecuți acum în tabăra cealaltă.

Pentru a-și consolida poziția, dar și pentru a nu-i stârni pe turci, boierii din gruparea filootomană înaintează un arz⁶⁵. Ei își motivează crima prin cruzimea fără seamăn a fostului domn și justifică decizia de a alege un nou domn prin constatarea că țara nu putea fi condusă în lipsa autorității acestuia, și că, evident, singurul care putea controla situația era Radu Paisie.

Relativ lungă, domnia lui Radu Paisie, nu a fost una liniștită. După tulburarea din 1536, au urmat alte două, mult mai puternice, una în 1539⁶⁶ și cealaltă în 1544, ambele subiecte controversate ale istoriografiei.

Dincolo de cauze, ramase necunoscute, rășcoala din 1539 a avut în prim plan mai multe neamuri, elementul de legatura fiind Drăghici Florescu, aflat în mare cinste până la acea dată. Am precizat mai sus că rude ale acestuia au ocupat funcții importante în sfat⁶⁷: fiul, Stroe Florescu, mare paharnic, nepotul, Șerban din Izvorani, mare ban, ginerele, Vintilă din Cornățeni, mare vornic. Cei trei dregători, alături de Radu din Drăgoești (cumnat cu Stroe și Vintilă) și de frații săi, dar și de rudele lui Toma banul din Pietroșani (fii și cumnatul său, Giura logofătul din Stănești) se ridică împotriva domnului⁶⁸.

Deși mișcarea nu este consemnată de cronici, documentele interne confirmă răzvrătirea, care pară să aibă în centru pe Șerban banul, averile lui și ale celorlalți participanți fiind dăruite boierilor credincioși, așa cum au fost Detco mare armaș, Radu logofătul din Râmnic, Vlaicu logofătul din Piscani⁶⁹.

Nevoit să-și părăsească tronul și să se refugieze peste Dunăre, Radu Paisie revine cu ajutor turcesc. Coadă, mare clucer la acea dată, este cel care

contribuie în mod decisiv la salvarea domniei, tradiția orală consemnată la sfârșitul secolului al XVIII atribuindu-i și rolul decisiv în cedarea Brăilei. După aceste evenimente, influența lui Coadă este atât de mare încât s-a afirmat că era mai puternic decât domnul⁷⁰.

Răsculații părăsesc țara, unii la sudul Dunării (Drăgoeștii se alătură lui Mircea Ciobanul), alții în Ardeal (Stroe Florescu „Pribeagul”). Grupați în jurul pretendentului Laiotă Basarab, pribegii din Transilvania intră în acțiune în 1544. Au loc mai multe confruntări cu oastea domnească, unul dintre boierii care se distinge pe câmpul de luptă fiind Radu Furcă din Golești, cel care salvează visteria⁷¹. După ce ocupă țara vreme de două luni, pribegii sunt învinși și uciși în lupta de la Fântâna Jiganului⁷².

Dintre marii boieri care l-au slujit pe Radu Paisie, cei doi frați din Mărgineni, pot fi considerați cei mai credincioși. Atât împotriva banului Șerban, cât și a lui Stroe Pribeagul, ei au fost alături de domn. De aceea, imediat după instalarea lui Mircea Ciobanul, Udriște și Drăghici pleacă în exil, în Transilvania. Rolurile se vor inversa, ei nu vor mai apăra domnia, ci vor lupta împotriva ei⁷³.

Fiind cel care a consimțit cedarea unei părți din teritoriul țării fără luptă, Radu Paisie a fost considerat un domn supus turcilor⁷⁴. La polul opus, Șt Nicolaescu⁷⁵, considera că tocmai această pierdere l-a motivat să se îndrepte hotărât spre Habsburgi. Cert este că acordul scris care a intervenit între cele două părți, la 7 ianuarie 1543⁷⁶, a fost unul din factorii care au contribuit la mazierea sa în februarie 1545.

În finalul acestui subcapitol, se poate spune că domnii și boierii din prima jumătate a secolului al XVI-lea au căutat, fiecare după orientarea sa, conservarea „vechilor înțelegeri” cu Imperiul Otoman. În momente critice, au ales să lupte cu turcii, domni și boieri deopotrivă, pământul țării fiind adevărata lor avere. La un moment dat, boieri ca Neagoe din Periș, Vâlsan logofătul, Tudor din Drăgoești, Coadă vornicul, au adoptat linia supunerii condiționate față de Poartă, după cum alții, ca Stroe Pribeagul și, între 1545-1601, majoritatea vechilor neamuri boierești, au ales orientarea spre creștini.

II. Criza sistemului politic muntean: tendințe autocratice și reflexe oligarhice (1545 – 1601)

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dominația otomană are consecințe tot mai grave asupra relației domnie - boierime. De acum încolo, extremele sunt cele care guvernează viața politică.

Distrugerea *puterii*⁷⁷ vechilor familii (și nu eliminarea boierimii ca factor politic) trebuie să fi fost scopul urmărit cu perseverență de **Mircea Ciobanul**. Opțiunea lui pentru consolidarea autorității centrale sub protecția Imperiului Otoman i-a atras, foarte devreme, dușmănia celei mai mari părți a marii boierimi. Privind peste secole această luptă, nu putem să nu observăm înverșunarea cu care cei doi actori politici s-au manifestat în viața publică. De partea sa, domnul nu acordă nici o clipă prezumția de nevinovăție și, la cel mai mic semn, poruncește tăierea capului. Din perspectiva boierimii, nici un efort nu este prea mare pentru îndepărtarea dușmanului comun, nici

chiar părăsirea pământurilor și căderea în sărăcie. Sunt puse la bătaie sume mari de bani, se angajează mercenari, se caută aliați, se trimit solii la Poartă. În acele momente, pribegia ca formă de opoziție politică, a atins cotele cele mai înalte.

Totuși, în primii ani, sfatul domnesc a fost dominat de reprezentanți ai unor mari familii căzute în dizgrația fostului domn (Radu din *Drăgoești*, mare logofăt, Barbu din *Pietroșani*, mare vistier, apoi spătar și vornic, totodată ginere al domnului, Vintilă I din *Cornățeni*)⁷⁸. Și, pentru a se asigura că nu va avea o opoziție activă, la două săptămâni de la intrarea în București (17 martie 1545), Mircea Ciobanul executase mai mulți boieri devotați lui Radu Paisie: Coadă vornicul și fratele său, Radu comisul, frații Dragu și Stroe din Orboești, Vintilă comisul din Mărgineni⁷⁹, alături de alți boieri mai mici. Cei care scapă fug la Brașov⁸⁰.

Nu întâmplător, la negocierile purtate cu pribegii, sunt trimiși boierii din Drăgoești, Cornățeni și Pietroșani, prestigiul lor fiind utilizat drept garanție a bunelor intenții ale suveranului. Un aspect al politicii interne, conflictul dintre domn și boieri, căpătă o asemenea amploare încât determină medierea sultanului, care devine, prin trimiterea unor emisari la Brașov, arbitru al scenei politice muntene.

Pribegii nu se lasă convinși, vin cu oaste, numai că, în final, sunt învinși, Udriște din Mărgineni și Teodosie banul fiind uciși chiar în curțile celui din urmă, la Periș (26 august 1546)⁸¹.

Abia după acest moment, comportamentul boierimii față de voievod se modifică substanțial. În doi ani, 1547-1548, este părăsit de toți⁸² boierii enumerați mai sus, ba mai mult, Radu Drăgoescu, până atunci întâiul sfetnic, fuge cu o sumă mare din banii haraciului, alături de el aflându-se frații săi și Barbu, ginerele domnului.

După mai multe încercări de răsturnare, în 1552⁸³ pribegii îl înving pe Mircea Ciobanul și îl impun, cu sprijinul generalului Castaldo, comandantul amatei imperiale din Transilvania, pe **Radu Ilie**, fiul lui Radu de la Afumați. Pribegii se mențin la putere numai câteva luni. Prezența lui Drăghici din Mărgineni în sfatul domnesc⁸⁴, după o absență de cinsprezece ani, alături de urmașii unor adversari ai lui Radu Paisie (Radu din Drăgoești și Stănilă din Pietroșani) confirmă ideea solidarității de grup în momente critice.

Sprijinul de care se bucura Mircea Ciobanul în cercurile înalte de la Istanbul (determinant pentru ajutorul oferit de Alexandru Lăpușneanu) și o bază internă fragilă (căci e de presupus că pribegii, chiar dacă de neam mare, erau mai puțini decât partizanii lui Mircea Ciobanul) au făcut ca domnia Haiducului să se încheie brusc.

După o scurtă revenire pe tron a lui Mircea Ciobanul, urmează domnia lui **Pătrașcu cel Bun**, numit de sultan în urma presiunilor din țară și din Moldova⁸⁵. Și de data aceasta, boierimea pribegă s-a străduit să-și reafirme supremația. În opoziție cu duritatea antecesorului său, Pătrașcu a fost numit, încă din secolul al XVI-lea, cel „bun”, iar în secolul al XVII-lea, cronicarul Radu Popescu scria despre el că „au domnit țara bine, și boiarii fără vrăjbi, fără morți, fără prăzi, precum tuturor place”⁸⁶.

La scurt timp de la venirea pe tron, domnul îi cheamă în țară pe pribegi, fiind conștient de forța lor politică și militară. Venirea lor, negociată în cadrul

unui tratat, le oferea din nou cele mai înalte funcții în stat. Căsătoria lui Tudor⁸⁷, fiul lui Radu din Drăgoești cu Maria, fiica domnului, are valoare de simbol pentru concordia intervenită între cele două "puteri". De asemenea, Stanciu III Benga⁸⁸ (fiul lui Stanciu II Benga) va lua în căsătorie pe Cârstina, sora domnului, iar Balea⁸⁹, paharnicul din Pietroșani, pe Maria, și ea fiică a lui Radu Paisie. Soția lui Pătrașcu, Voica, era din neamul boierilor din Slătioare, cunoscuți din a doua jumătate a secolului XVI sub numele de Băleni.⁹⁰ Boieri credincioși tatălui domnului, pribegi în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, ca Stanciu II Benga, mare spătar, fiul celui cu același nume mort în luptele cu turcii din 1522 și Radu Furcovici, clucerul din Golești, vor sta alături și de Pătrașcu. Datorită alianțelor matrimoniale sau altor înruriri, în sfatul domnesc au pătruns și boieri din alte neamuri decât cele numite până acum. Dintre aceștia îi amintim pe fratele doamnei Voica, Radu, în poziția de mare clucer, pe Ivan din Ruda, mare medelnicher, soțul unei nepoate a lui Radu cel Mare, pe ceilalți doi frați Orboești rămași în viață, Tudor logofătul (și el căsătorit cu o nepoată a lui Radu cel Mare) și Dragomir vistierul⁹¹. Acest cerc al puterii, format în jurul familiei lui Radu Paisie, nu va ezita să acționeze solidar în 1583 și 1593, atunci când îi va susține pe cei doi fii ai lui Pătrașcu cel Bun: Petru Cercel și Mihai Viteazul.

Răzburarea lui Mircea Ciobanul atinge cotele cele mai înalte la puțin timp după a treia numire în scaunul de la București (ianuarie 1558). Prevalându-se de prezența unor demnitari turci în capitală și mimând clemența, domnul convoacă la curtea domnească o adunare lărgită a boierimii și clerului. După plecarea turcilor, poruncește uciderea tuturor, în frunte cu Stănilă⁹², vornicul din Pietroșani. În felul acesta se încheia disputa⁹³ lui Mircea Ciobanul cu boierii, care nu vor mai tulbura într-adevăr domnia sa.

Încercând să conturăm un cerc al apropiatilor lui Mircea Ciobanul, l-am regăsit în sfatul domnesc pe Stan (nepot de soră), mare postelnic și mare ban între 1546-1553, mort în lupta de la Mănești, și pe fiul său, Dumitru ban⁹⁴, iar dintre rudele prin alianță, pe Ivan Noroceza din Răzvad, logofăt în 1558, viitorul diplomat de mare anvergură, căsătorit cu Stana, fiica domnului⁹⁵. Printre credincioșii din alte neamuri s-au numărat trei dintre fiii lui Diicu, fratele lui Șerban, banul din Izvorani: Vlaicu, Mandea și Țintea. Curios este că Diicu și un alt fiu, Stoica Ghighiri s-au aflat, din 1558, printre pribegi⁹⁶. Despre Mandea, înrudit prin soție (fiica lor, Stanca, se va căsători a doua oară cu Mihai Viteazul) cu Pietroșanii, devotați lui Pătrașcu, știm că fuge cu banii haraciului peste Dunăre, la Mircea Ciobanul⁹⁷.

O ultimă răbufnire a pribegilor, pusă la cale împotriva lui Mircea Ciobanul, nu îl mai găsește în viață. Cum pe tron este impus fiul său, tânărul **Petru**, boierii își orientează atacul asupra sa și, la două săptămâni de la instalare, în octombrie 1599, încercă să-l înlăture. Victoria de la Românești nu îi ajută prea mult, contraofensiva sprijinitorilor Mirceștilor finalizându-se cu o victorie. O nouă ofensivă, condusă de Stanciu Benga, marele spătar și cumnat al lui Pătrașcu cel Bun, alături de Matei al Margăi din neamul Craioveștilor, vărul său prin alianță, este sortită eșecului⁹⁸, Matei pierzându-și viața.

Boierii autoexilați așteptau cu nerăbdare să se întoarcă la casele și moșiile lor și de aceea de multe ori ei acordau prea mult credit domnului care le promitea iertarea. Numai așa putem explica de ce unii, deși aveau

cunoștință despre execuția din 1558, s-au întors în vremea lui Petru cel Tânăr și au „beneficiat” de același tratament necruțător⁹⁹.

În mod firesc după valurile de execuții și de pribegiri, sfatul domnesc al lui Petru cel Tânăr (ca și cel al tatălui său) a inclus, așa cum s-a observat, numeroși dregători noi, originea unora fiind încă dificil de precizat¹⁰⁰. O parte dintre acești dregători erau într-adevăr figuri politice noi, dar ei erau urmași sau rude prin alianță ale unor mari neamuri boierești. Din această categorie, amintim pe Bărcan din Târnava, spătar și comis între 1558-1568, probabil descendent al lui Drăgan din Merișani – Bucșani, care a fost mare dregător în vremea lui Radu de la Afumați și s-a înrudit prin soție cu acesta. Un alt exemplu este cel al lui Ivan din Ruda¹⁰¹, mare medelnicer între 1555-1577, căsătorit cu o fiică a bogatului vornic Neagoe din Periș, ajuns și el la apogeul puterii, așa cum s-a văzut, tot în vremea lui Radu de la Afumați.

Și în domnia lui **Alexandru II Mircea** sfatul a fost eterogen, alături de boierii de neam¹⁰² fiind prezenți și „oameni de rând” și străini¹⁰³. Un rol important trebuie să fi avut și uciderea, la 1 septembrie 1568, a tuturor celor devotați familiei lui Pătrașcu cel Bun. Printre neamurile care au fost lovite de această măsură¹⁰⁴ s-au numărat Drăgoeștii, Bengeștii, Cocăreștii, boierii din Bucov, Radu fiul lui Socol din Răzvad, Radu Buzea din Cepturoaie și mulți alții¹⁰⁵. Așa cum narează și cronica internă, acești boieri, aflați în pribegie în domnia lui Petru cel Tânăr, veniseră în țară și se închinaseră noului domn, în speranța redobândirii vechilor poziții¹⁰⁶.

Neavând legături de familie cu boierii din țară, Alexandru II Mircea, ca și fiul său, **Mihnea II Turcitul** au căutat să își apropie anumite neamuri, mai ales prin căsătorii. Pârvu, fiul lui Stepan mare clucer din Cioroiși, sfetnic de seamă al lui Alexandru, ia în căsătorie o nepoată a soției domnului. O altă nepoată este căsătorită cu Pătru din Luciani, al cărui tată, Dragomir, deține pe tot parcursul domniei dregătoria de mare vornic¹⁰⁷.

Înainte de lupta de la Jiliste (24 aprilie 1574), în urma căreia Albu Goleșcu își sacrifică viața pentru salvarea domnului, într-un moment în care ceilalți boieri îl părăsiseră, avusese loc înrudirea dintre casa domnească și neamul Goleștilor. Erina, nepoata de frate a domnului, se căsătorise cu Albu Goleșcu și astfel devotamentul său capătă o explicație suplimentară. Pe seama fratelui său, Ivașco, este pusă neobișnuită inițiativă antiotomană a lui Alexandru II Mircea, din anii 1570-1571¹⁰⁸. Cel de-al treilea membru al acestei familii, Stoichiță din Modruzești, tatăl vitreg al celor doi Golești, ocupa încă din 1568, dregătoria de mare postelnic.

Iată, așadar, cum interesele domniei s-au împletit cu cele ale unor familii boierești¹⁰⁹, momentul dispariției Mihneștilor de pe tron aducând cu sine și decăderea politică a acestor neamuri.

Domnia lui **Petru Cercel**, de nici doi ani, a însemnat revenirea, în țară și în divan, a partizanilor tatălui său. Fenomenul ca atare se manifestase și sub predecesorii săi, Goleștii - favoriții Mihneștilor, fiind în exil sub Mircești. În aceeași perioadă, Ivan din Ruda și Barbu, fiul lui Stanciu II Benga¹¹⁰ se întorc din pribegie, primul ocupând și dregătoria importantă. Scopul acestor împăcări trebuie să fi fost diminuarea forțelor opoziției domnești. După uciderile din 1568 și clemența¹¹¹ față de familiile unor hicleni, amploarea manifestărilor potrivnice scade sensibil. Așa se explică eșecul impunerii lui

Vintilă¹¹², fiul lui Pătrașcu cel Bun, pentru numai patru zile, în 1574, în urma confruntării cu oștile lui Ioan vodă din Moldova.

Radu Buzescu, Bălenii (Radu și Petre, frați cu Doamna Voica, deci veri ai domnului), Danciu din Popești (nepotul lui Bogdan mare vornic cumnatul lui Radu cel Mare, acesta fiind străbunicul lui Petru Cercel), Mihalcea Caragea din Cocărești, Teodosie Rudeanu și Staico din Bucov (ultimii trei descendenți ai Caplei¹¹³, sora lui Radu cel Mare) au fost cei mai importanți¹¹⁴ boieri ai lui Petru Cercel și, totodată, rude apropiate ale acestuia. În ciuda acestei susțineri interne, partizanii autohtoni ai lui Mihnea și sumele mari de bani dăruite (altele și mai mari promise) de acesta autorităților otomane duc la mazilirea lui Cercel¹¹⁵ și la reinstalarea concurentului său.

Solidaritățile și adversitățile lui **Mihai Viteazul** în rândurile marii boierimi au fost temeinic studiate de istoricul Șt. Andreescu¹¹⁶. Simpla enumerare a boierilor credincioși marelui voievod este în măsură să susțină ideea¹¹⁷ *continuității marilor familii în dregătorii*, dar și pe aceea a sprijinului celor mai importante neamuri, devotament justificat prin înrudirile multiple din jurul casei domnești. Din categoria *rudelor* au făcut parte Radu Florescu (născut din legătura lui Pătrașcu cel Bun cu Maria Florescu), cele trei ramuri ale Cepturoienilor (în frunte cu vestiții frați Buzești), rudele Doamnei Stanca (fratele și nepoții), rudele primului soț al Doamnei țării, Bălenii, Rudenii, Mihalcea Caragea, Ivan Noroce, Craioveștii (Coiani și Brâncoveni), Calotă din Lipov (fratele lui Dobromir banul).

Loialitatea unor boieri față de misiunea încredințată de Mihai în fața lui Sigismund Bathory (în momentul încheierii tratatului din 1595¹¹⁸) și curajul manifestat pe câmpul de luptă pot fi înțelese, mai bine prin prisma acestor înrudiri.

Legăturile de rudenie dintre dregători, stabilite înainte, dar mai ales în timpul domniei sale, conturează *cel mai puternic cerc al puterii din secolul al XVI-lea*. În ciuda unei opoziții active¹¹⁹, gruparea boierilor în jurul lui Mihai Viteazul a contribuit decisiv la victoriile obținute împotriva Imperiului Otoman.

Moartea lui Mihai Viteazul a închis cercul domnilor din secolul XVI. Boierii afirmați la finalul veacului vor continua să-și susțină drepturile și în secolul care urmează, forța lor derivând, în mod cert, din "continuitatea genealogică" neamurilor. Generalizând, se poate spune că oricât de puternic ar fi fost un domn el un ar fi putut, practic, să trimită în anonimat o întreagă categorie socială. În plus, tradițiile de familie ale boierilor au fost mai puternice, domnia înregistrând din acest punct de vedere un regres. Ramuri dinastice diferite, cu interese și solidarități distincte în rândul familiilor boierești, discontinuități apărute chiar și în rândul aceleiași linii dinastice - cazul succesorilor lui Radu cel Mare, toate au avut un impact negativ asupra consecvenței politice a titularilor funcției supreme.

Luptele împotriva turcilor, alianțele cu puterile creștine, alungarea anumitor domni, impunerea altora, scoaterea grecilor din dregătorii etc., sunt tot atâtea obiective care au găsit ecou în rândurile marii boierimi. De asemenea, secolul al XVI-lea a înregistrat apogeul unor neamuri, după cum anumiți boieri și-au asumat conducerea țării în perioadele de până la instalarea efectivă a noului domn (Neagoe vornicul din Periș, Coadă vornicul,

Socol vornicul din Cornășeni).

Totuși, nu putem să nu observăm și vulnerabilitatea boierilor, dependența lor de voința suveranului, după cum în anumite momente, rolurile se inversau.

Poate singurii domni care au reușit să echilibreze relația dintre domnie și marea boierime au fost Neagoe Basarab și Mihai Viteazul. Cu ascendențe domnești controversate, ambii exponenți ai unor neamuri boierești puternice, deși au recurs și ei la pedeapsa capitală pentru pedepsirea adversarilor, au reușit să atragă și să păstreze de partea lor cea mai mare parte a vechilor familii.

În ceea ce privește orientarea politică externă a boierimii, împărțirea ei în anti și filoottomană este dificil de realizat pentru unele personaje din prima jumătate secolului, și nu din pricina lipsei de informații. Luptători curajoși alături de Radu de la Afumați, unii renunță, temporar, la această orientare, pentru ca apoi, mai mult sau mai puțin fățiș, să își reafirme atașamentul față de valorile creștine. Practic, acești boieri au luptat în continuare, dar cu domnii care, în opinia lor, le puneau în pericol poziția socială. S-ar putea spune că, cele două grupări, au mai mult o conotație teoretică, factorii de decizie¹²⁰, oamenii politici cu experiență, acționând în funcție de necesitățile momentului, scopul final fiind unul singur, salvarea pământului țării, adică al lor în cea mai mare parte. În jurul averii se învârtea totul, cu cât ea era mai mare cu atât puterea era mai mare. În lipsa ei, boierii nu rezistau, și poate de aici și înverșunarea cu care au luptat împotriva lui Mircea Ciobanul și nu numai. Tratatul din 20 mai 1595 garanta, în scris, printre altele, tocmai acest drept de stăpânire.

Ceea ce diferențiază secolul al XVI-lea, față de cel precedent și de cel care îl succede, este fizionomia relațiilor dintre cei doi factori de putere. Și până acum boierii uneltiseră împotriva domnilor, așa cum o vor face și după 1600, dar niciodată frecvența schimbării domnilor (de trei ori prin ucidere) nu a fost așa de mare, cum niciodată nu au pribegit și nu fost dați pe mâna călăului atât de mulți boieri. În concluzie, atât domnia cât și boierimea au cunoscut o perioadă de criză și de transformare, la finalul căreia s-ar putea spune că boierimea și-a consolidat poziția în sistemul politic al Țării Românești.

POWER CIRCLES IN VALACHIA IN THE XVITH CENTURY: THE PRINCE AND THE BOYARDS

- ABSTRACT -

In our opinion, the expression "power circles" is the most appropriate to define the multiple relations between the boyard families from the top of the social hierarchy, but also those between them and the other power pole, the prince. The means of getting the throne, the external political orientation, the promotion in the princely council, the political and matrimonial alliances build around the princely house, each of these or all together could determin the forming of a strong opposition or, on the contrary, the boyard grouping around the ruling prince. Our purpose was to identify attitudes,

individual and collective behaviours which to allow the discovery of the role played on the country political ground by the great boyards of the XVIth century in connection with the prince.

Note

- ¹ Șt. S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Moldova, secolele XV- XVII)*, în *Arhiva Genealogică*, I (VI), 1994, nr. , p. 89-90. Diferența stabilită între *putere* și *autoritate* ar putea risca să devină artificială dacă avem în vedere că dregătorii erau, la rândul lor, membri ai unor familii bogate, de multe ori rude ale domnului, unii având personalități foarte puternice. Deci, ei, cel puțin unii, îmbinau *puterea* cu *autoritatea*. Într-o lucrare recentă, Maria M. Szekely înțelege prin *familie* doar rudele de sânge, iar prin *neam*, grupuri de familii între care s-au stabilit legături de rudenie prin alianță, în urma unor căsători (*Sfeticii lui Petru Rareș*, Iași, 2002, p. 469). *Familia* are, față de autorul precedent, un sens mai larg, incluzând și ficele, în vreme ce *clan* și *neam* sunt noțiuni echivalente.
- ² P. Cernovodeanu, *Clanuri, familii, autorități, puteri (Țara Românească, secolele XV-XVII)*, în *Arhiva Genealogică*, I (VI), 1994, 1-2, p. 78, 85; Anterior, Șt. S. Gorovei, subliniașe aceeași idee, în legătură cu boierimea moldoveană: „Gruparea familiilor mari și puternice și legarea lor prin înrudiri multiple (...) și unirea în jurul lor, în cercuri concentrice, a unor familii mai puțin însemnate, dar legate tot prin înrudiri, putea să ducă la o solidarizare a clasei boierești, altminteri atât de puternic minată de disensiuni de tot felul” (*Urecheștii - model de ascensiune socială*, în *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, XXIX, 1992, p. 507); Vezi și. D. H. Mazilu, *Voievodul dincolo de sala tronului. Scene din viața privată*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 95, 98).
- ³ N. Djuvara, *Les Grands Boïars ont-ils constituéé dans les principautés roumaines une veritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?*, în *Südost-Forschungen*, XLVI, München, 1987, p. 43
- ⁴ V. Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, 2003, p. 23; *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord. O. Sachelarie și N. Stoicescu, București, 1988, sub voce.
- ⁵ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1976, p. 18; I. Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, Editura Enciclopedică, București, 1996. p. 102; D. Ciurea, *Quelques considération sur la noblesse féodale chez les roumains*, în *Nouvelles Etudes d'Histoires*, IV, 1970, p. 87.
- ⁶ Gh. Brătianu, *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 31, 72.
- ⁷ D. Pleșia, *Neagoe Basarab – originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (II), în *Studia Valahica*, 2, Târgoviște, 1970, p. 114.
- ⁸ O. Pecican, *Trecutul istoric și omul evului mediu*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2002, p. 127-128.
- ⁹ D. Pleșia, *Neagoe Basarab – originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea* (I), în *Valahica*, 1, Târgoviște,

- 1969, p. 53.
- ¹⁰ C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324 – 1881*, I, secolele XIV – XVI, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 198 – 207. Autorul consideră că Barbu a domnit efectiv între 24 februarie și 18 aprilie 1536, întrucât pentru această perioadă nu există documente de la Radu Paisie.
- ¹¹ I. Donat, *op. cit.*, p. 100.
- ¹² Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, 2, Ediție îngrijită de M. Gregorian, Editura Minerva, București, 1984, p. 34.
- ¹³ D. Pleșia, *Neagoe Basarab ... (II)*, în *Studia Valahica*, 2, Târgoviște, 1970, p. 114, n. 102.
- ¹⁴ Șt. Ștefănescu, *Accentuarea presiunii otomane asupra Țării Românești*, în *Istoria românilor*; IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, București, 2002, p. 412. În legătură cu originea lui Mehmed, acest istoric se pronunță pentru înrudirea lui cu boierii Craiovești (*Rolul boierilor Craioveștilor în subjugarea Țării Românești de către turci*, în *Studii și referate privind istoria României*, Partea I-a, București, 1954, p. 705-706). Aceeași ipoteză și la D. Pleșia, *Neagoe Basarab... (II)*, p. 115.
- ¹⁵ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 134.
- ¹⁶ D. Pleșia, *Neagoe Basarab... (II)*, p. 115
- ¹⁷ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, partea întâi, *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, ediția a II-a, București, 1937, p. 141; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 224-225.
- ¹⁸ D. Pleșia, *Neagoe Basarab... (II)*, p. 115
- ¹⁹ G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni*, n. c. 1480 - c. 1553. Cu note asupra boierilor și dregătorilor din prima jumătate a veacului al XVI-lea în Țara Românească, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875 – 1918)*, București, 1918, p. 209.
- ²⁰ D. Pleșia, *Neamul Doamnei Stanca*, în *Arhiva Genealogică*, I (VI), 1-2, 1994, p. 9-10.
- ²¹ Idem, *Neagoe Basarab... (II)*, p. 114.
- ²² *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 16-17, (în continuare, *Letopiseșul Cantacuzinesc*).
- ²³ *Ibidem*, p. 21; Radu Popescu, *op. cit.*, 37; Cea mai veche variantă a cronicii interne nu menționează acest conflict, precizând doar că după domnia lui Vlad, „Pîrvu și Pîrvu (în locul pluralului, Pîrvuleștii, numele sub care erau cunoscuți Craioveștii – n. n.) au fugit, au trecut apa Dunării și au așezat domn pe Basarab-voievod” (Virgil Cîndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în *Studii. Revistă de Istorie*, tom. 23, nr. 4, 1970, p. 682).
- ²⁴ I. C. Filitti, *Craioveștii și rolul lor politic*, în „Arhivele Olteniei”, 77-78, 1935, p. 9; Șt. Ștefănescu, *Rolul Boierilor Craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, în *Studii și referate privind istoria României*, Partea I-a, București, 1954, p. 710.
- ²⁵ D. Pleșia, *Neagoe Basarab... (II)*, p. 117.
- ²⁶ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 22; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 37.
- ²⁷ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 22 (mss. AK), Anexe, p. 205 (ms. G1)

²⁸ Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 682.

²⁹ D. Pleșia, *Neagoe Basarab...* (II), p. 121.

³⁰ M. A. Mehmed, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în „Studii. Revistă de Istorie”, tom. 21, 1968, nr. 5, p. 928-929. Memoriul, pe lângă nominalizarea a nouă boieri uciși, cere un nou domn, pentru că, din pricina „tiranilor” lui Neagoe și ale lui Barbu Craiovescu, „cei mai mulți locuitori au fugit în Ungaria și în vilaietul Moldova, iar cei rămași le-au devenit vrăjmași”.

³¹ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 25, 33, 42; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 42. Analizând cronistica munteană a secolului al XVII-lea, N. Manea, ajunge la concluzia că atât *Letopisețul Cantacuzinesc*, cât și scrierea atribuită lui Radu Popescu, prezintă domnia lui Neagoe Basarab ca pe una „exemplară”, care se bucură „de o adeziune socială totală pentru timpul respectiv”, „ceea ce echivalează cu păstrarea liniștii și păcii în țară” (*Istorie și ideologie în cronistica munteană a secolului al XVII-lea. Modelul guvernării ideale*, în „Muzeul Național”, XI, 1999, p. 9, 11).

³² *Letopisețul Cantacuzinesc*, Anexe, p. 204 (ms. G1).

³³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 24. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 44

³⁴ D. Pleșia considera că domnul nu a favorizat boierimea olteană în dauna celei muntene, ba dimpotrivă, el „a știut a știut să păstreze o cumpănă perfectă între cele două provincii”, oferind dregătorii și unora și altora, Craioveștii fiind departe de favorurile din trecut (*Neagoe Basarab...* (II), p. 123-124); Neagoe Basarab confiscă, pentru viclenie, mai multe sate din regiunea Buzăului, unde stăpâneau și Izvoranii (I. Donat, *op. cit.*, p. 46 – 47).

³⁵ I. Donat, *op. cit.*, p. 48; D.R.H., B, II, doc 185, 1519 iulie 11, p. 355, dăruiește morile mănăstirii Argeș, fără a preciza originea lor.

³⁶ G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni...*, p. 209 – 210, n. 1, p. 220.

³⁷ Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, p. 711.

³⁸ *Cronica lui Macarie*, după ce menționează că Mehmed, turcul care ocupase tronul, era din neamul lui Neagoe, precizează că „mulți alții au încercat în acea vreme să se ridice la acea domnie, anume pribegi, numiți sau nenumiți, până la șase, și toți au pierit într-un an”, semn că adversarii lui Neagoe au așteptat cu nerăbdare moartea sa pentru a acționa (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 93). Probabil printre aceștia s-a aflat și Dragomir Călugărul, din zona Buzăului, învingător în urma confruntării cu Preda Craiovescu, susținătorul lui Teodosie, dar învins și ucis de vărul primar al lui Neagoe, Bădica din neamul boierilor din Hotărani (și el domn pentru câteva luni, la finalul anului 1523), care va împărtași aceeași soartă, fiind decapitat de turci în ianuarie 1524 (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 42-43; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 683).

³⁹ Radu Popescu afirmă că, în fața pericolului, boierii, „s-au unit toți, și s-au împăcat, și au rădicat domnu, cu voea tuturor, pă Radu den Afumați” (*op. cit.*, p. 49); *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 44; Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 683.

⁴⁰ Șt. Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, studiu republicat în vol. „Perspective medievale”, Editura Nemira, București, 2002, p. 24 – 74, *sub voce*.

⁴¹ D. Pleșia, *Originea Bălenilor și continuitatea vechilor Florești*, în „Arhiva Genealogică”, III (VIII), 3-4, 1996, p. 271.

⁴² I. Donat, *op. cit.*, 49-50.

⁴³ V. Cîndea, *op. cit.*, p. 684.

⁴⁴ Șt. Andreescu, *Frământări politice în Țara Românească la începutul domniei lui Radu Paisie*, în *Revista de Istorie*, t. 29, nr. 3, p. 406; Idem, *Restituție Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, București, 1980, p. 47, 66.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁶ D. Pleșia, *Neagoe Basarab...*, II, p. 139.

⁴⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 153.

⁴⁸ Șt. Andreescu, *Restituție Daciae*, p. 70-71, aduce argumente în acest sens și afirmă că atitudinea celor doi este „numai aparent contradictorie”, filoturcism însemnând, în realitate, adoptarea „unei linii politice de maximă prudență în raporturile cu Poarta, fiind chiar gata de unele concesii cum a fost de pildă suprimarea lui Radu le la Afumați... concesii care însă nu afectau statutul de autonomie al Țării Românești”.

⁴⁹ Em. Gr. Nicolaescu, *Moise Vodă (martie 1529 – 28 august 1530)*, extras din „Arhivele Olteniei”, nr. 104-106, Craiova, 1939, p. 8, 11-13. Acest autor, plecând de la ideea că Radu de la Afumați a fost ucis de boierii „nemulțumiți că înclina spre o politică de împăciuire cu turcii” (p. 5), credea că Neagoe din Periș și vărul său, Drăgan postelnicul erau liderii grupării creștine. Deci, modul cum au condus prima expediție a muntenilor, informațiile despre turci transmise adversarilor, l-au convins de devotamentul celor doi față de cauza creștină.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 15; I. Ursu, *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre (Moise vodă, 1529 martie – 1530 august)*, în *A.A.R.M.S.I.*, seria a II-a, t. XXXVI, m. s. i., 1913-1914, p. 525.

⁵¹ I. Donat, *op. cit.*, p. 54-55. Alături de Șerban, s-a aflat și clucerul Vlaicu din Piscani, boier ce va fi și el răsplătit cu părți din averea Craioveștilor (p. 53, 55).

⁵² Idem, *Cu privire la domnia lui Vlad Înecatul*, în *S.M.I.M.*, IX, 1976, p. 117-123.

⁵³ A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533 – 1534)*, în *S.M.I.M.*, VII, 1974, p. 149, comentariu la p. 123-124; D. Ciurea, *Domnia lui Vlad Vodă Înecatul (iunie 1530 – octombrie 1532)*, extras din *Cercetări Istorice*, XVI, 3-4, 1940, p. 6, 12-13. Ambii autori sunt convinși că domnul nu a trecut de partea Habsburgilor; Pentru opinia contrară, v. Șt. Andreescu, *Restituție Daciae*, p. 86.

⁵⁴ Șt. Andreescu, *Restituție Daciae*, p. 90.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 61-62, confirmă receptivitatea factorilor de decizie munteni, în primăvara anului 1533, față de propunerile Habsburgilor.

⁵⁶ A. Decei, *op. cit.*, p. 151.

⁵⁷ A. Decei, *op. cit.*, p. 152.

⁵⁸ I. Donat, *op. cit.*, p. 58.

⁵⁹ Un document (descoperit și publicat de Șt. Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Ventilă de la Slatina în lumina unor noi documente istorice inedite*, extras din „Arhivele Olteniei”, 83-85, Craiova, 1936, p. 10-11) de la Mihnea Turcitul (3 august 1579), referindu-se la evenimentele din august 1534, afirmă că „Pârvueștii ... au mers spre întâmpinarea lui Begu-Oglu”, ori se știe, din raportul lui Gritti (A. Decei, *op. cit.*, p. 149), că singurul din acest neam care l-a întâmpinat, la

Turnu, a fost Vâlsan. I. Donat (*op. cit.*, p. 61) nu era convins că viclenia lui Vâlsan și complotul Pârvueștilor au legătură, dar, în această lumină, este cert că cele două ipostaze au un singur protagonist, pe Vâlsan.

⁶⁰ A. Decei, *op. cit.*, p. 153; *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 47, fără a menționa în ce context, ne informează laconic: „Și au tăiat mulți boieri”; Documentele interne vorbesc și ele de viclenia lui Vâlsan logofătul, dar și de cea a lui Dragomir spătarul. Dacă despre primul știm că s-a ridicat în 1534, despre Dragomir, se știe numai că, înainte de 7 mai 1535, fusese ucis și-și pierduse averile cu rea hicleie.

⁶¹ I. Donat, *op. cit.*, p. 61.

⁶² A. Decei, *op. cit.*, p. 152 (184 boieri sunt mutilați), p. 153 (tăierea capetelor frunțășilor răsculașilor la Pitești; trimiterea de curieri care să aducă soțiile și copii vinovaților, pentru a-i pedepsi). Teama de a nu avea aceeași soartă, consemna în același loc trimisul sultanului, i-a determinat pe unii boieri să se refugieze în Hațeg. Sunt nominalizați Tudor, logofătul din Drăgoești și Giura, logofătul din Stănești, ruda sa, alături de tot neamul lor.

⁶³ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 47 ; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 57.

⁶⁴ Șt. Andreescu, *Frământări politice...*, p. 399; Revenirea sultanului din campanie și teama de a nu-i pedepsi laolaltă cu domnul, asupra căruia plana o parte din vinovăția uciderii lui Gritti, i-a determinat pe boieri să-l pedepsească ei în locul padișahului, punându-se la adăpost de furia acestuia (idem, *Restituție Daciae*, p. 94, n. 1)

⁶⁵ M. Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului otoman*, în *Revista Arhivelor*, XII, 1, 1969, p. 226, datează actul în iunie 1535; Șt. Andreescu, *Frământări politice...*, p. 401-402, îl plasează după 8 ianuarie 1536, data la care sultanul revine în Istanbul și îl leagă de trădarea celor doi boieri numiți mai sus. Întrucât alt pretendent, și nu Paisie, este numit domn, cei doi boieri, pentru a evita conflictul deschis cu Poarta, intervin și îl alungă pe Paisie. Interpretarea gestului lor este acela da sacrificiu pentru binele țării (p. 411); C. Rezachevici, *Cronologia...*, datează documentul în a doua parte a lunii iunie 1535 (p. 193) și propune o nouă ipoteză în legătură cu trădarea din 1536: pretendentul era marele ban Barbu III Craiovescu (banul Măracine), care, ajutat de turci și de cei doi boieri, ocupă tronul o lună și jumătate (1536 februarie 24 – aprilie 18) (p. 198-199). Revenit pe tron cu ajutor transilvănean, Paisie îi dă pe cei doi pe mâna călăului, în preajma datei de 28 mai 1536 (p. 207), deci ar fi vorba doar de o trădare.

⁶⁶ Pentru I. C. Filitti (*op. cit.*, p. 13), a fost ultima încercare a Craioveștilor de a se măsura cu domnul țării; I. R. Mircea (*Țara Românească și închinarea raielii Brăila*, în *Balkanica*, IV, 1941, p. 471) lansează ipoteza legăturii între răscoală și cedarea Brăilei, ocupată în septembrie 1538; D. Pleșia (*Contribuții la istoricul mănăstirii Stănești (Vâlcea) și al ctitorilor ei*, în *Mitropolia Olteniei*, XVII, 1965, nr. 5-6, p. 410-411) respinge cu totul cauzele politice, singura explicație valabilă fiind, în opinia sa, conflictul de familie dintre domn și neamul Floreștilor.

⁶⁷ G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni...*, p. 238.

⁶⁸ D. Pleșia, *Contribuții la istoricul...*, p. 410-411. O altă cauză a fost răzburarea urmașilor celor doi boieri uciși în 1536; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, (*op. cit.*, p. 241) prezintă mișcarea ca pe o încercare a lui Șerban de a ocupa tronul. Părerea contrară fusese susținută de I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 471: „Această

ridicare spontană a unora dintre boieri, având în frunte pe unul dintre ei, care n-a vrut nici domnia... ar putea fi explicată ca o manifestare a tradiției de independență în fața încălcărilor tiranice ale turcilor și un protest contra slăbiciunii domnului”.

⁶⁹ I. Donat, *op. cit.*, p. 65-66; Detco, marele armaș, însoțește pe domn în pribegie și tot el conduce oastea care pedepsește pe răsculați (I. R. Mircea, *Un neam de ctitori olteni. Boierii Drăgoești*, în *Revista de Istorie Bisericească*, I, nr. 3, 1943, Craiova, p. 61.)

⁷⁰ I. R. Mircea, *Țara Românească...*, p. 460, 466. În opinia sa, conflictele dintre boieri din vremea lui Radu Paisie își găsesc explicația în existența a „două grupe sociale: boierimea mare, veche, păstrătoare a tradiției de independență și de drepturi a țării, și boierimea nouă, ridicată la dregătorii prin milă domnească, încercând prin orice mijloace, protecție domnească și concesiuni de orice natură făcute Porții, să-și păstreze autoritate și să-și mărească averea” (p. 469). În vreme ce Șerban banul o ilustra pe prima, Coadă era reprezentantul celei de-a doua, care iese victorioasă, întrucât Coadă obține de la împărăția otomană uciderea lui Șerban (p. 475).

⁷¹ G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornășeni...*, p. 208.

⁷² *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 48; I. Nania, *Date noi privind lupta de la Fântâna Jișanului*, în *Studii și articole de istorie*, VII, 1965, p. 378; W. Zekely, *Încercări de localizare a luptei dintre Radu Paisie și Laiotă Basarab de la Fântâna Jișanului din 15 octombrie 1544*, în *Istros*, 5, 1987, p. 260.

⁷³ G. D. Florescu, *Boierii Mărgineni din secolele XV și XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1930, p. 58- 67, 90; Pentru daniile făcute lor, v. I. Donat, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158.

⁷⁵ Șt. Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie și a fiului său Marcu Voevod*, în *Arhivele Olteniei*, XVII, nr. 97-100, 1938, p. 210.

⁷⁶ Șt. Andreescu identifică, în 1538, un alt moment în care domnul a fost aproape de intrarea în luptă împotriva turcilor. Tocmai această perspectivă i-ar fi determinat pe turci să ocupe Brăila (*Frământări politice...*, p. 407; idem. *Restituțio Daciae*, p. 95-96.)

⁷⁷ Gerhard E. Lenski (*Putere și privilegii. O teorie a stratificării sociale*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 198) emite ipoteza potrivit căreia „distrugerea puterii nobilimii” a fost un obiectiv urmărit de-a lungul timpului de numeroși conducători, de la împărății romani la șogunii japonezi și țării ruși. Confiscarea era modalitatea de realizare și cu cât ea se producea pe o scară mai largă, „cu atât rațiunea politică o domină pe cea economică”; Despre confiscările din timpul domniei lui Mircea Ciobanul, v. I. Donat, *op. cit.*, p. 68-74.

⁷⁸ N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldovei (secolul XV – începutul secolului al XVIII-lea*, în *Danubius*, V, Galați, 1971, p. 124; Prezența lui Teodosie din Periș în sfatul domnesc în această perioadă ar putea fi legată de înrudirea, prin soție, cu Vintilă din Cornășeni (D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu – necropolă domnească și ceva despre frământările interne din Țara românească în veacul al XVI-lea*, în *Acta Valachica*, 3, Târgoviște, 1972, Tabelul E; v. și altă identificare la N. Stoicescu, *Dicționar la marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 97). Fratele său,

- Neagoe din Budești nu numai că nu este afectat de trecerea lui Teodosie de partea pribegilor, dar urcă în dregătorii după moartea fratelui său (mare vistier 1548 –1553) (N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 74).
- ⁷⁹ G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni...*, p. 247, n. 2.
- ⁸⁰ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 48-49.
- ⁸¹ N. Stoicescu (*Dicționar ...*, p. 97) datează lupta în 1547. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. , o fixează în 1548.
- ⁸² În privința lui Vintilă din Cornățeni, opiniile sunt împărțite, fie el a declanșat revolta în 1547 (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 203; D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu...*, p. 147, n. 24), fie a fugit în 1548 cu fiul (Șt. Andreescu, *Restituțio Daciae*, p. 189), fie a rămas alături de domn cel puțin până în 1550 (G. D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni...*, p. 243).
- ⁸³ În ajunul luptei de la Mănești, bănuitor, domnul decapitează altă serie de boieri, micșorându-și cu bună știință șansele de victorie.
- ⁸⁴ Șt. Andreescu, *Restituțio Daciae*, p. 186.
- ⁸⁵ *Cronicile slavo-române...*, p. 124-125.
- ⁸⁶ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 67.; Totuși, I. Donat (*op. cit.*, p. 75), constată că Pătrașcu cel Bun a fost „prădat și viclenit și că a confiscat sate din aceste cauze”.
- ⁸⁷ I. R. Mircea, *Un neam de ctitori olteni...*, p. 70.
- ⁸⁸ D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu...*, tabelul genealogic B
- ⁸⁹ Idem, *Neamul Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul*, în *Arhiva Genealogică I* (VI), 1-2, 1994, p. 7.
- ⁹⁰ G. D. Florescu, *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea și câteva considerații noi cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, București, 1940, p. 19, n. 45; D. Pleșia, *Originea Bălenilor...*, p. 268, 271.
- ⁹¹ Pentru biografiile și cariera boierilor enumerați am folosit N. Stoicescu, *Dicționar...*, sub voce.
- ⁹² În *Letopisețul Cantacuzinesc* se precizează că, pentru aducerea lor în țară, domnul trimisese pe „mitropolit cu cărți, cu mare jurământ” (p. 50, varianta O), uciderea fiind prezentată ca un act premeditat, chemarea la curtea domnească a elitei laice și ecleziastice făcându-se „cu mare meșteșug” (*loc. cit.*). Altă variantă a cronicii interne (V. Căndea, *op. cit.*, p. 686) precizează că execuția a avut loc îndată după plecarea turcilor, care probabil mediaseră împăcarea.
- ⁹³ Politica promovată de Mircea Ciobanul în legătură cu marea boierime, a fost interpretată diferit, mergând de la condamnarea extrem de dură până la justificarea faptelor prin contextul politic. În opinia lui D. Pleșia (*Mănăstirea Dealu...*, p. 147, n. 24), Mircea dorea exterminarea boierilor, un rol negativ având și soția sa, faimoasa Chiajna; În condițiile presiunii Porții, domnul a fost singurul care a văzut pericolul. Boierii erau lipsiți de realism atunci când se orientau, în continuare, spre creștini. Politica lui Mircea Ciobanul, chiar dacă a lovit puternic boierimea, a salvat țara. (Șt. Andreescu, *La politique de Mircea le Patre*, în *Revue des Etudes Sud-Est Europeene*, X, 1, 1972, p. 121; Idem, *Mircea Ciobanul - un tiran?*, în *Magazin Istoric*, V, nr. 9 (54), septembrie 1971, p. 56 („Tăierile masive de boieri, după opinia niastră, au fost premeditate deopotrivă din rațiuni de stat și pentru interese de familie”); Potrivit lui C. Rezachevici (*Cronologia...*, p. 228), explicațiile de mai sus sunt simple speculații. Mircea Ciobanul a avut o politică ostilă „față de boierime în general și de clerul

monahal". Și alți domni s-au confruntat cu boierii și cu pericolul otoman, și totuși nu au ucis atât de mult;

⁹⁴ N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 89.

⁹⁵ G. Totoiu, *Rolul logofătului Ivan Noroceia în viața politică a Țărilor Române în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Studii. Revistă de Istorie*, XVI, nr. 2, 1963, p. 413-414.

⁹⁶ D. Pleșia, *Neamul Doamnei Stanca*, p. 7. și anexa.

⁹⁷ *Ibidem*, p 7-8; I. Donat, *op. cit.*, p. 76; Socol, vornicul din Răzvad, credincios lui Radu Ilie și Pătrașcu cel Bun, cel care administrează țara după moartea acestuia din urmă, la finele anului 1557, fuge și el cu banii haraciului, dar nu spre folosul, ci spre paguba lui Mircea Ciobanul (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 204). Tot despre el s-a afirmat că a fost candidat la domnie din partea adversarilor lui Mircea Ciobanul (C. Rezahevici, *Cronologia...*, p. 244). Pretendent sau nu, Socol a sfârșit înecat, alături de Radu Ilie, la porunca sultanului.

⁹⁸ *Letopiseșul Cantacuzinesc...*, p. 51. Alături de ei, sunt nominalizați și un Radu (din Drăgoești) și un Vâlsan (fratele lui Matei).

⁹⁹ C. Rezahevici, *Cronologia...*, p. 249.

¹⁰⁰ Șt. Andreescu, *Restituțiunea Daciae*, p. 187; v. și *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV-XVII*, în *S.M.I.M.*, IV, 1960, p. 565-583 și Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua, în secolele XV-XVII (Țara Românească)*, în *S.M.I.M.*, IX, 1976, p. 185-191; Vechea teorie, conform căreia de la mijlocul secolului al XVI-lea ar fi apărut o nouă boierime, a fost depășită de studiile realizate începând cu anii 70.

¹⁰¹ Este foarte posibil ca pătrunderea lui în sfat să se fi datorat înrudirii cu acest neam puternic și bogat. Totuși, într-o epocă în care alianțele dintre familii nu se făceau la voia întâmplării, este greu de admis ca el să nu fi aparținut marii boierimi.

¹⁰² Singurul boier care ocupă dregătoria de mare ban în domnia lui Alexandru II Mihnea și în prima domnie a fiului său a fost Dobromir din Lipov, cel care s-a căsătorit cu Vilaia din Stănești - neam mare și înrudit cu Mihneștii. În studiul dedicat lui, D. Pleșia (*Marele ban Dobromir din Lipov și neamul său*, în *Arhiva Genealogică*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 180 și urm.) scoate la iveală un boier care a știut să profite de pe urma relației personale cu domnul, devenind unul dintre cei mai temuți și bogați oameni ai epocii. Altă personalitate afirmată acum a fost Mitrea din neamul vechi al Hotăranilor. Înrudit prin soție cu boierii din Cislău, intră în sfat în 1569, ca mare comis, ajunge cel mai important dregător al lui Mihnea Turcitul și sfârșește ca lider al grupării turcofile din vremea lui Mihai Viteazul, motiv pentru care își pierde viața. (N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 72-73). Debutant în divan în vremea lui Alexandru II Mircea a fost și Dumitru din Dădești, ginerele lui Toma banul din Pietroșani cel ucis la 1536. Cariera sa de peste trei decenii s-a datorat în mare parte versatilității sale. (Șt Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *S.M.I.M.*, XII, 1994, p. 67). Alți boieri intrați acum în sfat și care erau, totodată, descendenți ai unor dregători, au fost frații Golești, Albu și Ivașco, ca și Badea Boloșin din Bădești (a treia generație consecutivă de boieri implicați în viața politică - Șt. Andreescu, *Boierii lui Radu de la Afumați...*, p. 27). Reiese din cele de mai sus că, guvernarea Mihneștilor este departe de a putea fi considerată o epocă dominată de anonimi.

¹⁰³ I. Donat, *op. cit.*, p. 103-108, identifică, între anii 1545 - 1577, o perioadă de

- criză a marii boierimi; Pentru legăturile lui Stepan din Cioroiși, mare clucer, cu familia Mihneștilor, v. studiul lui G. D. Florescu, *Mănăstirea Coșuna* (Bucovățul vechi) și neamurile domnești și boierești din Țara Românească din veacul al XVI-lea legate de acest lăcaș, în *Arhiva Genealogică*, III (VIII), 1996, 1-2, p. 69-73.
- ¹⁰⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 210, credea că uciderea s-au datorat unui complot, pus la cale de susținătorii Chiajnei, care însă este dejucat la timp.
- ¹⁰⁵ D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu...*, p. 149-150. Același autor credea că promovarea oamenilor noi în sfat a atras nemulțumirea vechii boierimi.
- ¹⁰⁶ Nu numai că sunt uciși, dar familiile lor pierd mare parte din averi (I. Donat, *op. cit.*, p. 79-81). Documentele interne care mărturisesc aceste fapte îi numesc pe boieri vicleni, ceea ce face plauzibilă ipoteza lui C. C. Giurescu (v. nota 103).
- ¹⁰⁷ N. Stoicescu, *Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime...*, p. 124-125.
- ¹⁰⁸ Șt. Andreescu, *Restituția Daciae*, p. 46-47; F. Constantiniu, *Un proiect românesc de alianță antiotomană din ultimul sfert al sec. al XVI-lea*, în „Studii. Revistă de Istorie”, XVI, 3, 1963, p. 673. În mod greșit, acest autor îl prezintă pe Ivașco drept exponent al noii boierimi ridicată din rândurile micilor boieri și curtenilor (p. 675), ori el era fiul lui Radu Furcovici, implicat în viața politică în domniile lui Vlad Vintilă și Radu Paisie.
- ¹⁰⁹ Mitrea din Hotărani este cel care a avut o așa influență asupra familiei domnești, încât a determinat-o pe doamna Ecaterina, rămasă văduvă din 1577, să-l căsătorească pe Mihnea II Turcitul cu Neaga din Cislău. Aceasta era nepoata de frate a soției lui Mitrea. (Șt. Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *S.M.I.M.*, XII, 1994, p. 83.)
- ¹¹⁰ C. A. Manea, *Descendenții marelui spătar Stanciu al Bengăi și soarta posesiunilor sale (secolele XVI – XVIII)*, în *Muzeul Național*, XVI, 2004, p. 118, arată că Barbu, după revenirea în țară, „a devenit un slujitor devotat al casei domnitoare, iar fiul său, Hamza ban, l-a însoțit pe Mihnea al II-lea în surghiunul african, între 1583 și 1585”. De asemenea, un nepot la lui Barbu, Vlad Bengescu, va îmbrățișa și el cauza Mihneștilor, iar după îndepărtarea lor de pe tron va face parte din opoziția lui Mihai Viteazul (I. Ionașcu, *Un aspect al relațiilor lui Mihai Viteazul cu boierii*, în *Valahica*, 9, Târgoviște, 1977, p. 200- 202.)
- ¹¹¹ Inițial, Alexandru II Mircea confiscase averile celor uciși, un rol important având și marele ban Dobromir, însă spre finalul domniei el restituie moșiile, mai ales cele de zestre (I. Donat, *op. cit.*, p. 79-81).
- ¹¹² *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 52; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 76; V. Căndea, *op. cit.*, p. 687.
- ¹¹³ D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu...*, tabelul genealogic E.
- ¹¹⁴ Am utilizat listele dregătorilor, publicate în *S.M.I.M.* (v. n. 99).
- ¹¹⁵ Cu adevărat atașați de fii lui Pătrașcu cel Bun au fost Bălenii. Îl însoțesc, o vreme, pe Cercel în pribegie, iar sub Mihai Viteazul, Udrea, fiul lui Radu, a fost capturat și ucis de Simion Movilă. Afirmția este valabilă și pentru, Mihalcea Caragea și Radu Florescu., în relația cu Mihai Viteazul.
- ¹¹⁶ Șt. Andreescu (*Boierii lui Mihai Viteazul...*, p. 47-93.) analizează atât faptele politice cât și legăturile de rudenie. Rezultatele studiului sunt de cea mai mare însemnătate, ele limpezind practic universul înrudirilor cu și în jurul lui Mihai

Viteazul, așa încât ne vom limita numai la a sublinia pe cele care servesc direct scopului studiului de față, fără a mai reda argumentația sau locul exact în cuprinsul studiului.

¹¹⁷ Pentru Moldova, ideea a fost demonstrată, pe baza cercetărilor genealogice, de M. M. Szekely, *op. cit.*, p. 468, autoarea ajungând la concluzia că: „Dinastia țării avea alături dinastii de dregători” (până la mijlocul secolului XVI, ultimul domn care beneficiază de sprijinul vechilor familii fiind Alexandru Lăpușneanu).

¹¹⁸ Așa cum a observat Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 32, tratatul scoate în evidență „precumpănirea unei adevărate Stări boierești care își impune directivele lui Mihai Viteazul însuși”. Regimul de stări (așa cum funcționa el în Ardeal sau în Polonia) era obiectivul boierimii. Actul nu poate fi, sublinia marele istoric, „numai rezultatul unei intrigi politice sau a unei improvizații de moment” (p. 77), acțiunea boierilor trebuie să se fi bazat pe o mentalitate și o concepție proprie, sedimentate în timp; Momentul de glorie al tendințelor oligarhice are, datorită autorității domnului în scaun, numai o valoare teoretică.

¹¹⁹ Alături de boierii trădători recunoscuți unanim, istoriografia a dezbătut pe larg problema fidelității Buzeștilor și Rudenilor în ultima parte a domniei lui Mihai Viteazul. Dacă în privința lui Teodosie Rudeanu, est clar că el a renunțat să mai susțină politica antiotomană a lui Mihai (G. D. Florescu, D. Pleșja, Mihai Viteazul – urmaș al împăraților bizantini, în *Scripta Valachica*, IV, 1973, p. 134), doi dintre frații săi au rămas în tabăra lui Mihai. Datorită acestei fidelități, familiile lui Tudor și Iștván Rudeanu plătesc cu viața (C. Bălan, *Ruda et les boyards Rudeanu d'Argeș pendant l'époque de Michel le Brave*, în „R.R.H.”, 3-4, t. 32, 1993, p. 263-265; C. Rezachevici, *L'attitude des boyards valaque envers Michel Le Brave et Simion Movilă en 1600-1601: nouvelles données concernant les boyards Rudeanu*, în idem, p. 253-259). În ceea ce-i privește pe Buzești, aceștia sunt prezentați fie ca parteneri de nădejde pe tot parcursul domniei (Șt Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul...*, p. 52), fie alături de boierii care au trecut de la Mihai la Simion Movilă și înapoi în tabăra celui dintâi (C. Rezachevici, *art. cit.*, p. 252).

¹²⁰ Coadă vornicul ar fi fost, pe rând, antiotoman, apoi filootoman (colaborează cu turcii pentru salvarea domniei lui Radu Paisie) și din nou antiotoman (orientarea țării spre Habsburgi, în 1543, el fiind cel mai important sfetnic al domnului din ultimii ani ai domniei).

CONSCRIPTIA DE LA 1713 — SATELE BRĂNENE (II)

Bogdan-Florin Popovici

În anuarul din anul 2003 al Muzeului Județean de istorie Brașov aduceam în discuție intenția de editare integrală, pentru prima dată, a unui important izvor istoric pentru zona Branului și a Țării Bârsei, în general, și anume prima conscripție (cunoscută până în prezent) a satelor brănene. După o analiza introductivă ar fi trebuit ca, în numărul din 2004, să publicăm documentul. Din păcate, diverse împrejurări ne-au obligat să întârziem materializarea acestei intenții cu 2 ani.

În continuare, încercăm editarea acestei conscripții. Date generale despre aceasta am oferit în prima parte a articolului. Acum, ne limităm doar la a preciza faptul că documentul este scris în principal în limba maghiară, dar cu multe inserții de vocabular latin și de fonetică germană. Ortografia conscriptorilor este nesigură, fapt datorat atât stadiului de evoluție de atunci al limbii/ortografiei maghiare, dar mai ales dificultăților de a reproduce în scris sunetele limbii române — și ea, la nivelul de dezvoltare de atunci. Astfel, mai ales în transcrierea numelor locuitorilor, rezultă niște forme stranie, uneori greu de reconstituit: Dumitru Obantschj = Dumitru Obancea; Ioan aly Sallar = Ioan a lui Șelar sau Jeler; Nyaksa Butoje = Neacșa Butoiu; Joon aly Bajduluy = Ion al Baidului sau Badiului etc.

Documentul cuprinde două părți: una de sinteză descriptivă, iar alta de prezentare detaliată, nominal, pe fiecare locuitor. În editarea izvorului, am procedat la transcrierea documentului, mai întâi partea de sinteză¹, după care a urmat traducerea, iar apoi partea analitică, pe care am redat-o direct în limba română², păstrând însă grafia numelor la fel ca în documentul original.

În încheiere, ne manifestăm convingerea că acest izvor are o importanță deosebită pentru reconstituirea realităților din sudul Țării Bârsei la început de secol XVIII, iar introducerea integrală a acestuia în circuitul istoriografic servește științei istorice.

Note

¹ Există o numerotare stranie a documentului, care provine probabil din logica inițială a arhivării conscrierii. Astfel, prima parte are indicate cifrele 71-74, în timp ce partea analitică este la filele 1-6. Am făcut referire la această numerotare, în text.

² Lucru foarte ușor de altfel, fiind vorba mai mult de cifre... Acolo unde varianta originală, în maghiară, ar putea avea anumite semnificații (de pildă, la indicarea numelor geografice), am reprodus în note varianta din document. De asemenea, am indicat în note și totalul corect, acolo unde am constatat că au existat greșeli în cifrele conscriptorilor. Intervențiile și întregirile noastre, în text, au fost marcate prin paranteze drepte.

„No 21.

Conscriptio Civitatis Coronensis cum sibi adjunctis suburbiis et tredecim integris pagis ad eandem civitatem pertinentibus

Ex mandato Excelsi Guberinii Regii et inclytorum Statuum Trium Nationum Regni Transilvaniae per nos suscepta et Inchoata in nomine Dei maximi

A[nno] 1713 Die 17 Septembr[is]

Ad finem autem deducta Anno preafato Die 19 Novembr[is]

[f. 72]

Törtsvári jorzágh

It[t] olyan Falu nintsen a hol örökös emberek lagnának, hanem a Törtsvári vámon felül, a Törtsvari határban, az erdőben imit[t] amot[t] laknak oláh emberek, kik ot[t] magának hajléku csinaltanak és kalibásaknak hivatatnak. Ezek vagi Havasaljöldiből, vagi Erdelyből el szököt ugi szoktanak oda telepedni, hol foginak, hol szaporodnak, adot mind azáltal a város vett mindenkor rájuk, a városi tiszteknek pedig mikor valaki oda akar telepedni mindenkor taxat szoktak fizetni.

Az illien kalibások vadnak szám szerint	Nro 211
Lovok kanczajok tavali harmad idei gjermekek lovok	Nro 588
Jármás ökrök	33
Tehenek	496
Ökör es tehen tulkok	511
Iuhok ketskejek aprostol	9871
Disznojok	128
Kosar mehek	84
Irotvány szanto fölgiok ott az erdőben	110 cub[uli] ot többet is irthatnak ha akarnak
A mostani őszi Buza vetések	Cub[ulus] 49 metreta 3
Az el mult tavaszi arpa vetések	Cub. 56 metr. 3
Szénát csinálnak egi esztendoben	856 curr. Széna füvet többet irthatnak ha akarnak

Ezek baranyt, juhat, kecsket, vájat, giápjat, turot, sos tejet, kánczát marhat szoktanak eladni, s abból élnek és igi egieknek egieknek praeter propter annualis intradajai csak tizenkét Forintra. Számlalvan is lehet anuatim intrádájok flore[nos] 2532.

Ezek másnak nem adosok, nekikis senki nem ados.

Exemptusok a portionástol

Puskas n[umerus] 3

Halasz n[umerus] 2— városi tisztek mentik

Farago n[umerus] 2 ezek a törtsvári kastelincek dolgoznak

[f. 73]

Törtsvári alkalmatosságnak descriptioja

It casteli vagion, fen[n] egi köszálom a Havasaliföldj Passus mellet, a mely casteliban mind nemeth praesidium vagion, mind Brassobol egi magyar es egi szasz Porkoláb ugi on Brassobol levo darabantokkal.

Szanto föld vagion .cub. 508 metr. l

Ezeket a szantoföldeket mind a Tohanyiák birják pénzék után és esztendőnkint mikor bevetik tiz tiz pénzt fizetnek minden hold földtől a varosi tisztéknek dezmatiss ki agiak.

Szena fü vagion cur. 2105

Ebből

A Vidomboki birnok	cur 20
Keresztenyfalviak	cur 877
Rozsnyo	cur. 125
Tohany	cur 506 ^{1/2}
Zernest	cur. 576 ^{1/2}

Ezeket a szena füveket pénzék után birják a mint a tohanyi descriptioiban meg irtuk es esztendőnkint, minden napi kaszalotul tiz tiz pénzt fizetnek a varosi tisztéknek, mivel egi napi kaszalo értetik egi szeker szenara.

Fürész malom is vagion egi a varos szuksegiere mikor kivantatik akkor metseriek dezkat benne külömben nints semmi pénzbeli kereskedis velle:

Nyari marha legelőhavasta vagion: nro l. Ezt a Keresztenyfalviak szoktak marhajok számára megarendalni minden esztendőben pro florenos 13 a varosi tisztéktől

Juhok esztenajara valo havassa is vagion e szerint:

Keresztenyfalviának	1 esztenajok
Tohoniának	9 esztenajok
Zernestieknek	6 esztenajok
Kalibasoknak	4 esztenajok

Mindenik esztenatol fizetnek a varosi tisztéknek annuarium külön-külön egi egi forintot, hét baranja, egi egi sajtot, egi egi desa, sos tejet, tiz tiz veder turot. Minden tejat iuhatol ket ket penzt.

Ezeken kivul vadnak sok eszténa varosi biroki, falnagioki, polgaroki.

Egi vanyolot vagion a varosnak nintsen semmi intradaja, hanem a kalibasok magok szuksegeket vanyolnak pokroczozt zeket s egiebb affelit benne.

[f. 74]

Bik makkot erdeje vagion di praesenti a hova szabad sertiseknek bejarni e szerint:

Keresztenyfalviak sertesi szomara	nro 1	Vagion most sertesek rajto	nro 343
Tohany sertesek szomara	nro 1	Vagion most sertesi rajto	210
Zernyesti sertesek szomara	nro 1	Vagion most sertesi rajto	500
Oh brassoi sertesek szomaro	nro 1	Vagion most sertesi rajto	500
summa	4		1553

Makbérben fizetnek a varosi tisztoknak minden disznotol kulon kulon tiz tiz penzt e minden egi sereg disznobol egi disznot. Volnanok meg erden kivul nagi darab bik makkot. Erdők eppen a Havasalföldi határ szeliig, a hol is felet sertisek meg hizhat-nanak de már eginchány esztendőtől fogva be vadnak vagva az osvenyek mellyeken azokra az erdökre mehetnenek de ismét mihelt az idő meg csendesedik kj vagjak es szabadon usualhatjak.

[urmează statistica detaliată a conscripției, f. 1-6 (sic!); capul de tabel prezintă următoarele rubrici]

Törtsvári kalibások nevek és marhajok specifiációk anno 1713 die 21 oct

öreg lo	két esztendős lo	1 esztendős lo	öreg konczo	2 esztendős konczo	1 estendős koncza	öreg tehene	2 esztendős tehene	1 esztendős tehene	ökör
------------	---------------------	-------------------	----------------	-----------------------	----------------------	----------------	-----------------------	-----------------------	------

biko oreg	2 esztendo biko	biko 1 esztendos	berbecs	juho	ketske	borony	szontofold	vetes buza	orpa vetes
--------------	--------------------	---------------------	---------	------	--------	--------	------------	------------	---------------

koszolo hely	diszno	meh
-----------------	--------	-----

[f.6]

Vivendi modus: Baranyat, juhat, gjapjat, vajat adnak el s abbol elnek.

	Szantofold	Szena funap	Havas	Makkos erdő
Vidombaki	–	20	–	1 343 disznó 10 penze
Keresztenifalva	–	877	Legeltitő 1 fl 13 esztenara 1	
Rosnyo	–	125	–	–
Tohany	hold 254 ¹ / ₄	506 ¹ / ₂	–	1 210 disznó 10 penze egész dezsmá
Zernest	–	576 ¹ / ₂	Esztenara 8 fl 1 egy saját 2 penze	1 500 desznó 10 penze
Oh Brasso	–	20	Esztenara 6 fl 1 egy saját 2 penze	1 5000 disznó 10 penze új dezsmá

Az erdet le vagiak meg azonnal sok makkat erdő vagyon.

Fűresz malom egy város szükségét nincsen dezsmát.

Egy vanyolozolnis vagyon de a varostol nincsen

Kalissasoknak.....eszténa 4 ...¹/₂ fl.....1 egy saját.....2 penz

Exemptus: 3 puskas, 2 halaß, 2 ember fargo, ember aki a varhaz dolgoznak.

	Cub[ulus]	Búza vetés	Lo	Ökör	Vaccae	Porci	Juha	Adosagh
Tohanyial								
Volykul Szorianul	1 2[¹ / ₄] 1/2	3[¹ / ₄]	3	–	2	1	13	–
Lupe Stojke Lupul	1 2[¹ / ₄]	1[¹ / ₄]	2	–	1	–	51	–
Sztajkul Sztajkul	4	2	4	–	2	1	200	Flor[enos] 23
Zern[nesti]								
Raduli Jeftin	1 2[¹ / ₄]	–	–	–	–	–	–	

TRADUCEREA

Numărul 21

Conscripția orașului Brașov cu suburbiile sale și 13 sate întregi aparținătoare la acel oraș

Din porunca Înaltului guberniu regal și a nobilelor Stări ale celor trei Stări ale țării Transilvaniei, întreprinsă de noi și începută în numele lui Dumnezeu celui mare

Anul 1713, ziua 17 septembrie, adusă însă la sfârșit în anul susmenționat la 19 noiembrie

[f. 72]

Posesiunea Branului

Aici un sat unde să locuiască urmași nu există, ci, deasupra vămii de la Bran, pe hotarul Branului, în pădure, ici și colo, locuiesc români care acolo și-au făcut adăposturi și se numesc colibași. Aceștia au fugit fie din Țara Românească, fie din Ardeal, și așa obișnuiesc să se așeze acolo, unde se hrănesc, unde se înmulțesc. În felul acesta, orașul a luat întotdeauna taxă de la ei, iar, când cineva acolo vrea să se așeze, întotdeauna se obișnuiește să se plătească taxa dregătorilor orașului.

Astfel, Colibașii de aici sunt în număr de	211
Anul trecut iepile de aici au născut mânji	588
Boi	33
Vaci	496
Boi și juninci	511
Oile și caprele mici	9871
Porcii lor	128
Stupi de albine	84
Pământurile arabile defrișate acolo în pădure	110 câble; dacă se dorește, acolo și mai mult s-ar putea defrișa
Grâul de toamnă semănat aici	49 câble și 3 ferdele
Orzul semănat de primăvara trecută	56 câble și 3 ferdele
Fân [pe care] îl fac într-un an	856 căruțe. Se poate defrișa mai multă dacă se dorește

Acești mici, oi, capre, unt, lână, brânză, lapte acru, vite se obișnuiesc să le vândă, și din aceasta trăiesc și așa, unul câte unul. Afară de acestea, anual, au venituri de numai 12 florini. Și numărând, anual, pot avea venituri de 2.532 florini.

Aceștia altora nu sunt datori, și nici nimănui nu dau.

Scutiți de la porțion:

Puşcaşi în număr de 3

Pescari în num de 2; merg la judele oraşului

Cioplitori în număr de 2 care lucrează la castelul de la Bran.

[f. 73]

Descrierea condițiilor Branului

Aici este un castel, sus pe un colț de stâncă, lângă trecătoarea spre Țara Românească, în care castel există doar o garnizoană germană, un pârcălab maghiar, cât și unul sas din Brașov, împreună cu trabanții brașoveni.

Pământ arabil este.....câble 508, ferdele 1

Tohănenii posedă aceste pământuri arabile pe bani și plătesc în fiecare an dau dijmă dregătorilor orașului când câte 10 denari de la fiecare jugăr de teren.

Fân este2105 căruțe

Din care

Ghimbășenii au	20 căruțe
Cristolovenii	877 căruțe
Râșnovenii	125 căruțe
Tohănenii	506 ^{1/2} căruțe
Zărneștenii	576 ^{1/2} căruțe

Acest fân este luat pe bani, și l-am descris la descrierea tohănanilor. În fiecare an, plătesc dregătorilor orașului câte 10 denari pentru fiecare zi de coasă, deoarece o zi de coasă valorează o căruță de fân.

Există și o moară de scânduri pentru necesitățile orașului, când se dorește, atunci se taie scânduri la ea, altfel nu se face negoț pe bani cu ele

Pășunc de vară pentru vite este: 1. Pe aceasta se obișnuiește să o arendeze cristolovenii în fiecare an, pentru 13 florini către dregătorii orașului.

Stâne pentru oi în munți sunt astfel:

Cristolovenii	1 stână au
Tohănenii	9 stâne au
Zărneștenii	6 stâne au
Colibașii	4 stâne au

De la fiecare stână se plătește dregătorilor orașului câte 1 florin, 6 micii, un caș, o vadră de lapte acru, 10 vedre de brânză. De la fiecare oaie de lapte câte 2 denari.

În afară de aceste stâne, există stâne ale juzilor, vilicilor și pârgarilor orașului.

Există și o pivă, care nu aduce venituri orașului, ci lucrează pentru colibași, pentru nevoia lor de păture, zeghi se pot face și alte lucruri din ea.

[f. 74]

Pădure de ghindă există unde porcii sunt lăsați liberi, după cum urmează

Porci ai cristolovenilor	1	Acum sunt porci pe seama lor	343
Porci ai tohănenilor	1	Acum sunt porci pe seama lor	210
Porci ai zărneștenilor	1	Acum sunt porci pe seama lor	500
Porci ai brașovechenilor	1	Acum sunt porci pe seama lor	500
Total	4		1553

Plata pentru ghindă se face dregătorilor orașului, de la fiecare porc câte 10 denari și din fiecare turmă câte un porc. În afară de pădure ar mai fi multe locuri cu ghindă. Pădurile de aici unde s-ar putea îngrășă porci dau până în hotarul Țării Românești, dar deja de câțiva ani s-au tăiat potecile pe care puteau să meargă aceștia prin pădure, dar din nou de îndată ce vremurile se vor liniști, vor putea folosi în mod liber.

[urmează statistica detaliată a conscripției, f. 1–6 (sic!); capul de tabel prezintă următoarele rubrici]

Specificația numelor colibașilor brăneni și a vitelor lor, anul 1713, ziua 21 octombrie.

cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrână	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân
----------------	-----------------	-------------	-----------------	------------------	-----------------	-----------------	------------------	-----------------	---------------

taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	holde	porumb	secara
----------------	---------------	-----------------	---------	----	-------	------	-------	--------	--------

loc de coasa	porci	albine
-----------------	-------	--------

[f. 6]

Mod de trai: Mici, oi, lână, unt se vând și așa trăiesc.

	Ogoare	Fân	Munți	Păduri de ghindă
Ghimbav	–	20	–	1 343 porci...10 denari
Cristian	–	877	Pentru pășunat 1 fl 13 stâne 1	
Râșnov	–	125	–	–
Tohan	hold 254 ^{1/4}	506 ^{1/2}	–	1 210 porci...10 denari dijmă întreagă
Zărnești	–	576 ^{1/2}	Pentru stână 8 fl 1 un caș 2 denari	1 500 porci 10 denari
Brașovul vechi	–	20	Pentru stână 6 fl 1 caș 2 denari	1 5000 porci 10 denari dijmă nouă

Ei taie pădure, dar încă există multă ghindă.

Există o moară de scânduri pentru nevoia orașului, fără dijmă.

Există o pivă, dar nu e de la oraș.

Ale colibașilor..... stâne 4.....^{1/2} florini....1 caș..... 2 denari.

Scuțiți: 3 pușcași, 2 pescari, 2 cioplitori în piatră, care lucrează la cetate.

	căble	porumb	cai	boi	vaci	porci	oi	dare
Tohăneni								
Volykul Szorianul	1 2[/4] 1/2	3[/4]	3	–	2	1	13	–
Lupe Stojke Lupul	1 2[/4]	1[/4]	2	–	1	–	51	–
Sztajkul Sztajkul	4	2	4	–	2	1	200	Florini 23
Zărneșteni								
Raduli Jeftin	1 2[/4]	–	–	–	–	–	–	

THE CENSUS FROM 1713 - VILLAGES FROM BRAN - SUMMARY -

Deriving from their economic interests, statistical surveys conducted by Aastrian Empire contain very important data for the History of different regions of Transylvania.

On peculiar case of Torzburg region, the survey from 1713 represents the first overview of the area, since the first mention of its population at 1695. Thus, here it could be found for first time the names of the villages; the first eveluation of economic power of the inhabitants; the first indication about the forest - cleared surface on this territory.

In this issue of CVMIDAVA year - book, it will be edited the full text of this document, concerning Torzburg villages.

[f. 1]

Sohodol ¹	cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrâna	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	holde	porumb	secara	loc de coasa	porci	albine
Serb Lepadat	1	1	1	2	1	1	4	3	2	0	1	0	2	3	24	8	11	0	0	0	15	2	0
Stoica Babes	1	1	0	2	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	12	0	7	1/2	3/4	0	4	1	1
Micul Crestoișe	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	22	10	12	0	0	1/2	0	1	0
Radul Babes	1	0	0	1	0	0	10	0	0	3	1	2	6	1	6	1	5	0	2/4	1	4 1/2	1	0
Dragoi Muntian	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2/4	0	0	0	3
Stantschul Kitzul	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	17	7	6	0	1	1/4	4	0	0
Vlad Kitzul	1	0	0	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	2	30	9	8	1	1	5/4	15	1	0
Ioan Avraham	1	1	0	2	1	1	5	0	4	0	0	0	0	4	27	8	10	4	2/4	3/4	13	2	15
Stanka aly Avraham	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4
Ioan Bcreni	0	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Ioan Ignaht	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Radul Voicul	2	2	0	2	0	1	3	0	0	0	0	0	2	1	24	12	23	4	4	4	13	1	0
Nyaksa aly Voikuluj	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	85	19	12	1/2	0	6/4	1	0	0
Stan aly Markotschan	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	28	4	11	0	0	0	0	0	0
Bajda aly Illinie Kerlan	0	0	1	2	0	0	3	0	1	1	0	0	0	2	6	16	5	0	3/4	2/4	3 1/2	2	0

¹ Szohodol, în orig.

Radul Bradis	1	0	1	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	39	340	30	182	0	0	0	0	0	0
Vnikul Bratul	1	2	0	2	0	0	2	1	0	0	0	0	0	4	34	6	18	2 3/4	5 1/2	2	22	1	12
Schlovestre	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	0	0	12	0	15	0	0	0	0	0	0
Dumitru Obantschj	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	2	23	1	6	0	2/4	2/4	6	1	0
Ioan Lungul	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	2	0	4	0	0	3/4	2	1	0
Povolati Muntian	1	0	0	1	2	1	2	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2/4	6	2	0
Radul Bernath	0	0	0	0	0	0	2	0	1	2	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	5	2	0
Ioan Roschka	1	1	1	2	0	0	4	1	1	0	0	2	0	4	23	5	12	0	5/4	2/4	12	1	0
Radul Gysdovet	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	11	0	0	0	0	0	1	0
Ioan Sallar	2	0	0	0	2	0	5	2	3	0	0	0	2	2	40	9	15	1	2	1/2	10	2	2
Ioan aly Sallar	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	2	3	40	2	20	1	1	0	0	0	0
Vulkul Muntian	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Ioan Inas	0	0	0	0	1	0	0	4	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	10	1	0
Bucur Kösde	2	0	0	2	0	0	2	0	2	0	0	0	0	2	20	7	8	1 1/2	3/4	0	7	2	2
George aly Bals	0	0	0	2	0	0	3	0	1	0	0	0	2	4	66	20	38	0	0	3/4	3	1	0
Barbul Rukuran	0	0	1	1	0	0	0	2	0	1	0	0	1	2	0	2	17	0	0	1/4	4	1	0
Stan Kitzul	3	2	0	1	0	0	2	0	1	0	0	2	0	2	17	0	10	0	0	0	15	1	0
Stoian aly Brades	1	1	0	1	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	1	3	4	2	4	1/4	6	2	0
Ioan Dragoslovan	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0
Stoian aly Koman Vojnj	1	0	0	2	0	0	2	2	0	0	0	0	2	2	55	10	27	1 1/4	0	0	6	1	0
Radul Trejstarul	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	2	1	1	8	16	11	0	0	0	5	1	0
Koman Bykys	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	5	1	0

Maria Ripoje	1	0	0	0	0	0	4	1	0	0	0	0	3	10	125	15	66	0	0	0	0	0	0
Nyaksa Butoje	0	0	0	1	1	1	2	1	0	0	0	0	1	2	17	3	7	0	1/4	1/4	5 1/2	0	0
Radul Schaul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	
40	28	11	6	43	15	6	75	21	21	9	3	10	32	104	1105	239	570	18 2/[4]	26 1/4	16	93 1/2 ²	37	39

[f. 2]

Cei din Sohodol ³	cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrână	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	holde	porumb	secara	loc de coasa	porci	albine
Majne aly Dregoi	0	2	0	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	1	0
Vlad Obantsche	1	1	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	1	3	18	0	4	1/2	2	3/4	6	1	2
Ontsche Obantsche	2	1	0	1	1	1	5	0	0	0	0	1	0	4	25	5	12	0	0	2/4	1	0	0
Dobra Obantschoje	0	0	0	0	0	0	2	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Vlad Batschul	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22	5	1	0	0	0	0	1	0
Locuitori pe Poarta⁴																							
Bukur Albul	1	0	0	1	0	0	5	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0
Vojkul Bodatskj	2	2	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	1	2	12	1	7	0	0	2/4	4	1	0
Stojka Flore	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Juga aly Nogje	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	8	0	1	0	2/4	5 1/2	1	0
Alyde Pomane	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	2	30	10	10	0	0	2/4	5	0	4
Stanka aly Pomane	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	1	0	3	7	0	0	0	0	0	1	0

² Corect 202 1/2³ *Szohodolbeliek*, în orig.⁴ *Portan Lakok*, în orig.

Dobra Klints	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	31	10	14	0	0	0	9	1	0
Vladt Boss	0	0	0	2	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	6	1	0
Bran Rohtar	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vlad Pomane	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	1	1	3/4	0	6	2	0
Stana aly Boss	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	9	1	0
Kerlanoje Angelline	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	24	4	0	3/4	0	5	0	0
Stojka Albul	2	2	0	6	0	1	3	0	0	0	0	2	1	8	80	19	31	1 1/4	1/2	3/4	11	2	3
Vojkul Rotharul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Apostol	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
Joan Blidar	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Lupul Rosnovan	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Singa aly Kitzulu	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	4	27	6	11	0	0	0	0	0	0
Majnc aly Talpoja	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	11	12	0	0	0	0	1	0
Joan Petrik	0	0	1	1	1	0	5	0	2	0	1	0	3	1	2	0	8	0	0	0	0	0	0
Cei de pe pârăul Șimon⁵																							
Opere Puțjan	2	0	0	2	1	0	6	1	5	0	0	2	0	4	77	12	34	0	1	3/4	16	2	0
Chreste Danuge	4	1	0	5	0	2	10	3	3	0	0	0	3	18	240	80	80	0	2	2	14	1	0
Jinga Bosiok	1	0	0	2	1	0	4	0	2	0	0	0	2	4	84	8	28	0	2/4	2/4	10	2	0
Jefin Danuge	0	0	0	2	0	0	6	1	0	0	1	0	1	3	25	0	5	0	1/4	1/4	6	0	0
Petru Butumas	1	1	1	4	0	0	3	0	1	0	0	0	1	9	120	0	50	0	0	0	11	1	0
Ana aly Gontzj	0	0	0	2	1	0	6	0	3	1	0	0	0	1	18	8	8	0	0	1/4	7	1	0
Stojka Albusoul	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	33	0	9	0	0	0	2	2	0

⁵ Simon Patakiak, în orig.

Radulye aly Basti	0	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	7	5	5	0	0	0	1	0	0
Stojka Gontzi	0	0	0	1	0	1	4	0	0	0	0	0	2	0	7	0	2	0	0	1/4	2	1	0
Stojka Stomirke	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	1	7	2	3	0	0	0	0	0	0
Coman Flojere	2	1	0	2	0	0	4	2	0	0	0	0	1	2	35	2	18	0	0	0	10	0	0
Flore aly Flore	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	23	11	8	0	0	1	9	0	0
Bajde aly Badjk	0	0	0	1	0	0	1	2	1	0	0	0	0	1	4	0	3	0	0	2/4	18	0	0
Nyaksa aly Krestj	0	0	0	1	0	0	7	1	4	0	1	1	2	2	16	0	6	0	0	0	3	0	0
Serb Albusojul	1	0	1	1	0	0	3	0	1	0	0	0	1	1	36	0	13	0	2/4	2/4	13	0	0
Stana Burdoje	1	1	0	1	0	0	4	2	1	0	0	0	1	2	10	0	4	0	0	0	1	0	0
Munoje	1	0	1	1	1	0	4	0	2	0	0	0	1	1	40	5	16	0	0	0	12	0	0
42	26	15	4	54	10	9	104	15	35	3	4	8	30	77	1069	250	403 ⁶	3 3/4] ⁷	8 1/4]	9 3/4] ⁸	208 1/2	29	9

[f. 3]

Cei de pe pârâul Șimon ⁹	cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrâna	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	holde	porumb	secara	loc de coasa	porci	albine
Juan Urzike	0	0	0	1	0	0	2	2	0	0	0	0	1	1	30	2	13	0	0	2	15	1	1
Vlad Urzike	2	0	1	2	0	0	2	0	2	0	1	0	0	2	50	1	24	0	1	1	5	1	0
Stojan Urzike	1	2	0	0	0	0	3	3	2	0	0	0	0	2	19	5	5	0	0	1	15	1	0
Alyde Kurnegro	0	0	0	1	0	0	3	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

⁶ De fapt 407.⁷ De fapt 2 3/4.⁸ De fapt 9 2/4.⁹ Simon Patakiak, în orig.

Stan Flojre	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	27	0	6	0	2/4	3/4	7	0	0
Radulje aly Lapedat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	49	3	12	0	0	0	0	0	0
Juon Kukan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	40	7	17	0	0	0	0	0	0
Radul Redutze	0	2	0	3	0	0	6	2	1	0	1	0	3	3	40	17	22	0	0	3/4	3	1	3
Stojke aly Herdoje	0	0	0	3	2	2	10	2	1	0	1	0	4	8	100	20	40	0	0	0	5 1/2	0	0
Chreste Schopul	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	1	0	1	14	2	7	0	0	0	0	1	0
Vladt Alzojul	2	0	1	1	0	1	6	0	0	0	0	0	5	1	13	18	7	0	0	0	21	0	17
Stojka Albojul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	17	6	6	0	0	0	0	0	0
Laudat Herdojul	0	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0	0	2	63	0	15	0	0	0	0	0	0
Chreste Albusojul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	1	0
Stanka aly Coman	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bajdul aly Dobra Nilla	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Locuitori in Zbărdioara ¹⁰																							
Radul aly Dara	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	8	0	4	0	0	0	3	0	0
Alydie Dare	0	0	0	2	0	0	4	0	2	0	0	0	2	1	7	1	6	2	0	0	0	1	0
Tatumir	0	2	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	17	0	6	0	0	2/4	8	1	0
Badul... ¹¹	1	0	0	1	0	1	4	0	0	0	0	0	3	2	32	8	13	0	1/4	2/4	7	1	0
Barbul Rosnovan	0	2	0	2	0	0	4	0	4	0	0	0	0	2	47	2	19	0	0	0	4	0	0
Alyde Redutze	2	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	1	35	1	17	0	0	2/4	17	1	0
Mathe aly Tatumir	2	0	0	0	0	0	2	2	1	0	0	0	0	1	20	2	9	0	0	0	1	0	0
Stana Singoje	0	0	0	0	0	0	3	2	1	0	0	0	0	0	27	0	20	0	0	0	5	1	0
Dara Blidarul	2	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	16	2	6	0	2/4	0	6	1	0

¹⁰ *Burtisorban luckok*, în orig.¹¹ Indescifrabil.

Radul Roska	1	0	1	1	0	0	2	2	1	0	0	0	0	15	0	10	0	0	5/4	3	0	0	
Sran Gymbasan	1	0	0	1	1	0	2	0	1	0	0	0	2	0	7	3	3	0	0	1	0	0	
Mikul aly Korbos	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	14	0	5	0	0	0	0	0	0	
Stan Czeposul	0	0	0	0	0	0	0	4	2	2	0	0	2	1	4	3	8	0	0	2	1	0	
Locuitori in Predeal ¹²																							
Nyaksa Lupsora	2	0	0	2	0	1	9	1	3	0	0	2	3	4	87	1	23	0	0	21	2	0	
Nyaksa aly Gerbatschc	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Juon aly Pervul	0	1	0	0	0	0	3	1	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	
Radul aly Pervul	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	
Vladt Petrik	2	1	1	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	
Sirnea ¹³																							
Joon Czentsul	0	1	1	2	0	0	6	2	3	0	0	1	1	1	68	0	32	0	0	6	0	0	
Radul Czentsul	2	1	2	2	0	0	6	2	0	1	0	2	3	3	80	1	40	0	0	8	0	0	
Stojka Govosi	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
37	21	12	8	29	6	7	91	30	38	3	3	8	31	56	936 ¹⁴	105	395	2	2 1/[4]	8 1/[4]	168 1/2 ¹⁵	17	21

[f. 4]

Moeciu Cald¹⁶	cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrâna	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbec	oi	capre	miei	holde	porumb	secara	loc de mănăstire	porci	albine
---------------------------------	-------------	--------------	-------------	--------------	---------------	--------------	--------------	---------------	--------------	------------	-------------	---------------	--------------	--------	----	-------	------	-------	--------	--------	------------------	-------	--------

¹² Pradalon lakok, în orig.¹³ Sirne, în orig.¹⁴ De fapt, 946.¹⁵ De fapt, 167 ½.¹⁶ Moets kald, în orig.

Pope Radul	1	0	0	1	1	0	4	1	4	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0
Coman aly Bajduluy	1	0	1	1	0	0	4	0	1	0	0	0	0	1	42	4	20	0	0	0	1	0
Joon aly Bajduluy	0	0	0	3	0	2	4	1	1	0	0	0	2	2	31	1	14	0	0	0	1	1
Joon Lupojul	1	0	0	0	0	3	6	0	0	0	0	2	1	1	52	15	29	0	0	0	3	2
Szavul Lupojul	1	1	0	1	0	0	3	0	3	0	0	0	0	1	46	2	20	0	0	1/4	4	1
Jvan Stanitschel	2	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	42	1	15	0	1/4	5/4	12	0
Vladt Negloj	0	0	1	2	0	0	3	0	2	0	0	0	0	0	5	2	3	0	0	1	12	0
Stantschul Gerbatschj	0	2	1	3	0	1	6	3	1	0	0	2	2	1	40	0	18	0	0	0	6	1
Joon Negloj	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	3	0	0	0	0	0
Prada Mujntan	2	1	1	2	2	1	7	0	4	1	0	1	1	8	116	10	56	0	0	0	8	1
Radul Prado	0	0	0	1	0	1	2	0	1	0	0	0	1	3	40	5	18	0	0	0	4	0
Opera Kurojul	1	2	2	3	1	1	4	2	3	0	0	0	1	8	90	35	35	0	0	0	8	1
Vojku aly Radul... ¹⁷	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	12	0	3	0	0	0	0	0
Serb aly Manie	0	0	1	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	3	40	0	8	0	0	2/4	5	0
Joon Bangel Jun	8	0	0	1	2	1	12	1	3	0	0	3	7	9	170	5	80	0	2	0	10	2
Joon Bangel Sen	2	1	1	2	0	0	9	0	0	0	0	5	5	6	120	5	60	0	0	2	2	2
Stanul Roska	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	2	2	33	4	17	0	0	0	5	0
Stojka Rosnovanul	2	0	0	1	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	15	1	4	0	0	6/4	4	1
Stojka Flore	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2	40	1	8	0	0	1	5	1
Stojka Rotharul	0	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	7	0	5	0	0	1	6	0
Dragits	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Jsann	1	0	0	1	0	0	5	1	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	10	0
Bratul Vojnj	0	0	1	1	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	19	12	7	0	1/4	1/4	2	0

¹⁷ Indescifrabil.

Vladt Lupojul	1	0	0	2	1	0	2	1	0	0	0	1	0	2	26	2	16	0	0	3/4	3	1	0
Alyda Dutzi	2	0	0	0	2	0	6	0	1	0	2	0	0	3	51	0	18	0	0	1	7	0	0
Stojka Bejdian	1	0	0	0	0	0	1	2	1	0	0	0	0	1	21	2	8	0	0	1/2	1	0	0
Serb Dragoslovan	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	7	4	2/4	6/4	4	0	0
La Fundata																							
Urs Sallar	0	0	1	2	2	0	2	0	2	0	0	0	2	2	40	2	19	0	0	0	0	0	0
Juon Jarke	1	0	0	1	2	0	3	2	2	0	0	0	1	3	64	5	27	0	0	0	10	1	0
Vojkul aly Opris	1	0	1	2	0	0	4	0	1	0	0	0	2	2	18	7	0	0	0	0	10	1	0
Stan Pepine	1	0	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	1	51	0	19	0	0	0	10	0	0
Radul Jefin	1	0	0	2	1	0	3	1	3	0	0	0	0	2	23	7	10	0	0	0	18 1/2	0	0
Valea Cu Calea ¹⁸																							
Opere Rukuran	0	0	0	1	2	1	0	3	1	2	0	0	0	1	19	3	7	0	0	0	4	1	0
Radul Talpe	1	0	0	2	0	0	3	1	1	0	0	0	0	3	28	10	8	0	6/4	0	4	2	0
Stan Runtschan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	27	0	12	0	0	0	0	0	0
Dobra aly Man	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Stojka Tretsĵ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	0	11	0	0	1/2	1/2	1	0
37	32	7	13	46	19	13	103	23	39	3	2	18	32	61	1354	141	585	4	4 2/4	13	190	21	0

[f. 5]

¹⁸ *Valie kukalie*, în orig.

Moeciū de Jos ¹⁹	cal bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrâna	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	bolde	porumb	secara	loc de coasa	porci	albine
Serb Csumall	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	1	4	0	0	0	0	0	0
Vladt aly Fiore	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1	2	0	0	0	0	0	0
Opere Pivar	1	0	0	2	2	2	1	2	1	1	0	0	0	4	59	0	8	0	4	2	20	0	15
Petru Puskas	1	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	1	0	3	1	0	0	0	1	11	0	0
Ioon Puskas	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	12	3	9	0	0	2/4	0	0	0
Vladt Krete	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	14	7	4	0	0	0	4	0	0
Stojke aly Ontsch Kosti	1	0	1	2	0	1	3	1	2	0	0	0	1	2	20	0	11	0	2/4	2/4	7	1	0
Ioon Bentsch	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1	6	0	0	0	3	0	0
Christian Kaskavar	0	0	1	1	1	0	2	0	0	0	0	0	1	1	27	0	11	0	0	0	0	2	0
Stojka Mitok	0	3	2	3	1	0	1	0	0	0	0	0	0	4	100	2	40	0	0	0	0	0	0
Stojka Gcrbatsch	1	0	0	0	0	0	3	2	0	0	0	1	1	1	6	8	3	0	0	0	0	0	0
Radul Bentsch	0	0	0	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0	1	49	1	20	0	0	2/4	0	0	0
Radul Maguran	0	1	0	2	1	0	3	1	0	0	0	0	0	1	29	3	10	0	0	0	7	0	0
Alyde aly Bentsch	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	22	5	8	0	0	0	0	0	0
Dobra aly Ontsch Kosti	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	12	10	3	0	0	0	1/2	0	0
Ioon aly Stan	0	0	0	1	0	2	2	0	0	0	0	2	0	1	16	4	6	0	0	0	0	0	0
Radul Dujky	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	20	0	20	0	0	0	0	0	0
Dohra Sekuianka	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	0	1	13	0	8	0	0	0	7	0	0
Dragits aly Vladt Rotsan	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹⁹ Moetsch Al.sa, în orig.

Radul Mitzarul	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Stan aly Maguran	1	0	0	2	0	0	4	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	23	0	0
Stana Lupoje	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nyaksa Runtschana	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dregoj Dajkj	2	0	0	0	0	2	4	7	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
În Coacaza²⁰																								
Vladt Peke	1	0	0	1	0	1	6	2	2	1	0	0	0	2	73	1	25	0	0	0	6	1	0	0
Radul Peke	0	1	1	2	0	1	3	2	2	1	0	1	1	2	61	1	32	0	0	0	9	2	0	0
Pavcl Peke	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	1	1	30	0	15	0	0	0	3	0	0	0
Alyde Teritze	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3 1/2	0	0	0
Serb Bobej	0	0	0	1	1	0	4	1	3	0	0	2	1	2	47	2	21	0	0	0	6	1	0	0
Jr. Alyde Dore Ontschi	1	0	0	0	0	0	5	2	2	0	0	0	0	0	27	0	12	0	0	0	3	1	0	0
Sen. Alyde Dore Ontschi	0	0	0	0	0	0	2	2	2	0	0	0	0	1	20	0	5	0	0	0	0	0	0	0
Todor Mujntian	0	0	0	1	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0	11	0	3	0	0	0	0	1	0	0
Nan Mujntian	0	0	1	1	0	0	2	0	2	0	0	0	0	1	27	0	9	0	0	0	3	0	0	0
Vladt Plumbetea	1	0	1	3	0	0	5	0	3	0	0	3	3	3	60	8	31	0	0	0	3	1	0	0
Stojan aly Oproje	1	1	1	2	0	0	4	2	2	0	0	0	0	1	24	0	6	0	0	0	9	0	0	0
Vladt Bunkul	0	2	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	37	0	22	0	0	0	13	2	0	0
Serb Lapedat	0	0	0	2	0	1	5	1	1	0	0	2	1	3	120	1	40	0	0	0	3	0	0	0
Mikul Mujntian	0	0	1	1	0	0	3	1	2	0	0	0	0	1	27	1	7	0	0	0	2	0	0	0
Vladt Czertzel	1	0	1	1	0	0	4	1	1	0	0	0	1	4	60	4	20	0	0	0	3 1/2	0	0	0
Serb Stojka Jugi	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	1	0	0

²⁰ Kokezan, în orig.

40	16	10	13	43	8	12	82	29	29	3	0	12	15	50	1052	65	428	0	4 2/[4]	4 2/[4]	161 ½ ²¹	13	15
----	----	----	----	----	---	----	----	----	----	---	---	----	----	----	------	----	-----	---	---------	---------	---------------------	----	----

[f. 6]

Locuitori in Măgura ²²	cai bătrâni	cai de 2 ani	cai de 1 an	iepe bătrâne	iepe de 2 ani	iepe de 1 an	vaca bătrâna	vaca de 2 ani	vaca de 1 an	bou bătrân	taur bătrân	taur de 2 ani	taur de 1 an	berbeci	oi	capre	miei	holde	porumb	secara	loc de coasa	porci	albine
Bukur Balasatt	1	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	1	0	1	10	0	4	0	1/4	2/4	1	0	0
Bajdul Noroje	2	1	0	2	0	0	2	1	2	0	0	0	0	5	118	10	60	2	0	0	1 1/2	0	0
Joon Surdul	0	0	0	1	0	1	1	2	0	0	0	0	1	2	19	1	6	0	0	3/4	6 1/2	1	0
Coman Patzik	3	0	0	1	1	1	3	0	0	0	0	0	1	4	35	0	15	0	2/4	2/4	5	1	0
Bajdul Neguletz	2	0	1	4	0	2	7	0	2	0	0	1	2	4	47	13	24	0	1	1	4	1	0
Bucur neguletz	0	3	0	3	0	0	4	1	3	0	0	0	1	3	33	22	12	0	1	1	6	2	0
Nyagul Tiodos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	30	0	12	0	0	0	0	0	0
Radul Britzil	0	1	0	2	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2	36	13	13	0	2/4	2/4	3	2	0
Stojka Brodzckj	1	0	0	1	0	0	2	1	0	0	0	1	2	4	33	4	13	0	2/4	2/4	6	1	0
Radul Patzik	0	0	0	1	1	1	2	2	2	0	0	0	0	1	32	4	12	0	0	0	5	0	0
Stan Lungotsch	2	0	0	1	0	1	3	0	0	0	0	0	1	5	30	5	20	0	0	1/4	5	2	0
Coman Noroje	0	0	0	2	0	1	7	0	0	0	0	2	1	1	15	2	6	0	1/4	1/4	0	1	0
Nyaksa Noroje	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nyaksa Patzikoje	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Radul Lungotsch	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	35	0	15	0	0	0	0	0	0
15	11	5	1	18	2	9	41	8	11	0	0	5	11	34	473	74	212	2	4	5 1/[4]	43	11	0

²¹ De fapt, 150 ½.²² *Maguran Lakok*, în orig.

RELĂȚIILE ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI CU DOMNII MUNTENI ÎNTRE 1369-1601

Iulian Marius Șchiopu

După bătălia de la Posada – 1330 – putem observa că regalitatea maghiară va încerca pe diferite căi să reducă Țara Românească la un raport de vasalitate față de coroană. În timpul lui Ludovic, regele Ungariei, se accentuează presiunea maghiară asupra Țării Românești care oscilează între cooperarea cu Ungaria, impusă de poziția de forță realizată de Ludovic, după 1365, și acțiunea de împotrivire față de expansionismul angevin. În prima tendință se înscriu intervalele de colaborare, toamna 1360 – toamna 1368 și anii 1369-1373, în cea de-a doua tendință puternica și repetată înfruntare în Țara Românească și la Vidin și apoi deteriorarea raporturilor dintre cele două state.¹ Una din principalele căi de constituire a stăpânirii a stăpânirii maghiare *peste munți* a fost reprezentată de dăruirea de feude. Această cale urma, obișnuit, unor alianțe dintre regalitatea maghiară și domnii Țării Românești, ameliorării unor diferende între amintii factori politici, ori răsplătirii unor *slujbe* ce se încadrau aceluiași orizont politico-militar. Practica acordării de feude, o caracteristică a Evului Mediu, și-a adăugat cumpărăturile de moșii și alte bunuri, iar, mai apoi, prin forța dreptului, moștenirile.² Totuși, Țara Făgărașului s-a ridicat peste titulatura de *feud*, având o situație specială în ansamblul stăpânirii muntene. Această situație se reflectă și în titlul pe care îl purta, la 1401, mitropolitul Țării Românești, Antim Critopol: *Exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor* – prin plaiuri înțelegând Transilvania. Dreptul de exarh al mitropoliților Ungrovlahiei asupra celor din Transilvania se reducea la hirotonia preoților de aici, poate și la înzestrarea cu Sf. Mir și cu moaște pentru noile bisericii, dar mai ales la grija pentru păstrarea ortodoxismului.³

Începutul stăpânirii domniei Țării Românești asupra Făgărașului și Amlașului se pune, curent, în legătură cu stabilirea relației de vasalitate față de coroana ungară. Acest lucru se întâmplă, în 1368 prin pacea încheiată între Vladislav și regele Ludovic. În același an apare pentru prima dată într-un document *Ladislaus, Waivoda Transalpinus et Banus de Zevrino, Dux de Fugrus* în legenda pecetei privilegiului comercial din 20 ianuarie dat brașovenilor. Titlul de duce de Făgăraș mai apare și într-un document din 25 noiembrie 1369. La 15 iulie 1372 Vladislav Vlaicu emite un document în care se intitulează *dux nove plantationis terrae Fugaras...*⁴ și prin care donează *târgul numit Șercaia, așezat în Țara Făgărașului, lângă Olt, cu cele ce țin de el, de asemenea satul numit Venețe, satul Cuculata, satul care se cheamă Apele calde, satul Dobca, cu toate drepturile lor și cele ce se țin de ele... ca să-i fie stăpânire veșnică și chiar îl punem în stăpânire pe magistrul Ladislav de Dobca.*⁵

Formula *dux nove plantationis terrae Fugaras*, din titlul lui Vladislav I înseamnă nu o nouă donație ci reîntregirea Țării Făgărașului în vremea acestei domnii pentru că, fâșia de pământ dintre munții Perșani și Olt fusese

uzurpată de teutoni și cunoscuse, apoi, alte stăpâniri. Prin urmare, numai acea parte a Țării Făgărașului, cu pământurile Dopca, Apa Caldă – Hoghiz – Veneția și Șercaia, constituie o nova plantatio și nu întreaga Țară a Făgărașului.⁶

În ce privește stăpânirea efectivă a satelor datorite de Vladislav lui Ladislau de Dăbâca, izvoarele păstrează o tăcere deplină, atât contextul istoric cât și unele indicii ulterioare contrazicând introducerea acestuia în stăpânire. Deteriorarea gravă și definitivă a relațiilor dintre Ladislav I de Anjou și Vlaicu, începând cu anul 1373, nu era de natură să favorizeze realizarea daniei. La numai cinci ani de la data privilegiului, satele Hoghiz și Dopca erau stăpânite de familia Teremi Sikesd de Racoș, ele fiind rupte definitiv de Țara Făgărașului.⁷

Această încordare a relațiilor face ca din 1374 Vladislav să nu mai stăpânească efectiv Țara Făgărașului. După Vladislav a urmat pe tronul Țării Românești domnul Radu I (1377-1383), fratele său, care și s-a intitulat în documente *domn a toată țara Ungrovlahiei, ducele Amlașului și Făgărașului*. Lui Radu i-a succedat ca domn în Țara Românească Dan I (1383-1386), care a stăpânit și Făgărașul și Severinul, iar Sigismund regele Ungariei (1386-1437) îi va dăruia și Amlașul, astfel încât domnii, munteni stăpâneau o parte însemnată din sudul Transilvaniei.⁸

În anul 1386, pe tronul Țării Românești a urcat Mircea cel Bătrân. În 1385 Mircea încheie un tratat de alianță cu Polonia. Curând însă evoluția evenimentelor în nordul Peninsulei Balcanice, urmare a marilor succese ale puterii otomane, l-a determinat să-și reorienteze politica externă spre Ungaria regelui Sigismund de Luxemburg, la fel de amenințată ca și Țara Românească de expansiunea otomană. Alianța cu Ungaria s-a realizat pe baza recunoașterii stăpânirii domnului Țării Românești în Făgăraș și Amlaș cu titlul de feud, și în Banatul de Severin.⁹ Prima mențiune a lui Mircea ca domn al părților de peste munți apare la 4 septembrie 1389. Dacă de această dată, documentul nu este explicit în ceea ce privește numele posesiunilor, la 20 ianuarie 1390 Mircea se intitulează *Woyvoda Transalpinus, Ffogaras et Omlas dux, Comes, terrarum Droboicii despotus et Tristi dominus*.¹⁰

La 27 decembrie 1391, are loc prima întărire a privilegiilor în Țara Făgărașului dată de Mircea cel Bătrân. Astfel: *Mircea, din mila lui Dumnezeu, domn și voievod a toată Țara Românească, începând de la munți, până la marginea Tartariei și domn veșnic a toată Țara Făgărașului. Din mila noastră... am dat și am dăruit această carte a noastră de danie credincioșilor noștri Stanciul egumenul și fratelui său Călin, boieri din țara noastră [...] pentru asigurarea mai trainică și mai neîndoielnică pe viitor cu privire la tot pământul numit Scorei ce se află în Țara Făgărașului...*¹¹. La 20 iulie 1400 Mircea voievod [...] stăpânitor până la Dunăre și peste munți în Țara Făgărașului până la Olt [...] am dăruit cu această carte de privilegiu, boierilor domniei mele, Micul, locuitor în Mândra și lui Stoia ca să le fie de veci jumătate din satul numit Mândra și cu toată dijma lui, din porci, din stupi, din vin, din moară și din toate câte o fi având ca să le fie în veci moșie și stăpânire lor, copiilor și nepoților.¹²

Exprimare din documentul din 1391 *domn veșnic a toată Țara Făgărașului* – formulă care nu se mai repetă în documentele acestor ani duce cu gândul

la o danie ce se dorește ereditară. De altfel, o asemenea proiecție sugerează așezarea Țării Făgărașului alături de Țara Românească în clauza cominatorie a actului din 1400. Domnul cerea celor ce-i vor urma, din neamul său sau din alt neam, în Țara Românească și în Țara Făgărașului să-i țină și să-i păzească *dania*. În concepția lui Mircea cel Bătrân, se poate înțelege, Țara Făgărașului nu era un *feud* oarecare, cu stăpânire temporară și condiționată, ci o parte a Țării Românești¹³, un pământ cu structuri asemănătoare.

Nesiguranță, datorată în primul rând lipsei de izvoare, se regăsește în cazul definirii mai exacte a statutului și a structurilor interne a Țării Făgărașului în cadrul Țării Românești. Înglobarea „țării” Făgărașului în Țara Românească nu a determinat, cum s-ar putea crede la prima vedere, dispariția bruscă a identității ei autonome. Autoritatea voievodului muntean s-a impus în locul voievodului local, dar instituțiile și legile „țării” au continuat să funcționeze. Afirmatia de mai sus este valabilă în special pentru adunările generale ale țării și pentru instituția juzilor Țării Făgărașului. Existența acestora în timpul lui Mircea cel Bătrân, deci în plină epocă ducală, cu atribuții largi, cu drept de decizie susținut prin puterea unui sigiliu propriu, demonstrează surprinzătoarea rezistență a acestor structuri prestatale și în Țara Făgărașului, asemenea altor „țări” românești intracarpătice, când ne-am fi așteptat ca ele să cadă pradă acțiunii nivelatoare și interogatoare a satului muntean.¹⁴

În 1413 se întruneau, în prezența judeului regal și a judeului scaunului Cincu, reprezentanții scaunului și cei ai românilor făgărășeni în vederea realizării împăcării dintre sașii din Merghindeal, care omorâseră șase români și rudele victimelor din trei sate făgărășene – identificate ipotetic cu Arpaș, Ucea și Porumbac. Din partea românilor participau *iudices terrae Fugrasch scilicet Flade et Cosda Petrusque dictus Stan, univeris quoque iurati consules ac prefatae terrae seniores*. Prezența juzilor nu este ocazională, ci reprezintă o instituție a țării, cu atribuții recunoscute. Acest din urmă aspect rezultă cu prisosință din protocolul final al documentului. Aici se precizează că actul a fost întărit cu *sigiliis utriusque tam sedis Schenk quam terrae Fugrasch in filis albis impensis*.¹⁵ Acest simbol făgărășean se păstrează la Arhivele Statului din Budapesta sub forma unui sigiliu cu diametrul de 2,8 cm, imprimat pe ceară castanie. În cadrul sigiliului se găsește un scut german în câmpul căruia se află doi pești arcuiți spre dreapta. Datorită stării de conservare precară, inscripția sigiliului ridică probleme, putând fi *S(IGILLUM) TERRAE FOGORAS* sau *S(IGILLUM) COM(NUNI)S DE FOGARAS*.¹⁶

La 1414 Mircea mare voevod întărește lui Ioan și Burcea și lui Callian, boiarinului domniei mele, ca să fie al lor satul Braniștea Urășiei și la Vadul Șercaiei și stâna de în muntele Lereștilor, de moșie și de moștenire și de toate slujbele și dări și dijmele, câte le vor afla întru tot ținutul și întru biruința doamnei mele.¹⁷

Tot în timpul stăpânirii Țării Făgărașului de către Mircea cel Bătrân, Făgărașul este recunoscut ca târg – 1413 – cu toate că era un centru politico-administrativ cel puțin cu statut de târg încă din secolul al XIII-lea. Una din dovezi este și caracterizarea Făgărașului făcută de episcopul Transilvaniei Goblinus la 1391: *marele oraș românesc*.¹⁸

După moartea lui Mircea cel Bătrân (1418) a urmat la domnie fiul său

Mihail care a păstrat în stăpânire ducatul Făgărașului, domeniul Amlașului și Banatului Severinului. Într-un document din 18 martie 1418 găsim exprimarea: *Io Mihail mare voevod și domn, stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, iar și spre părțile tătărești și herțeg al Amlașului și Făgărașului și domn al Banatului Severinului și de amândouă părțile peste toată Podunavia încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dristorului.*¹⁹ Mihail a fost răsturnat din domnie cu ajutor turcesc de către Dan al II-lea, fiul lui Dan I, care a urcat pe tronul Țării Românești în 1420. Totuși, într-un document din 1 iunie 1421, îl găsim pe Radul voevod *stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și de către Părțile Tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg....* După această scurtă întrerupere în domnia lui Dan II, acesta stabilește legături de prietenie cu Ungaria căci într-un act din 1424 în care acorda privilegiile brașovenilor afirmă că *s-a îndurat craiul... și m-a luat drept adevărată slugă*, și numește pe regele ungar *regele meu prea milostiv*. Deducem din acest document că domnul muntean a depus omagiu de vasalitate în fața regelui Ungariei. Dan al II-lea a domnit și în Țara Făgărașului. Într-un hrisov din 30 ianuarie 1431 el se intitulează *herțeg de Amlaș și Făgăraș*.²⁰ De altfel, în anul 1426 când a fost alungat din scaun de către Radu I, fiul natural al lui Mircea, el și-a aflat adăpost în Făgăraș, până ce, cu ajutorul lui Sigismund și-a reocupat tronul pe care l-a stăpânit până la moartea sa.

După Dan al II-lea pe tronul Țării Românești ajunge Alexandru Aldea. Deși ajunge voievod cu ajutorul regelui Sigismund, Aldea nu stăpânește Făgărașul. Cu timpul el se va îndepărta de regele ungar care va prefera să-l sprijine pe Vlad Dracul. Alexandru Aldea a domnit de la 1431-1436 silindu-se cu greu să păstreze o țară din care o parte fusese ocupată de turci iar altă parte fiind stăpânită de Vlad. În partea stăpânită de Vlad se afla și Făgărașul, în posesia căruia avea să intre numai după grave tulburări. În anii 1433-1434 la Făgăraș au avut loc mari tulburări. O însemnare de pe vechi condice spune: *Finis huius libri subano Domini 1433 tempore disturbi cum Vlachus de Fogaras.*²¹ Se pare că aceste tulburări s-au datorat regelui Sigismund care, pentru a-l pedepsi pe Alexandru Aldea pentru participarea la expediția turcească din Ardeal în 1433, a luat Făgărașul și l-a cedat lui Vlad, căruia i-a promis domnia Munteniei. Făgărășenii au văzut în aceasta o încercare de a-i despărți de domnul lor natural, cel muntean, și s-au revoltat. Românii din Făgăraș vedeau în Vlad pe omul lui Sigismund, mai mult, îl bănuiau că s-a convertit la catolicism din moment ce făcea parte din Ordinul Dragonului. De aceea la sfârșitul anului 1433 se semnalează tulburări în Făgăraș împotriva celor ce se aflau sub influența lui Sigismund. La 2 iunie 1434, comitele secuilor scria brașovenilor că, toate forțele lor să urce munții și să distrugă complet pe românii făgărășeni și să ia femeile și copii. Comitele se afla la Cincșor și îi urmărea fără încetare pe făgărășenii revoltați.²²

Vlad Dracul emite documente cu formula: *Walachie Transalpine dominus et terrarum de Omlas et Fogaras dux* încă din 1431, adică înainte de a stăpâni efectiv Țara Făgărașului. În 1436 Vlad ajunge domnul Țării Românești și cu ajutorul unui contingent făgărășean. Recunoștința se va exprima prin donațiile făcute boierilor făgărășeni. Astfel, la 20 ianuarie 1437 *Vlad voevod [...]* *stăpân a toată Țara Românească și al părților de peste munți, Amlașului*

*și Făgărașului herțeg. Am dăruit din bunăvoia domniei mele [...] slugii mele Roman, nepotul boierului Stanciul, să le fie lor moștenire două sate, anume Voievodeni și Săsciori – Louiștea și în Sâmbăta de Sus partea lui Baicul și a lui Vlad, muntele cu numele Moșul și apa Făgărașului.*²³

La 18 iulie 1437 aflăm că Vlad voevod [...] stăpânitoriu a toată Țara Ungrovlahiei și a plaiurilor și domn herțeg la Amlaș și Făgăraș [...] am dăruit domnia mea acest hrisov slugilor mele Stan, fiul lui Tatul și Ursul și Radu Stan, fiul lui Bârsa și Godea, întru stăpânirea satului Mărgineni....²⁴.

Până la moartea lui Sigismund – decembrie 1437 – Vlad a fost credincios Ungariei, însă după moartea regelui el trece de partea turcilor, pe care îi va însoți în 1438 în expediția din Ardeal, silit de împrejurări. Se pare că totuși relațiile sale cu Ungaria vor intra pe un făgaș normal în 1439-1440 din moment ce așează drept stareț la mănăstirea cisterciană de la Cârța pe un preot catolic din Târgoviște pentru a contracta pe abatele Mihai care nu avea sentimente favorabile față de necatolici.²⁵ Prin această intervenție în viața religioasă a Țării Făgărașului, Vlad Dracul se înscrie pe linia politică a înaintașilor săi dacă ne gândim că Mircea cel Bătrân ridicase o biserică la Scorei.

La 1441 Vlad scutește de dări pe boierul Teodor din Țara Făgărașului. Tot în același an, la 23 aprilie Vlad voevod [...] am domnit toată Țara Românească și am fost biruitor Almăgiului și Făgărașului. Și am dăruit domnia mea [...] cu slugiile și cu boierii domniei mele, jupânului Stanciul Moenescu, cu 5 feciori ai lui: Moian și Stoica, Sin și Vlad și Mihail [...] și le-am dat lor jumătate din Voila și din hotar și din cealaltă jumătate le-am dat lor și a treia parte [...] și le-am dat pe muntele Jneapănu și vârful muntelui a Părăului [...] și le-am dat lor loc de moară în Olt, în Voila și Apa Morii, apă de două roate...²⁶.

În unele lucrări se mai regăsește un act emis de către Vlad Dracul la 1453. După ultimele studii, acest document este un fals executat de familia Mailat de Dejani. În el se stipulează că voievodul Vlad dăruia lui Stanciu Mailat de Dejani, fraților și fiilor lui, Oprea și Dragomir, a treia parte din satul Dejani cu munții Presaca, Izvorul și Zârna. Scopul acestui fals a fost intrarea familiei Mailat de Dejani în posesiunea celor trei munți amintiți mai sus.²⁷

Vladislav al II-lea, următorul domn al Țării Românești, se intitulează pentru prima dată *dux de Fogoras* în 1450. Relațiile lui Vladislav cu Iancu de Hunedoara au fost la început bune, fapt care i-a permis să stăpânească Țara Făgărașului. Astfel, la 4 octombrie 1453, Vladislav voevod [...] *Amlașului și Făgărașului herțeg [...] am dăruit acest atotcinstit și preacinstit hrisov al domniei mele boierilor domniei mele, Stanciul Dijanul, cu copiii și cu nepoții lui pe a treia parte din Dijan și Trifești a patra parte din Iași și jumătate din Arpanea și a treia parte din Huhurezi, partea lui Stoian. Și și-a dat Codrea partea sa din Dijani și iarăși Dragomir și Lad pe a treia parte din Dijani și a patra parte din Săsciori și jumătate din Sebiș și iar pe 5 fertele din Dijani, să fie frați pe toate o cinele și pe dealuri și pe munți numiți Izvorul Baniei și ce se cuvine din dealuri și din munți.*²⁸.

În primăvara anului 1456, dorind să pornească un război împotriva turcilor, Iancu de Hunedoara avea nevoie de un om de încredere la conducerea Țării Românești. În acest scop, el caută conflictul cu Vladislav, pătrunde în Țara Făgărașului așezând aici un castelan de-al său. Această

inițiativă a lui Ioan Corvin declanșează nemulțumiri făgărășenilor și domnului Țării Românești. Boierii făgărășeni, ajutați de către munteni, atacă în 1456 cetatea pe care nu o pot cuceri dar îi provoacă mari pagube. Curând după aceea, regentul Ungariei îl înlătură pe Vladislav al II-lea, care va fi înfrânt și ucis, iar la conducerea Țării Românești îl urcă pe Vlad Tepeș. Pentru o perioadă scurtă de timp, Făgărașul împreună cu cetatea s-au aflat sub stăpânirea lui Ioan Corvin, reprezentat în Țara Făgărașului de un castelan de-al său. După moartea lui Ioan Corvin, Făgărașul intră sub stăpânirea lui Vlad Tepeș. Într-o scrisoare adresată brașovenilor, la 10 septembrie 1456, el se numește *Vlad vodă al Țării Românești și herțeg de Făgăraș*²⁹, ceea ce înseamnă că acesta acceptase suzeranitatea regelui ungar Ladislav al V-lea în schimbul Făgărașului.

După ce Matei Corvin a fost ales rege în 1458, el a susținut un pretendent la tronul Munteniei, Dan, ceea ce a dus la încordarea relațiilor cu Vlad Tepeș. Dan al III-lea se găsea în Transilvania de unde încearcă să strângă forțele necesare ocupării Țării Făgărașului. Din această ipostază el emite un document la 2 martie 1460, din Brașov de unde se pregătea să treacă în Țara Românească. În acest act el se intitulează *voevod al Țării Românești, domn al Amlașului și Făgărașului* și declară că fusese trimis în Transilvania de Matei Corvin *pentru slujbă mării sale*.³⁰ Dan nu va reuși să câștige tronul țării Românești, însă sprijinul pe care l-a primit din partea unor boieri făgărășeni va declanșa o campanie de pedepsire.

La 26 iulie 1460, Vlad Tepeș terminase răfuiala cu brașovenii, pe care-i numea din nou *frates atque amici nostri*, precizând că avea cu ei pace și uniune. La această dată domnul arată că se îndrepta împotriva Făgărașului ai cărui boieri refuzau să-l recunoască și să-i închine ducatul; întrucât avea treabă cu *oamenii* săi din Făgăraș, îi roagă pe brașoveni să stea liniștiți și să nu-i ajute pe dușmanii săi. Potrivit narațiunilor germane, expediția împotriva Făgărașului ar fi avut loc în ziua de Sfântul Bartolomeu a anului 1460 (24 august), când Tepeș a trecut *peste pădure* cu slujitorii săi și *a pedepsit* pe toți locuitorii, cu excepția satului Amlaș.³¹ După această incursiune în sudul Transilvaniei, Tepeș a fost recunoscut ca stăpân al Făgărașului și Amlașului de către Matei Corvin.

Țara Făgărașului a fost pierdută de către domnii Țării Românești odată cu înțemnițarea lui Vlad Tepeș în 1462 de către regele Ungariei, Matei Corvin. Deși pierderea țării va fi definitivă, domnii munteni vor încerca pe toată perioada evului mediu să-și redobândească teritoriul de la nord de Carpați, reușind acest lucru pentru perioade de timp foarte scurte. Dovada faptului că domnii Țării Românești nu au renunțat la Țara Făgărașului se regăsește în numeroasele documente emise de domnii munteni în secolul al XVI-lea în care aceștia nu renunță la titulatura de *herțeg al Amlașului și Făgărașului*.

De la 1462-1464 Țara Făgărașului a fost sau în posesia familiei lui Tepeș, sau a lui Radu cel Frumos; lipsa de documente îngreunând cercetarea situației. În anul 1464, regele Matei Corvin dăruiește Făgărașul familiei Gereb împreună cu satele Cuciulata, Veneția de Sus, Veneția de Jos, Părău și Comăna. Dieta de la 1467, a hotărât ca Făgărașul, Amlașul și Rodna să nu mai fie atribuite unor persoane, ci în calitate de posesiuni regale, să poată fi puse la dispoziția domnilor munteni și moldoveni ca loc de refugiu: *ut si quando opportunum*

*fuert, vaivodae alieni Transalpino vel Moldaviensi ad partium scilicet illarium terrarum seu recuperationem assignari possint pro descensu.*³²

În ciuda acestei hotărâri, în 1469 regele Matia dăruiește Făgărașul sașilor, în ciuda protestelor lui Ioan Gereb și a fiilor acestuia. Această hotărâre i-a nemulțumit pe făgărășeni astfel că aceștia au prins pe delegații sașilor care se întorceau de la regele Matia, le-au luat diploma de donație și au distrus-o iar apoi au început să le atace posesiunile. Regele Matia le-a dat altă diplomă la 1472.³³

Domnii Țării Românești nu renunță nici ei la gândul recuperării Țării Făgărașului. În 1473, chiar în momentul amintitei tensiuni dintre sași și familia Gereb, Radu cel Frumos voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul lui Vlad marele voevod[...], stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, Amlașului și Făgărașului herțeg întărea o înfrățire pe moșii a jupânului Soica Naneș și vărului său, Tatomir și nepoților lui, Manea și Stoica și lui Stoica cu... și nepotului...Manea, ca să le fie satele anume: jumătate din...și jumătate din Sătlani și Rîușorul tot și Copăcelul tot și la Voila jumătate și Ucea toată, Porumbacul de Jos Jumăta te...Cârțișoara...și jumătate din Sărata, parte...oni, Porumbacul lui Tatomir și Porumbacul de Sus....³⁴ În 1474 Matia Corvinul care lui Radu cel Frumos să restituie sașilor Șercaia și Mica (Țânțari); în 1475 Vlad Țepeș stăpânește Făgărașul însă fără mari urmări.³⁵

La 25 februarie 1476 Basarab scrie sibienilor să nu mai facă supărări oamenilor săi din Făgăraș, căci acestea nu vor duce la sfârșit bun. Ultimul act de danie a lui Basarab, care e și ultimul act cunoscut ca dat de domnii Țării Românești pentru Făgăraș e din 8 mai 1476. prin acest act *Io Basarab voevod și domn[...]*stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, herțeg de Amlaș și Făgăraș donează boierului domniei mele din Țara Făgărașului, jupânului Șerban și cu fratele său Aldea, și cu fii lor, ca să le fie satele anume: jumătate din Șinca și cu muntele său numit Nemaia și alt munte, deasemenea Nemaia, pe care l-a cumpărat de la Budea și jumătate din Ohaba și cu muntele...din Ludișor și cu muntele care se cheamă Ludișor....³⁶

În august 1477, Basarab cel Bătrân scria brașovenilor că dușmanul său - Vlad Călugărul sau Basarab cel Tânăr - se află în părțile Făgărașului. Peste un an, Basarab Țepeluș încerca să profite de contextul favorabil creat de medierea păcii dintre Matia Corvinul și Mehmet al II-lea pentru a cere restituirea Amlașului și Făgărașului. Se adresa în acest scop brașovenilor pentru susținerea cauzei sale: *Quare petimus vestras amicitias et dominationes, quatenus dum ipsos ambasiatores regie maiestatis venientes, audiretis, ipsis supplicare dignemini nostri ex parte videlicet Omlas et Fogaras relaxare dignentur.*³⁷

La data de 9 februarie 1483 tezaurul regal înștiințează pe sibieni că regele le-a conferit districtul Făgărașului pe care l-a ținut până atunci puternicul și bogatul boier Udriște din Țara Românească, care sprijinise pe candidații Ungariei la tronul Munteniei. Cu data de 16 noiembrie 1483, regele însuși se adresează făgărășenilor, informându-i despre această conferire: cum Udriște care a ținut un timp oarecare districtul cu voia regelui, a murit, regele le-a dat celor șapte scaune săsești, cărora ei urmează să le dea ascultare. Regele

mai donase celor șapte scaune țara încă de două ori, la 1469 și 1472.³⁸

Radu cel Mare în 1502 cerea regelui ungar prin intermediul regelui polon Făgărașul și Amlașul ca pe niște bunuri ale sale strămoșești și părintești, însuși intitulându-se în semnătura de la sfârșitul scrisorii *Radu Dei gratia dux de Amlas et Fogaras...* Amlașul și Făgărașul nu dispar nici după aceea din titlul domniilor Țării Românești. De la Radu cel Mare și până la domnul Mihnea-1580- domniile munteni se intitulează *dux de Amlas et Fogaras* în 53 de documente.³⁹

Acest lucru demonstrează dorința domnilor munteni de a reprimi în stăpânire Țara Făgărașului. Această dorință este susținută și de boierii făgărășeni și îmbracă chiar și forme violente, după cum vom vedea puțin mai încolo. Din păcate, domniile Țării Românești n-au mai putut recâștiga Făgărașul. Țara Românească recunoaște tot mai puțin suzeranitatea regelui ungar și cu atât mai puțin pe a principilor apoi, suzeranitatea însăși e tot mai puțin eficientă, reducându-se la obligații de ajutor reciproc. Pe măsură ce Țara Românească se întărește, se ridică, devine mai primejdioasă, regii ungari și apoi principii Transilvaniei se simt tot mai puțin ispitiți să ofere Făgărașul domniilor munteni. Cu atât mai puțin când și puterea turcească se ridică tot mai amenințătoare. Făgărașul menit să atragă *fidelitatea* domniilor Țării Românești, e transformat tot mai mult în bastion menit să apere granița regatului și apoi a principatului dinspre sud. Regii, principii accentuează separația mereu, se străduiesc tot mai mult să așeze o graniță aici.⁴⁰

Această separație este accentuată în 1503 când regele Vladislav al II-lea dăruiește Făgărașul lui Ion Corvinul, un fiu natural al regelui Matia Corvinul. Satele mănăstirii din Cârța și domeniile de la Amlaș și Tâlmaciu au rămas, mai departe în stăpânirea sașilor.

Dacă domniile Țării Românești nu au renunțat nici o clipă la Țara Făgărașului, putem spune că nici boierii făgărășeni nu au renunțat la Țara Românească. Acest fapt îl avem confirmat în 1508. atunci, după moartea lui Radu Vodă cel Mare, boierii munteni erau împărțiți în două tabere: a Drăculeștilor și a Dăneștilor. Boierii Drăculești aduc în scaunul țării, cu ajutorul turcilor, pe Mihnea, numit apoi cel Rău, în defavoarea fiului lui Țepeluș, Basarab cel Tânăr, sprijinit de unguri.⁴¹ Mihnea caută prietenia cu toți vecinii, în special cu brașovenii și făgărășenii; ca să-și asigure poziția atacată din partea Dăneștilor Basarabi. Unii boieri și români din Țara Făgărașului au început pe ascuns să treacă munții la Mihnea ca să-i dea țara împreună cu cu castelul și poporul. Între acești răsculați cei mai importanți erau *agilul* Bursan de Ucea, Zii de Cârțișoara, Grozav de Arpașul de Sus și văduva Ana de Zii. Aceștia au fost judecați de castelanul Paul Thomory în 1509 și găsiți vinovați de trădare, le-au fost confiscate moșiile dintre satele Ucea și Corbi. Faptul că acești boieri s-au răsculat la 1508 arată că ei se socoteau încă îndreptățiți să se amestece în afacerile Munteniei, în urma vechilor legături cu domniile munteni.⁴²

Țara Făgărașului se va mai afla sub stăpânirea unui boier român, însă de această dată va fi un boier făgărășean. Este vorba de Ștefan Mailat, boier de Comăna și Jânțari, care va ajunge în stăpânirea Țării Făgărașului la 1527. Ștefan Mailat ajunge voievod al Ardealului și comite al secuilor și plănuiește să facă din Făgăraș centrul său de putere din Transilvania. Din păcate, în 1541, în urma uneltirilor domnului Moldovei și a turcilor Ștefan Mailat este

făcut prizonier și întemnițat la Istanbul.⁴³

Țara Făgărașului își va regăsi locul lângă Țara Românească abia în timpul lui Mihai Viteazul. După trecerea munților în timpul campaniei din Transilvania-1599- și cucerirea Brașovului, Mihai Viteazul trece pe lângă cetatea Făgărașului fără a face vreo pagubă, deoarece localnicii *dădură bucate de ajuns oștirii sale*. Totuși, voievodul a auzit despre închiderea în cetatea de aici a câtorva ostași de-ai săi pentru furt, fapt care l-a supărat peste măsură el cerând eliberarea acestora, altfel va pustii tot ținutul și va da foc cetății. În fața cererii impetuoase, autoritățile i-au trimis spre împăcare, în tabăra militară, un car cu vin.⁴⁴

După unirea Ardealului, Mihai Viteazul ia în posesie cetatea Făgărașului invocând un *ins antiquum Vaivodarum Valachiae Transalpinæ*, adică vechiul drept al domnilor Țării Românești asupra Țării Făgărașului.⁴⁵

Mihai nu întârzie să intre efectiv în posesia cetății Făgărașului punând aici căpitan al cetății pe boierul Fărcaș și provizor pe Badea Stolnicul. O chitanță de postav adresată în 7 decembrie 1599 negustorilor bistrițeni, menționează pe *bade Ztolnik de Grediște, Iene Komiz de Kostestti, praefecti arcis Fogaras*, adică pe pârclăbii cetății. Și aceasta demonstrează tendința de unificare politică și de stabilire treptată a unei administrații în Ardeal.⁴⁶

Ca stăpân absolut al Făgărașului și al zonei aparținătoare, Mihai Viteazul dăruiește castelul soției sale Doamna Stanca - Voievodeasa, cum este numită în documente - și o face în virtutea unei tradiții princiare, el neînțelegând să o lase altcuiva. Acest fapt are semnificații mult mai largi, deoarece nu a fost o simplă luare în stăpânire proprie a unui domeniu feudal, ci a avut și un însemnat rol politic și militar, Mihai luând în calcul factorii importanți ce-i erau favorabili - cetatea care era de necucerit, situarea Făgărașului în centrul Țării, apropierea acestuia de Țara Românească și, nu în ultimul rând, factorul uman românesc de aici.⁴⁷

Din șirul cetăților sau domeniilor pe care le cere Mihai pentru sine în tratativele sale cu imperiul, Făgărașul nici când nu lipsește. E nu numai domeniul său de temelie, ci și puternicul punct de sprijin al *stăpânirii sale în Transilvania*. Preocuparea lui Mihai Viteazul pentru Țara Făgărașului, regiune de puternică structură românească, n-a trecut neobservată, dând de gândit consilierilor imperiali din Transilvania. Comisarul David Ugnand o enumera printre argumentele care-l făceau să creadă că Mihai Viteazul se dorește stăpân deplin al Transilvaniei. În raportul său de la jumătatea lunii februarie 1600, trimis din Alba Iulia împăratului austriac, el scria: *faptul că Mihai Viteazul a dăruit soției sale[...] Făgărașul, o cetate atât de importantă, și că pretinde a avea asupra ei un drept străvechi al voievozilor*.⁴⁸

Rolul acordat de Mihai Viteazul Țării Făgărașului în politica sa este hotărâtor, iar sprijinul acordat de făgărășeni este pe măsura încrederii voievodului. Țara Făgărașului îi rămâne credincioasă până la capăt. Când nobilii Transilvaniei se ridică împotriva lui, Țara Făgărașului se mișcă: *țărănimea din Făgăraș am înțeles că se mișcă, li-am trimis vorbă să se îndrepte, altfel îi tăiem până la unul*-scria nobilimea secuilor la 10 septembrie 1600. Aici se retrage și își strânge oștile din nou după pierderea luptei de la Mirăslău. În momentul în care vrea să-și separe oastea și să se îndrepte către Făgăraș, este ucis. Voia să se îndrepte spre Făgăraș sub pretextul eliberării

familiei sale închise acolo. În fond se gădea iarăși la stăpânirea Transilvaniei și Făgărașul trebuia să-i fie puternicul punct de sprijin. Aici în mijlocul unei boierimi și populații masiv românești, în preajma Țării Românești, cu oastea ei aproape, se putea simți mai în siguranță, aici erau aproape și secuii săi credincioși. De aici trebuia să-și ia noi puteri pentru a-și asigura stăpânirea în Transilvania.⁴⁹

Oricare i-a fost stăpânirea, Țara Făgărașului a rămas mereu un ținut aparte, însă întotdeauna întors spre sudul Carpaților, spre Țara Românească, unde părea a-și căuta identitatea și rostul său.

LE PAYS DE FĂGĂRAȘ SOUS LE RÈGNE DES PRINCES DE VALACHIE

Le Pays de Făgăraș a toujours eu des relations étroites (politiques, sociales et économiques) avec la Valachie. Presque un siècle (1368-1462), il s'est trouvé sous le gouvernement direct des voïvodes valaques. Ces liaisons ont fait que le Pays de Făgăraș soit une exception dans l'organisation de la Transylvanie. Ici, les voïvodes de la Valachie ont fait des donations de villages ou parts de villages aux boyards roumains du Pays de Făgăraș ou de la Valachie; ils ont imposé des nouvelles taxes et ils ont commencé à construire la forteresse de Făgăraș. Après Vlad Țepeș (1456-1462), les voïvodes de la Valachie ont perdu le règne du Pays de Făgăraș et il est entré sous le règne des princes de la Transylvanie. Pendant tout le XVIe siècle, les voïvodes de la Valachie ont cherché à regagner le Pays de Făgăraș, mais ils n'ont réussi que pour une courte période de temps (deux ans) quand Michel le Brave a réussi l'unification des trois pays roumains (1599-1601).

Note

¹ Papacostea, Șerban - *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Ed. Corint, Buc 1999, p. 86

² Toderăș, Ioan - *Unitatea românească medievală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Buc. 1988, p.128

³ Păcurariu, Mircea - *Istoria bisericii ortodoxe române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, Buc. 1992, p. 299

⁴ Toderăș, Ion, *op. cit.*, p.130-131

⁵ *** *Documente privind istoria României, B. Țara Românească (1247-1500)*, Buc. 1953, p. 23

⁶ Toderăș, Ion, *op. cit.*, p.130-131

⁷ Lukács, Antal - *Țara Făgărașului în Evul mediu, sec. XIII-XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1999, p.176

⁸ Popoiu, Ioan - *Țara Făgărașului în secolele XIV-XVI, în Făgăraș, 700 de ani 1291-1991*, Ed. Arta Grafică, 1991, p.50

⁹ *** *Istoria României*, Ed. Corint, Buc. 2005, p.153

¹⁰ Sebestyén, Gh. - *Cetatea Făgărașului*, Ed. Tehnică, Buc. 1992, p.91

¹¹ *** *Documente privind istoria României, B...*, p. 276

¹² *ibidem*, p.48

- ¹³ Toderaș, Ion, *op. cit.*, p.130-131
- ¹⁴ Lukács, Antal, *op. cit.*, p. 176-177
- ¹⁵ *ibidem*
- ¹⁶ Paraschivoiu, Robert - *Heraldica făgărășeană (sec. XV-XX)*, manuscris, Biblioteca Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”
- ¹⁷ *** *Documente privind istoria României*, B..., p. 67
- ¹⁸ Pascu, Ștefan - *Voivodatul Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj 1979
- ¹⁹ Sebestyén, Gh., *op. cit.*, p. 90
- ²⁰ *** *Documente privind istoria României*, B..., p. 75- 91
- ²¹ Popoiu, Ioan, *op.cit.*, p.51
- ²² *ibidem*
- ²³ *** *Documente privind istoria României*, B..., p. 96-97
- ²⁴ *ibidem*
- ²⁵ Popoiu, Ioan, *op.cit.*, p.52
- ²⁶ *** *Documente privind istoria României*, B..., p. 109
- ²⁷ Lukács, Antal - *Documente false și interpolate privind Țara Făgărașului în secolele XIII-XV*, extras, Ed. Universității din Buc.,1996 p. 103-104
- ²⁸ *** *Documente privind istoria României*, B..., p. 1126
- ²⁹ Popoiu, Ioan, *op.cit.*, p.53
- ³⁰ Stoicescu, Nicolae - *Vlad Țepeș*, Ed. Academiei Rep. Soc. România, Buc.1976, p.78
- ³¹ *ibidem*, p.81
- ³² Popoiu, Ioan - *Țara Făgărașului în secolele XIV-XVI, în Făgăraș, 700 de ani 1291-1991*, Ed. Arta Grafică, 1991, p. 55
- ³³ Popa, Octavian - *Făgărașul sub regii ungari (1464-1573)*, Ed. Unirea, Brașov, 1937, p. 4
- ³⁴ ****Documente privind Istoria României, B. Țara Românească (1247-1500)* , Buc.1953, p.148-149
- ³⁵ Sebestyén, Gh - *Cetatea Făgărașului*, Ed Tehnică, Buc. 1992
- ³⁶ ****Documente privind Istoria României...*, p.157-158
- ³⁷ Lukács, Antal - *Țara Făgărașului în Evul mediu, sec. XIII-XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1999, p.188
- ³⁸ Prodan, Daniel- *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec XVI-XVII*, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, VI, 1963
- ³⁹ ****Documente privind Istoria României*, vol.1,2,4, Buc. 1951-1952
- ⁴⁰ Prodan, Daniel - *op. cit.* P.165
- ⁴¹ Pușcariu, Ioan Cav.- *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului în favoare lui Mihnea Vodă, 1508- 1510*, p.64
- ⁴² *ibidem*, p.65
- ⁴³ Popa, Octavian - *op. cit.* p.9
- ⁴⁴ Hurmuzaki, III, 1, p. 428-429
- ⁴⁵ Sebestyén, Gh - *op. cit.* p.14
- ⁴⁶ Hurmuzaki- Iorga, *Documente*, vol.XII, doc. DCCCLIV, p.534-535
- ⁴⁷ Băjenaru, Constantin - *Rolul Făgărașului în politica de unire a lui Mihai Viteazul (1599-1601)*, manuscris, Biblioteca Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat”
- ⁴⁸ Toderaș, Ioan - *Unitatea românească medievală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Buc. 1988, p.133
- ⁴⁹ Prodan, Daniel- *op.cit.* p.166

FRĂMÂNTĂRI ȘI CONTROVERSE ÎN SÂNUL BISERICII ȘI COMUNITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN BRAȘOV ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Ioan-George Andron

La sfârșitul secolului al XVII-lea biserica românilor din Șcheii Brașovului avea o istorie multiseculară, primele știri despre existența unei biserici datând din anul 1399. La această biserică din lemn, înlocuită după un secol printr-o biserică din piatră, slujeau doi, trei și chiar patru preoți, asistați în conducerea administrativă de către doi „gocimani” și zece „bătrâni” sau „jurați” aleși de comunitatea credincioșilor din rândul celor mai de vază locuitori, de cele mai multe ori din rândul negustorilor și proprietarilor de vii în Țara Românească. Supusă, mai mult formal, când mitropolitului, când episcopului de Râmnic, biserica avea o veche tradiție de autonomie în ceea ce privește administrarea bunurilor sale și alegerile de jurați și de preoți.

Potrivit însemnărilor lui Radu Tempea II¹, în anul 1682, când protopop era Popa Staicu, șcheienii au luat câteva decizii importante privind structurile de conducere ale bisericii. Astfel, ei „rânduiri” să fie la biserică patru preoți, doi gocimani și zece „oameni bătrâni”, care răspundeau unii în fața celorlalți astfel: „să fie gocimanii de a purta grija bisericii și preoții cu cei zece [bătrâni jurați] de a lua sama gocimanilor, așijdere și preoții să-și dea seama înaintea gocimanilor și a celor zece jurați, de ce le va fi intrat în mână de ale bisericii”. În cazul morții unui gociman, în locul său era ales altul din rândul juraților, iar în locul acestuia era ales alt orășean². În Catastiful bisericii Sf. Nicolae sunt consemnate criteriile și modul de alegere a gocimanilor și a juraților: „zece oameni de treabă, cu frica lui Dumnezeu, să fie jurați în tot ceasul să nu lipsească; murind gocimanul, să fie unul din cei zece, sau fiind blestemat gocimanul, scoateți-l, rânduiri altul; moare jurat, puneți altul, om bun, drept, nu străin de oraș”³. Așadar gestiunea bisericii era în grija gocimanilor, care erau controlați atât de preoți cât și de jurați, iar gocimanii împreună cu jurații exercitau o supraveghere a preoților. Comunitatea era reprezentată în conducerea bisericii de cei zece jurați aleși exclusiv din rândurile ei (nu străini de oraș), dintre oameni cu certe calități morale (om de treabă, bun, drept, cu frica lui Dumnezeu), care trebuiau să aibă o prestație permanentă și activă („să nu lipsească tot ceasul”). Din rândul celor zece jurați se alegeau doi în calitate de „gocimani”⁴ și, deși aceștia erau aleși dintre cei mai buni dintre ei, prevăzătorii șcheieni nu exclud eventualitatea derapării vreunui gociman de la normele morale și prevăd posibilitatea înlocuirii acestuia cu un alt jurat.

Deoarece la biserică ajunseseră și câțiva preoți străini proveniți din afara comunității, ca de pildă Neagoslav, Stan și Vâlcul – care prin intrigile urzite la Sfatul orașului, la Episcopie și chiar la principele Apafi au creat un climat de frământări și nemulțumiri în sânul bisericii și al credincioșilor –, tot în anul 1682 s-a făcut „legătură cu mare afurisenie cum că preoți străini să nu se mai primească, ci tot din copii de preoți și orășani, ca să înceteze gâlcevile”, după cum consemna popa Nicolae Grid⁵.

Magistratul Brașovului, deținătorul puterii politice, juridice și administrative în oraș și suburbii, își aroga încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea și dreptul de se amesteca în probleme interne ale bisericii Sf. Nicolae, mai ales în numirile de preoți, intrând adesea în conflict cu preoții și cu jurații bisericii. Tendințele de independență a bisericii față de Magistrat aveau sorginte veche, încă din 1615, când – afirma Magistratul în 1736 – „acești oameni primejdioși începură cu de la sine putere a-și pune și depune preoții, fără să fi anunțat Magistratul, care este episcopul și patronul bisericii românești a Brașovului”⁶. Ingerințele judeului primar și a Magistratului în numirile de preoți și de protopopi erau încurajate uneori chiar de unii candidați la ocuparea acestor posturi, care ofereau în acest scop diferite sume de bani. Potrivit unui act din anul 1750, „toți preoții din districtul Brașovului cumpără parohiile de la domnul județ [judele Brașovului], care le dă scrisori de posesiune asupra parohiilor”⁷.

După alungarea turcilor de sub zidurile Vienei în toamna anului 1683, armata austriacă repurtează împotriva acestora o serie de victorii, ocupă întreaga Ungarie și la sfârșitul anului 1691 reușește să cucerească și Transilvania. În toate tratatele preliminare încheiate între Imperiul habsburgic și Principatul Transilvaniei (la Dumbrăveni în noiembrie 1685, la Viena în iunie 1686, la Blaj în octombrie 1687) precum și în Diploma Leopoldină din 4 decembrie 1691, actul ce consfințește raporturile dintre Principat și Imperiu, sunt recunoscute drepturile vechilor „stări” (nobilii, secuii și sașii) și ale celor patru „religii recepte” (calvină, luterană, unitariană și romano-catolică) dar nu se face nici o referire la românii care, deși alcătuiau majoritatea locuitorilor, erau considerați o populație „tolerată” și nici la religia lor ortodoxă, considerată „schismatică”.

George Bariț observa că în Transilvania, ca și în alte câteva țări, în Evul mediu și în epoca modernă confesiunea religioasă a unui om era nu numai condiția indispensabilă ca acesta să se bucure de drepturi politice și civile, ci chiar de a fi tratat în societate ca om liber sau ca un paria al societății. Până pe la 1840 se obișnuia ca o persoană aflată în călătorie sau care intra într-o societate, să fie întrebată mai întâi de ce religie este și apoi să fie tratată bine sau rău, în funcție de confesiunea pe care o declara⁸.

În conglomeratul de state și popoare care constituiau Imperiul habsburgic, elementele de dominare și unificare au fost dinastia habsburgică, absolutismul monarhic, birocrăția, armata și catolicismul⁹. Deoarece în perioada de un secol și jumătate cât a fost principat autonom sub suzeranitate otomană Transilvania devenise covârșitor protestantă, politica imperială a urmărit, printr-o serie de măsuri (favoruri, restituiri de biserici și moșii, acordarea de danii, înzestrarea cu venituri, sprijinirea iezuiților intrați în mare număr în țară) să revigoreze catolicismul, vizând, în perspectivă, chiar schimbarea raportului de forțe din Principat în favoarea catolicismului. Cum o reconvertire a protestanților la catolicism era imposibilă, Curtea de la Viena a speculat faptul că Diploma Leopoldină garanta respectarea celor patru religii recepte, iar religia românilor nici nu era pomenită¹⁰. Biserica Ortodoxă din Ardeal ajunsese la sfârșitul secolului al XVII-lea să fie dezbinată, o parte păstrându-și confesiunea ortodoxă, iar altă parte acceptase, chiar dacă formal, dogmele reformatilor, mitropolitul ortodox trebuind să depună

jurământ superintendentului calvin care intervenea în afacerile Bisericii românești, numind și destituind preoți după bunul plac¹¹.

Exploatând situația materială mai mult decât precară în care se găsea clerul român, supus, mai ales pe pământul nobiliar la tot felul de impozite și contribuții, habsburgii au inițiat politica de atragere a românilor la catolicism, începând prin a încerca să-i câștige pe preoți, cărora li se promitea o serie de avantaje materiale și ridicarea la un statut egal cu clerul catolic în privința privilegiilor și a veniturilor¹².

Primul pas spre unirea bisericii ortodoxe cu cea catolică s-a făcut de către „soborul mic” din februarie 1697 la care au participat doisprezece parohi ortodocși români convocați la Alba Iulia de mitropolitul Teofil, care a semnat un act prin care Biserica română recunoaște cele patru puncte ale „sacrei uniuni” (supremația papei, cuminecătura și cu pâine nedospită, existența purgatorului și purcederea Sfântului Duh de la Tatăl și de la Fiul) și cere în schimb ca preoții și monahii să se bucure de aceleași drepturi ca și celelalte religii recunoscute, în satele cu biserici parohiale să fie și case parohiale pentru ca parohul să nu fie nevoit să stea la străini, iar parohii să fie numiți numai de către episcopi și nu de puterea seculară¹³. Se pare că în lipsa protopopului Vasile Hoban care se afla în acea vreme la Moscova, la acest sinod nu a participat nici unul din preoții bisericii Sf. Nicolae din Șchei¹⁴. În luna iunie a aceluiași an Teofil convoacă un al doilea sinod, în care alți doisprezece parohi, care au absentat de la primul sinod, subscriu la aceleași puncte cuprinse în primul act al unirii.

Sub aparența unei imparțialități suverane, împăratul Leopold I adresează guvernului Transilvaniei rescriptul regal din 14 aprilie 1698, care, sub masca menajării susceptibilităților protestanților din Transilvania, în fapt favoriza atragerea românilor spre unirea religioasă. Potrivit acestui rescript¹⁵ preoții români ortodocși care recunosc supremația Papei (celelalte trei puncte ale Conciliului de la Florența din 1439 nu sunt menționate) se vor bucura de privilegiile preoților catolici, cei care nu pot face această mărturisire își pot păstra religia pe care o au, sau, dacă vor, se pot uni cu una din celelalte religii recepte (protestante) și se vor bucura de privilegiile acelei religii.

Considerând, pe bună dreptate, că unirea religioasă este mai mult o problemă politică decât una religioasă și că aceasta ar avea implicații în structura socială a contribuabililor prin scutirea de dări a clerului român unit, „stările” privilegiate din Ardeal se întrunesc în 23 noiembrie 1698 și înaltează o „remonstrațiune” împotriva rescriptului regal, prin care solicită împăratului „să nu împărtășească acelei națiuni mai mare libertate decât a avut până acum, deoarece aceasta ar servi spre batjocura, spre întristarea și în prejudiciul celor trei națiuni” și până la primirea răspunsului de la împărat, Dieta hotărăște să oblige pe preoții români să presteze mai departe contribuțiile și să dea onorariul convenit domnilor de pământ, chiar dacă și-au schimbat deja religia¹⁶.

În „inchiziția” (cercetarea) dispusă de Dieta Transilvaniei în anul 1698 pentru a cunoaște opțiunile religioase ale românilor, toți preoții și românii din Țara Bârsei și din Țara Oltului s-au declarat pentru rămânerea la Biserica răsăriteană, iar din Șcheii Brașovului au scris protopopul Siicu, preoții, gocimanii și alți 166 de credincioși români, precum și negustorii „greci”¹⁷.

După moartea lui Teofil, în iulie 1697, guvernatorului Gheorghe Bánfi îl sprijină pentru ocuparea scaunului de mitropolit pe Anghel Popa, fiul preotului ortodox din Bobâlna. Respectând tradiția, acesta pleacă în Țara Românească unde se călugărește sub numele de Atanasie. Deoarece ierarhii Bisericii Ortodoxe muntene erau la curent cu încercările catolicilor de a-i atrage pe românii din Ardeal, Atanasie este supus unui amănunțit examen de conștiință pe care îl trece, fiind hirotonisit în 22 ianuarie 1698 la București ca mitropolit ortodox al Ardealului de către patriarhul Dosoftei al Ierusalimului și de mitropolitul Teodosie al Țării Românești, care îi dau „instrucții” menite să-l întărească în credința ortodoxă.

Călcându-și angajamentele luate la București că nu se va abate de la Biserica răsăriteană și cu toată rezistența unei părți importante a românilor, mai cu seamă a celor din ținuturile Bârsei, Făgărașului, Sibiului, Hunedoarei și Albei Iulia, Atanasie Anghel convoacă sinodul de la Alba Iulia din 7 octombrie 1698, la care un număr de 38 de protopopi și alți preoți români au semnat un nou act de unire cu Biserica Romano-Catolică, care va fi consfințit prin Diploma Leopoldină din 16 februarie 1699 și prin a doua Diplomă Leopoldină din 19 martie 1701.

În iunie 1700, nu mai puțin de 95 de fruntași șcheieni semnează o scrisoare către soborul Bisericii românești de la Alba Iulia în care arată că dacă, așa cum se aude, vlădica Atanasie Anghel „s-a plecat spre partea bisericii apusului”, „să fie sfinția sa sănătos, slobod este tot omul a să face ce vrea”, însă „de biserica răsăritului noi nu ne vom despărți” iar dacă vor afla pe vreun preot al lor că ar înclina spre uniție „unul ca acela preot noi nu-l vom primi, nici îl vom ține să ne fie preot”¹⁸.

Trecerea unei părți a Bisericii românești din Ardeal la uniție s-a petrecut între sinodul lui Teofil din februarie 1697 și sinodul de instalare a lui Atanasie ca mitropolit al bisericii unite din 25 iunie 1701, perioadă în care în rândul clericilor și a credincioșilor a domnit confuzia, chiar preotul-cronicar Radu Tempea II remarcă faptul că după venirea lui Atanasie ca mitropolit la Alba Iulia, acesta „vlădicit-au în pravoslavie vreo trei ani și mai bine, și aceia cam mestecați” și abia la 18 martie 1701 când acesta s-a dus la Viena „cu voia lui au lepădat și au călcat pravoslavnică lege grecească”¹⁹.

Șcheienii, ca și mulți alți români de altfel, pătrunși de un respect tradițional față de autoritățile civile și religioase, la început erau contrariați de atitudinea lui Atanasie, pe care unii îl suspectau că ar trăda principiile fundamentale ale credinței, fiind derutați în atitudinea pe care trebuiau să o adopte față de mitropolitul Ardealului. În vizita canonică întreprinsă în Ardeal în 1699, acesta a fost primit cu multă răceală la Făgăraș și la Brașov, unde i s-a dat a înțelege că orientarea sa pro-catolică nu este împărtășită²⁰, iar în Șchei Atanasie întâmpină o opoziție atât de dâră față de unirea religioasă, încât a dispus închiderea bisericii Sf. Nicolae pentru trei zile²¹.

Lipsindu-se din proprie inițiativă de îndrumarea spirituală a mitropolitul de la Alba Iulia pe care îl suspectau de trădare, protopopul Văsâi Hoban, preoții Văsâi Grid, Cârste și Florea, gocimanii Stoica Postăvarul, Gheorghe Vătaful, ceașul David Corbea împreună cu cinci jurați elaborează un „izvod” în 13 puncte, un adevărat regulament prin care statornicesc serviciile religioase, cântările și miruitul, obligându-i pe preoți la o activitate duhovnicească

permanentă și activă și pentru a-i ține pe credincioși într-o legătură cât mai strânsă cu Biserica²². La întocmirea acestui act trebuie remarcată prezența ceașului David Corbea din Țara Românească, care venea adesea în Șchei să vegheze la buna gestionare a veniturilor și cheltuielilor bisericii în calitatea sa de gociman, dar și ca purtător al unor mesaje și îndrumări din partea domnitorului, a sfetnicilor acestuia și chiar a ierarhilor de la București.

După moartea protopopului Vasile Hoban, în octombrie 1699, protopop devine Vasile Grid, pe care șcheienii vor curând să-l înlocuiască cu Radu Tempea II, a cărui familie era originară din Făgăraș²³. În epistola din 10 noiembrie 1700, Atanasie le face cunoscut gocimanilor și orășenilor din Șchei că nu acceptă un protopop „străin” ci numai pe unul dintre preoții existenți, pe care îl va numi el, și printr-un gest de autoritate, îi avertizează că „pân acum am fost fiul păcii, iar dacă mă veți mânia, voi să fiu ca un leu trădat de fiii săi”²⁴. Mitropolitul căuta astfel să-i aducă sub ascultarea sa pe preoții șcheieni, să slăbească legăturile acestora cu Țara Românească și prin aceasta să curmeze sprijinul de care aceștia se bucurau din partea mitropoliei Ungrovlahiei și a lui Brâncoveanu în păstrarea credinței ortodoxe.

Atitudinea intransigentă a preoților și frunțașilor români din Șchei în păstrarea „credinței pravoslavnice”, pe lângă ancorarea puternică în tradiție, își are explicația și în faptul că viața lor economică era strâns legată de țările române și în special de Țara Românească, unde își desfășurau cea mai mare parte a negoțului, unde își aveau viile și își vărau animalele²⁵, după cum mărturiseau ei însșiși „hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Țara Românească” iar în Transilvania „numai dăjdiile dăm”²⁶. Or, legăturile economice și comerciale cu aceste țări depindeau de bunăvoința domnitorilor, cărora le solicitau mereu privilegii care să le asigure desfășurarea acestor activități în condiții cât mai avantajoase. Păstrarea religiei ortodoxe constituia pentru șcheieni un element favorizant nu numai pentru legăturile lor cu Țara Românească, ci și pentru comerțul pe care îl desfășurau la sudul Dunării, unde ortodocșii erau mai bine văzuți decât „latinii” catolici.

Cronicarul Mihai Cserei scria că preoții români din Șchei „nu au vrut nicidecum să se unească cu religia papistășească, patron mare fiindu-le voievodul muntean, de dragul căruia nici împăratul nu le poate trece peste voință, de aceea au trimis din sânul lor deputați la Alba Iulia ca să declare acolo pe față, că ei, ca și până acum, așa de aici încolo, rămân în religia grecească și nu vreau să atârne de episcopul care s-a și făcut papistaș”²⁷. În legătură cu raporturile dintre domnitorul muntean și împăratul Austriei în chestiunea unirii bisericesti din Transilvania, amintim că lordul Paget, ambasadorul Angliei la Poartă, îi prezintă lui Leopold I o scrisoare din partea lui Constantin Brâncoveanu prin care acesta îl ruga să nu-i silească pe românii din Ardeal să treacă la unire și altă scrisoare din partea patriarhului de Constantinopol Calinic care cerea înlocuirea lui Atanasie cu un episcop ortodox²⁸, iar reacția împăratul a fost că „eu nu mă amestec în afacerile religioase ale Valahiei, să nu se amestece nici Brâncoveanu în ale țărilor mele”²⁹.

Menținând neîntrerupte strânsele relațiile multiseculare atât cu domnitorii din cele două Țări Române, din partea cărora beneficiau de ajutoare substanțiale, cât și cu Biserica ortodoxă, unde, prin tradiție, cei mai mulți dintre ei își primeau harul duhovnicesc, preoții de la Sf. Nicolae primesc

de la sud de Carpați sprijin și încurajări pentru păstrarea cu orice preț a „legii vechi grecești”.

Pe la sfârșitul anului 1698 sau începutul anului 1699, primind de știre de la „doi boieri” că preoții de la Sf. Nicolae ar fi trecut, cu excepția popii Cârstea, la unire, mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei a trimis asupra preoților Siicu, Văsâi și Florea „carte cu mare înfricoșată afurisenie, ca și de preoție să fie opriți” care s-a citit în biserică. Deși Teodosie și Brâncoveanu au fost informați că investigațiile din sânul bisericii au dovedit nevinovația celor trei preoți, aceștia au fost convocați „să dea sama” în fața vlădicului și a lui vodă. O importantă delegație din Șchei alcătuită din protopopul Văsâi Hoban, popa Văsâi Grid și popa Florea, gocimanul Stoica, Pătru fiul popii Pătru (în locul gocimanului Gheorghe) și jurații Radu Șoanu, Dumitru Brăilă și Dan Cazan pleacă la București unde au întrevederi cu mitropolitul Teodosie, cu stolnicul Constantin Cantacuzino, cu spătarul Mihai Cantacuzino și chiar cu vodă Constantin Brâncoveanu, dovedindu-se că zvonurile privind trecerea de partea unirii a celor trei preoți sunt neadevărate, fiind iscate de niște scrisori trimise la București din pizma unor străini, fără știrea șcheienilor³⁰.

Invitați la Alba Iulia la soborul de instalare a lui Atanasie Anghel ca mitropolit, șcheienii cer sfatul lui David Corbea de la București, care îi îndeamnă să se adune toți preoții din Țara Bârsei, să se lege că nu se vor înstrăina de Biserica răsăritului, că vor trăi ca strămoșii și părinții lor în sânul credinței pravoslavnice și să plece cam 50 de oameni „chiar proști” la sobor, unde să răspundă cu îndrăzneală și să-și spună părerea pe față, căci nimeni, nici măcar vlădica, nu are puterea de a-i sili să-și schimbe legea. Corbea le ticluiește un concept de scrioare pe care un delegat al șcheienilor o va duce la Alba Iulia și o va da vlădicului să o citească în sobor să o audă toți cei prezenți. Corbea le mai trimite conceptul a trei scrisori pe care șcheienii urmează să le adreseze guvernatorului Transilvaniei, protopopului Vasile aflat la soborul din Alba Iulia și mitropolitului Atanasie³¹.

În scrisoarea adresată guvernatorului Transilvaniei, șcheienii își exprimă nădejdea și credința că vor putea rămâne slobozi în credința lor, că au hotărât să-și țină legea grecească laolaltă cu Biserica răsăritului și „nu poftesc nicidecum a se despărți de dânsa”, cu atât mai mult cu cât nu s-a auzit până acum să se facă silă cuiva în privința „legii” [credinței] din porunca împăratului³². În scrisoarea trimisă protopopului Vasile aflat la sinod la Alba Iulia, „toți pravoslavnicii creștini câți suntem locuitori aici la Brașov” își exprimă teama „ca nu cumva să vă luați după voile și socotelile altora și să primiți punturile cele ce despart biserica noastră de a Râmului” căci altfel „aici la noi nu aveți ce mai veni, fără cât preoții să-și caute alte parohii acolo să le păstorească, iar noi ne vom găsi alți păstori”³³.

Tot în anul 1701 șcheienii îi scriu lui Atanasie că niciodată nu s-au împotrivit poruncilor arhiereilor și au trimis preoți la soborul unde aceștia vor hotărî „cele ce îngăduim”, că cine vrea să-și schimbe legea este liber să o facă dar ei nu primesc o altă lege și o altă învățătură, iar dacă preoții din Șchei trimiși la sobor se vor uni, Atanasie să-i oprescă acolo, că „aici la noi n-au ce căuta, că cum zicem gata suntem sângele să ni se verse, decât legea părinților noștri să pierdem”³⁴.

În timpul ceremoniei de instalare a lui Atanasie în biserica mitropolitană

de la Alba Iulia, în 25 iunie 1701, un preot și doi negustori brașoveni au vociferat tot timpul că ei nu pot accepta ca în biserica zidită de principii Valahiei să fie instalat un episcop unit cu Roma³⁵. Din cronică „Înștiințare de când s-au început uniția la această țară a Ardealului și care vlădică au fost în vremea aceia și din ce pricină s-au făcut” aflăm că la acest sobor șcheienii au fost reprezentați de protopopul Vasile Grid, popa Florea, gocimanul Stoica Postăvarul, gocimanul Gheorghe Vătaf și de alți negustori, care, întrebați dacă primesc uniția precum a primit-o „vlădica și toată țara”, răspund că „de s-au unit vlădica al nostru și cu țara, fie-le de bine; precum au vrut, așa au făcut. Iară noi brașovenii aceasta nicidecum nu primim. Să facă împăratul și țara cu noi, precum va vrea, că noi nu vom fi uniți”. Potrivit cronicii, șcheienii au fost îndemnați să ia această atitudine de însuși Constantin Brâncoveanu, care aflase prin prietenii săi de la Viena că porunca de la împărat nu silea pe nimeni la uniție, ci se unea numai cine voia. După ce au fost scoși din biserică cu îmbrânceli, lovituri de toiege și huiduieli de genul „afară, că nu sânteți din soborul nostru” și „să vă duceți în țara Turcului”, șcheienii s-au întâlnit din nou a doua zi cu Atanasie, căruia i-au spus că „de acum nu te vom mai avea ca pe un vlădică, nici nu te vom mai pomeni în biserică [...] ci toate ale legii noastre vom avea de la mitropolitul Țării Rumânești”³⁶.

La numai două zile de la aceste evenimente, în 27 iunie 1701, brașovenii înaintează protonotarului Sárosi un protest împotriva unirii subscris de preoții Vasile, Cârstea și Florea, de gocimanii Stoica Postăvarul și Gheorghe Vătaful din Șcheii Brașovului, de preoții din Făgăraș, Zărnești, Tohan și Râșnov și de câțiva negustori din Compania grecilor din Brașov. Aceștia, întemeiați pe rezoluțiile lui Leopold din 14 aprilie 1698 și din 26 august 1699 prin care îi este permis fiecăruia să îmbrățișeze religia care îi convine, declară că vor purta pe mai departe toate „dăjdiile și sarcinile țării”, însă nu primesc în nici un chip cele patru puncte acceptate de vlădica Atanasie, nu se vor uni niciodată cu papistașii iar pe popii care au trecut la unire „nu-i vor ține păstori și învățători sufletelor lor și nu vor asculta de ei”³⁷.

Cu toată opoziția manifestată împotriva unirii și a lui Atanasie, brașovenii rămân însă sub jurisdicția Mitropoliei de Alba Iulia și a episcopului unit, care însă nu va recurge la represalii, fiind pe deplin conștient de puternicele legături ale preoților cu Mitropolia Ungrovlahiei, de prestigiul de care se bucurau negustorii din Șchei prin puterea lor economică și de sprijinul de care aceștia se bucurau din partea puternicului domnitor al Valahiei.

Informat de brașoveni despre cele petrecute la sinodul de la Alba Iulia, Constantin Brâncoveanu nu întârzie să le răspundă prin scrisoarea din 5 iulie 1701, în care își exprimă bucuria că își păstrează curată legea pravoslavnică și îi încurajează să o țină pe mai departe, informându-i că are știre de la curtea împărătească de la Viena că episcopul „n-are voie împărătească ca să facă silă oamenilor, fără că numai cei ce vor vrea de voia lor”³⁸.

Pierzându-și nădejdea că Atanasie Anghel va mai reveni la religia străbună, înalții ierarhi ai Bisericii Ortodoxe trec la măsuri extreme. La 5 august 1701 patriarhul Calinic al Constantinopolului îl „caterisește” pe Atanasie căruia îi zice „Satanasie”, lipsindu-l de harul dumnezeiesc și de preoție, îi afurisește pe preoții ce îl recunosc ca arhiereu, primesc binecuvântarea acestuia, îi sărută mâna, îi dau venit bisericesc, iar mirenii

care i se vor alătura în credință sunt de asemenea „afurisiți de la Dumnezeu și blestemați și neiertăți și după moarte nedezlegați”. Mai mult, toți preoții care vor primi scrisoarea de afurisenie trebuie să o citească în biserică să o audă tot soborul, iar cine nu o va citi este de asemenea afurisit”³⁹.

Anatema lui Calinic și mai ales virulența acesteia a stârnit indignarea sinodului Bisericii unite, a adâncit fisura apărută în credința și Biserica românilor din Transilvania, producând o neprevăzută tulburare în rândul păstrătorilor credinței răsăritene din Ardeal, sporindu-le și mai mult suspiciunile față de orice gest prin care s-ar putea face vinovați de trădare și ar putea cădea victime ale anatemei. Toate acestea îi determină pe înalții ierarhi ai bisericii răsăritene să-și reconsidere politica față de biserica unită și să revizuiască atitudinea pe care trebuie să o adopte preoții și credincioșii ortodocși față de uniți. În scrisoarea pe care patriarhul Ierusalimului Dositei împreună cu mitropolitul Ungrovlahiei Teodosie o trimit în 3 iulie 1702 din București către pravoslavnicii din Brașov, din Sibiu și din Ardeal, se precizează că doar Atanasie împreună cu preoții care i se pleacă sunt afurisiți și anatemizați, dar, deoarece în Ardeal sunt luterani, calvini, ariani și alții de alte credințe, ortodocșii nu sunt pasibili de nici o afurisanie dacă mănâncă, beau și fac negustorie cu aceștia și – aici intervine schimbarea radicală a atitudinii față de cei trecuți la unire – „nici cu cei care s-au lepădat, putem zice, adunându-vă cu dâșii a bea și a mânca și neguțătorii a face, nici o afurisanie nu vă va cuprinde, nici păcat nu veți avea”. Ortodocșii sunt îndemnați să nu anatemizeze, să nu blesteme, să nu sudeie și să nu intre în vrajbă cu un pravoslavnic care ar săruta mâna lui Atanasie, iar aceia care vor reuși, cu îndemănare, blândețe și dragoste, să readucă la dreapta credință pe vreun unit, li se vor șterge păcatele și vor fi răsplătiți de Dumnezeu iar cei ce nu vor putea îndrepta pe nimeni să-și țină doar neclintiți credința pravoslavnică⁴⁰.

În fața rezistenței unei bune părți a românilor față de unirea religioasă, pentru a preîntâmpina tulburări ca acelea produse de nobilul Gavril Nagszegi din Alba Iulia care protestase la guvern că românii sunt forțați prin toate mijloacele să adopte unirea, încercându-se rescriptele regale din 14 aprilie 1698 și din 26 august 1699 prin care fiecare individ era liber să adere la una din religiile recepte ori să-și păstreze credința, împăratul emite Diploma regală din 12 decembrie 1701, ce poate fi considerată un adevărat decret de toleranță religioasă. Pentru a risipi zvonurile că ar intenționa să-i unească pe români cu forța, în Diplomă se spune că „nimeni să nu îndrăznească, sub pedeapsa grea a mâniei noastre, de a supăra ori chiar a jigni pe români în această libertate a lor; cei ce ar lucra împotriva ordinului nostru, să se pedepsească după cuviință și celor jigniți să li se ofere satisfacție cuvenită, deoarece prin diploma noastră regală noi voim ca tot insul să poată trăi pașnic în legea sa”⁴¹.

Biserica din Șchei depindea doar formal, administrativ, de episcopul unit de la Alba Iulia, preoții continuând să-și primească harul preoțesc în Țara Românească, după cum consemnează Radu Tempea II în cronică sa: „câți au trebuit nu s-au mai preotit la Atanasie, ce s-au preotit tot în Țara Muntenească, numai da și lui Atanasie câte ceva cinste, și dăjdiile, iar de alte au fost pace”⁴². Un cronicar anonim nota și el că „au fost liniște în zilele

vlădicăi Atanasie, numai ploconul vlădicăi a să da de aicea, iară alte lucruri ale pravoslaviei tot de la mitropolitul Țării Rumânești asculta⁴³.

După moartea lui Teodosie, noul mitropolit, Antim Ivireanul, manifestă un interes deosebit pentru biserica Sf. Nicolae ce „se află sub purtarea noastră de grijă mai vârtos de la anul 1701, de când s-a făcut unie în Țara Ardealului și v-ați legat și cu zăpisi stăpânitorilor țării acesteia” și îi îndeamnă „să stea nemișcați la acelea ce sânt poruncite de sfintele soboară”. Aflând despre lenevirea preoților și a purtătorilor de grijă ai bisericii, Antim îi cheamă pe preoți și jurați să vină în toți anii câte unul sau câte doi „să le dea învățătură la cele sufletești”, îi îndeamnă să aleagă ca gociman un om de ispravă, cu frica lui Dumnezeu și vrednic de acea slujbă, care să sporească venitul bisericii și să aibă grijă ca biserica să-și primească dobânda pentru banii pe care îi dă cu împrumut⁴⁴. Un an mai târziu, în octombrie 1710, Antim se vede nevoit să-i ierte pe șcheieni că nu au venit la el să primească învățătura, dar, aflând despre preoți că umblă mereu pe la cârciumi și se îmbată, îi sfătuiește să cugete la cele scrise în pravilă: „preotul care va fi bețiv, de nu se va părași, să i se ia darul⁴⁵. În timp ce mitropolitul Țării Românești era preocupat ca preoții să rămână fideli credinței și Bisericii răsăritene și să ducă o viață duhovnicească și morală exemplară, marele spătar Mihai Cantacuzino exercita un control al felului în care erau administrate averile și veniturile bisericii Sf. Nicolae, implicându-se în alegerile de gocimani, la care trimitea un împuternicit al său (ceaușul spătăresc David Corbea, omul său de încredere, se număra printre cei zece jurați) care controla „catastifele” cu venituri și cheltuieli și inventarul bunurilor bisericii pe care gocimanii nou aleși i le duceau la București, el fiind și custodele „dăjdiilor” (odoarelor) pe care biserica i le trimisese spre păstrare de teama curuților⁴⁶.

În 13 ianuarie 1717, la o săptămână după stingerea din viață a protopopul Vasile Grid, noul protopop ales Florea Baran împreună cu preoții Ioan Cărăuș și cu Radu Tempea II semnează un legământ în care jură, sub groaznice blesteme, că vor păstra dogmele Bisericii răsăritene și nu se vor despărți de legea pravoslavnică nici cu prețul vieții. Mai jurau preoții ca orășenilor să le facă judecata „cu dreptate și cu sobor”, să fie blânzi, să aibă dragoste frățească unii față de alții, să nu facă supărări soborului și să nu defăimeze posturile⁴⁷. Jurământul pare să fi fost redactat la București, Mitropolia Țării Românești fiind îngrijorată de zvonurile și suspiciunile privind înclinația spre unire a unor preoți. Aceste zvonuri erau întemeiate, dar pericolul nu venea de la vreunul din cei trei preoți semnatori ai legământului ci de la Jipa, fiul fostului protopop Vasile Grid, care, deși mirean, fusese numit de Atanasie administrator al protopopiatului Treiscaune iar de curând obținuse de la Ioan Patachi – aflat la Roma unde stăruia pe lângă papă să-l sfințească episcop al Bisericii Unite – numirea ca protopop al Brașovului și Țării Bârsei. A fost „mare zarvă și multă gâlceavă” la aflarea veștii că în fruntea bisericii lor a fost numit, peste voia lor, acest trădător de credință, dar șcheienii nu reușesc să obțină de la ispravnicii uniți de la Alba Iulia decât un compromis, acela ca Jipa să rămână protopop numai peste satele din Țara Bârsei, iar protopop al Brașovului să fie Florea. Jipa a rămas protopop până în 1723, când, în urma plângerilor adresate curții de la Viena de șcheieni prin intermediul agentului lor Cristof Voicu, Ioan Patachi se conformează ordinului Curții de a-i lăsa pe

neuniți în pace și îl retracează pe Jipa din postul de protopop⁴⁸.

În acea vreme, când numirea lui Jipa ca protopop peste satele din Țara Bârsei peste voința soborului stârnise și mai mult aversiunea față de uniți, șcheienii au avut tăria de caracter să-l aleagă în rândul preoților pe Statie, al doilea fiu al răposatului protopop Vasile Grid, fratele mai mic al lui Jipa. Ca o măsură de prevenire a unui eventual derapaj de conștiință după pilda fratelui său, lui Statie i se ceru în 6 septembrie 1721, pe când era încă dascăl, să semneze o scrisoare de legământ în cinci puncte în care se jură că nu se va înstrăina de la legea pravoslavnică, va asculta pe preoții mai bătrâni, va sluji la nevoie pe ciumați, se va feri de beție, va fi smerit și blând, va sluji cu blândețe și dreptate, nu va lipsi de la slujbe, iar cu fratele Jipa nu va avea nici o legătură, nu-i va dezvălui nici o vorbă din treburile bisericii și se va păzi de el „ca de foc”⁴⁹.

Din 5 mai 1723 ne parvine un document relevant pentru sprijinul larg de care se bucurau preoții bisericilor ortodoxe din Șchei și din Țara Bârsei în lupta pentru apărarea credinței strămoșești, act ce va fi avut atât menirea de a întări solidaritatea credincioșilor cât și acela de a susține demersurile bisericii în fața forurilor ecleziastice și civile. Actul cu valoare de „legământ” este emanația „fiilor adevărați” ai Bisericii Răsăritului, a preoților, gocimanilor și a „oamenilor români”, „bătrâni și tineri, de la mic la mare” din Șchei și din Țara Bârsei și a negustorilor greci din compania grecilor din Brașov și poartă 487 de semnături din Șchei, 46 de semnături din Zărnești, Tohan, Râșnov, Turcheș, Feldioara, Târlungeni, Jânțari și Satulung (pentru fiecare localitate semna preotul „împreună cu toți sătenii”) și alte 16 semnături din diverse localități, adăugate ulterior. Cunoscând Diploma Împăratului Leopold prin care românii ortodocși din Ardeal puteau opta fie să se unească cu una din cele patru religii recunoscute, fie să rămână la religia lor, semnatarii legământului declară că nu s-au unit cu nici una din celelalte patru religii și, nesiliți de nimeni, își întăresc credința în Biserica grecească a răsăritului precum au făcut-o părinții lor, primind binecuvântarea și harul dumnezeiesc de la patriarhii răsăritului și de la mitropolitul Munteniei, de unde au luat și vor lua și pe mai departe darul preoției. De această credință nu-i poate despărți „nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea” și se leagă cu un jurământ înfricoșat înaintea lui Dumnezeu că „până în ceasul morții noastre vom ține cu dreptate toate dogmele legii prevoslavnice grecești, care crede și ține maica noastră a Răsăritului” și „nici de voie nici de nevoie nu ne vom uni cu nici una din cele patru legi ce sînt primite în Ardeal, nici ne vom muta într-alte dogme” iar „carele din noi, ce am voit de ne-am legat la aceasta, va îndrăzni a-și călca făgăduința aceasta și jurământul, care noi nesiliți de nimeni am făcut, unul ca acela să fie afurisit și blestemat [...] și cine ar ști pre unul ca acela, care după făgăduința aceasta s-ar muta din dogmele noastre și l-ar tăgădui, acela să fie supt tot blestemul ce scrie mai sus”⁵⁰. Un legământ cu un conținut asemănător este întocmit în 15 ianuarie 1724, fiind semnat de preoții, gocimani și 73 de fruntași din Șchei, precum și de preoți și gocimani din șapte sate din Țara Bârsei⁵¹.

După moartea lui Atanasie, survenită la 19 august 1713, postul de episcop al Bisericii Unite rămase vacant până la 23 decembrie 1715, când

Ioan Giurgiu Patachi a fost numit episcop prin rescriptul împăratului Carol al VI-lea, întărit prin Bula papală din 18 mai 1721. La ceremonia instalării lui Patachi – despre care cronicarul anonim scria că „au pus multă silință ca să unească pe toți care au fost rămași neuniți în zilele vlădicăi Atanasie și toți s-au fost îngrijat de dânsul, fiind un om năpraznic și puternic”⁵² – în biserica ctitorită de Brâncoveanu din Făgăraș în august 1723, din partea brașovenilor au participat protopopul Florea Baran, popa Radu Tempea II, Tanasie Zaraf și gocimanii Pătru, Radu Pădure și Radu Duma. Reprezentanții șcheienilor se angajează să-i plătească pe mai departe episcopului dajdiile, cerându-i să le dea pace „în lucrurile legii” cum a fost pe timpul lui Atanasie și să lase protopopia Țării Bârsei preotului cel mai bătrân și nu lui Jipa, care o primise cu înșelăciune de la sobor. Vlădica le cere în schimb ca preoții să-l pomenească în biserici pe împărat și pe el, pe episcop, ceea ce a stârnit aprige dispute în rândul fruntașilor bisericii la întoarcerea în Șchei. Deși jurații și gocimanul Pătru erau de părere ca vlădica să fie pomenit în biserică, preotul nu l-a pomenit, dar nu i-a pomenit nici pe arhiereii Bisericii răsăritene, după cum se obișnuia, iar preotul Teodor Baran, fiul protopopului Florea, agită spiritele, aruncând asupra membrilor delegației ce participase la înscăunarea lui Patachi la Făgăraș suspiciunea că s-ar fi dat de partea uniților. Sfătuindu-se cu ceilalți preoți și gocimanii, protopopul îi scrie lui Patachi că nimeni nu-i primește dogmele și în biserica lor nimeni nu-l va pomeni pe vlădica unit, ei ținându-se pe mai departe de legea cea veche grecească, dar „într-alte porunci vom fi ascultători”. În fața acestui afront Patachi se mânie atât de tare încât transmite șcheienilor că „de i-ar umple o casă de galbeni, pace nu le va da până la moarte”⁵³.

Desigur că Patachi l-a informat și pe guvernatorul Transilvaniei despre atitudinea brașovenilor, după cum l-a informat și despre afurisenia ce a aruncat-o mitropolitul Daniel al Ungrovlahiei asupra protopopului Jipa, a „casei lui și a altor creștini care vor intra în casa lui sau vor șede să mănânce sau să bea cu el”, cerându-i și obținând efectuarea de către funcționarii împărătești a unei anchete în Șchei⁵⁴.

Prin intermediul generalului comandant din Sibiu, guvernul transmite generalului baron von Tige, comandantul garnizoanei din Brașov, ordinul ca preoții români să nu-i mai pomenească pe arhiereii din Țara Românească, să nu mai asculte de aceștia și de afuriseniile lor și să-l pomenească în biserică numai pe împărat⁵⁵. Protopopul Florea Baran și preoții Radu și Teodor sunt chemați de judele primar Filstich și de generalul Tige dar după mai bine de două ore de încercări, n-au putut fi convinși să se supună acestor ordine. La cererea generalului ei își afirmă poziția în scris, susținând că pe preaputernicul împărat l-au pomenit și îl vor pomeni și de acum înainte în sfânta biserică, pe vlădica din Țara Românească îl pomenesc deoarece de la el primesc și vor primi darul preoției și binecuvântarea, iar de afuriseniile arhiereilor de la care s-au hirotonisit nu pot să nu se teamă. Văzând că nu-i poate abate în nici un chip de la credința răsăriteană și nici nu-i poate scoate de sub autoritatea spirituală a ierarhilor ortodocși din Muntenia, generalul îi chemă din nou pe preoți și le spuse că dacă nu vor să se unească și să asculte de vlădica Ioan, să se supună autorității episcopului Râmnicului, care este tot ortodox ca și ei și se află tot în imperiu, iar dacă nu acceptă, vor fi puși sub ascultarea vlădicii

Ioan Patachi⁵⁶.

După demersuri zadarnice la contele Kornis, guvernatorul Transilvaniei, și la contele Königsegg, generalul comandant, șcheienii l-au însărcinat pe negustorul Cristof Voicu să meargă la Curtea de la Viena cu o petiție în care cereau, în temeiul Decretului de toleranță, să fie lăsați să-și păstreze religia ortodoxă. În răstimpul celor doi ani cât a stat la Viena (din februarie 1724 până în ianuarie 1726) Cristof Voicu a purtat o corespondență intensă cu protopopul Florea Baran, ale cărui scrisori sunt relevante pentru obiectivele pe care biserica din Șchei urmărea să le obțină de la curte. În primul rând, preoții șcheienii voiau să rămână „tot sub acea ascultare a legilor și a arhierilor care și până acum au fost, de când suntem noi și de când au dobândit luminatul împărat țara aceasta”⁵⁷. Apoi, ei vor ca nimeni, „nici vlădica, nici uniții lui, nici dregătorii, nici stăpânitorii locurilor de aici și nici cătanele împărătești” să nu „calce biserica, curtea popilor și cimitirul bisericii”, pe preoți să-i poată judeca numai protopopul Brașovului cu soborul, protopopul să strângă dajdia preoților⁵⁸, iar preoții să-și poată lua preoția sau diaconia de unde au luat-o și până acum, adică din Țara Românească.⁵⁹

În acest timp șcheienii se bucură în continuare de sprijinul înalților ierarhi și a marilor boieri din Țara Românească. Văzându-i „în mijlocul celor de alte neamuri, care cu răzvrătire sunt împotrivă și vouă și credinței”, mitropolitul Daniil îi sfătuiește să nu asculte de glasul străinilor ci pe acela al Bisericii răsăritului și să rămână întăriți și nestrămutați în credința părintească⁶⁰. Gheorghe Cantacuzino, fiul fostului domnitor Șerban Cantacuzino, era foarte atașat de românii din Brașov, unde tatăl său avusese case⁶¹ iar mama sa avea o casă închiriată⁶². El a deținut între 1719 și 1725 demnitatea de ban al Craiovei – echivalentă funcției de guvernator al Olteniei în timpul stăpânirii habsburgice – și a intervenit în favoarea șcheienilor la generalul comandant al armatei imperiale din Transilvania și Oltenia, care îi făgăduiește că orice supărate ar avea aceștia de la vlădică sau de la alții, îi va primi și îi va ajuta⁶³.

Pentru a pune capăt conflictelor și neînțelegerilor dintre episcopul unit al Ardealului și șcheienii neclintii în ortodoxie, habsburgii iau hotărârea de a-i scoate de sub autoritatea Episcopiei unite și ai trece sub autoritatea unui episcop ortodox. Preoții și credincioșii brașoveni și din Țara Bârsei și-ar fi dorit să aparțină de Mitropolia Ungrovlahiei, unde se sfințeau preoții și își primeau binecuvântarea și îndrumarea duhovnicească, însă habsburgii nu voiau să-i scape de sub control⁶⁴, de aceea au recurs la o soluție de compromis, punându-i sub autoritatea episcopului de Râmnic din Oltenia, intrată sub stăpânirea imperialilor prin pacea de la Passarowitz din 1718. Propunerea generalului este acceptată și protopopul Florea chiar îi scrie lui Cristofor Voicu la Viena în 29 martie 1724 că poate cere la curte „ca să fim sub ascultarea episcopului de la Râmnic, de peste Olt, căci și episcopul este supus vlădică de la Belgradul turcesc”⁶⁵.

Informându-l pe episcopul Damaschin al Râmnicului despre perspectiva de a intra sub oblăduirea sa, acesta le răspunde că și el a primit porunca să treacă de sub ascultarea Mitropoliei Bucureștilor sub cea a Mitropoliei Belgradului sârbesc, aflat sub stăpânirea habsburgilor. Perspectiva apartenenței de o mitropolie sârbească îi îndeamnă pe preoții șcheieni la

prudență și situația juridică a bisericii rămâne nelămurită până la 20 ianuarie 1728, când generalul Tige trimite confirmarea trecerii bisericii din Șchei sub autoritatea Episcopiei Râmnicului⁶⁶, iar la 12 mai 1730 succesorul său, generalul Wallis, reînnoiește această confirmare. În prima zi a anului 1729, protopopul Florea Baran însoțit de gocimanii Tănase Vasile și Radu Duma se întâlnesc la Sibiu cu episcopul Inochentie al Râmnicului și cu generalul comandant al armatei imperiale din Transilvania, care le aduce la cunoștință că de acum ei aparțin de episcopia Râmnicului⁶⁷.

Trecerea bisericii lor la Episcopia de Râmnic nu le va aduce șcheienilor liniștea dorită. Mitropolitului Daniil al Ungrovlahiei, care nu vedea cu ochi buni alipirea românilor din Brașov și Țara Bârsei la Episcopia Râmnicului, șcheienii îi scriu că n-au avut încotro, că după venirea vlădicului Patachi, temându-se să nu treacă vreun preot la unire, au făcut o carte de legătură cu groaznică și înfricoșată afurisanie că nu se vor dezlipi de arhieriei Ungrovlahiei și tot de la ei își vor lua blagoslovenia; așa a ajuns Țara Bârsei sub ascultarea Episcopiei Râmnicului și va rămâne până aceasta va sta în pravoslavie iar „de i-am simți [pe cei de la Râmnic] umblând altele, ne vom lipsi cum și de Ardeleni”⁶⁸.

Cu ocazia alegerilor de jurați și gocimani din 11 iunie 1731 ies la iveală unele tensiuni dintre aceștia și preoți. Gocimanii Pătru Vătafu, Tănasi Vasile, Radu Pricop, Petcu Inășoiu și jurații Radu Pădure, Stan Mihai Munteanu, Dumitru Nan, Pătru Buburuzea, Ion Șohanul, Costandin Dan, Radu Duma și Necula Răuț se leagă cu jurământ să curmeze unele lucruri „necuvioase” care li s-au făcut și li se mai fac, să fie solidari în a apăra dreptatea fiecăruia dintre ei, să nu dezvăluie nimic din cele discutate în sobor iar hotărârile soborului să fie obligatorii pentru toată lumea. Gocimanii și jurații nu mai îngăduie nicidecum să fie ocărăți, batjocoriți și pârâți pe la județ⁶⁹ iar de vor vedea că popa nu se va purta cum se cade și nu-i va sluji pe credincioși cum se cuvine, acesta va fi schimbat cu știrea arhierelui și a judecătorului locului. Deoarece preoții au aflat despre acest legământ ce se voia confidențial, gocimanilor și juraților le-a pierit nu numai curajul de a-l susține, dar s-au sfiit chiar să-l iscălească⁷⁰.

În timp ce preoții din Șchei aveau strânse legături spirituale cu arhieriei Mitropoliei Ungrovlahiei de la București, de la care își primeau binecuvântarea, biserica a beneficiat de un ajutor material substanțial din partea domnitorilor Moldovei constând într-o danie de 12.000 de aspri pe an acordată de Aron vodă la sfârșitul secolului al XVI-lea⁷¹ și pe care biserica a primit-o până pe la mijlocul secolului al XVII-lea, când a fost diminuată la 8.000 de aspri de domnitorul Gheorghe Ștefan. Deoarece hrisovul lui Gheorghe Ștefan s-a pierdut, biserica nu a mai beneficiat de danie până în iulie 1731 când hrisovul a fost găsit întâmplător la un sas din cetate iar popa Teodor și gocimanul Radu Duma⁷² pleacă cu el în Moldova la domnitorul Grigore Ghica care recunoaște autenticitatea documentului și îl reînnoiește în 24 august 1731, acordând bisericii Sf. Nicolae în fiecare an o danie de 8000 de aspri și alți 300 de aspri trimisului care va duce acești bani, preoții de la biserica Sf. Nicolae urmând să se roage pentru sănătatea domnitorului și familiei lui și pentru iertarea păcatelor lor și a strămoșilor lor⁷³. Biserica din Șchei a beneficiat de această danie până în anul 1785, fiind reînnoită de Constantin Mavrocordat în 2 septembrie 1733, de Ioan Mavrocordat în 3 decembrie

1743, de Constantin Racoviță în 30 ianuarie 1751, de Scarlat Ghica în 20 octombrie 1758, de Teodor Callimachi în 15 august 1760, de Grigore Ghica în 1 septembrie 1766, de Constantin Moruzi în 22 august 1779, de Alexandru Mavrocordat în 10 noiembrie 1783 și în 6 octombrie 1785⁷⁴.

Noul episcop al Râmnicului, Inochentie de Tismana, află despre nemulțumirile gocimanilor și juraților față de preoți și mai ales față de protopopul Florea Baran și în februarie 1732 îl înștiințează pe acesta că îl numește pe popa Statie [Grid] ca ispravnic la toate judecățile bisericești, care trebuiesc luate numai împreună cu gocimani și jurații și trecute într-un catastif pe care să-l trimită la episcopie. Prin această măsură episcopul a iscat nu numai pizmă și ură între preoți ci și împotrivirea gocimanilor și a juraților, care îi reproșează că a încălcat tradiția statornicită la biserica Sf. Nicolae potrivit căreia ascensiunea pe scara ierarhică a preoților se face după vechimea acestora. Surprins de această împotrivire, episcopul Inochentie sfârșește prin a accepta rânduielile bisericii, îl numește ca ispravnic pe popa Radu [Tempea] și îi convoacă pe preoți și gocimani la o întâlnire la Sibiu, unde vor discuta și despre anumite fapte „necuvioase” ale protopopului Florea Baran, care a ticluit scrisori ca emaneate din partea episcopului pe care le-a semnat în fals, a încuviințat căsătorii între „țigan cu româncă și româncă cu țigan” și chiar a permis a patra căsătorie⁷⁵. Preocupat ca oamenii bisericii să-și impună prestigiul în ochii oamenilor de rând, episcopul poruncește ca preoții și diaconii să-și facă haine de postav și să poarte cisme, să nu poarte haine albe și opinci „ca să se osebească cinstea portului preoțesc de oamenii cei proști”⁷⁶.

O nouă agitație vine să tulbure viața bisericească a scheienilor, și nu izvorită din vreo imixtiune din afară în treburile bisericii, ci iscată de popa Teodor Baran, fiul protopopului Florea, care în duminica de 29 octombrie, în plin sobor al preoților, gocimanilor și juraților, într-un exces de zel pravoslavnic, cere să nu mai fie pomenit în biserică episcopul Râmnicului pentru că este unit fiindcă poartă inel (?) și să fie pomenit mitropolitul Ungrovlahiei. Surprinși de vehemența lui Teodor care-i umplu de ocări, preoții l-au pomenit în acea zi pe mitropolit, dar a doua zi Florea Baran îl pomeni din nou pe episcopul Râmnicului, stârnind o nouă izbucnire a lui Teodor, care își acuză tatăl că îi pomenește pe uniți și în uimirea și tulburarea tuturor, ieși din biserică strigând că el nu mai intră în biserică dacă va mai fi pomenit episcopul de Râmnic. În următoarea duminică Teodor le arată credincioșilor niște hârtii care – pretindea el – ar dovedi că încă de la vizita la Brașov a episcopului Patachi, tatăl său și ceilalți preoți împreună cu gocimani și cu jurații au trecut la Unire. Deși serviciul divin trebuia ținut în acea zi de popa Statie, Teodor intră cu credincioșii în biserică și începe el slujba. Protopopul, ceilalți preoți, gocimani și jurații nu reușesc să-l convingă pe Teodor să-l pomenească pe episcopul de Râmnic, ba chiar sunt blestemați de acesta pentru că refuză să-l pomenească pe mitropolitul Ungrovlahiei! Informat despre scandal, generalul garnizoanei din Brașov îi chemă a doua zi pe preoți, pe gocimani și pe câțiva credincioși și le ordonă să nu-l mai pomenească pe mitropolitul Ungrovlahiei ci pe episcopul Râmnicului. Cum popa Teodor refuză să se conformeze, generalul îl amenință că îl va urca într-un car și-l va duce peste graniță, iar de acolo va putea pomeni pe cine va

vrea⁷⁷. Scandalul stârnit de popa Teodor a afectat imaginea și credibilitatea celorlalți preoți, a gocimanilor și a juraților în așa măsură încât, după cum consemna în cronica sa Radu Tempea „nu mai credea nimeni din orășeni, încă și din sași, că nu s-au unit”⁷⁸.

Popa Statie Grid și jurații Radu Duma și Enache Stama sunt trimiși la Râmnic pentru a-l informa pe episcopul Inochentie despre cele întâmplate și a-i cere sfatul. Episcopul le răspunde printr-o scrisoare citită în biserică chiar de dascălul Vasile, fratele lui Teodor, în care se face cunoscut șcheienilor că popii Teodor, care a făcut atâta turburare în norod, i se ia darul preoției și nimeni să nu îndrăznească a-l recunoaște de acum înainte ca preot, sub grea afurisanie. Episcopul le cere tuturor să nu dea crezare scornelilor iscate din „țestul cel uscat” al popii Teodor și îi asigură că „pentru pravoslavnică credință a sfintei Biserici a răsăritului sântem gata și spre vărsare de sânge”⁷⁹.

În acest timp, ironie a sortii, popa Teodor este somat de episcopul unit să se prezinte în fața soborului pentru a da seama de hula adusă de el uniației, în caz contrar va fi amendat cu 66 de florini. Pus sub urmărire de generalul garnizoanei din Brașov, Teodor fuge în Țara Românească de unde se va întoarce abia după moartea episcopului Inochentie, fiind iertat de preoți, gocimani, jurați și credincioși, astfel că și-a reluat locul printre ceilalți preoți⁸⁰.

Nici nu se liniștiră apele învolburate de popa Teodor că la 25 ianuarie 1733 descinde în cetatea Brașovului episcopul Ioan Inochentie Clain, succesorul lui Ioan Patachi, care le transmite șcheienilor dorința de a face o liturghie în biserica Sf. Nicolae. După refuzul categoric al șcheienilor care îi răspund că „în biserica noastră nu va face liturghie cu voia noastră, că noi nu suntem uniți, poate să facă în silă, fără de voia noastră”⁸¹, episcopul are o întâlnire cu preoții și cu câțiva mireni, cărora le spune că nu va îngădui ca episcopul Râmnicului să judece vreo pricină de judecată bisericească din Țara Bârsei nici să ia dajdie de la preoți, că va da pace bisericii Brașovului, dar supune autorității sale parohiile din satele din Țara Bârsei. Șcheienii îl sfătuiesc să aștepte până după Paște, când va veni episcopul Râmnicului la Sibiu, unde vor merge și vor lămuri cu toții cum stau lucrurile. A doua zi vlădica a asistat la slujbă în biserica Sf. Nicolae, dar nu din strana vlădicescă ci dintr-un scaun ce i s-a pus în mijlocul bisericii, și căută să-i îmbuneze pe credincioși spunându-le că „n-am venit să supăr pe nimeni cu nimic numai să nu mă huliți [...] că știți că sunteți sub biruința altora”⁸². Cronicarul sas Thomas Tartler a înțeles foarte bine scopul vizitei episcopului Clain, consemnând că „începuse într-aceea ceartă cu valahii de aici și se folosi de această neliniște, gândindu-se că în această apă tulbure ar putea prinde peștii valahi în mreaja sa; de aceea veni la Brașov și se amestecă în neînțelegerile bulgarilor (sic) de aici”⁸³.

Îngrijorați de urmările pe care le-ar putea avea vizita episcopului unit, șcheienii cer sfatul și sprijinul fraților de neam și credință din Țările Române, iar răspunsurile nu se lasă așteptate. Domnitorului Grigore Ghica al Moldovei le scrie în 24 februarie 1733 să se țină tari în credința pravoslavnică, că a intervenit în favoarea lor la generalul comandant de la Sibiu și acesta îi va sprijini, fiind „om înțelept și prietenul nostru” iar după trei zile domnitorul Constantin Mavrocordat al Munteniei le scrie și el că i-a cerut generalului [Wallis] să-i ajute⁸⁴. În aprilie Grigore Ghica le remite răspunsul pe care

I-a primit din partea generalului Wallis, care recunoaște că nu știa despre „bogatele supărări și opreliști împotriva legii lor” pe care le suferă creștinii Bisericii răsăritene din Brașov și Ardeal, dar de acum înainte se va preocupa „pentru slobozenia credinței lor și obiceiurile lor”⁸⁵.

În anul 1734 un nou scandal se iscă în sânul preoților și juraților bisericii Sf. Nicolae, pornit de un alt fecior al protopopului Florea Baran, dascălul Văsâi, care intenționa să ajungă preot la Făgăraș. Vrând să plece la Râmnic să se sfințească preot, întâmpină opoziția unei părți a credincioșilor, care voiau să-l păstreze ca dascăl, urmând să-l facă diacon și apoi preot la biserica din Șchei. Chiar popa Florea în calitate de protopop intervine în favoarea fiului său la judele Brașovului pentru ca acesta să fie numit diacon la biserica Sf. Nicolae. Ceilalți preoți și majoritatea juraților nu-l voiau însă ca preot la biserica lor, temându-se că ar putea fi atras de partea uniției de familia soției sale, Văsâi fiind însoțit cu fata notarului unit din Veneția Făgărașului. Între timp Văsâi reușește să obțină hirotonisirea ca preot la episcopia Râmnicului, ceea ce acutizează conflictul din sânul bisericii. În timp ce preoții, gociimanii și jurații refuză să-l primească, protopopul intervine cu daruri la jude, oferindu-se să se lase de preoție cu condiția ca pe locul rămas vacant să fie pus preot Văsâi. În mod surprinzător, judele este de acord nu numai ca Văsâi să fie preot, dar admite să rămână preot și tatăl său, protopopul, ceea ce ar fi însemnat că biserica ar fi avut șase preoți. Opozanții protestează pe lângă jude, susținând că credincioșii nu pot întreține șase preoți și totodată se plâng și episcopului de Râmnic⁸⁶. Scrisoarea episcopului Inochentie din 21 septembrie lămurește lucrurile, acesta înștiințându-i pe brașoveni că l-a hirotonit pe Văsâi ca preot la Făgăraș, unde i-a și poruncit să meargă, dar nu i-a dat darul preoțesc și pentru biserica din Brașov, unde nu trebuie să i se permită nici un amestec în treburile preoțești⁸⁷. În timp s-a dovedit că aveau dreptate cei se temeau că Văsâi ar fi tentat să treacă la uniți și s-au împotrivit numirii acestuia ca preot în Șchei, deoarece, ajuns preot și apoi protopop la Făgăraș, Văsâi s-a dat într-adevăr de partea uniților⁸⁸.

După moartea episcopului Inochentie al Râmnicului la 1 februarie 1735, în locul său nu a fost numit un alt episcop, dar șcheienii aflară că mitropolitul Belgradului Vichentie Ioanovici a dobândit de la împăratul Carol al VI-lea autoritate asupra tuturor ortodocșilor din cuprinsul imperiului habsburgic. Se constituie o delegație alcătuită din popa Statie Grid, gociimanul Radu Duma și juratul Gheorghe Hârs care pleacă la Belgrad cu o scrisoare din partea credincioșilor din Brașov și din alte zece sate din Țara Bârsei, prin care își afirmă atașamentul nedezmințit față de biserica răsăriteană și îi cer mitropolitului „binecuvântare și învățătură”, deoarece ei ar rămâne sub oblăduirea Episcopiei de Râmnic atâta vreme cât aceasta își va păstra legea pravoslavnică, dar nu pot ști dacă viitorul episcop va „sta drept în pravoslavie”⁸⁹. Răspunsul mitropolitului nu se lasă așteptat și prin scrisoarea din 27 august 1735 le face cunoscut brașovenilor că îi primește sub jurisdicția sa și făgăduiește să le fie din toată inima apărător, ajutor și purtător de grijă⁹⁰.

Ca un gest de loialitate și pentru a câștiga bunăvoința împăratului, mitropolitul Vichentie se angajează să înființeze și să întrețină un regiment de cavalerie iliro-croat și obține printr-un decret imperial dreptul de a colecta fonduri și în Transilvania. El îl trimite în acest scop în Transilvania pe episcopul

de Cruședol Nicanor Melentievici care sosește la Brașov în 5 decembrie, fiind primit cu mare cinste în Șchei și găzduit de popa Radu Tempea II, fiindcă protopopul Baran nu l-a primit. După ce a adunat vreo 100 de galbeni din donațiile credincioșilor, episcopul îl hirotonisește ca preot pe Petcu Șoanu iar în locul bătrânului Florea Băran, care renunță de bunăvoie la protopopie, îl numește pe Radu Tempea II, dar cu condiția ca acesta să nu judece nici un preot sau mirean decât împreună cu preotul Teodor și cu gocimani⁹¹. Înainte de a părăsi Brașovul, episcopul lasă șcheienilor o „poruncă de învățătură” în 11 puncte, cerându-le să se iubească între ei, să țină tare credința pravoslavnică, să părăsească pizma, zavistia, urâciunea și pârlile dintre ei, mândria, iubirea de argint, curvia și lenea, să părăsească farmecele, vrăjile și „legăturile drăcești”, copiii de la patru ani în sus să fie aduși la biserică să învețe rugăciunile și să nu rămână nimeni de la opt ani în sus nespovedit⁹².

Primind mai multe reclamații din partea unor personalități catolice influente care îl acuzau pe episcopul Melentievici că adună o sumă exagerată de bani și sfintește mulți preoți tineri, dintre care unii sunt chiar uniți, generalul Wallis îi poruncește Magistratului Brașovului să facă o anchetă printre cincizeci de șcheieni care sunt puși să răspundă la mai multe întrebări despre vizita episcopului (cine l-a chemat pe episcop, cine l-a întâmpinat, cine l-a găzduit, cine a suportat cheltuielile vizitei, în ce rit a făcut slujba, câți popi a hirotonit, câți bani a strâns și pentru ce, cine și de ce l-a scos pe popa Florea din protopopie)⁹³.

În luna februarie 1736 gocimanul Radu Duma și Pavel Moise sunt chemați în fața judeului, a vilicului și a altor senatori, care îi înștiințează că Radu Tempea II, pe care episcopul Melentievici îl numise protopop, este înlocuit de către conducerea orașului cu popa Florea Baran⁹⁴ iar după două luni Magistratul comunică bisericii din Șchei hotărârea prin care în locul lui Florea îl numește protopop pe fiul acestuia, Teodor Baran, de care trebuie să asculte toți preoții și mirenii, iar cine nu-i va da ascultare va fi pedepsit cu amendă⁹⁵.

Preoții și fruntașii șcheieni erau nemulțumiți că Magistratul intervenea cu de la sine putere, schimbând protopopul abia numit de episcopul Melentievici fără a-i consulta în vreun fel, dar mai ales erau nemulțumiți că în locul unei personalități cum era Radu Tempea, care se bucura de respectul comunității, le era impus ca protopop tocmai popa Teodor, instigatorul unor grave tulburări în sânul bisericii și comunității.

Înlocuirea lui Radu Tempea II cu Teodor Baran de către Magistrat nu a fost însă un act întâmplător. Comunitatea românilor din Șchei înfruntase Magistratul printr-o plângere în 15 puncte, cerând printre altele ca sașii să nu se mai amestece în judecățile eclesiastice, preoții sași să nu mai ia dijmă de la preoții români, casele bisericii să fie scutite de încartiruiuri iar românii să-și poată ridica biserici și cruci⁹⁶. Unul din fruntașii mișcării de emancipare a românilor din Șchei a fost Radu Tempea II, iar intrigantul popă Teodor, pentru a câștiga bunăvoința conducerii săsești a orașului, trădând interesele șcheienilor, merge până acolo încât devine unealta Magistratului pe care îl informează în scris despre „sumeția papei Radului” și a altor fruntași șcheieni care „se întăresc cu mare laudă asupra mărilor voastre” și avertizează că „de nu se va astupa gura acestor și voia lor [...] ei mari nebunii de acum

înainte or face” și cere chiar ca „cinstitul Sfat să poruncească mai mult nici în biserică nici în afară să nu se mai amestece”⁹⁷. Pe de altă parte, popa Teodor îi sfătuiește pe șcheieni să nu se împotrivescă puternicului Sfat săsesc al orașului pentru că acesta se va va impune în fața preoților, gocimanilor și a juraților, ba chiar umblă prin satele din district unde citește ordinul Magistratului prin care a fost numit protopop și lăudându-se că i-a convins pe preoți și pe gocimani să se supună poruncii Sfatului⁹⁸.

Ținut la curent de șcheieni despre aceste evenimente, noul episcop al Râmnicului, Climent, îi informează în 28 mai 1736 că a scris atât sașilor cât și lui Florea și Teodor Baran să nu se mai amestece în treburile protopopiei, iar de nu vor asculta de poruncă „vom vedea ce va fi și pe noi va cunoaște, că noi sântem stăpâni”⁹⁹. După o lună, Climent trimite din nou poruncă lui Radu Tempea II să poarte grijă de protopopie, iar lui Teodor „să se lase de ce s-a apucat, că nu va umbla bine”¹⁰⁰.

Pârât de popa Teodor că ar fi zis că „nu va pleca capul la poalele sașilor”, Tempea este convocat pe 2 august la Sfatul Brașovului unde recunoaște că a spus acele cuvinte, spre stupefacția senatorilor sași care îi reproșează: „Așa se grăiește Cinstitului Sfat, poalele sașilor? Cinstitul Sfat poalele sașilor? Au așa ne socotești pe noi ca o nimic?”. Somat să se supună hotărârii Sfatului și să cedeze popii Teodor protopopiatul, Tempea răspunde printr-un „nu” categoric, bătând în podea cu toiaagul protopopes. În fața acestui afront, Tempea a fost reținut sub pază în tinda Casei Sfatului timp de 84 de zile¹⁰¹. Potrivit cronicarului sas Michael Gottlieb von Herrmann, principalul motiv al punerii sub arest a lui Radu Tempea a fost impertinența acestuia de a se adresa judeului primar al Brașovului cu apelativul „tu”¹⁰².

Începând cu ziua următoare șcheienii întreprind numeroase demersuri pentru eliberarea lui Tempea, dar li se răspunde că acesta va fi reținut până când își va cere iertare în scris și se va angaja că în viitor se va supune Sfatului și va asculta de el ca de un părinte¹⁰³. Ei intervin și la Mitropolia Belgradului, unde Popa Statie Grid, gocimanul Radu Duma și Gheorghe Hârs se aflau de la sfârșitul lunii mai pentru a obține sprijin în acțiunile românilor față de „greutățile orașului”, însă Mitropolia a intervenit tardiv pentru eliberarea lui Tempea, abia după ce agentul ei Ioan Matolai s-a întors de la Viena la Carlowitz și a scris sașilor să-l elibereze pe protopop¹⁰⁴.

Tempea a fost eliberat în 24 octombrie, după care a fost pus în situația umilitoare de a semna o scrisoare de iertare către judele Herbert în care spune că a greșit „cu cuvântul sau cu nepriceperea”, deoarece în timpul arestului, fără știrea sa, prietenii săi au făcut judeului această promisiune¹⁰⁵.

Cronicarul sas Herrmann scria că Tempea a citit în biserică o scrisoare prin care mitropolitul îl afurisește pe Teodor pentru că a păcătuit făcându-se protopop numai cu ajutorul Magistratului, îl scoate din preoție iar cel ce-l va trata ca pe un preot, ori va sta de vorbă cu el ori va intra în casa lui, va fi de asemenea afurisit¹⁰⁶. Compromis și ocolit de ceilalți preoți și de credincioși, Teodor apelează la mila mitropolitului Ungrovlahiei, a marilor boieri munteni și chiar a domnitorului Constantin Mavrocordat, cere iertare lui Radu Tempea și celorlalți preoți, umblă nopțile prin Șchei pe la casele oamenilor – pentru că ziua toată lumea se ferea de el – cerându-le să intervină la sobor pentru a fi iertat. În cele din urmă el reușește să obțină promisiunea preoților că îl vor

iertă și va fi reprimat în rândul lor dacă se angajează că nu se va mai ridica împotriva protopopilor¹⁰⁷.

Popa Teodor pare să-și fi pierdut sprijinul sașilor, care renunță să-l susțină ca protopop, la aceasta contribuind intervenția agentului sârb de la Viena, Matolai, în favoarea eliberării lui Radu Tempea și mai ales faptul că acesta era recunoscut ca protopop de mitropolitul Belgradului, de episcopul Râmnicului și de ceilalți înalți ierarhi, în timp ce pe Teodor Baran nu numai că nu îl recunoșteau ca protopop, dar l-au suspendat chiar și din preoție¹⁰⁸.

Teodor își cere iertare în scris în fața preoților, gocimanilor, juraților și creștinilor din Șchei pentru cele ce a greșit, nu fără a se dezvinovăți prin aceea că nu a ucis, nu a furat și nu a curvit, dar, pe de altă parte, tot el scrie Magistratului că „potrivnicii” popa Radu Tempea, popa Petcu, Mogoș, Duma, Radu Pricop și alții îi zic că este „protoop sășesc” și „a vândut Sfatului biserica lor și pe românii din Șchei” și nici popii, nici dascălii nici mirenii nu-l ascultă. El provoacă orgoliul Magistratului, cerându-i să intervină la comitele sașilor și la guvern să rezolve chestiunea protopopiei, „ca să nu să laude protivnicii în sumeția lor”¹⁰⁹. Sașii nu mai intervin însă în sprijinul său și popa Teodor se întoarce din nou către preoții și credincioșii români față de care „se leagă” în 3 martie 1739 să fie „blând, smerit, nemânios” iar dacă va mai provoca gâlcevi între preoți sau între orășeni, „fără nici un fel de judecată să fiu lepădat de tot de la sfânta biserică și din cinul preoției” și să fie amendat cu 500 de florini¹¹⁰. În cele din urmă, deși apelează la patriarhul Arsenie din Carlowitz pentru iertare printr-o cerere falsă, ca emanată din partea preoților și gocimanilor, obține din partea acestuia o scrisoare de iertăciune care a fost citită în februarie 1740 în biserica Sf. Nicolae, prin care este reprimat în rândul preoților¹¹¹ și a slujit alături de ceilalți preoți până în 4 ianuarie 1742 când s-a stins din viață, fiind înmormântat „cu mare cinste și cu mulți preoți”¹¹².

Trebuie spus că popa Teodor, care a adus multe prejudicii bisericii și credincioșilor din Șchei prin gesturi, atitudini și comportamente izvorâte fie dintr-o exacerbare a sentimentelor pravoslavnice (viziunea imaginată, cu totul lipsită de temei, a trădării din partea tatălui său și a soborului), fie „îndemnat de vrăjmașul diavol, cu neajunsurile minții mele”, după cum singur o spune, (prin uneltirile urzite la Magistrat împotriva lui Radu Tempea II), a fost un personaj contradictoriu, având și unele merite recunoscute de contemporani și consemnate în cronicile bisericii, fiind „foarte întărit întru pravoslavnică credință” și „cu multă osârdie la această sfântă biserică, scriind multe cărți bisericesti, întorcându-le de pe sârbie pe rumânie”¹¹³.

Preocupat de creșterea rolului preoților – și implicit al bisericii – în îndrumarea spirituală și morală a credincioșilor dar și de a stimula participarea acestora la viața religioasă, protopopul Radu Tempea II trimite în 8 februarie 1741 tuturor preoților din Țara Bârsei o circulară în zece puncte inspirată din „porunca de învățătură” lăsată de episcopul Melentievici în urmă cu șase ani. Toți creștinii, de orice vârstă și condiție socială, trebuie să meargă în fiecare duminică de trei ori la biserică, să se spovedească, să se cuminece, să știe Tatăl Nostru, Crezul, Cele 10 porunci și Cele șapte taine și să se dezvețe de înjurături. Tempea se folosește de evenimentul căsătoriei, pretinzând mirilor să cunoască aceste rugăciuni și să promită că vor frecventa biserica în fiecare duminică, se vor spovedi și se vor cumineca în fiecare post. Tempea este

preocupat atât de moralitatea și comportamentul preoților – interzicându-le să intre în cârciumi, să se îmbete, să intre beți în biserică (!) – cât și de creșterea rolului lor în viața comunitară: „sânteți datori să nu vă leneviți, ce în toată vremea și în tot locul și în tot ceasul să învățați, să dojeniți pe fiii, pe frații creștini, însă cu blândețe, ca să nu se rățăcească, și căzând la pocăință pe toți să-i primiți, canonind cu socotință după puterea lor”¹¹⁴. Acesta poate fi socotit un adevărat testament spiritual al lui Radu Tempea II care se stinge la 14 mai 1742 – încheindu-și astfel și prețioasa cronică, „Istoria sfintei beserici a Șcheilor Brașovului” – la vârsta de 51 de ani, din care aproape jumătate i-a dedicat slujirii bisericii ca diacon, preot și protopop. Înainte de a se săvârși a mai avut parte de o ultimă bucurie pământească, aceea că fiul său Radu (cunoscut în istoria bisericii ca Radu Tempea III) a fost ales de sobor și hirotonisit ca preot al bisericii Sf. Nicolae în locul rămas vacant după moartea popii Teodor.

În locul lui Radu Tempea II soborul îl alege ca protopop pe Statie (Eustatie) Grid, hirotonit apoi de Arsenie IV Ioanovici, patriarhul sârb din Carlowitz. Cu ocazia călătoriilor făcute la Belgrad și la Carlowitz, Statie îl cunoaște pe secretarul mitropolitului, un român brașovean pe nume Vlad Mălăescu, care îi împărtășește impresiile puternice cu care s-a întors din călătoria făcută în Rusia condusă de puternica țarină Elisabeta Petrovna¹¹⁵. În intenția de a lărgi legăturile bisericii din Șchei cu biserica ortodoxă din alte țări, el reînnoadă contactele pe care antecesorii săi, popa Oprea și popa Vasile Hoban le-au avut cu Rusia la sfârșitul secolului al XVII-lea și pleacă la sfârșitul anului 1743 la Petersburg. Acolo, țarina dispune să i se elibereze un pașaport protopopului „Eustatie Vasiliev”, care a venit să se plângă împotriva atacurilor, supărărilor și necazurilor pe care le suferă biserica din Brașov din partea neortodocșilor. El mai obține, la recomandarea sinodului Bisericii rusești, aprobarea țarinei de a face o colecție de bani destinați renovării bisericii și înzestrării ei cu obiecte de cult, primind o condică în care trebuie să consemneze toate donațiile primite. Statie reușește să adune frumoasa sumă de 13.000 de florini (la care a contribuit însăși țarina cu 2.500 de ruble, iar fiul ei Petru cu 200 de ruble) precum și mai multe cărți de cult, pe care, la întoarcerea acasă, le-a predat bisericii¹¹⁶.

Atât în „Hronologia” bisericii Sf. Nicolae întocmită în 1842 de Ioan Jipa pe temeul mai multor „înscrișuri din vechime” cât și în „Hronologia” lui Dumitru Cepescu din 1842, este relevat scopul preponderent diplomatic al călătoriei popii Statie, acela de a câștiga bunăvoința și protecția Elisabetei Petrovna. Misiunea popii Grid a avut succes, țarina intervenind pe lângă Maria Terezia pentru apărarea bisericii din Șchei de constrângerile la unirea religioasă. Curând, Maria Tereza a trimis dregătoriilor locale rescriptul său prin care poruncește „să nu se îngăduie a să face vreo silă drept credincioșilor răsăriteni de a trece la unație” și astfel „prin această milă împărătească s-au apărat această sfântă biserică dimpreună cu poporenii săi români de sila uniăției”¹¹⁷. Împărăteasa Elisabeta a mai trimis în anul 1749 bisericii din Șchei câteva rânduri de odăjdii preoțești lucrate cu fir de aur¹¹⁸, iar cu banii aduși de popa Statie din Rusia, biserica a fost reparată și pe latura de apus s-a ridicat turnul cu ceas, pe al cărui frontispiciu s-a pus inscripția gravată cu aur „Pia liberalitate Elisabetae Petrovnae, Imperatricis totius Rusiae,

monocraticis invictae, hic sacer locus est renovatus anno 1751".

În urma agitației religioase împotriva unirii provocată de călugărul ortodox sârb Visarion Sarai în primăvara anului 1744, în 15 aprilie 1746 împărăteasa Maria Terezia emite trei decrete prin care se iau o serie de măsuri prin care se încearcă suprimarea legăturilor dintre ortodocșii din Transilvania și cei din țările române. Astfel, nu se admite intrarea în țară a călugărilor „schismatici” din Țara Românească, Moldova sau alte ținuturi turcești, (acei „vagabonzi” care intră totuși, să fie arestați și aspru pedepsiți) și se interzice preoților din Ardeal să se sfințească la episcopi din țări străine¹¹⁹. În urma intervențiilor împărătesei Rusiei Elisabetei Petrovna, Maria Terezia revine la sentimente mai bune față de românii neuniți prin rescriptul din 11 decembrie 1750, în care poruncește guvernului să nu silească pe nimeni dintre neuniți să-și schimbe religia, să nu-i prigonească, să nu-i împiedice în exercitarea ritului lor și nimeni să nu fie pedepsit din pricina religiei, decât cei ce se vor dovedi „răzvrători, nesupuși, tulburători ai ordinii publice și autorii relelor”¹²⁰. Din dorința de a satisface plângerile clerului și credincioșilor ortodocși și pentru a pune pe un temel mai trainic tratatul încheiat cu împărăteasa Rusiei, Maria Terezia emite, în 27 iulie 1752, un rescript care prevede ca ortodocșii să fie tratați astfel încât să fie curmate orice ocazii de a formula plângeri. Ca atare, poruncește ca „poporul de rit grecesc” să nu fie împiedicat sau tulburat în exercitarea ritului său, să nu i se impună altă religie, să nu fie constrâns să poarte poveri mai mari decât ceilalți locuitori și să fie primit în orașele libere regești și în alte orașe privilegiate¹²¹.

După Pacea de la Belgrad din 18 septembrie 1739, care încheie războiul ruso-austro-turc dintre anii 1736–1739, habsburgii retrocedează Țării Românești Oltenia, pierzând controlul asupra Episcopiei Râmnicului. Biserica Sf. Nicolae din Șchei și celelalte parohii din Țara Bârsei au cerut oblăduirea Mitropoliei ortodoxe sârbe din Carlowitz – care urmărea să ia sub protecția sa bisericile ortodoxe din întreaga Transilvanie –, trimițându-și deputați care îi reprezintă la congresele naționale ale sârbilor, în pofida opoziției comisarilor Curții vieneze¹²². Mitropolii de Carlowitz, mai cu seamă Pavel Nenadovici, au făcut numeroase intervenții la curte în favoarea ortodocșilor ardeleni și s-au străduit din răzputeri să-și extindă jurisdicția asupra Transilvaniei, dar s-au lovit de opoziția constantă a Vienei, care în repetate rânduri i-a interzis mitropolitului sârb să se mai amestece în treburile românilor ortodocși din această provincie, de teama ca „privilegiile ilirice” de care se bucurau ortodocșii sârbi să nu se extindă și asupra românilor.

În condițiile în care pe plan intern Transilvania era tulburată de numeroase mișcări religioase, atât ale uniților cât și ale ortodocșilor, iar pe plan extern Austria, implicată în războiul de șapte ani, avea nevoie de sprijinul Rusiei, împărăteasa Maria Terezia hotărăște în 13 octombrie 1758 să numească un episcop ortodox pentru Transilvania, separat de mitropolia de Carlowitz. La 17 iulie 1759 în această funcție este numit Dionisie Novacovici, episcopul sârb de Buda¹²³, iar la 13 iulie 1761 se publică Decretul imperial prin care episcopul ortodox de Buda primește și jurisdicția de episcop al românilor ortodocși din Transilvania, stabilindu-se reședința acestuia în Șcheii Brașovului – ca o recunoaștere a importanței bisericii Sf. Nicolae pentru ortodoxia românească din Ardeal – iar generalul Buccow primește însărcinarea să-l instaleze¹²⁴.

Dovedind intuiție politică, un cronicar anonim din Șchei nota că „la anul 1761 fiind tulburată țara Ardealului pentru unire și având oaste [război] casa Austrii cu Praisul [Prusia], socotesc că s-au temut să nu să facă vreo ribilie [rebeliune] într-această țară și așa au trimis de la Curte să fie vlădică neunit. Și așa au trimis pe vlădica de la Buda, Dionisie Novacovici să fie vlădică la această țară a Ardealului și așa s-au făcut instalația aicea la biserica Brașovului”¹²⁵.

Suspicioși în ceea ce privește atașamentul la credința răsăriteană a acestui episcop care le-a fost impus de împărăteasa Maria Terezia, românii brașoveni îi cer lui Dionisie Novacovici, abia sosit în Șchei, să se lege printr-un jurământ semnat în biserica Sf. Nicolae că va păzi credința pravoslavnică neschimbată și nu se va lepăda niciodată de ea¹²⁶. Instalarea noului episcop¹²⁷ s-a desfășurat în 4 septembrie printr-un ceremonial solemn la care a participat generalul Adolf Buccow, care, după ce a străbătut drumul de la cetate până la biserică printre două rânduri de soldați, a fost întâmpinat în fața bisericii Sf. Nicolae de episcop și de ceilalți preoți. În biserică, în prezența episcopului așezat în scaunul vlădicesc, generalul a ținut un discurs în limba latină prin care, în numele Majestății Sale, l-a instalat pe Dionisie Novacovici ca episcop și a ordonat comunității bisericești să-l recunoască arhiereu. După ce episcopul a mulțumit, tot în limba latină, pentru libertatea religioasă acordată ortodocșilor și pentru demnitatea cu care a fost investit, a primit omagiul clerului prezent căruia i-a dat binecuvântarea arhierească. Ceremonia religioasă – desfășurată într-un cadru restrâns, oficial, la care credincioșii din Transilvania au fost descurajați și chiar împiedicați să participe, și nici credincioșii din Brașov nu au participat în număr mare¹²⁸ – a fost urmată de un banchet ținut într-o grădină, la care au participat peste 60 de persoane, printre care s-au aflat membrii Sfatului orașenesc, preoți luterani și evanghelici și ofițeri¹²⁹.

Noul episcop a fost tratat cu răceală și suspiciune de către șcheieni, deși prin instalarea sa în biserica „Sf. Nicolae” aceasta devenea „catedrală episcopală”¹³⁰, iar Șcheii reședință episcopală. O explicație a acestei atitudini este relația strânsă a șcheienilor cu Mitropolia de Carlowitz, al cărui mitropolit, Pavel Nenadovici, nu îl agreea pe Dionisie Novacovici de când acesta fusese ales în 1749 de reprezentanții eparhiilor ca episcop de Buda și nu-i putea ierta faptul că a acceptat numirea sa ca episcop al Ardealului de către Curtea de la Viena și apoi nu a renunțat nici la scaunul episcopal de la Buda¹³¹. Mâhnit de atitudinea neprietenoasă a românilor brașoveni, Novacovici a preferat să-și exercite misiunea de episcop ortodox al Ardealului de la Rășinari și Sibiu, de unde putea întreține legături mai strânse cu autoritățile civile și militare.

După îmbolnăvirea protopopului Statie Grid, în 1761, atribuțiile acestuia sunt preluate de Dimitrie Duma, pe care Novacovici îl investește ca „namesnic”, adică locțiitor al său și administrator în reședința oficială a Episcopiei¹³². Pentru a întări solidaritatea comunității credincioșilor în jurul bisericii, Dimitrie Duma redactează la 20 aprilie 1762 două „legăminte” prin care credincioșii se obligă de bunăvoie să-i sprijine pe jurați și să „stea unul cu altul la toate trebile sfintei biserici și a toatei obște și obiceiurile cele vechi”, să-și dea silința să împlinească cele hotărâte în comun și să păstreze taina acestora¹³³. Tot el elaborează în 21 mai o „instrucție” în 16 puncte pentru cei 12 jurați ai bisericii, care sunt datori să fie „cu cuget curat, nevătămat

de fățărnicie, neajuns de zavistie, fără de urăciune”, să nu lipsească de la adunări, să fie preocupați de creșterea venitului bisericii și al orașului, să nu facă „turburare” între oraș și biserică și să se îngrijească mai mult „pentru folosul bisericii și al obștii decât pentru folosul său”¹³⁴.

Deși românii din Brașov și din Țara Bârsei erau recunoscuți pentru dârzenia cu care își apărau credința răsăriteană, iar începând din 1761 bisericile din Țara Bârsei au intrat sub jurisdicția episcopului ortodox al Ardealului Dionisie Novacovici, în tentativa de a câștiga noi adepți pentru biserica sa, episcopul unit Atanasie Rednic descinde în 1768 în Șchei și – potrivit unui cronicar local – „au făcut multe meșteșuguri [mașinațiuni] umblând prin toată țara propoveduind pentru unație a fi adevărată, care viind și aicea la Brașov, strângându-să toți preoții în Prund la cruce și neguțători și alți orașeni, propoveduind și arătând niște chipuri, precum ar fi unația adevărată – care această comedie au ținut ca la trei ceasuri – și nimenea nici un răspuns nu i-au dat și așa s-au dus de la Brașov”¹³⁵.

Respectând tradiția potrivit căreia fiecare preot este obligat de sobor să semneze o „scrisoare de legământ”, Radu Tempea IV se obligă în 7 martie 1763 să păzească legea pravoslavnică, neunită, să se poarte cum se cuvine, în ascultare, cinste, smerenie cu preoții, să se poarte cu cinste cu jurații, să slujească pe fiecare orașan potrivit atribuțiilor sale și să se apere de „ospete, plimbări sau de băuturi fără de treabă și fără de socoteală” (așadar în anumite împrejurări acestea nu erau interzise!)¹³⁶. Pe lângă angajamentele cu caracter general, legămintele unor diaconi sau preoți conțin și unele promisiuni „personalizate”, cerute de sobor, generate de înclinațiile spre anumite păcate lumești ale acestora, cel mai des întâlnită fiind slăbiciunea pentru băutură a unor candidați la preoție. Diaconul Gheorghe Chifes (numit „Radovici” după tatăl său, Radu) de pildă, se leagă către gocimani, jurați și neguțători „să nu se dea după beții”, să nu se asocieze cu oameni și feciori „fără de rușine” și să nu folosească „cuvinte fără de rușine și nefolositoare”¹³⁷. După ce a fost dascăl și diacon la biserică, Gheorghe Hârs reușește să se hirotonească preot dar nu este acceptat de o parte dintre jurați, astfel că scrie un legământ întărit cu semnăturile a doi „chezași” (Radu Boghici și Gheorghe Radu Inașu) în care își recunoaște păcatele și se angajează să renunțe la ele. El se leagă să părăsească „obiceiurile” pe care le-a avut când era dascăl, anume să se ferească de beție, să nu mai răspundă cu obraznicie preoților și juraților, să nu îmbrace odăjdiile preoțești de sărbătoare în toate zilele și la morți pe ploaie sau noroi, iar la sfârșitul scrisorii revine asupra obiceiului său cel mai păcătos și se leagă ca „în trei ani să nu bea nici vin nici rachiu, iară nețiind, precum mă leg înaintea dumnealor, să aibă a mă canoni”¹³⁸. Un legământ cu câteva angajamente cu totul particulare este acela al diaconului Constantin „zugravul”, fiul lui Ilie Popovici, care tot „de bună voie” se obligă în 1782 să zugrăvească ce este nevoie la biserică cu osteneala lui, doar să i se plătească vopselele; mai mult, „la lucrul zugrăviei să nu fiu slobod fără știrea orașului nicidecum a merge”, însă poate lucra acasă cu condiția ca la vremea slujbei să lase lucrul și să meargă la biserică¹³⁹.

Ca succesor al lui Dionisie Novacovici, împărăteasa Maria Terezia l-a numit în 1770 pe sârbul Sofronie Chirilovici, agreat și de mitropolia de Carlowitz, care a fost instalat ca episcop ortodox al Ardealului în reședința

generalului comandant din Sibiu în prezența unui mare număr de protopopi și preoți față de care a depus jurământul că va păstra nedezmintit credința pravoslavnică¹⁴⁰. Din 1774 el este numit episcop al sârbilor din Buda, păstrându-și dreptul de a hirotoni și preoții ortodocși din Ardeal, afacerile curente ale Episcopiei fiind gestionate de consistoriul episcopal condus de vicarul Ioan Popovici. În timpul lui Sofronie Chirilovici la biserica din Șchei erau șase preoți: Dimitrie Duma, Ștefan Ioanovici, Petru Grid, Radu Tempea IV, Gheorghe Bucur și Gheorghe Hârs. În 1779, după moartea protopopului Petru Grid, vicarul Ioan Popovici l-a numit protopop pe Radu Tempea IV, ceea ce a stârnit nemulțumirea preotului Ștefan Inașu, care se considera îndreptățit să ocupe el această funcție, fiind mai în vârstă. Deoarece vicarul refuză să-i dea satisfacție, Ștefan Inașu face o plângere la guvern în care îl acuză pe Tempea că a primit bani de la mai mulți preoți sfințiți în Muntenia pentru a-i numi parohi în ținutul Branului. În cele din urmă jurații de la Sf. Nicolae îl cheamă la Brașov pe vicarul Ioan Popovici să aplaneze diferendul și împreună hotărăsc ca ambii preoți să-și împartă responsabilitățile de protopop, cu o întâietate acordată lui Ștefan Inașu „pentru cinstea bătrâneților” sale, iar comunele din district se împart între cei doi¹⁴¹.

În 1782, cu puțin înainte de moarte, Ștefan Inașu trimite judei primar Joseph Traugott de Schobeln o adresă în care îi cere acestuia să dea ordin către orășeni și dregătorii satelor să respecte următoarele porunci ale protopopului:

1. Preoții, dascălii și gocimanii de la sate se rânduiesc [numesc] de către protopop, iar gocimanii să fie scutiți de „poștărie”;
2. Protopopul să rânduiască moașele din oraș [Șchei] iar doctorul cetății să le învețe „cum să urmeze și ce să facă la vreme de primejdii”;
3. La sate, duminica și în posturi oamenii să nu joace cu lăutari la cârciumi, după cum este și porunca împăratului;
4. La biserica din Șchei săracii străini să fie scoși afară și trimiși acolo de unde sunt;
5. La nunțile care se fac în oraș, cununia la biserică să se facă până la amiază la orele 12 și nicidecum după prânz;
6. Logodnele să nu se mai facă seara ci ziua înaintea prânzului „ca să nu găsească pricini [gălcevi] oamenii”;
7. Judele să rânduiască cu plată doi dorobanți care șed în Șchei, anume Susaică și Dumitru Brânză, ca atunci când va fi nevoie să-i ducă pe „unii oameni neascultători” la judecată sau la închisoare¹⁴².

Despre protopopul Ștefan, într-o cronică a bisericii se scrie că „fiind cuvios și vrednic, multe cărți au scris, carele le-au tălmăcit de pe limba muscălească pe limba rumânească” și având „multă osârdie cătră norod, de multe ori cu multe învățături vrednice i-au învățat”¹⁴³.

Deoarece prin retragerea episcopului Sofronie Chirilovici la Buda bisericile ortodoxe din Ardeal erau administrate provizoriu de consistoriu și de vicarul Ioan Popovici, la recomandarea episcopului de Carlowitz, noul împărat Iosif al II-lea îl numește la 6 noiembrie 1783 pe arhimandritul sârb Ghedeon Nichitici ca episcop ortodox al Transilvaniei. Această episcopie va depinde

din punct de vedere spiritual și dogmatic de Mitropolia de la Carlowitz iar începând cu anul 1786 va fi subordonată acesteia și din punct de vedere administrativ¹⁴⁴.

După Ștefan Inașu ajunge protopop al bisericii Sf. Nicolae Gheorghe Radovici, care se angajează prin „legământul” din 10 decembrie 1782 că va păzi credința pravoslavnică, dogmele și ceremoniile ei, va spori veniturile bisericii, va judeca pe orășeni fără milă și părtinire dar cu dreptate, nu va aduce „obiceiuri noi” și nu va aduce preoți și diaconi din altă parte ci numai dintre „orășeni”, după obiceiul dinainte¹⁴⁵. În 5 decembrie căpitanul Ilie Birt înaintează consistoriului o plângere în care cere ca morții săraci care nu au cu ce plăti preotul să nu fie puși în fața bisericii ca să se strângă bani pentru înmormântare din mila credincioșilor, ci aceștia să fie îngropați de preoți în mod gratuit; el mai cere ca preoții să le „dea certare” femeilor care vorbesc în biserică iar cei ce înjură „de suflet, de lege, de sfânta cuminecătură, de botez, de pomană” să nu fie pedepsiți cu amendă ci „cu pedeapsă, să-i puie în jos și să-i bată, ca să vază și alții, să să învețe a nu mai înjura”¹⁴⁶. Atât de mare era prestigiul de care se bucura Ilie Birt încât noul protopop nici nu a așteptat răspunsul consistoriului și în aceeași zi face un nou „legământ” în care sunt cuprinse și revendicările căpitanului¹⁴⁷.

În 23 septembrie 1784, Magistratul comunică preoților „norma, adică orânduiala patrahirului” hotărâtă prin rescriptul împărațesc pentru locuitorii și preoții ortodocși, prin care sunt stabilite taxele – în florini și creițari – pe care preoții le pot percepe de la credincioși pentru diverse servicii religioase. Normele mai prevăd unele măsuri de natură să reducă cheltuielile mari ce se făceau la diferite ocazii cum ar fi praznicele sfinților, botezurile, nunțile și pomenile la înmormântări, fiind oprite „mâncărurile cele peste măsură și ospețele cele cu cheltuieli mari” iar „cinstea sau darul” care se obișnuiește a se da la nuntă este limitat la darul mirelui pentru mireasă și stabilit la un zlot pentru cei bogați și la 31 de creițari pentru cei săraci¹⁴⁸.

La începutul anului 1783 preoții și jurații aleg pe tinerii Radu (fiul protopopului Radu Tempea IV), Ioan (fiul protopopului Ștefan) și Statie (fiul lui Radu Cătană) ca dascăli la biserică, urmând ca „învățând și slujind și având vrednicie, să poată păși la treapta preoției”¹⁴⁹. Dintre aceștia, Radu Tempea V, care urmase școala din Șchei și gimnaziul evanghelic din cetate, înaintează în 1785 bisericii Sf. Nicolae o cerere prin care solicită un ajutor bănesc pentru a-și continua studiile în străinătate. La intervenția episcopului Ghedeon Nichitici și a secretarului său Dimitrie Eustatievici, i se plătește costul drumului până la Pesta și o sumă de 100 de florini pe an, cu obligația ca după terminarea studiilor să slujească biserica din Șchei, iar dacă nu se va întoarce va înapoia toată cheltuiala făcută de biserică cu învățătura sa¹⁵⁰.

Urmând porunca împărațească și a guvernului prin care fiecare „dregător” avea obligația de a se dedica îndeplinirii cât mai depline a datoriei sale, episcopul Nichitici îi trimite protopopului normele de comportament pentru preoții din protopopiatul său, cerându-i să vegheze ca aceștia să le urmeze. În afară de îndatoririle spirituale, preotul trebuia să se mulțumească cu ce îi este dat de la Dumnezeu, să nu râvnească la nimic din ceea ce este a aproapelui său, să nu „caute numai folosul și venitul său”. Pe credinciosul care se abate de la poruncile lui Dumnezeu „cu duhul blândețelor, fără mânie,

cu liniște și cu pace să-l îndirăpțeze arătând cât de greu este a cădea cineva în mânia lui Dumnezeu și în urgia împărătească”.

O datorie preoțească este și aceea de „a se sili din tot sufletul a fi credincioși, ascultători și supuși prea milostivului împăratului nostru și prea înaltei curți împărățești” și să împlinească „poruncile cele împărățești”¹⁵¹. Iată cum, pe lângă îndatoririle de îndrumători ai vieții religioase și morale a credincioșilor, se încearcă transformarea preoților într-un instrument de propagandă al puterii seculare imperiale.

Deoarece mulți diaconi care voiau să se preoțească veneau la Episcopie cu „atestaturi proaste”, Ghedeon Nichitici îi comunica la 7 septembrie 1784 protopopului Radovici „rânduiala” potrivit căreia diecii trebuie să știe bine să scrie, să citească, să cânte, să cunoască „rânduiala bisericii și catihisisul” și să aibă un atestat din partea satului în care să se arate că diacul este neunit și om liber, nu iobag, că este căsătorit, învățat și cu un bun renume. În atestatul ce trebuie să poarte semnătura și pecetea protopopului, mai trebuie să se scrie câte familii neunite și câte case sunt în sat, numele locului unde vrea să se preoțească diacul, condițiile în care postul de preot a devenit vacant, faptul că este mare lipsă de preot și tot satul îl vrea pe diaconul respectiv¹⁵². Exigențele pentru candidații la treapta de dascăl, diacon și preot sunt ridicate chiar de preoții și curatorii bisericii Sf. Nicolae. Candidatul Zaharia Gheorghe Duma de pildă, este pus în 1803 să semneze o „instrucție” în 10 puncte în care se angajează să îndeplinească îndatoririle cerute de „orânduiala slujbelor bisericesti” și să respecte o serie de reguli de comportament, ca de pildă să nu meargă la „adunări proaste”, să nu se adune cu „feciori blestemați”, să nu se lase ispitit să meargă „la cafenele, la baluri, la comedii, la cârciumă, la vânat”, să fumeze sau să joace cărți, să nu se joace cu copiii în curtea bisericii ci „să-i certe să șază frumos la un loc”¹⁵³.

TOURMENTS ET CONTROVERSES AU SEIN DE L'ÉGLISE ET DE LA COMMUNAUTÉ ROUMAINE DE BRASOV AU 18 SIÈCLE

- ABSTRAIT -

Le quartier Schei de la ville de Brasov occupe une place à part à l'époque médiévale et moderne, en tant que la plus prospère communauté roumaine de Transylvanie.

A cette époque-là, la croyance religieuse était profondément enracinée dans les consciences, comme principal repère spirituel et moral, et l'église a joué un rôle majeur dans la vie spirituelle, communautaire, sociale, administrative et même politique de la communauté.

Les fidèles de la paroisse «Saint Nicolas» étaient représentés dans l'administration de l'église par un conseil paroissial formé de dix ou douze «vieux» ou «jurés» et deux «gocimani». La majorité de ceux-ci provenaient des plus riches et influents commerçants, propriétaires de troupeaux d'animaux ou de vignobles. Ils jouaient un rôle important aussi dans les élections des prêtres que dans l'administration des biens de l'église.

Les prêtres, «gocimani» et les jurés – qui formaient l'élite des Roumains

de Schei - étaient fortement attachés aux valeurs de la tradition orthodoxe et ils bénéficiaient du soutien de Mitropolia de Valachie (institution supérieure de l'église orthodoxe) avec laquelle ils avaient des relations anciennes et étroites. C'est pourquoi ils ont manifesté une téméraire résistance envers la politique de la Cour de Vienne de déterminer les Roumains orthodoxes d'adhérer à l'église uniata.

En même temps, animés par une forte solidarité communautaire, ils ont été les initiateurs des revendications envers le conseil municipal de Brasov («Magistratul», représentant des intérêts des Saxons qui bénéficiaient d'ailleurs de privilèges politiques), en contestant ses immixtions dans les problèmes internes de l'église. Les tendances d'autonomie des Roumains de Schei s'étaient manifestées aussi envers l'Évêché orthodoxe, refusant d'accepter ses décisions dans la nomination des prêtres et archiprêtres à l'église St. Nicolas.

L'église a été aussi le théâtre de certains mouvements et tensions internes (générés surtout par la résistance devant le catholicisme et par la nomination des prêtres et des archiprêtres) entre les membres du conseil paroissial et les archiprêtres, entre les prêtres, et même entre les archiprêtres.

Note

¹ Familia Tempea a dat bisericii Sf. Nicolae nu mai puțin de șase generații de preoți, toți cu prenumele de Radu; pentru a-i deosebi, cercetătorii au adăugat numelui lor o cifră romană corespunzătoare generației din care făceau parte (vezi Mușlea 1939 și Oltean 1989).

² Stinghe, *Istoria*, p. 17.

³ Mușlea, *Biserica*, I, p. 121.

⁴ de la germanul „Gottes Mann” = omul lui Dumnezeu.

⁵ Mușlea 1931, p. 344.

⁶ Tartler, *Collectanea*, I, p. 367.

⁷ Mușlea, *Biserica*, I, p. 99.

⁸ Bariț, *Părți alese*, I, p. 274.

⁹ *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 227.

¹⁰ Bariț, *Părți alese*, I, p. 219.

¹¹ *Ibidem*, p. 215.

¹² *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 229.

¹³ Bariț, *Părți alese*, I, p. 229-230.

¹⁴ Mușlea, *Biserica*, I, p. 125.

¹⁵ Dragomir, *Istoria*, I, p. 9.

¹⁶ *Ibidem*, p. 14.

¹⁷ *Ibidem*, p. 17.

¹⁸ Stinghe, *Documente*, I, doc. III.

¹⁹ Stinghe, *Istoria*, p. 25.

²⁰ Dragomir, *Istoria*, I, p. 25.

²¹ Mușlea, *Biserica*, I, p. 135.

²² Stinghe, *Istoria*, p. 41.

- ²³ Mușlea 1939, p. 12 și Oltean 1989, p. 108.
²⁴ Stinghe, *Documente*, I, doc. IV.
²⁵ Răduțiu, *Gyémánt 1975*, p. 15.
²⁶ Stinghe, *Documente*, I, doc. XLIX, p. 123.
²⁷ Mușlea, *Biserica*, I, p. 128.
²⁸ Dragomir, *Istoria*, I, p. 69.
²⁹ Bariț, *Părți alese*, I, p. 272.
³⁰ Tempea 1969, p. 72–74.
³¹ Stinghe, *Documente*, I, doc. IX.
³² *Ibidem*, doc. X.
³³ *Ibidem*, doc. XI.
³⁴ *Ibidem*, doc. XII.
³⁵ Bariț, *Părți alese*, I, p. 258.
³⁶ Statie 1906, p. 19–20.
³⁷ Stinghe, *Istoria*, p. 29–32.
³⁸ Stinghe, *Documente*, I, doc. VIII.
³⁹ Stinghe, *Istoria*, p. 37–40.
⁴⁰ Stinghe, *Documente*, I, doc. XIV.
⁴¹ Dragomir, *Istoria*, I, p. 57.
⁴² Stinghe, *Istoria*, p. 44.
⁴³ Statie 1906, p. 21.
⁴⁴ Stinghe, *Documente*, I, doc. XVIII.
⁴⁵ *Ibidem*, doc. XX.
⁴⁶ Prișcu 1929, p. 224–225.
⁴⁷ Stinghe, *Documente*, I, doc. XXIV.
⁴⁸ Mușlea, *Biserica*, I, p. 156–157.
⁴⁹ Stinghe, *Documente*, I, doc. XXVII.
⁵⁰ *Ibidem*, doc. XXIX.
⁵¹ *Ibidem*, doc. XXX.
⁵² Statie 1906, p. 22.
⁵³ Stinghe, *Istoria*, p. 65–67.
⁵⁴ Mușlea, *Biserica*, I, p. 166.
⁵⁵ *Ibidem*, p. 167.
⁵⁶ Tempea 1969, p. 113–115.
⁵⁷ Stinghe, *Documente*, I, doc. XXXIV.
⁵⁸ *Ibidem*, doc. XXXV.
⁵⁹ *Ibidem*, doc. XLIII.
⁶⁰ *Ibidem*, doc. XXVI.
⁶¹ CDR, I, doc. 141.
⁶² AM-IAN, I, doc. 321.
⁶³ Stinghe, *Documente*, I, doc. XXXII, LVI, LVII.
⁶⁴ Episcopii ortodocși din imperiu erau numiți de împărat și obligați să-i depună acestuia jurământ de credință.
⁶⁵ Stinghe, *Documente*, I, doc. XXXIV.
⁶⁶ Dragomir, *Istoria*, I, p. 116.
⁶⁷ Mușlea, *Biserica*, I, p. 174.
⁶⁸ Tempea 1969, p. 120.
⁶⁹ Judele Brașovului.

- ⁷⁰ Tempea 1969, p. 127-129.
⁷¹ Muşlea, *Biserica*, I, p. 78.
⁷² *Ibidem*, p. 176.
⁷³ Stinghe, *Istoria*, Apendice, II, p. 176-178.
⁷⁴ *Ibidem*, IV-XIII, p. 184-214.
⁷⁵ Stinghe, *Istoria*, p. 100-105.
⁷⁶ *Ibidem*, p. 107.
⁷⁷ Muşlea, *Biserica*, I, p. 182.
⁷⁸ Tempea 1969, p. 141-143.
⁷⁹ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXIII.
⁸⁰ Tempea 1969, p. 165.
⁸¹ Stinghe, *Istoria*, p. 116.
⁸² *Ibidem*, p. 118.
⁸³ Tartler, *Collectanea*, I, p. 378.
⁸⁴ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXV şi LXVI.
⁸⁵ *Ibidem*, doc. LXXI.
⁸⁶ Tempea 1969, p. 150-151.
⁸⁷ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXXV.
⁸⁸ Iorga 1933, p. 71.
⁸⁹ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXXVIII.
⁹⁰ *Ibidem*, doc. LXXIX.
⁹¹ Dragomir, *Istoria*, I, anexa 21.
⁹² *Ibidem*, anexa 22.
⁹³ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXXXI.
⁹⁴ Muşlea 1939, p. 28.
⁹⁵ Tempea 1969, p. 159.
⁹⁶ Stinghe, *Documente*, V, doc. VI.
⁹⁷ Mureşianu 1930, p. 216.
⁹⁸ Muşlea, *Biserica*, I, p. 215-216.
⁹⁹ Stinghe, *Documente*, I, doc. LXXXII.
¹⁰⁰ Muşlea 1939, p. 30.
¹⁰¹ Tempea 1969, p. 162.
¹⁰² Herrmann, *Das Alte*, I, p. 193.
¹⁰³ Tempea 1969, p. 163.
¹⁰⁴ Muşlea, *Biserica*, I, p. 219.
¹⁰⁵ *Ibidem*.
¹⁰⁶ Herrmann, *Das Alte*, I, p. 195-196.
¹⁰⁷ Muşlea, *Biserica*, I, p. 226.
¹⁰⁸ Muşlea 1939, p. 33.
¹⁰⁹ Iorga 1905, p. 332.
¹¹⁰ Stinghe, *Istoria*, p. 151.
¹¹¹ *Ibidem*, p. 157.
¹¹² *Ibidem*, p. 164.
¹¹³ Muşlea 1939, p. 38.
¹¹⁴ Stinghe, *Istoria*, p. 160-164.
¹¹⁵ Muşlea, *Biserica*, II, p. 10.
¹¹⁶ Dragomir, *Istoria*, I, p. 124-125.
¹¹⁷ Stinghe, *Documente*, I, p. 332-333

- ¹¹⁸ Mușlea 1933, p. 142.
- ¹¹⁹ Dragomir, *Istoria*, I, p. 170.
- ¹²⁰ *Ibidem*, p. 203.
- ¹²¹ Bariț, *Părți alese*, I, p. 726.
- ¹²² Dragomir, *Istoria*, I, p. 121.
- ¹²³ *Ibidem*, II, p. 247.
- ¹²⁴ *Ibidem*, p. 249.
- ¹²⁵ Statie 1906, p. 28.
- ¹²⁶ Stinghe, *Documente*, I, doc. C.
- ¹²⁷ În mod oficial Dionisie Novacovici era numit „administrator” al episcopiei Ardealului printr-o delegație care îi putea fi oricând retrasă (Păcurariu 1994, II, p. 488)
- ¹²⁸ Dragomir, *Istoria*, II, p. 251.
- ¹²⁹ Herrmann, *Das Alte*, I, p. 255.
- ¹³⁰ Mușlea, *Biserica*, II, p. 46.
- ¹³¹ Dragomir, *Istoria*, II, p. 252.
- ¹³² Mușlea, *Biserica*, II, p. 85.
- ¹³³ Stinghe, *Documente*, I, doc. CII, CIII.
- ¹³⁴ *Ibidem*, doc. CIV.
- ¹³⁵ Statie 1906, p. 26.
- ¹³⁶ Mușlea, *Biserica*, II, p. 97.
- ¹³⁷ Stinghe, *Documente*, I, doc. CIX.
- ¹³⁸ *Ibidem*, doc. CXI.
- ¹³⁹ *Ibidem*, doc. CXXXV.
- ¹⁴⁰ Statie 1906, p. 31.
- ¹⁴¹ Mușlea 1939, p. 44–46.
- ¹⁴² Mușlea, *Biserica*, II, anexa VI, p. 425.
- ¹⁴³ Statie 1906, p. 38.
- ¹⁴⁴ *Istoria românilor*, p. 414.
- ¹⁴⁵ Stinghe, *Documente*, I, doc. CXXXVIII.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, doc. CXXXIX.
- ¹⁴⁷ *Ibidem*, doc. CXL.
- ¹⁴⁸ Stinghe, *Documente*, II, doc. I.
- ¹⁴⁹ Mușlea, *Biserica*, II, p. 147.
- ¹⁵⁰ Oltean 1989b, p. 113.
- ¹⁵¹ Neda 1938, p. 389.
- ¹⁵² *Ibidem*, p. 393.
- ¹⁵³ Stinghe, *Documente*, II, doc. CLXXII.

Bibliografie

- AM-IAN Arhiva Magistratului Oraşului Braşov. Inventarul actelor neînregistrate, Vol. I-II, Bucureşti, D.G.A.S., 1959-1961.
- Bariţ, Părţi alese BARIŢ George, Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă, ediţia a II-a, Braşov, vol. I-III, 1993-1995.
- CDR Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului Braşov, vol. I-II, Bucureşti, 1955-1975.
- Din istoria Transilvaniei Din istoria Transilvaniei, vol. I (ediţia a III-a), vol II (editia a II-a), Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1963.
- Dragomir, Istoria DRAGOMIR Silviu, Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, vol. I-II, Sibiu, 1920-1930.
- Herrmann, Das Alte HERRMANN Georg Michael Gottlieb von, Das Alte und Neue Kronstatdt, I-II, ediţia Oscar Metzels, Sibiu, 1883-1887.
- Iorga 1905 IORGA Nicolae, Braşovul şi românii, Bucureşti, Edit. Socec, 1905.
- Iorga 1933 IORGA Nicolae, Însemnări de cronică ale clericilor din Scheii Braşovului, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, Bucureşti, vol. XII, 1933, p. 59-99.
- Istoria românilor Istoria românilor, vol. VI, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 2002.
- Mureşianu 1930 MURESIANU Aurel A., Un împiedicător al avântului naţional al românilor braşoveni de acum 200 de ani: popa Teodor Baran, în „Țara Bârsei”, an II, nr. 3, Braşov, 1930, p. 204-217.
- Muşlea, Biserica MUŞLEA Candid C., Biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului, vol. I-II, Braşov, 1943-1946.
- Muşlea 1939 MUŞLEA Candid C., O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceeaşi familie, Braşov, 1939.
- Muşlea 1933 MUŞLEA Candid C., Protopopul Eustatie Grid, în „Țara Bârsei”, an V, nr. 2, 3, Braşov, 1933, p. 135-142, 218-227.
- Muşlea 1931 MUŞLEA Ion, „Însemnările” popii Nicolae Grid despre Scheii de altădată şi biserica lor, în „Țara Bârsei”, an III, nr. 4, Braşov, 1931, p. 341-352.
- Neda 1938 NEDA Ioan M., Din circulările episcopatului neunit al Ardealului la sfârşitul sec. XVIII, în „Țara Bârsei”, Braşov, an X, nr. 4-5, 1938, p. 388-399.
- Oltean 1989 OLTEAN Vasile, Şcoala românească din Scheii Braşovului, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989.
- Păcurariu 1994 PĂCURARIU Mircea, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, ediţia a II-a, vol. I-III, Bucureşti, Edit. Institutului biblic şi de misiune al B.O.R., 1994.

- Prișcu 1929 PRIȘCU Ioan, O scrisoare fără dată, în „Țara Bârsei”, an I, nr. 3, Brașov, 1929, p. 221–225.
- Răduțiu, Gyémánt, 1975 RĂDUȚIU Aurel, GYÉMÁNT Ladislau, Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Schei, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975.
- Statie 1906 STATIE N. N., „Înștiințări”– Câteva capitole din trecutul românilor din Scheii Brașovului (reproducere după un codice manuscris delat finea veacului al XVIII), Brașov, 1906.
- Stinghe, Documente Documente privitoare la trecutul românilor din Schei (publicate de Sterie Stinghe), vol. I–V, Brașov, 1901–1906.
- Stinghe, Istoria STINGHE Sterie, Istoria bisericii Scheilor Brașovului. Manuscris de la Radu Tempea, Brașov, 1899.
- Tartler, Collectanea TARTLER Thomas, Collectanea zur eine Particulär Historie von Cronstadt, vol. I–II, Brașov, 1741, 1857.
- Tempea 1969 TEMPEA Radu, Istoria sfintei besereci a Scheilor Brasovului [ediție îngrijită de Octavian SCHIAU și Livia BOT], București, Editura pentru literatură, 1969.

TRANSILVANIA SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI MITUL ÎNȚELEGERII MODELUL BRAȘOVEAN

Valer Rus

Unul dintre ansamblurile politico-mitologice cele mai consistente din istorie este cel al *unității*. Sintetizând, Raul Girardet identifica patru „mari ansambluri mitologice – Conspirația, Vârsta de Aur, Salvatorul, *Unitatea*”¹. Membrii comunităților multietnice, cunoscătoare ale conflictelor datorate diversității, fac de aceea apel în repetate rânduri la evitarea conflictului în numele unei prezumtive unități de opinii, de vederi sau de acțiune. Iar rarele ocazii concrete în care unitatea se manifestă fără echivoc sunt evocate în spațiul public, în secolul al XIX-lea îndeosebi prin intermediul presei, principalul canal de comunicare. Unul dintre principalele derivate ale mitului unității este *înțelegerea*.

Transilvania anului 1860 era sfâșiată la nivelul percepțiilor etnice reciproce din cauza tragicului război civil de la 1848-1849. Liniștirea spiritului revoluționar pașoptist a presupus introducerea unui sistem opresiv, bazat pe cenzură, limitarea drepturilor civile, de asociere și expresie, regim numit tocmai de aceea neo-absolutist. Înfrângerea Imperiului Austriac în războiul franco-sard din anul 1859 i-a forțat pe Împărat și clasa politică vieneză să experimenteze alt sistem politic. Relaxarea putea să înceapă.

* * *

Neoabsolutismul își trăia ultimele zile la sfârșitul anului 1859. În ianuarie 1860 locuitorii aglomerației urbane a orașului Coroanei, cu populație mixtă reprezentată de români, germani și maghiari în procente aproape egale, de circa 30% pentru fiecare dintre etnii, sunt invitați la marile baluri de după Anul Nou, segregate prin tradiție pe criterii etnice.

În 19 ianuarie 1860, lectorii „Gazetei Transilvaniei” aflau de organizarea balului Reuniunii Femeilor Române², cea mai mare societate filantropică transilvăneană: „Înștiințare de balu. Din partea reuniunii femeiloru române Duminecă la 5 Februaru (24 Ianuariu) 1860 se va da în sala redutei din Brașovu un balu decoratu întru folosulu fetițeloru române remase în 1848-1849 orfeline, la care cu onoare se invită toți câți dorescu una din petrecerile sale de seară a își o înfrumuseța printr-o faptă de filantropia. Prețulu unui biletu de intrare e 1 fl. v. a. Brașovu, 12/24 Ianuariu 1860. Dela reuniunea Fem(eilor). R(omâne)”³.

La două zile de la desfășurarea balului, în același ziar se publica o scurtă dare de seamă asupra evenimentului. Din relatare aflăm că petrecerea românească s-a bucurat de largă participare a reprezentanților celorlalte etnii din zona Brașovului: „Brașovu, 7 Febr. n. În 24 ianuarie c. v. seara se ținu balulu reuniunei, cu unu resultatu foarte priinciosu, căci afară de unu numeru mare de *români, germani, ofițiali și ofițiri luară parte la petrecania aceasta și din vecina Secuime unu numeru mărișoru de oaspeți nobili* (adică maghiari – n.n.) *în costumu naționalu petrecânduși cu cordialitate*”. Darea

publicității a rezultatelor financiare ale balului sunt promise pentru un număr ulterior al periodicului brașovean: „Totu ce e de a se privi aici, va documenta socoteala, ce va resulta în folosul fondului reuniunii, care nu vrea să știe de alte accedenții, de câtu singuru numai de scopulu de a îmulți fondulu pentru mai buna și mai solida creștere a orfelinelor române, care punctu îi fu singurulu îndemnu a ține și balulu acesta, după cum se făcu aceasta în toți anii dela urzirea reuniunii, cu tactulu cerutu de misiunea estorfeliu de petrecanii binefăcătoare”⁴.

Despre impresia provocată de asocierea celor trei etnii cu ocazia balului Reuniunii, cu o versiune ușor diferită, ne confirmă și cotidianul maghiar clujean „Kolozsvari Közlöny” din 12 februarie, care, într-o preluare din periodicul brașovean german „Kronstädter Zeitung”, relatează despre balul Reuniunii Femeilor Române la care participă bărbați și femei maghiari în costume naționale, fapt care provoacă revoltă. În numele păstrării bunelor relații frățești însă, între români, maghiari și sași a avut loc o „împăcare măreață”⁵.

Între timp, înainte de anunțarea profiturilor rezultate din vânzarea de bilete sau din donații, apare un articol-comentariu al redactorului Gazetei, destul de probabil fiind vorba chiar de redactorul-responsabil Iacob Mureșianu, în care sunt analizate funcțiile sociale ale acestor baluri „naționale”: „Brașovu, 26 februaru n. Entusiasmulu naționalu, cu care se folosi dulcele⁶ acesta și aici, începe a se preface într-o serioasă privire în viitoru și acum dă locu copiectureloru, că oare ce scopuri vânaseră manifestările trecute? Fie ce va fi suntu spusă, dară în realitate se vede unu folosu pipăitu din toate petrecaniile cele filantropice și făcute spre scopuri comune și anumitu, balulu magiariloru, care fu cercetatu, ca nici unu balu altulu, va naște o casină magiara, care va rivalisa cu toate câte se tratăna de ani încoace a se înălța la ceea ce se numește casină, ad. la cabinetu de lectură, eară nu numai la fumăria și cafegia”⁷.

Despre balul Casinei maghiare relatează același cotidian maghiar clujean, mai sus menționat. La acesta au participat și românii, în hainele lor tradiționale brodate cu aur (hainele tradiționale din Șcheii Brașovului), și au dansat „Romana”⁸; s-a manifestat o atmosferă frățească⁹, după cum consemnează corespondentul maghiar.

Bineînțeles, aspectul concurențial nu întârzie să apară în comentariile „Gazetei”: „În Săcuime încă se folosiră oamenii de asemenea petreceri, și noulu gimnasiu din Săngiorzu primi sute de fiorini adunați din veniturile baluriloru și ale soareleloru ținute în mai multe locuri, eară de se și mai stoarce câte o punguliță cu acele ocațiuni, privinduse totuși, că din ele eși unu folosu publicu, nimene nu tănjește, ci se bucură că au luat parte la asemenea conventicule. În Săcuime încă și foculu ținu baletele sale; așa arse în Kezdi Oșorheiu și în Cernatonu, unde vro 23 de muri se prefăcură în cenușă și alte edificie cu fructe și vite. [...]”¹⁰.

La aproape o lună de la desfășurarea balului Reuniunii Femeilor Române, sunt publicate rezultatele financiare (deloc de neglijat): „Brașovu, 28 Martie. Publicămu cu multă plăcere următoarele: Resultatulu balului reuniunii fem. române din 24 ianuarie 1860. Bilete sau împărțitu prin Doamna președinte a Reuniunii domnilor comisarii balului Ioan G. Pop, Dimitrie George Iuga, apoi

Domnilor Eduard Fabik, N. Găitănaru și Nicolae Martinovici din Satulung. Preste totu 302, dintru aceștia sau plătitu: 228 bucăți cu câte 1 fl. 40 cr., care facu 403 fl. 20 cr., ear pentru 14 bilete au plătitu mai multu următorii domni și anume: Măria sa D. prefectu De Grüner 3 fl., Msa D consiliaru D Graising 5 fl, Dl Brote actuaru la c. r. pretura din Satulung 2 fl., totu de acolo dnii Nicolae Martinovici 2 fl., Nic. Blasianu notaru 2 fl., Ioan Pană 4 fl., Irimie Verzea parohu 2 fl., I. Popoviciu notariu 2 fl., Ioanu Teslovan directoru 1 fl. 50 cr., Alexie Bârsanu 1 fl. 50 cr., Ioan Odoru 1 fl. 50 cr., Evlamnie Cevescu (?) 1 fl. 50 cr., Toma Chiosdescu 1 fl. 50 cr., cu toții 32 fl. 50 cr. D. consiliariu de finanțe Șlosar cu D. Viscozil fără a primi biletu dăruiră câte 1 fl. - 2 fl. Domni anonimi au mai dăruitu 2 fl. 10 cr. Cu totul 439 fl. 80 cr. v.a. Spesele la olaltă 231 fl. 1 cr. Au rămasu pentru fondu venitu curatu de 208 fl. 79 cr. v.a. Pentru acestu resultatu frumosu se aduce mulțumire publică tuturoru care au luat parte la efeptuirea lui în numele orfelinelor. Cu această ocasiune nu putemu retăcea mărinimesele fapte filantropice totu în folosulu orfelinelor și anume:

- 1) A domnului Patrachie Popescu arhimandritulu sf. Mănăstiri Gertetec, care au trāmisu la fondulu reuniunei 105 fl. v.a. prin care și au capitalisatu minimulu anualu de 5 fl. de 5 fl. 25 cr. și după moartea sa
- 2) A răposatei în Domnulu Varvara Crișanu vidu(v)a Dlui Petru Șuva care au testatu¹¹ 42 fl. v.a.

Pentru asemenea exemple frumoase ce ne garantează despre simțiminte creștinești destulu de curate – celui din tăi îi urāmu zile multe și fericite spre sprijinirea nenorociților. Ear răposatei din urmā: fiei țārāna ușoară și amintirea vecinică. Brașovu, în 24 februaru 1860. Comitetulu Reuniunei¹².

În concluzie, propunem atenției specialiștilor în relații interetnice încă una dintre modalitățile conviețuirii multiculturale de la Brașov din secolul al XIX-lea, și anume evenimentele mondene cu participare lipsită de orice segregare națională. Aceasta poate folosi în vederea realizării unui manual de conviețuire interetnică *avant la lettre*, parte a patternului cultural ardelean.

THE 19TH CENTURY'S TRANSYLVANIA AND THE *UNDERSTANDING MYTH* THE BRAȘOV MODEL - ABSTRACT -

One of the greatest mythological political sets in history – besides the myths of Conspiracy, Golden Age and Saviour – is the Unity myth. According to Raoul Girardet, the myth of the Unity has one important derivative, the myth of the Understanding.

In the second half of the 19th century, the interethnic balance in Transylvania was upset by the civil war from 1848-1849 (the 1848 revolutionary phase was followed by a war between Romanian, Hungarian and German inhabitants of the province). Austrian leaders adopted therefore a tough line with the revolutionary provinces – the political system was called neoabsolutism, and the civil rights were banned. In the late 50's there appeared the first signs of liberalization (especially when Austrian Empire lost

the war against the French and Sardinians for the northern part of Italy).

In January 1860, Romanian readers of „The Transylvania's Gazette” („Gazeta de Transilvania”) were invited to a ball, an event organised by the Romanian Women Reunion (a charity organisation for protecting the Romanian orphans – victims of the civil war from 1848-1849).

After the ball, the same newspaper made a short briefing. The Romanian establishment (bourgeoisie & officials) but also Germans and Hungarians from the neighbourhood got together on that occasion. That multicultural association made a sensation. The only Hungarian newspaper from Transylvania („Kolozsvári Közlöny”) and the local German one („Krönstadter Zeitung”) gave also short briefings upon the event, it is true, but with “a little” distinction: Hungarian and German correspondents noticed that, initially, Romanian hosts had protested against the Hungarian participation, but everything ended with „a great reconciliation”.

This kind of events had a great contribution to originate the transylvanian model of a multicultural understanding, which became main points for comparing the province with Switzerland.

Note

¹ Raul Girardet, *Introducere în imaginarul politic*, în Toader Nicoară, „Introducere în istoria mentalităților colective”, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 385 și urm.

² Despre activitățile filantropice ale Reuniunii Femeilor Române vezi: Mircea Băltescu, *Contribuții la istoricul Reuniunii Femeilor Române din Brașov*, în „Cumidava”, an II, 1967; Măriuca Radu, *File din activitatea Reuniunii Femeilor Române din Brașov (1850-1918)*, în „Cumidava”, an XV-XIXc, 1990-1994.

³ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 3, 19 ianuarie 1860

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 4, 26 ianuarie 1860

⁵ *Kolozsvári Közlöny*, nr. 13, din 12 februarie 1860

⁶ Incetarea postului

⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 7, 16 februarie 1860

⁸ Dans de societate inventat de Iacob Mureșianu, redactorul și proprietarul „Gazetei Transilvaniei”

⁹ *Kolozsvári Közlöny*, nr. 16, 23 februarie 1860

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 7, 16 februarie 1860

¹¹ Lăsat prin testament

¹² *Gazeta Transilvaniei*, nr. 9, 1 martie 1860

ASASINATUL POLITIC – FORMĂ DE REPRESIUNE EXTREMĂ A STATULUI AUSTRO-UNGAR ÎMPOTRIVA ROMÂNILOR ARDELENI

Ioan Vlad

Terorismul politic este o realitate istorică străveche în istoria umanității iar uciderea adversarului – asasinatul politic – una din principalele sale metode, cel puțin de la uciderea lui Cezar în anul 44 î.H., sub motivația salvării Republicii romane. Asasinatul politic a însoțit din nefericire și istoria românilor în toate vremurile, începând cu marele rege dac Burebista, continuând cu Vlad Țepeș, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino, Miron Costin și Antim Ivireanul, iar în epocile modernă și contemporană mai frecvent: Grigore Alexandru Ghica, Tudor Vladimirescu, Barbu Catargiu, Corneliu Zelea Codreanu, dar și asasinatele făcute de mișcarea legionară – I.G. Duca, Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Nicolae Titulescu, Armand Călinescu, Petre Andrei sau de regimul comunist: Gheorghe Brătianu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ioan Petru Culianu etc.¹

Ultimele decenii sunt marcate de tot mai multe asasinate politice, săvârșite în toate zonele lumii: asasinatele anilor `60 în SUA – președintele John F. Kennedy, fratele lui, Robert, sau militantul de culoare Martin Luther King sau asasinatele din lumea arabă: a președintelui Egiptului, Anwar el-Sadat, în 1981 sau a premierului israelian Yitzhak Rabin, în 1995, ca să ne limităm doar la aceste exemple.

Perioada în care a activat politic Ioan Șenchea și-a avut asasinatele sale politice, o listă lungă, de la capete încoronate până la mărunți lideri politici, din care amintim doar vârfurile: regele Umberto I al Italiei, asasinat la 29 iulie 1900; președintele american William McKinley – 6 septembrie 1901 (mort la 14 septembrie); regele Serbiei, Alexandru I – 11 iunie 1903, ucis împreună cu soția sa; guvernatorul general rus al Finlandei, N.I. Bobrikov – 16 iunie 1904; regele Portugaliei, Carlos I și moștenitorul tronului portughez, Louis Filipe – 1 februarie 1908; șahul Persiei, Mohamad Ali – 28 februarie 1908; primul ministru al Rusiei, P.A. Stolâpin – 14 septembrie 1911; președintele Francisco I. Madero și vicepreședintele Suarez ai Mexicului – 19 februarie 1913; regele Greciei, George I – 5 martie 1913 și moștenitorul tronului, arhiduce al Austro – Ungariei, Franz Ferdinand și soția – 28 iunie 1914.²

Termenul de „asasinat” și „asasini” s-a impus în lumea europeană încă din secolul XII și provine de la numele unei minuscule secte musulmane šiită, din nordul Siriei, „secta asasinilor”, care a înspăimântat atât lumea arabă cât și Europa creștină prin mijloacele criminale de pedepsire a „necredincioșilor”. Asasinatul era principala lor metodă în întărirea credinței, iar liderul cel mai important al sectei, Sinan (1162 - 1193) care a dus la apogeu renumele sectei, i-a asasinat pe liderul musulman Saladin, pe vizirul din Alep și pe regele Ierusalimului, Conrad de Montferrat. Etimologic cuvântul „asasin”

provine din arabul „hashishiyya”, care înseamnă „fumător de hașiș”, și a fost atribuit sectei šiite a lui Sinan, în semn de dispreț și ură, față de comportamentul ei excesiv, asemănător celui determinat de consumul de droguri.³

În Austro - Ungaria după 1868 teroarea și chiar asasinatul politic, sunt metode de bază ale politicii interne, mai ales în spațiul Ungariei. Întreaga politică maghiară din Transilvania în relația cu românii, dar și cu celelalte minorități, poartă pecetea terorii, a statului polițienesc, a măsurilor arbitrare, abuzive, a violenței și forței brutale, pentru a impune maghiarizarea, ideea de stat național maghiar, voința grofilor și nemeșilor, cantonați în gândirea și uzanțele medievale, dar mânuind o frazeologie politică aparent modernă. Teroarea și forța sunt definite și recomandate oficial și public ca metode ce trebuiau folosite împotriva românilor. Publicația maghiară „Kólozsvár” din 3 august 1891 spunea răspicat: „forța brutală este singura ce poate avea efect asupra acestor mase inculte – românii. Trebuie să procedăm astfel încât aceste mase să simtă bine că noi, maghiarii, suntem o forță care nu știe de glumă și că dacă lovim, aceste lovituri nu ni se pot întoarce. Nu atât masele, cât **aceia care le ațâță trebuiesc tratați cu o severitate exemplară.** (sublin. n) Suntem datori să smulgem din Transilvania buruienile din care se fabrică memorii și proclamații. Este primul lucru ce trebuie făcut. Aici, în propria noastră casă, avem datoria să câștigăm autoritatea puterii, pentru a o impune apoi chiar României.”⁴ Trecem peste faptul că la 1891, când ziarul menționat preconiza o acțiune ofensivă peste Carpați, România era aliata Austro-Ungariei, de la 1883, și miza pe sprijinul extern al acesteia. Și această producție publicistică a ziarului clujean nu este singura. Presa și întrunirile publice maghiare sunt pline de astfel de incitări la violență și teroare împotriva românilor, iar practica politică o dovedește pe deplin. Mai dăm un singur exemplu, ziarul „Százhar” din 6 februarie 1892: „Cei ce nu-i respectă pe maghiari sunt toți trădători de patrie. La Beiuș și în multe alte locuri, olahii (românii) au făcut o agitație feroce împotriva legii... Această bestie feroce, crudă, sălbatică, este însetată de sânge maghiar, scrâșnește din dinți într-atât, încât ți-e greață s-o vezi. Te vom arunca în afara țării, popor nerecunoscător și perfid! Dacă limba noastră nu vă place, plecați de aici! N-avem nevoie de trădători, **duceți-vă dracului! Căci atâția arbori bătrâni** din pădurile și dealurile noastre **și numeroase stoluri de corbi** vă așteaptă trupurile (subl. n.)”⁵

Aceste apeluri și amenințări n-au rămas doar vorbe în vânt. Ele s-au pus în practică. Presa vremii și alte surse documentare prezintă numeroase cazuri, pe cele mediatizate, multe rămânând necunoscute, trecute sub tăcere. Acestea din urmă sunt cele mai numeroase. Istoricii le-au inventariat adesea. Istoricul și militantul ardelean, Vasile Stoica, a realizat o astfel de listă, „un mănunchi de isprăvi de ale autorităților și justiției ungurești”, pentru perioada iunie 1897 – aprilie 1913, cuprinzând cazurile concrete petrecute și consemnate în presa vremii, cu dată, persoanele implicate, faptele incriminate, pedepsele aplicate în închisoare și amenzi în bani, cazurile de violențe încheiate cu morți și răniți. O listă care cuprinde în fapt doar „o mică și foarte neînsemnată parte din marea mulțime de fărădelegi”, dar care însemnează, pentru răstimpul de abia 15 ani, cel puțin 86 de ani

și jumătate de pușcărie ordinară în rând cu hoții și criminalii, pentru delikte pretinse politice, și peste 93.597 pedepse în bani la care se adaugă și cheltuielile cu procesele și pedepsele mascate, de zece ori mai multe, pentru păduri, islazuri⁶ etc.

Cred că am putut dovedi până aici că teroarea, represiunea fizică, violența, inclusiv cea armată și eliminarea fizică a adversarului făceau parte, atât înainte cât și în timpul războiului, din filosofia politică și din practica guvernării de la Budapesta, iar exponentul de vârf al acestei concepții era primul ministru maghiar, contele Tisza, care de la 1903 până în 1917 a hotărât destinele politicii maghiare.

Ca politician, mărturiile de epocă ni-l prezintă pe Ștefan Tisza în culorile cele mai vii, dar cel care i-a descifrat cel mai bine personalitatea, gândirea și acțiunea, pare să fi fost Raoul Chélar, fost redactor la biroul de presă al ministerului francez de externe, însărcinat cu misiuni în Ungaria, o veritabilă autoritate în problematica maghiară, beneficiind de cunoașterea perfectă a limbii și psihologiei maghiare, autor a cel puțin opt lucrări despre Ungaria, în intervalul 1891-1930.⁷

În viziunea lui Chélar, violența și curajul la Tisza erau atavice, moștenite de la bunicul său, zgârcenia, încăpățănarea, setea de pământ veneau de mai departe, era lipsit de previziune și cu gesturi extrem de stângace, ceea ce i-a atras numele de „omul cu două mâini de stânga”. Nu asculta pe nimeni și proceda „prin voință apocaliptică”, avea o educație remarcabilă, „însă greșit condusă”, „o in experiență primară în politică” și cu toate că părea maestru „a rămas uncenic”. Ca orator era o nuliitate, discursurile lui nu erau decât ordine ministeriale. „Opera lui era impozantă prin negativitate, prin destrucțiune. Nu se cunoaște nici o construcție a lui care să-i fi supraviețuit”⁸ – spunea Chélar în 1930. În doctrina politica era adeptul lui Nietzsche, Gobineau și Machiavelli, iar ca model al puterii de stat avea Germania. Nu manifesta decât dispreț pentru sentimentele umanitare și avea repulsie față de **sufragiul universal**, ce amenința prerogativele castei sale, de **Partidul 1848**, obstacol al înfăptuirii planurilor sale și **față de Serbia**, pe care o compara cu o „cârciumă de stat”, unde doar trei jandarmi unguri ar face ordine.

Analistul francez completează acest portret cu o analiză a politicii lui Tisza – o oglindă a luptelor și intrigilor parlamentare, a metodelor brutale și dictatoriale, a obstrucțiilor și violențelor care au dominat politica lui Tisza, din 1903 până în 1917. Cum politica externă a monarhiei cade tot mai mult sub influență maghiară, ea este remorcată tot de Tisza.

În martie 1914, cu prilejul unei vizite în Ungaria, R. Chélar compara situația Ungariei cu un „tren condus cu plină viteză, arzând toate stațiile (trecând fără să oprească – n. I.V.), spre o destinație, cu frică, ignorată de călători”. Iar imaginea lui Tisza era cea a „unui nebun, a cărui menținere la putere se explică, fie prin extrema bătrânețe a monarhului, fie prin sprijinul ocult al unei forțe pe care nimeni nu îndrăznește să o numească.”⁹

Propaganda revizionistă maghiară interbelică s-a străduit din răspuțeri să demonstreze că Ungaria nu poartă nici o vină în provocarea războiului mondial, că Tisza s-a opus din răspuțeri declanșării catastrofei, a fost un „mare pacifist”. R. Chélar se ridică împotriva acestei ipocrizii maghiare

și într-un rechizitoriu fulminant demonstrează că „maghiarii au ațâțat războiul”. El constata că în lupta sa pentru hegemonie, Ungaria, aliată ocult cu Germania, trebuia să înlăture un mare obstacol, pe arhiducele Franz Ferdinand. Cel a cărui asasinare la Sarajevo avea să declanșeze războiul, reprezenta pentru conducătorii maghiari acel „sfinx fatidic”, care urma să pună capăt dominației milenare a oligarhiei maghiare, pe care o considera ca surdă tuturor nenorocirilor ce s-au abătut asupra Austriei. Franz Ferdinand îl detesta în special pe Tisza, cunoștea înțelegerile lui cu Germania, a jurat că odată ajuns la tron, îi va face pe conducătorii unguri „să intre în neant”. El nu-i ierta pentru că au făcut cauză comună cu Prusia în 1866 pentru a impune lui Franz Iosef dualismul. Proiectele de federalizare ale lui Ferdinand erau cunoscute din 1895 și ele vizau sacrificarea Ungariei, iar în 1913 el declara că va „trăi sau va muri pentru federalism, pentru că dualismul, complet învechit în zilele noastre, trebuie să intre în categoria absurdităților politice”.¹⁰

Cei doi erau evident adversari și se tatonau reciproc, pas cu pas. Se întâlneau doar protocolar și în situații inevitabile. De aceea Tisza se alia cu oricine era împotriva arhiducelui, inclusiv cu camarila de arhiducese, care nu putea accepta sub nici o formă ca soția morganatică a moștenitorului tronului să devină împărăteasă. Cu astfel de aliați, Tisza nu se sfia în aprilie 1914 să declare, în particular, „că el va fi acela care va ști să debaraseze Ungaria de veleitățile cezariene ale arhiducelui moștenitor” – afirmă Chélarde în raportul său din 1 mai 1914, adresat Ministerului francez de externe, la întoarcerea din Ungaria, cu mai puțin de două luni înaintea asasinării arhiducelui. Și raportul continuă: „Pentru oligarhii de la Budapesta, aliații secreți ai junkerilor prusaci, programul lui Franz Ferdinand implica o moarte politică fără fraze, nimicirea roadelor unor lupte de o mie de ani, pierderea tuturor speranțelor și beneficiilor, a fericirii de a stăpâni și porunci, sfârșitul visurilor egoiste, aprig urmărite sub culoarea patriotismului, a iubirii de libertate și a legitimității. Era un pericol de care sigur numai o lovitură de forță putea salva patria. Lovitura de forță era cu atât mai urgentă cu cât Franz Iosef începea să dea semne de senilitate finală, și cu atât mai naturală cu cât ea izvoră din caracterul violent și îndrăzneț al contelui Tisza”.¹¹

Analizând apoi atentatul de la Sarajevo, R. Chélarde constata că Bosnia-Herțegovina fusese controlată, prin conducerea administrației și poliției, timp de treizeci de ani, de către maghiari prin Benjamin Kállay (1882 - 1903), ministru pentru Bosnia și finanțe comune la Viena, urmat de Burian, omul lui Tisza, la cârma destinului Bosniei până în 1912, pentru ca la momentul atentatului în fruntea Bosniei să se găsească dr. Louis Thalóczy, agent de legătură și curier personal al lui Tisza între Berlin și Budapesta. Prin urmare, subliniază Chélarde, „veritabilul șef al poliției și al întregii administrații civile, în timpul atentatului și cu mult înaintea lui, era Tisza”, iar o bună parte a funcționarilor bosniaci erau oamenii lui. „Nimic nu putea să-i fie mai ușor decât a țese pânza în care să se lase prinsă nenorocita pereche arhiducală”.

Serviciile secrete austro-ungare aveau forțe și fonduri considerabile la Belgrad, se manevrau o mulțime de oameni în rețea, astfel încât atentatorii n-aveau cum știi de unde le vin încurajările. Era suficientă o „neglijență voită” pentru a face să dispară arhiducele. Iar **neglijența voită** a lui Tisza o

demonstrează Raoul Chélar.

Şeful poliţiei din Zagreb, Benno de Klobutciarici a fost informat, prin scrisori anonime, despre urmele şi pregătirile asasinatului. Raportul lui n-a primit răspuns de la superiorii lui, în ultimă instanţă de la Tisza, în schimb a fost invitat discret de a nu acţiona în cazul în care unul din conspiratori ar fi trecut prin circumscripţia sa. Un alt denunţ a venit cu câteva zile înainte de la Belgrad, de la dr. Marco Gagliardi, pentru comisarul de poliţie din Zagreb, dar şi pentru guvernator. Fără nici o urmărire. În procesul atentatului s-a dovedit **neglijenţa voită** a poliţiei bosniace, comandată de Tisza indirect, care nu a acţionat împotriva pregătirilor destul de transparente ale atentatului. S-a dovedit apoi că acea crimă de la Sarajevo nu putea să folosească decât oligarhiilor maghiară şi prusacă.

Concluzia lui Chélar este că Tisza şi oamenii săi „au pus foc Europei” pentru a-şi realiza interese meschine şi fără să înţeleagă că „concepţiile ca şi poftele lor grandioase sunt depăşite de propriile lor forţe”.¹² Pe de altă parte tot Chélar observă că, dacă Tisza ar fi fost realmente un pacifist, deci împotriva războiului, el ar fi trebuit să demisioneze „atunci când războiul s-a făcut împotriva voinţei sale”. N-a demisionat, iar „dacă a rămas, asta înseamnă că a voit războiul.” În situaţii similare, miniştrii englezi Lordul Morley şi John Burns au demisionat la 2 şi 3 august 1914.

Dacă analistul francez făcea publică demonstraţia sa privind culpabilitatea lui Tisza şi a Ungariei în declanşarea războiului, în 1930, N. Iorga afirmă această culpabilitate în 1918, când Tisza era împuşcat la Budapesta. Iorga, alături de Vaida-Voievod, îl chemau pe Tisza să dea seamă „de credinţa şi de fapta sa prin care lumea întreagă a fost aruncată în cel mai sălbatec război” iar acest „Neron, distrugător al unei civilizaţii”, autorul „planului uriaş şi nebun de a pune capăt pentru totdeauna chestiei naţionale **prin distrugerea naţionalităţilor...**”, calm, ca unul care execută o sentinţă, el aprinse cu mâna lui criminală clădirea civilizaţiei mondiale”, iar amintirea lui, crede Iorga, rămâne legată, chiar şi pentru conaţionalii lui, „de cele unsprezece milioane de morţi care-l apasă-n mormânt”. Cât priveşte pedeapsa pe care a primit-o la 1 noiembrie 1918, fiind împuşcat de nişte soldaţi, pe când îşi „făcea promenada ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat pe lume”, Iorga crede că s-a executat „o sentinţă istorică”, care l-a trimis „înaintea altei judecăţi, poate pentru că aici, pe pământ, nu era pedeapsă deopotrivă cu vinovăţia sa”.¹³

În ziua când la Viena se înainta declaraţia de război a României împotriva Austro-Ungariei şi armata română începea ofensiva eliberatoare în Transilvania, 14/27 august 1916, îşi înceta apariţia la Făgăraş revista lui Ioan Şenchea, „Olteanul”, a cărui principală misiune, prin chiar intrarea României în războiul pentru eliberare şi întregire naţională, putea fi considerată încheiată. Sigur că şi vremurile fierbinţi care vor urma ar fi avut nevoie de o reflectare publicistică, pentru contemporani şi pentru urmaşi, dar n-a fost să fie aşa la Făgăraş. La Braşov, în schimb, „Gazeta Transilvaniei”, după o scurtă întrerupere, până când la Braşov s-au instalat autorităţi militare şi politice româneşti, a reapărut în haine de sărbătoare şi timp de patruzeci de zile, cât la Braşov au funcţionat autorităţi româneşti, „Gazeta” a marcat cea mai strălucită şi luminoasă pagină din istoria ei, iar pentru urmaşi ea

constituie imaginea reprezentativă pentru acea primă etapă a Brașovului deplin românesc, în România Mare, încă neîmplinită.

La Făgăraș, unde trupele române vor ajunge 17 zile mai târziu decât la Brașov autoritățile maghiare au avut timp suficient să-și organizeze și execute o retragere sistematică, să instaleze autorități interimare pentru perioada „ocupăției” românești și să se răfuiască cu adversarii politici români, inclusiv cu avocatul dr. Ioan Șenchea.

Declanșarea ostilităților și înaintarea trupelor române în Transilvania a stârnit panică și în rândurile oficialităților maghiare ale comitatului Făgăraș, care trebuiau să se retragă oportun din fața trupelor române. Direcția de retragere cea mai la îndemână cu trenul spre Sibiu, a fost anulată din chiar primele zile ale ofensivei românești, prin pătrunderea unităților române pe la Turnu Roșu spre Tâlmăciu și Sibiu. A rămas retragerea „spre interior”, pe direcția Sighișoara cu căruțele, și de acolo spre Cluj și Ungaria. Prin urmare, din ordinul comitelui suprem s-au rechiziționat atelajele și s-au mobilizat localnicii care să transporte autoritățile și administrația spre Sighișoara. Orașul a fost părăsit apoi și de către trupele austro-ungare, care și-au constituit dispozitivul defensiv la nord de Olt, pentru a folosi obstacolul natural în fața înaintării trupelor române. Inclusiv jandarmeria s-a retras la nord de Olt și și-a instalat sediul în clădirea școlii confesionale române din comuna Galați. Până la înaintarea armatei române în Făgăraș, din Galați era coordonată întreaga acțiune de evacuare, aici la sediul jandarmeriei, se prezentau toți cei care se evacua, de voie sau forțat, aici se constituiau convoaiele de refugiați care apoi se îndreptau, prin Rupea, spre Sighișoara. Cel care dirija și coordona întreaga acțiune era șeful jandarmeriei comitatului, căpitanul Szikorski. El trimitea patrulele în oraș pentru grăbirea evacuării, mobiliza căraușii, rechiziționa atelajele, el dirija strângerea vitelor localnicilor în cirezi pe care le treceau peste Olt ca rechiziționate în folosul armatei austro-ungare. Această agitație a durat mai mult de zece zile. Când avangărzile române ajungeau la Șinca Veche se evacua de la Făgăraș comitele suprem și suita sa.¹⁴

Între măsurile luate de comitele suprem pe timpul evacuării orașului, pentru a proteja comunitatea făgărășeană, în perspectiva sigură a intrării armatei române în Făgăraș s-a constituit o „autoritate intermediară”, preponderent românească, avându-l în frunte ca președinte pe Nicoale Șerban, Kovács Janos – vicepreședinte, dr. Liviu Pandrea – secretar, dr. Victor Pralea – șef al poliției, Zekely Ferencz – șef al gărzii civile și alții.¹⁵ Misiunea acestei autorități era de a asigura ordinea în oraș după evacuarea autorităților maghiare, de a asigura efectuarea rechizițiilor necesare evacuării și de a executa dispozițiile privind evacuarea forțată. Ea era în fapt subordonată jandarmeriei. S-a emis și părerea că această autoritate interimară ar fi fost creația făgărășenilor după plecarea autorităților. Puțin probabil, dat fiind misiunea și subordonarea pe care le avea. Apoi, ea cred că se încadra în măsurile prestabilite în statul austro-ungar pentru situații de acest fel, de război, de forță majoră. N-avem date exacte asupra a ceea ce s-a întâmplat la Făgăraș, dar la Brașov știm că, deși a fost timpul mai scurt – o zi și jumătate și panica mai mare, cu câteva ore înainte ca trupele române să ajungă la porțile orașului, s-a întrunit o consfătuire cu membrii consiliului

comunal care mai erau în oraș, prezidată de viceprimarul F.Fabritius, și s-a hotărât ca orașul să se predea armatei române de către o delegație condusă de medicul român dr. Gheorghe Baiulescu, care urma să iasă în întâmpinarea armatei la ieșirea dinspre Dârste a orașului și să implore protecția armatei române față de locuitorii orașului.¹⁶

În compunerea „autorității interimare” au intrat, pe lângă maghiari, români apropiați puterii, siguri pentru comitele suprem, care pleca spre Budapesta. O dovedește și faptul ca unii din componenții echipei s-au evacuat ei înșiși, fără să mai aștepte intrarea ostașilor români. Este și cazul deputatului dietal, Nicolae Șerban, șeful acestei „autorități”. Absența din echipă a dr. Ioan Șenchea, un recunoscut lider român local, spune multe despre raționamentele și intențiile autorității supreme din comitat asupra persoanei lui.

S-a mai vorbit în epocă de numirea de către comite a unei comisii, formată din trei persoane, altele decât cele din „autoritatea interimară”, adică Ioan Șenchea, Carol Balla – parohul bisericii reformate și medicul Titus Perția – directorul spitalului, cu misiune de a lua legătura cu comandanții unităților române ce înaintau spre Făgăraș și a preveni în felul acesta bombardarea cu artilerie sau atacarea orașului. O practică similară celei de la Brașov. Numai că la Făgăraș apar niște disfuncționalități. Era de presupus că membrii comisiei trebuie să rămână în oraș, să fie protejați de aplicarea ordinului de evacuare forțată, dat de prefect șefului poliției, pentru cei care stăpânirea nu acceptă să-i lase în zonă pentru a lua contact cu armata română. De altfel, acest ordin nu s-a aplicat pentru doi din membrii comisiei; pr. Carol Balla și doctorul Titus Perția. Pentru preotul reformat era oricum firesc să rămână alături de enoriașii săi, care în majoritate nu s-au evacuat, dar în cazul dr. Perția lucrurile sunt mai ciudate. El era ofițer de rezervă, fusese pe front în armata imperială, în Galiția, și în urma unei răni fusese demobilizat provizoriu, dar avea încă obligații militare și putea fi oricând remobilizat. Deci rămânerea lui în oraș putea fi doar consecința faptului că făcea parte din acea comisie, care astfel și-ar fi confirmat existența.

Lui Ioan Șenchea, deși nu mai avea obligații militare, nu mai era mobilizabil, având 52 de ani împliniți, ordinul de evacuare forțată i s-a aplicat. Asistând cu satisfacție la forfota evacuării comitelui și a altor notabilități, în dimineața zilei de 2 septembrie 1916, când armata română ajunsese deja la Șinca Veche, a fost acostat în stradă de o patrulă de jandarmi care i-a pus în vedere, în mod brutal, sub amenințarea cu împușcarea, să se evacueze neîntârziat. Contrariat de această schimbare de situație și probabil convins că va găsi o soluție amiabilă fie la șeful poliției, fie la comite, Șenchea îl cheamă telefonic de la Voila pe săteanul Iacob Gabor, pe care obișnuia să-l angajeze pentru călătorii mai lungi, să vină pregătit de drum pentru a pleca mai departe chiar în acea zi. Apoi, însoțit și de fiica sa Veturia, Ioan Șenchea se duce la Galați la sediul jandarmeriei pentru a lămuri cu căpitanul Szikorski situația, sperând că la mijloc este o neînțelegere. N-a avut ce mai lămuri, jandarmii aveau ordine clare și categorice. Șenchea n-a primit nici măcar îngăduința de a se întoarce în oraș să-și ia familia. O trimise doar pe fiică-sa acasă, cu căruța, cu rugămintea pentru soție să plece din oraș cu copiii la locuința lor de la moară, iar căruțașul să se întoarcă la Galați pentru a pleca

mai departe spre Sighișoara. Au și plecat în după amiaza acelei zile de 2 septembrie.¹⁷

Din momentul plecării din Făgăraș spre Sighișoara nu mai avem informații asupra activității lui Șenchea și a cărașului său. E posibil ca Șenchea să fi perseverat în speranța că va rezolva chestiunea la nivelul comitelui suprem, Iozsef Szell, și să-l fi căutat la Sighișoara. Dacă a făcut-o și a luat legătura cu comitele, foarte probabil că acesta nu i-a permis întoarcerea la Făgăraș, nu i-a dat un document oficial care să-l scutească de evacuare forțată. N-a obținut un asemenea act nici pentru Iacob Gabor. Pe de altă parte, dacă ar fi ajuns la Sighișoara și ar fi luat legătura cu autoritățile, foarte probabil că ar fi fost obligat să se imbarce într-un tren cu care să plece spre Cluj, ceea ce ar fi însemnat să se despartă de Gabor, sau măcar amândoi de cal și căruță. E posibil însă să nu fi ajuns la Sighișoara, ci la un anumit punct să fi făcut calea întoarsă pe un drum ocolit spre Făgăraș. S-a vehiculat și varianta conform căreia Șenchea ar fi fost obligat să-și continue drumul cu trenul spre Cluj, dar la prima stație, folosindu-se de neatenția jandarmilor însoțitori, ar fi coborât, întorcându-se la Făgăraș. Se pune întrebarea cum și-a putut corela planul cu Iacob Gabor, de care cu siguranță a fost despărțit.

Peste aceste presupuneri, este cert că cei doi au făcut calea întoarsă spre Făgăraș, pe același drum până la un punct, pe care nu-l știm, unde au schimbat drumul Cohalmului cu cel al Agnitei, care ocolește pe la nord Făgărașul și duce, prin Cincu și Cincșor, tot la Olt, dar în dreptul comunei Voila, la 15 Km în aval de oraș. Ca măsuri de prevedere, pentru a nu fi prinși de jandarmi, au schimbat drumul pentru a nu întâlni alte grupuri de evacuați din Făgăraș spre Sighișoara, pentru a nu trece Oltul pe la Galați unde mai erau autorități și jandarmi, s-au deplasat doar noaptea și au folosit doar drumuri lăturalnice pentru a nu atrage atenția. Astfel au ajuns cu bine la Retiș, în zorii zilei de 6 septembrie și au tras la moșia Vasu-Preșcurea, cumpărată în 1909 de către Octavian Vasu, colaborator apropiat în lupta politică a lui Șenchea, aflat la momentul acela prizonier în Rusia, și cumnatul său, avocatul Preșcurea, aflat și el pe frontul din Galiția. Au găsit-o acolo pe Florica Preșcurea, sora lui Vasu, căreia i-au prezentat situația în care se află și au rugat-o să-i adăpostească peste zi la moșie. Femeia, înspăimântată la pericolul la care se expune adăpostindu-i, l-a refuzat și i-a rugat să-și continue drumul. Cei doi au fost nevoiți să-și continue drumul pe timp de zi, pe drumeagurile din pădurea Cincului, prin hotarul Cincșorului, prin porumbiști până la malul nordic al Oltului, în dreptul comunei Voila, unde au fost descoperiți și arestați de jandarmi, care i-au predat la sediul jandarmeriei din Galați.

Trecerea lui Șenchea și Gabor pe la moșia Vasu-Preșcurea din Retiș a fost confirmată de Florica Vasu în 1916, soției lui Șenchea, Luiza Șenchea. Cele două femei s-au întâlnit la Cluj, pe coridoarele curții marțiale, acuzate și anchetate de autoritățile militare pentru pretinsa colaborare cu armata română în septembrie 1916. Florica Preșcurea, înspăimântată peste măsură de perspectiva anchetei și cuprinsă de remușcări pentru refuzul de-a-i găzdui pe Ioan Șenchea și Iacob Gabor, cu lacrimi în ochi, i-a cerut Luizei Șenchea s-o ierte și insistând să-i transmită și soțului aceeași rugămintă. În felul acesta familia Șenchea afla abia în noiembrie că Ioan Șenchea, care nu mai dăduse

un semn de viață din ziua evacuării forțate, n-a urmat drumul cunoscut spre interiorul Ungariei al evacuaților, ci, la scurt timp după plecare, se afla pe un drum de întoarcere, hăituit de autorități. Era primul semn că i s-a putut întâmpla ceva rău, că s-ar putea să nu mai fie în viață.¹⁸

Arestarea și înțemnițarea în arestul jandarmeriei din Galați a lui Ioan Șenchea și Iacob Gabor n-au scăpat neobservate de locuitorii comunei, Șenchea fiind foarte cunoscut și la Galați. Se vorbea în epocă și s-a reluat în presa postbelică¹⁹ că o zi după arestarea lui Șenchea, pe 7 septembrie 1916, a trecut prin Galați, evacuându-se spre Sighișoara, deputatul Nicolae Șerban, președintele în exercițiu al Autorității interimare din comitat. Sătenii l-ar fi rugat să-l scoată pe Ioan Șenchea din arest și să-l ia cu el, salvându-l în felul acesta. N. Șerban n-ar fi dat curs acestor rugăminți, mergând mai departe pe drumul său. Nu putem ști cât adevăr este în această relatare, întrucât ea nu este confirmată de martori oculari. Data este corectă iar evacuarea lui N.Șerban este reală. Impresia arestării lui Șenchea era suficient de mare încât să impună, cu riscurile de rigoare, un demers din partea gălățenilor. Pe de altă parte, cunoscând caracterul lui N.Șerban și relațiile dintre acesta și Șenchea, putem crede că a trecut indiferent pe lângă drama lui Șenchea sau nu a consimțit la nici un minim de risc printr-o intervenție în favoarea celui arestat. Cum comitele suprem și autoritățile se retrăseseră cu cinci zile mai devreme, erau departe, chiar și în fața atotputernicului șef al jandarmeriei, N.Șerban, ca șef al Autorității interimare, deci al doilea om în comitat, trebuia să aibă o minimă influență și credibilitate, măcar pentru a obține evacuarea forțată a lui Șenchea, eventual garantată de N.Șerban. E posibil ca N.Șerban, în calitate pe care o avea, să fi cunoscut situația din ziua arestării lui Șenchea și să-și fi dat seama că era imposibil să-l ajute, că soarta lui Șenchea fusese decisă la un alt nivel și că șeful jandarmeriei de la Făgăraș nu era decât un executant.

Noaptea care a urmat de 7 spre 8 septembrie 1916 a fost fatală. Sătenii din Galați au fost somați de către primarul Petru Lazăr, instalat în primărie de către autoritățile maghiare cu prețul vărsării de sânge din decembrie 1910, sub amenințarea cu împușcarea fără somație, ca nimeni în acea noapte să nu iasă în stradă. A fost o noapte de veghe și groază. Târziu după miezul nopții, în curtea școlii unde se afla jandarmeria, s-au auzit forfotă și zăngănit de puști și unelte de săpat, după care jandarmii au plecat către Olt, peste hotarul de răsărit a comunei. După un timp s-au auzit împușcături în salvă. Pe aceste elemente, gălățenii și-au întemeiat opinia că Ioan Șenchea și Iacob Gabor au fost asasinați în acea noapte.²⁰

Nu cunoaștem detaliile asasinatului la locul crimei. S-a vorbit de varianta că cei doi ar fi puși să-și sape singuri groapa comună după care ar fi fost împușcați și îngropați.²¹ Dar ulterior, după război, cu toate eforturile familiei și nu numai, locul înhumării rămășițelor pământești ale lui Ioan Șenchea și Iacob Gabor n-a fost descoperit. S-a născut presupunerea că trupurile neînsuflețite ale celor doi ar fi fost aruncate în apele Oltului.²² Strădaniile identificării locului înhumării lui Ioan Șenchea din partea familiei sunt dovedite și de „publicațiunea” și de oferta în bani a soției martirului din 1919: „Subsemnata, Luiza dr. Șenchea, rog și fac cunoscut, prin aceasta, că cine va ști și-mi va arăta, în mod sincer, fie și în mod particular, locul

unde s-ar afla îngropat trupul iubitului meu soț, va căpăta un premiu de 500 coroane. Luiza dr. Șenchea".²³

Dar așa analiștii și publiciștii români din perioada interbelică au pătruns și înțeles natura faptelor și au definit actul uciderii lui Ioan Șenchea ca un asasinat politic. Iată, din numeroasele referințe publicistice, opinia ziarului „Adevărul” din 1936, la 20 de ani după ce se petrecuseră faptele, suficient pentru a cumpăni echilibrat, care spune că „Executarea lui (Ioan Șenchea – n.I.V.) a fost o crimă a guvernului legal al statului maghiar și a armatelor imperiale regulate. N-a fost un asasinat al unei armate neregulate, revoltate sau al răzbunării locale, cum s-au întâmplat mai multe cazuri în anul 1918 după izbucnirea revoluției în Ungaria, ci a fost un asasinat al statului maghiar organizat, deci pe deplin responsabil”.²⁴

Este indubitabil că dr. Ioan Șenchea a fost victima unui asasinat politic, pregătit și executat de către organele specializate ale statului austro-ungar, la comanda puterii politice centrale, făcută cu premeditare, calcul și sânge rece, împotriva unui militant cunoscut al luptei naționale românești de la Făgăraș, într-un moment de cumpănă al evoluției evenimentelor politico-militare în zonă, sub imperiul legilor și stării de război, care puteau masca suficient de bine o crimă politică fără a da posibilitatea apărării, ripostei sau măcar mediatizării cazului, cu mijloacele specifice serviciilor secrete într-un stat polițienesc dictatorial, fără acuzare, un proces, o condamnare, ci la liberul arbitru al puterii.

Viața lui Șenchea, închinată și dăruită națiunii române, opera sa în planul faptelor pentru apărarea drepturilor și intereselor neamului său din comitatul Făgăraș, ca avocat, ca politician, ca deputat în congregația comitatului, ca ziarist sau ca diriguitor de societăți culturale, jertfa sa supremă pe frontul luptei naționale cu un dușman perfid și feroce, toate acestea fac din avocatul dr. Ioan Șenchea o mare personalitate a neamului românesc, un erou al luptei naționale pentru unitate, libertate și dreptate, un erou național, un „martir al Ardealului”, cum îl numea Octavian Goga, „Ca orice personalitate, spunea Goga la 29 august 1919, la Făgăraș, dr. Ioan ȘENCHEA, regretatul președinte al secției Partidului Național Român din comitatul Făgăraș, nu s-a stins odată cu trecerea în neființă la 7/8 septembrie 1916, ci și mai mult a crescut, a luminat și a stăluit peste veac.

Acestui martir al Ardealului și tuturor celor jertfiți pentru idealul întregirii neamului s-ar cuveni să se înalțe stâlp de marmură, pe care să se scrie slovă de aducere aminte: **Pierit-am aici în luptă cu dușmanii și cu mișei, apărând cinstea, libertatea și patria. Aflați despre fapta noastră și n-o uitați!**”.²⁵

L'ASSASSINAT POLITIQUE – UNE FORME DE RÉPRESSION EXTRÊME DE L'ÉTAT AUTRICHIEN-HONGROIS CONTRE LES ROUMAINS - RESUMÉ -

L'Assassinate politique, comme méthode politique extrême, est une réalité historique puissante, tant dans l'histoire universelle, que dans l'histoire roumaine. Dès l'année 44 a.J.C., quand, par l'assassinate politique, tombait les deux têtes couronnées, César et Bourébista, l'histoire a connu

nombreuses victimes de l'assassinat politique.

L'État policier autricho-ungrois a utilisé aussi cette méthode d'élimination de l'adversaire politique et la preuve la plus reconnue este l'assassinat de Sarajevo du prince héritier Franz Ferdinand, l'événement qui a déclanchais la Première Guerre Mondiale.

Contre les roumains de Transylvanie, l'État hongrois a utilisé tous les moyens pour leurs maghiarisation, inclusivement l'assassinat politique pour les plus récalcitrants.

Ce text présentes le cas réel d'un grand militant roumain, l'avocat dr. Ioan Șenchea, de Făgăraș, le dirigeant reconnu de la lutte nationale roumaine du comitat Făgăraș dans la période 1892 – 1916, assassiné par la police hongroise le 7/8 septembre 1916 à Făgăraș, quelques jours avant l'entré de l'armée roumaine eliberatrice dans la ville. L'auteur fait la démonstration que le fait est réelemment un assassinat politique, pas un accident or un act d'autre nature.

Les publications de l'auteur sur ce sujet veux relever la personnalité politique et nationale d'avocat dr. Ioan Șenchea, presque inconnue dans l'historiographie roumaine de la lutte nationale, et le sacrifice, un martyrage, comme le nommé Octavian Goga, de Șenchea pour la réalisation de la Grande Union des Roumains.

Note

¹ Paul Ștefănescu, *Asasinatele politice în istoria României*, Ed. Vestala, București, 2001;

² *Dosarele istoriei*, nr.6 (34) din 1999, p.4-5;

³ *Ibidem*, p.1;

⁴ Apud Pamfil Șeicaru, *România în marele război*, Ed.Eminescu, 1994, p.217;

⁵ *Ibidem*, p.220;

⁶ Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 1994, S.c. „Murion Impex” SRL, p.199;

⁷ Lucrările lui Raoul Chelard în problematica maghiară au fost: 1. *La Hongrie contemporaine*, Paris, 1891; 2. *La Hongrie millénaire*, Paris, 1886; 3. *Guide historique et litteraire de la Hongrie*, Paris, 1900; 4. *La crise hongroise et l'opinion*, Paris, 1905; 5. *Le prétendu separatisme des Hongrois et la France*, Paris, 1905; 6. *La dernier alliance franco-hongroise; Louis XIV et Rakoczy II*, Paris, 1906; 7. *L'Autriche -Hongrie et la France*, Paris, 1914; 8. *Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale. Souvenirs personnels et documents inédits*, Paris, 1930;

⁸ Apud „Țara Bârsei”, nr.5, sept. – oct. 1932, p.449;

⁹ *Ibidem*, p. 450;

¹⁰ *Ibidem*, p. 451;

¹¹ *Ibidem*, p. 452;

¹² *Ibidem*, p. 454;

¹³ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol.2, București, 1935, p.376-379;

¹⁴ I. Hășfăleanu, *Luptă și jertfă în slujba poporului. Luptătorul național și martirul*

av. dr. Ioan Șenchea (1864-1916), manuscris dactilografiat, 204 pagini, în posesia familiei autorului, p.166;

¹⁵ „Glasul Oltului”, nr.29 din 1921;

¹⁶ Ioan Vlad, *Brașovul și Marea Unire*, Editura „Dacia Europa Nova”, 1996, p.93-94;

¹⁷ N. Borzea, „Cuvânt de deschidere a adunării din 26 noiembrie 1920 a Despărțământului Făgăraș al ASTREI”, M.J.F., inv. nr. 782;

¹⁸ I. Hășfăleanu, *op.cit.*, p.171-172;

¹⁹ „Glasul Oltului”, nr. 29-34 din 1921;

²⁰ „Glasul Oltului”, nr. 34 din 1921;

²¹ „Curentul”, din 22 aprilie 1933

²² „Glasul Oltului”, nr. 34 din 1921;

²³ „Oltul”, nr. 77 din 21 octombrie 1919;

²⁴ „Adevărul” din 5 februarie 1936;

²⁵ „Oltul” nr. 65 din 1919; I. Hășfăleanu, *op.cit.*, p.1.

REAȚII FĂGĂRĂȘENE FAȚĂ DE POLITICA CULTURAL-ȘCOLARĂ MAGHIARĂ DE LA ÎNCEPUTUL SEC. XX (LEGEA APPONYI DIN 1907)

Constantin Băjenaru

Începutul de secol XX cunoaște o tot mai pronunțată campanie de deznaționalizare a românilor ardeleni, campanie dusă și ridicată la nivel de politică de stat de către guvernele maghiare din acea vreme; acest fenomen s-a manifestat în toate domeniile – politic, economic, cultural etc.

Expresia vădită a politicii de oprimare a românilor pe plan cultural o constituie numeroasele măsuri legislative legate de numele unor reprezentanți ai aristocrației maghiare - ca Berzeviczy, Trefort, Apponyi ș.a.-, care au avut menirea să înăbușe avântul spre cultură, urmărind să mențină poporul român în „întunericul inculturii”. Astfel, departe de a se gândi să satisfacă aspirațiile culturale ale românilor, pătura conducătoare maghiară nu știa ce măsuri să mai adopte pentru a înăbuși aceste aspirații. Toată opinia publică maghiară, surescitată de o presă șovină și de o întreagă literatură pătimașă, îmbrățișa cu frenezie măsurile de deznaționalizare ce fuseseră luate, văzând în ele un pas important pe calea înfăptuirii idealului Ungariei unitare și omogene; lovind în școala românească, știau prea bine că dau o lovitură de grație.

Cea mai grea și perfidă măsură, dintre cele luate până atunci împotriva școlii românești de către guvernele maghiare, a constituit-o așa-numita „Legea Apponyi” din anul 1907, o lege pe care autorul ei, contele Albert Apponyi, o anunța în Parlamentul de la Budapesta ca fiind cea care „*va nimici școlile nepatriotice*” în câțiva ani, deoarece „*fiecare școală și fiecare învățător, fără considerare la caracterul școlii și la împrejurarea că beneficiază sau nu de ajutorul de stat, se îndatorează a dezvolta și întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară. Punctul acesta de vedere trebuie să predomină întreaga instrucțiune*” ¹. Pentru Țara Făgărașului, erau luate în vizorul acestei legi mai ales școlile confesionale, percepute ca fiind „*cuiburi calde ale politicii ultranaționale române, care pun în primejdie integritatea națională... și de aceea trebuie înlocuite cu școlile noastre naționale*” ².

Să observăm acum în ce au constat cele două proiecte de legi propuse Camerei deputaților de către contele Apponyi, la 21 februarie 1907. Unul dintre ele prevedea îmbunătățirea salariilor învățătorilor de la școlile de stat, iar celălalt se referea la raportul de drept și la salariile învățătorilor de la școlile comunale și confesionale. Esența acestora o regăsim la paragraful 17 din lege, amintit mai sus (nota 1), pentru ca în paragraful 19 să se prevadă anume: „*În școlile populare cu limbă de propunere nemaghiară, ori beneficiarii de ajutor de stat ori nu, limba maghiară este a se propune în toate despărțămintele după un plan de învățământ și după un număr de ore înainte stabilit de Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, în coîntelegere cu autoritatea școlară confesională în așa măsură ca un elev, cu limba*

maternă nemaghiară, după terminarea anului al IV-lea de școală să-și poată exprima la înțeles gândurile în limba maghiară atât cu graiul cât și în scris” ³.

De asemenea, proiectele stabileau în amănunt așezarea însemnelor maghiare în școli (steag, embleme, portrete, tabele istorice), precum și delictele disciplinare ale învățătorilor, dintre care primul îl constituia nerespectarea predării materiilor în limba maghiară, mai ales că *„Învățătorii trebuie să întărească în elev spiritul de atașament la Patria ungară și conștiința că ei aparțin nației ungare”* ⁴. Ca atare, deznaționalizarea urma să fie realizată atât prin înlocuirea treptată a limbii române, cât și prin inocularea în mintea copilului a ideii apartenenței sale la maghiarism. Și toate acestea nu se întâmplau decât cu o sută de ani în urmă!

La fel de greu de realizat, era și cerința ca un local de școală să aibă capacitatea de a-i cuprinde pe toți copiii de vârstă școlară, să fie înzestrat cu rechizite și material didactic și să fie bine întreținut. Nerespectându-se aceste condiții, școala era calificată ca necorespunzătoare și închisă. Prin urmare, conform paragrafului 12, legea prevedea că guvernul are puterea de a **suprima** orice școală, pentru simplul motiv că acest lucru era reclamat de *„interese superioare de stat”*; hotărârea ministrului de resort fiind inatacabilă, de aici decurgea că existența școlilor românești depindea de arbitrariul măsurilor guvernanților unguri și a reprezentanților lor în teritoriu.

Tot prin această lege se stabilea și salariul minim, de 1000 coroane pe an, pentru fiecare învățător, plus alte ajutoare pentru locuință și grădină. Acesta a fost mobilul prin care s-a urmărit și supunerea școlilor confesionale românești, considerate a fi mai avantajate decât cele comunale și particulare. Salariul stabilit prin lege era destul de mare, mai ales pentru parohiile mici, care trebuiau să facă mari jertfe pentru a-l acoperi. Dacă nu reușeau, singura soluție era apelarea la ajutorul de stat; statul accepta întregirea(completarea) salariului, dar câștiga prin acest mijloc dreptul de a dispune de școală, impunând condiții: însușirea temeinică a limbii maghiare, materiile de bază(istoria, constituția, aritmetica, geografia) să fie predate în limba maghiară etc. ⁵.

Toate aceste articole ale legii, au stârnit proteste vehemente din partea românilor ardeleni, și în egală măsură ale celor făgărășeni, încă dinainte de aprobarea lor. Astfel, avocatul Ioan Șenchea, președintele Clubului Național Român din Făgăraș, a organizat o mare adunare de protest, în ziua de 2 aprilie 1907, la care au participat peste 6000 de români din Făgăraș și împrejurimi. În coloanele săptămânalului local *„Țara Oltului”*, evenimentul era relatat astfel: *„Românii din comitatul Făgărașului au ținut în 2 Aprilie o impozantă **adunare poporală de protestare**, contra proiectului de lege pentru salarizarea învățătorilor, prin care e amenințată cu totală nimicire cultura și învățătura poporului nostru în școalele elementare”* ⁶. Principalul orator a fost, după cum era de așteptat, zeusul apărător al românilor de aici, dr. Ioan Șenchea, care propunea adunării un *„proiect de rezoluțiune”* și înfiera *„toată poziția nenaturală și primejdioasă a proiectului de lege, pentru școalele noastre confesionale, pentru autonomia bisericilor, pentru învățătorii confesionali, puși prin proiect la discrețiunea <<solgăbirăilor, jandarmilor și finan(țiști)lor>> și alții”*, această acțiune fiind nocivă *„pentru*

neamul românesc și cultura poporului român în general”⁷.

„Proiectul de rezoluțiune” aducea următoarea „Hotărâre:

Deoarece din proiectul de lege despre salarizarea învățătorilor de la școalele confesionale și comunale, înaintat prin ministrul de culte camerei deputaților, se vatămă adânc drepturile autonome, asigurate prin legi fundamentale, ale bisericilor românești de a înființa și susține școale cu limba lor și de a dispune liber asupra acestora;

...deoarece prin proiectul acesta de lege se face cu neputință copiilor de școală a-și câștiga în limba lor, cu care s-au născut și crescut, cunoștințele de lipsă pentru viață și pentru dezvoltarea și înaintarea lor culturală, morală, bisericească și patriotică, și astfel este amenințată și împ(i)edicată nu numai limba și legea noastră românească, ci (și) înaintarea culturală a majorității nemaghiare a locuitorilor patriei noastre;

...protestăm sărbătorește și din toate puterile înaintea lui Dumnezeu și a lumii contra acestui proiect de lege și pretindem ca să fie retras.

...exprimăm deplină încredere și mulțumită deputaților noștri naționali din dietă, ca conducători chemați...ai noștri pentru lupta bărbătească ce o poartă în dieta țării întru apărarea drepturilor și intereselor neamului nostru. Vrem ca să lupte și mai departe cu toate mijloacele consti(tu)ționale pentru a zădărnici ca proiectul să devină lege...”⁸.

Chiar dacă proiectele contelui Apponyi au fost în final adoptate, rezistența românilor făgărășeni în fața politicii de maghiarizare a școlilor a dat rezultate și, ca atare, în acest comitat cu preponderență românească statul n-a obținut decât parțial satisfacții.

După intrarea în vigoare a legii Apponyi, la 1 iulie 1907, românii se mobilizează și mai mult pentru a combate acțiunile tot mai îndârjite de maghiarizare. Acest moment aproape a coincis cu instalarea la Făgăraș, în 27 august 1907, a noului comite suprem, Jozsef Szell.

În timpul festivităților pentru instalarea acestuia, președintele C.N.R.Făgăraș, dr.Ioan Șenchea, formula cu fermitate cerințele românilor făgărășeni în fața noului reprezentant al guvernului de la Budapesta: poporul român nu cere altceva noului comite „decât ca pe acest pământ strămoșesc să i se dea libertatea de a se dezvolta pe tărâmul politic, cultural, social, economic, ca români și cetățeni egal îndreptățiți, păstrându-și limba, legea și datinile strămoșești”⁹.

Menținându-se aceeași linie oficială, și în timpul mandatului comitelui suprem Jozsef Szell au fost continuate acțiunile de maghiarizare a școlilor românești făgărășene, fiind folosite o serie întreagă de măsuri coercitive politice și polițienești sau abuzuri ale inspectorilor școlari protejați de guvernul de la Budapesta. Toate acestea, i-au determinat pe conducătorii politici făgărășeni, membri ai Congregației comitatense și ai Clubului Național Român, în frunte cu președintele C.N.R., Ioan Șenchea, să lupte din răspuțeri pentru combaterea efectelor aplicării legii școlare sus-amintite.

Obiectivul prim al autorităților maghiare locale, din perioada 1907-1908, l-a constituit dorința de a transforma fostele școli înființate de colonelul David Urs de Mărgineni la 1871 și susținute din fondurile fostelor regimente române grănicerești(desființate în anul 1851), în școli de stat cu limba de predare maghiară. Împotriva acestei încercări, Ioan Șenchea ia atitudine

și protestează în cadrul Comisiei administrative a Congregației comitatului, acuzând caracterul ilegal al măsurilor propuse acestei comisii de către inspectorul școlar maghiar și al deciziei luate în acest caz. Fruntașul politic român a discutat de mai multe ori acest subiect cu comitele suprem Szell, obținând susținerea protestelor a 11 comune făgărășene cu școli numite „grănicerești”; ca urmare, I. Șenchea a înaintat personal recurs. Astfel, după toate aceste eforturi concertate, în luna martie a anului 1908, atât Ioan Șenchea, cât și comunele în cauză, au primit de la comite înștiințarea că ministrul de culte și instrucțiune publică a dat ordin Comisiei administrative a comitatului să anuleze decizia în cauză și școlile respective să-și mențină statutul anterior ¹⁰.

Față de caracterul nefast pentru cultura și școala românească din Țara Făgărașului al Legii Apponyi, se iau atitudini hotărâte și în coloanele ziarelor românești de aici. Spre exemplu, într-un articol din foaia „Olteanul”, despre lege și urmările sale se scria: *„În anii din urmă prin lege Apponyă s-a produs mare zgomet în sufletele iubitoare de liniște ale Românilor. Toți de pretutindeni s-au pus în mișcare la auzul acestei legi, pentru ca să cunoască și să o îndrepte spre binele său, ori spre nefericirea neamului din care face parte...”*

... Cei ce au pătruns ținta ascunsă ce o urmărește această lege s-au și pus pe aflarea mijloacelor pentru delăturarea ei și s-au gândit fel și formă cum ar putea să împ(i)edece aplicarea acesrei săbii cu două tăișuri, pentru ca să scape școalele din primejdia în care să aflau. Și-am văzut că alt chip de scăpare nu este decât să se pună pe lucru, atât cu vorba sau scrisu, cât și cu fapta.

Pe de o parte au îndemnat pe oameni să-și îngrijească ca ochii din cap, școalele confesionale, iar pe de altă parte înșiși au (în)cercat să pună baze de la așa-zisele „Fonduri culturale”, cari aveau menirea să înarmeze școlile contra legii lui Ap(p)onyi.

... A venit legea lui Ap(p)onyi, s-a pus în praxă și ar fi bine ca cel puțin aceleaș(i) școli, cari au scăpat din calea acestei legi pustiitoare, să le păzim cu cea mai mare sfințenie, grijă și tărie. Dacă am fost până acum așa de nepăsători și de indiferenți cu privire la scăderea școlilor confesionale, cel puțin acum, după ce ne cunoaștem bine dușmanul și după ce vedem ținta lui ascunsă, să rupem orice legătură cu el și să ne arătăm adevărați păstori ai comorii naționale” ¹¹.

Astfel de reacții le întâlnim nu numai față de legea însăși, ci și față de aplicatorii ei pe teritoriul comitatului, în speță inspectorii școlari: *„Încă în veci neuitatul și neiertatul prigonitor al culturii române, de tristă aducere aminte Szabo Elemer, archişovinistul inspector şcolastic, ş(i)-a dat toată silința ca celor mai multe școli confesionale să le pună ghițul(lațul-n.n.) în grumaz, ori, dacă nu, să pregătească drumul spre ducerea în îndeplinire a unei idei atât de scălciate. Astfel, încă atunci, multe din fortărețele culturii române au închinat steagul, iar celelalte și-au pierdut curagiul, așa că numai puține mai sunt care stau mândre față-n față cu dușmanul și-și duc traiul plin de tot felul de nevoi. Așadară, lucrul cel dintâi pentru care multe școale confesionale și-au dat tot duhul din ele, a fost cârmuirea necinstită a fostului inspector şcolastic” ¹².*

Acțiuni importante întru apărarea școlilor românești din Țara Făgărașului s-au desfășurat mai ales în Congregația comitatului și în instanțele judiciare locale, unde se hotărau cererile materiale și financiare ale școlilor făgărașene, problemele salariale și disciplinare ale învățătorilor sau se luau măsurile administrative în urma controalelor făcute de inspectorii școlari.

Deoarece prin lege se cerea creșterea salariilor învățătorilor de la școlile confesionale la nivelul celor din școlile de stat, ceea ce însemna practic dublarea acestora – de la 600 la 1.200 coroane –, acest lucru a devenit aproape imposibil pentru comunitățile religioase. Așa cum aminteam, soluția era ca parohiile și „scaunele” școlare să ceară de la stat întregirea salariilor, pentru că în caz contrar școlile respective riscau desființarea.

Acest aspect era dezbătut exhaustiv în articolul **„Biserica și școala”** din același săptămânal făgărașean :

„Cea mai năcăjită tagmă de la noi! Putem să spunem acesta fără teamă de exagerare. Bieții noștri luminători ai satelor sunt strânși astăzi între două focuri. De o parte guvernul unguresc cu legile lui nebune, cu pretențiile lui grozave în învățarea limbei ungurești, cu leafa lui atârnată deasupra capului dascălimei, cu revizorii și subrevizorii lui cari pândesc ca nește hiene orice pas al învățătorului român, iar de alta îndrumările riguroase ale neamului în politica și cultura noastră națională. Sărmana dascălime! În sufletul ei să sbate astăzi tot focul luptelor noastre, în ea se poate vedea în clipa de față, ca într-o oglindă, tot amarul zilelor pe cari le trăim, tot sbuciumul neamului nostru dornic de a-și desăvârși ființa prin libertate și cultură națională.

(...)De când s-a adus legea lui Apponyi, bieții noștri dascăli sunt iarăși dripiți(culcați-n.n.) la pământ de o nouă piedecă pusă în calea desvoltării lor. Sunt șicanați, sunt persecutați cu îndârjire, sunt luați la goană de autoritățile administrative ungurești, cari acum și ele au cuvânt în chestiile pedagogice”¹³.

Un caz reprezentativ, l-a constituit problema ajutoarelor pentru școala din Porumbacu de Jos, votate de comună în suma de 1000 coroane pentru întregirea de salariu a învățătorilor și „scopuri culturale”, însă refuzate de administrația comitatului. Aici a intervenit Ioan Șenchea, care a militat pentru aprobarea deciziei comunale, ce era conformă legii, lege care spunea că aceasta are dreptul de a acorda *„ajutoare școlilor și să jertfească pentru scopuri culturale”* ¹⁴. Acțiunea lui Șenchea a fost susținută de protopopul ortodox Nicolae Borzea și chiar de către preotul evanghelic din Șercaia, Theobald Wolf, care spunea că *„unde-i vorba de cultură și de școală, acolo să punem politica la o parte”* ¹⁵.

Atitudine a luat I. Șenchea și în adunarea generală a comitatului Făgăraș din primăvara anului 1912, când, după ce a combătut abuzurile generale asupra românilor făgărașeni, s-a pronunțat și în privința aspectelor cultural-școlare din comitat, plângându-se că în contra școlilor și a învățătorilor români *„s-a pornit cea mai nemiloasă prigonire, o goană nebună. Învățătorii au fost trași în cercetare disciplinară sub preteceste de nimic, șicanați în cel mai necruțător mod, pedepsiți cu amende în bani, iar alții după îndelungați ani de serviciu au fost penzionați numai cu sume de batjocură, spre rușinea veacului în care trăim și spre lauda prigonitorilor”* ¹⁶.

I. Șenchea își continua vorbirea demascând abuzurile fostului inspector

școlar în mod dur: „Nefericitul de tristă aducere aminte Szabo Elemer(...), a perzecat în modul cel mai brutal și mai sălbatic atât școlile confesionale, cât și pe învățătorii acestora, sub cele mai radicale și mai volnice proteste. Suspendări peste suspendări, cercetări disciplinare cu droaia și școale amenințate cu închidere(a). Nici una însă n-a avut baze legale, **pedagogice și reale**, ci curat numai **tendințe politice**, născociri și scopuri ascunse(...)”

(...)Tot scopul acestei păcătoase politice nu țânțește la altceva, decât la **nimicirea școlii și culturii românești în comitatul Făgărașului**¹⁷.

Același vorbitor era revoltat și de încălcările repetate ale legilor, arătând că: „După dispozițiile legii comunale(art. de lege 22 din 1886) comunele au drept a contribui pentru scopuri cultural-școlare. Și cu toate acestea, toate hotărârile aduse în vederea acestui scop au fost nimicite de forurile municipale, **deși nu făcuse nimeni recurs contra lor**, ba întreaga comună cerea aprobarea lor(...)”.

(...)Stările triste, abuzive și nelegale și perzeuția în chestia școalelor române sunt condamnabile și nu mai există în nici un comitat din Ungaria și Transilvania.

(...)De ce numai noi românii suntem mașteri(rău-n.n.) tratați și nu numai că nu ni se dau ajutoare dela stat, dar nici pe banii noștri nu ni se permite să promovăm cultura și limba românească(...). Iată dar domnilor, că și pe terenul cultural-școlar ne lovim de ingerință nelegală și dușmănoasă, de perzeuția politică¹⁸.

Față de situația grea ivită prin prevederile legii apponyene și față de abuzurile administrației maghiare locale, lua atitudine și protopopul Făgărașului, Nicolae Borzea, care, în cadrul Adunării municipale din iunie 1912, își exprima supărările astfel:

„Poporul nostru din acest comitat dornic de cultură, și-a făcut din sudoarea lui școli, și-a plătit pe învățători, impunându-și grele aruncuri(taxe-n.n.) culturale în parohii(...), iar când legea aponyană a urcat și cvincvenalele(salariile-n.n.), parohiile sărace au cerut dela stat ajutorul încuvi(i)ntat de lege, aprobat și de organe superioare bisericești.

Dar onorată adunare! Cu durere în suflet trebuie să mărturisim că atitudinea Ilustrății Sale d-lui comite suprem, precum am observat din fapte, este dușmănoasă acestui element, adecă locuitorilor români din acest comitat, care trece peste 95%.

Pentru că aruncurile culturale ce le-au făcut comunele spre scopuri culturale nu le-a aprobat, cererile pentru ajutorul de stat nu le-a recomandat, iar la aruncurile culturale, unde este de lipsă, nu dă ajutorul administrației într-o încasarea lor(...). Această respingere este un semn că să calcă în picioare drepturile noastre, garantate prin lege, din partea d-lui Fișpan (comite suprem-n.n.),prin mâna căruia trebuie să fie rotunzite referatele, ca elementul românesc să fie scurtat în drepturile sale.”¹⁹

Problema pierderii școlilor confesionale a fost reluată și dezvăluită pe larg și în presa din anul următor,1913, aducându-se la lumină atât persecuțiile administrației, cât și unele propuneri și modalități de sprijinire a școlilor fâgărășene, pentru a putea rezista în fața politicii cultural-școlare antiromânești a statului.

Astfel, în cadrul Adunării generale a comitatului, din mai 1913, neobositul

fruntaș politic Ioan Șenchea, după ce constata că în alt comitat ardelean, Hunedoara, fuseseră închise peste 100 de școli românești, se întreba retoric dacă aceasta era „o politică de stat corectă, umană și pentru secolul al XX-lea în Europa”, la care tot el dădea un răspuns negativ ²⁰. Referindu-se la situația din Țara Făgărașului, arăta că în localitățile Râuşor, Dridif, Luța și Breaza, din cauză că localurile de școală au fost considerate ca necorespunzătoare de către inspectorul școlar, au fost închise și, în aceleași localuri, fără a se face nici o investiție sau reparație, s-au înființat școli comunale cu limba de predare maghiară, tot pe cheltuiala comunităților respective ²¹.

În articolul „**Școalele românești și băncile**”, semnatul anonim („Ghimbășanul”), după ce trecea în revistă greutățile apărute prin Legea Apponyi, propunea o soluție de ajutorare a școlilor făgărășene prin implicarea băncilor din comitat. Privitor la implicațiile legii școlare din 1907, acesta comenta: „*Aspirațiunea legii Apponyane s-a simțit aproape în toate colțurile românești. Acolo unde școale(le) au fost mai întărite(...) primejdia a fost mai puțin amenințătoare(...). Răul cel mare provine, mai cu seamă, că legea amintită ne-a găsit cu totul nepregătiți și în asemenea împrejurări lovitura ni s-a părut bruscă*” ²².

Gândindu-se la ceea ce ar fi de făcut în această situație, autorul afirma că nu există o altă soluție decât implicarea tot mai puternică a fiecărui român sau instituție românească. Deruta creată de lege nu trebuia să-i dezarmeze, „*căci bocetele sunt însușiri bănești și acelea nu ne ajută la nimic. În loc de a sta cu mâinile în sân și a căuta uși de scăpare, ar trebui să ne punem pe muncă serioasă și bine chibzuită. Mântuirea noastră în orice împrejurări ale vieții trebuie să fie <<prin noi înșine>>*”.

(...)În astfel de împrejurări **băncile noastre de credit și economii** ar trebui să fie tot atâția stâlpi puternici pentru sprijinirea instituțiilor culturale” ²³.

Pentru anul 1914 găsim mult mai puține referiri la legea în discuție și aceasta poate și pentru faptul că la începutul de an ministrul de resort, Jankovich Bela, dăduse două ordine prin care micșora atribuțiile unor funcționari în aplicarea politicii cultural-școlare. Într-unul din ele, se hotăra că șefii de secții din minister nu mai au dreptul să facă numiri și transferări de învățători, precum și alocări de bani, acestea urmând a fi decise numai de către ministru. În celălalt, ministrul îi îndemna pe șefii de secții ca, în privința închiderii școlilor, să renunțe la procedura de până acum. Astfel, dacă până la această dată existau două avertismente înainte de a fi închisă o școală care nu corespundea cerințelor legale sau rezultatul învățământului nu era mulțumitor, ministrul hotăra și al treilea avertisment, iar închiderea școlii respective rămânea numai la latitudinea sa ²⁴.

Odată cu izbucnirea, în același an, a primului război mondial, altele fiind prioritățile, determinate de noile evenimente și relatările referitoare la reacțiile făgărășenilor față de politica cultural-școlară maghiară dispar, iar atunci când începe să fie aplicată noua politică în domeniu, cea a „*zonelor culturale*”, ziarele românești sunt interzise.

THE FĂGĂRAȘ PEOPLE'S REACTIONS REGARDING THE CULTURAL AND EDUCATIONAL HUNGARIAN POLICY AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY - ABSTRACT -

At the beginning of the last century, the Hungarian governments accentuated the campaign of denationalization of the Romanians from Ardeal, campaign brought and lead as a State policy to the highest level. In culture, the expression of this policy was given by the numerous legislative measures meant to suppress the cultural flourishing of the not Hungarian peoples.

The hardest measure taken at that time, was the so-called "Apponyi Law", from 1907, which through its stipulations of increasing the salaries of schoolteachers, was just hiding the legislator's intention to impose, through schools, the Hungarian language and culture on Romanian people.

Because of this new threat to the national being of the Romanians from Ardeal, implicitly of those from Făgăraș, many vehement protests broke out even before its ratification in Parliament, but also after this, especially in the ruling circles of the Făgăraș County.

Note

¹ Apud Ioan Vlad, *Ioan Șenchea – martir al Ardealului*

² *Ibidem*, p.78

³ Apud Ioan Bulei, *Atunci când veacul se năște...*, Ed. Eminescu, București, 1990, p.238

⁴ Apud Milton G. Lehrer, *Ardealul pământ românesc*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p.199

⁵ Ioan Bulei, *Op.cit.*, p.238

⁶ *Jara Oltului*, anul I, nr.12/1907, p.1

⁷ *Ibidem*, p.2

⁸ *Ibidem*, p.3

⁹ Apud Ioan Vlad, *Op.cit.*, p.273

¹⁰ *Ibidem*, p.274

¹¹ *Olteanul*, anul II, nr. 50/1910, p.1-2

¹² *Ibidem*, anul III, nr.32/1911, p.2-3

¹³ *Ibidem*, nr.40/1911, p.2-3

¹⁴ *Ibidem*, nr.44/1911, p.2

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*, nr.20/1912, p.2

¹⁷ *Ibidem*, nr.22/1912, p.2

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*, nr.23/1912, p.2-3

²⁰ *Ibidem*, anul V, nr.20/1913, p.2

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*, nr.13/1913, p.1

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*, anul VI, nr.2/1914, p.4

O RECONSTITUIRE ISTORICĂ

*Bogdan-Florin Popovici
Valentin Bodea*

Materialul ce urmează nu își propune să fie o descriere completă, eventual siropoasă, a odiseii inimii reginei Maria. În linii mari, datele sunt cunoscute: după moartea reginei Maria a României, în 1938, inima ei a fost așezată într-o urnă, care a fost depusă într-o bisericuță la Balcic; de aici, după cedarea Cadrilaterului în septembrie 1940, urna a fost dusă la București, iar apoi la Bran unde, pentru odihna ei, a fost amenajată o fridă, închisă cu un grilaj de fier, în stânca de la poalele Măgurii. Urna de marmură ce conținea casetele cu inima reginei era vizibilă din exterior, ceea ce excludea orice intenție de secret. Dimpotrivă, brănenii, și oricine altcineva, știau ori puteau să afle ce se adăpostește acolo. Timp de 28 de ani, s-a păstrat un consens al respectului pentru acel loc.

În cele ce urmează, încercăm să stabilim, cu o cât mai multă acuratețe, ceea ce s-a întâmplat în anul 1968, când urna funerară a fost deschisă¹. De reținut că specialiștii Muzeului Bran, în perimetrul de interes al cărora se află mormântul inimii reginei, nu au întreprins în ultimii 16 ani nici o investigație istorică completă, organizată, de natură să lămurească partea de istorie și partea de legendă/folclor din jurul acestui moment. Cele câteva materiale publicate până în prezent nu sunt decât relatări incomplete de istorie orală sau memorialistică, a căror principală caracteristică este punctul de vedere singular, individual, subiectiv. Nici unul dintre autori nu a făcut interpolările necesare, menite să stabilească gradul de subiectivism și pozițiile partizane ale subiecților intervievați. Este poate grăitor faptul că singura tentativă în acest sens, și ea incompletă, aparține unui jurnalist din vechea școală, regretatul Ștefan Petraru... Iată de ce ne-am propus să suplinim această carență a cercetării istoriei recente a Branului și să prezentăm în continuare rezultatele cercetărilor noastre în acest sens².

Ce s-a întâmplat:

Într-o zi din vara anului 1968, a fost deschisă ușa fridei din stânca Măgurii, unde se afla urna cu inima reginei. Nu fără eforturi semnificative, folosindu-se pene de lemn și ciocane, a fost deschisă și urna de marmură, care de atunci a rămas cu un colț rupt. În interiorul acesteia se afla o casetă de aur, învelită în două drapele, în care se găsea o urna de argint. Aici era depusă inima reginei, învelită în vată formolizată. Urna a fost păstrată o vreme la Muzeul Bran, de unde a fost dusă la Muzeul Național de Istorie din București și a fost depusă la Tezaur.

1. Legende și istorie

Cine a participat la acțiune?

Prof. dr. Florin Salvan, atunci inspector al Inspectoratului Școlar Județean Brașov, în prezent decedat susține, într-un articol publicat³, că au participat la eveniment el însuși, prof. Elena Georgescu, inspector general al

aceluiași Inspectorat, Titus Hașdeu, directorul Muzeului Bran, și Ioan Boș.

Prof. Titus Hașdeu, în prezent director al Muzeului de Artă Brașov susține, în două articole publicate¹ și în interviul pe care ni l-a acordat, că au participat la eveniment alături de dumnealui, Florin Salvan, Elena Georgescu, Petre Sevestreanu și Ioan Solovăstru, secretarul de partid al Muzeului Bran. Neagă că ar fi participat și Ioan Boș.

Prof. Elena Georgescu, în prezent pensionară, Brașov, în interviul pe care ni l-a acordat a enumerat în afară de domnia sa, următorii participanți: Florin Salvan, Petre Sevestreanu, Titus Hașdeu. Neagă că ar fi participat Ioan Boș.

Petre Sevestreanu, atunci, instructor al Comitetului județean al PCR pentru zona de munte, astăzi pensionar, Prejmer, ne-a declarat în interviu că au participat dumnealui, Elena Georgescu, Titus Hașdeu și Ioan Boș. Nu-și amintește să fi participat cineva pe nume Florin Salvan.

Ioan Boș, atunci învățător, vicepreședinte al Consiliului popular al comunei Bran și director al Căminului cultural din Bran, astăzi pensionar, Bran, a enumerat următorii participanți în interviul acordat dlui Emil Stoian: Elena Georgescu, Florin Salvan, alți inspecori, Titus N. Titus Hașdeu, Petre Sevestreanu

Relativ la personajele prezentate, remarcăm și precizăm o serie de subiectivisme. Astfel, atât Titus Hașdeu, cât și Elena Georgescu susțin că exista o animozitate între Florin Salvan și Elena Georgescu. Așadar, mărturiile lui Florin Salvan despre acțiunile Elenei Georgescu trebuie considerate cu prudență. Remarcăm că Florin Salvan și Petre Sevestreanu se ignoră reciproc. Cert este că cel de-al doilea nu îl cunoștea pe cel dintâi, reciproca nefiind însă valabilă, având în vedere funcția politică în zonă a lui Petre Sevestreanu. Ridică o întrebare prezența lui Ioan Boș, în condițiile în care el nu este menționat nici de Elena Georgescu, nici de Titus Hașdeu, care îl cunoșteau. Îndoielnică este prezența lui Ioan Solovăstru, care nu este menționat decât de Titus Hașdeu. Certă este prezența doar a două personaje, Titus Hașdeu și Elena Georgescu.

Pe de altă parte, nu este exclus ca investigații suplimentare să permită identificarea și a altor posibili participanți, din rândul celor care au desfășurat efectiv activitatea „gîrată” de persoanele menționate mai sus.

2. Când s-a petrecut acțiunea?

Florin Salvan: în ambele materiale publicate, susține că acțiunea s-a desfășurat într-o zi din luna iunie 1968, cu ocazia unei de inspecții școlare inopinate la Bran.

Titus Hașdeu: urna a fost desfăcută în 5 iulie 1968 (deci într-o zi de vineri) la semnalarea domniei sale. Despre prezența Elenei Georgescu și a lui Florin Salvan, precizează că erau acolo să investigheze lucrările de reparații la strandul taberei de școlari.

Elena Georgescu: nu precizează data exactă, dar confirmă că era în inspecție la școala din Bran, deci zi lucrătoare.

Petre Sevestreanu: într-o zi de duminică. Elena Georgescu se afla acolo pentru inspecție la tabăra școlară și la strand.

Boș: acțiunea s-a petrecut într-o zi de vară, prin iunie-iulie 1968, din relatare rezultă că era zi de lucru.

Subliniem că după opinia noastră, discrepanțele privind motivele prezenței la Bran a reprezentanților ISJ nu sunt neapărat semnificative; se pare însă că prezența era legată de tabăra școlară de aici. De remarcat că, exceptându-l pe dl Sevestreanu, ceilalți participanți susțin că acțiunea s-a desfășurat într-o zi lucrătoare. Singura dată precisă, este indicată de Titus Hașdeu, 5 iulie.

3. Cine a avut inițiativa și de ce?

Florin Salvan: inițiativa a aparținut Elenei Georgescu, din capricii personale sau la cererea cuiva din eșalonul de Partid.

Titus Hașdeu, în materialele publicate, susține că inițiativa deschiderii casetei a avut-o el însuși, deoarece a văzut urme de lovituri de rangă metalică pe urna de marmură. În interviul pe care ni l-a acordat, el a precizat însă că Elena Georgescu s-a interesat de ce se afla în firidă, dar nu a cerut să se umble acolo.

„Întrebare: Deci, dle Hașdeu, practic nu a fost exclusiv o acțiune de salvare, pentru că s-ar fi aflat urna într-un pericol imediat.

Răspuns: Nu, nu.. am spus noi acest lucru, pentru a evita orice surpriză...

A fost de fapt o decizie de moment, luată ad-hoc”.

Elena Georgescu: a declarat că, împreună cu alte persoane, a fost chemată de Titus Hașdeu, pentru că acesta dorea să vadă ce era la stâncă și să aibă mai mulți martori.

„În zona respectivă era ca un depozit de gunoaie, murdărie, mizerie ce nu se poate spune în cuvinte... mai era o problemă, care a grăbit lucrurile. Pe lunca de lângă monument, vis-à-vis de muzeu, îmi instalaseră corturile niște țigani, din cei care fac oale și diverse obiecte... Or în Bran se vorbea de mult că înăuntru s-ar afla o casetă foarte valoroasă și lui Titus Hașdeu îi era teama să nu fi sustrasă... Mai ales că ușa era deja forțată, parcă scoasă din balamale... Nu a fost o acțiune oficială, dimpotrivă... a fost o acțiune oarecum precipitată. Nu s-a dorit să se facă vâlvă prea mare... nimeni nu știa precis ce e înăuntru....”

Petre Sevestreanu: amintește și el despre o tabără, mai exact despre „turiști englezi și și-au făcut tabăra acolo”. Domnia sa își amintește despre o inițiativă colectivă, generată de curiozitatea față de ce ar putea exista în firidă. De subliniat faptul că, după Petre Sevestreanu, Elena Georgescu nu participat până la capăt la deschiderea casetei, iar Titus Hașdeu și Ioan Boș au venit după ce se luase decizia deschiderii casetei.

Ioan Boș: după ce i-a prezentat Elenei Georgescu locul unde au loc activități ale taberei de școlari; a fost întrebat în legătură cu firida din stâncă. După ce a fost chemat și Titus Hașdeu, „au dat dispoziție să fie luată urna din marmură și să fie dusă în curtea vechii vămi, în fața birourilor, pentru a-i se desface capacul care era și el din marmură”.

În concluzie, materialele editate până în prezent conturează o imagine deformată a momentului. Florin Salvan pune inițiativa pe seama Elenei Georgescu, dar într-o manieră persiflantă, vădind resentimente personale. Ceilalți participanți, exceptând poate o nuanță a lui Ioan Boș, nu susțin afirmația lui Salvan. De precizat și că dna Elena Georgescu infirmă versiune

lui Petre Sevestreanu, ea susținând că a participat la deschiderea urnei. În plus, prezentarea lui Titus Hașdeu reprojecțiază poziția susținută ulterior, adică intenția de salvare a relicvelor. Se pare însă că a fost și o acțiune dictată de curiozitate din partea unora dintre participanți, care ulterior s-a transformat în grija față de relicve, dar și în măsură de autoprotecție⁵.

În egală măsură se cuvine menționată și demontată o afirmație susținută public, conform căreia Nicolae Ceaușescu ar fi trecut pe la Bran în prețuia deschiderii mormântului. Văzând pelerinajul de la mormântul inimii, ar fi fost extrem de nemulțumit, iar Titus Hașdeu ar fi acționat în consecința acestei nemulțumiri. Arătăm că, din cercetările noastre, Nicolae Ceaușescu nu a trecut pe la Bran în lunile mai-iunie 1968...

4. Unde a fost deschisa urna și de către cine?

Florin Salvan susține că urna a fost deschisă de Ioan Boș și alți oameni pe care i-a adus acesta.

Titus Hașdeu declară că au desfăcut urna la fața locului, și ulterior a fost transportată, pe o pătură, la Muzeu, unde a fost pusă într-un fișet.

Elena Georgescu susține că Petre Sevestreanu a muncit să scoată urna, operație ce s-a dovedit extrem de dificilă. Urna ar fi fost desfăcută în fața firidei.

„A fost foarte greu, noroc că el era un om puternic, solid.... A fost și un act de mare curaj, putea fi acuzat de ceva...”

Petre Sevestreanu:

„Am dus-o la Muzeu cu totul și am desfăcut-o acolo, în curte la Vămă... Titus Hașdeu, săracul, stătea și se uita și își tot ștergea ochelarii... Noi am lucrat mai mult...”

Ioan Boș declară că urna a fost transportată cu o căruță în curtea Vămii, după ce au încercat fără succes să o deschidă la fața locului. El nu a participat la deschiderea casetei, fiind într-un birou al Muzeului.

„În timp ce lucram în biroul muzeului, îmi amintesc că a intrat muzeograful Bărbuță, însoțit de celelalte persoane, ținând în mână urna de aur cu nestemate ce conservase inima reginei”.

Așadar, deschiderea casetei a fost făcută de Petre Sevestreanu, împreună, eventual, cu Ioan Boș sau cu oameni aduși de el. Cu privire la locul desfacerii, concură variantele că s-ar fi deschis în fața firidei sau în curtea interioară a Vămii.

5. Soarta casetei

Florin Salvan: nu mai știe ce s-a întâmplat; el relatează o întâlnire cu Titus Hașdeu și Dumitru Cristea, în care Titus Hașdeu le-a arătat inima reginei.

Titus Hașdeu recunoaște că a mai arătat anumitor persoane inima reginei. Declară că a avut intenția să expună casetele și inima în Muzeu, dar organele superioare de Partid au tergiversat răspunsul. Arată de asemenea că, în 1970, prin dispoziția adjunctului de la Consiliul de Stat pentru Cultură și Artă, urna mare și cea mică, împreună cu steagurile, au fost transferate la Muzeul Național de Istorie.

Elena Georgescu nu precizează;

Petre Sevestreanu: nu precizează;

Ioan Boș: susține că aceste casete au rămas în biroul directorului Titus Hașdeu, remarcând că după un timp casetele au fost duse la București.

Deci, din diferite motive, urna și inima reginei nu au fost expuse în muzeu. Titus Hașdeu a mai prezentat însă relicvele, de obicei unor personalități care veneau la Bran. Ulterior, relicvele au fost transferate la Muzeul Național de Istorie.

Un zvon are circula susține că Titus Hașdeu ar fi aruncat ostentativ inima reginei la câini. La fel, Ileana Mălăncioiu relatează despre temeri că Titus Hașdeu ar fi dat „amintiri” din inima reginei anumitor persoane⁶. Este greu de probat asemenea afirmații, însă din informațiile muzeografilor de la Muzeul Național de Istorie, ceea ce a mai rămas din inima reginei după deschiderea casetei se află acolo, într-o casetă vidată. Eventual, prin analiză ADN, se poate stabili dacă este într-adevăr inima reginei sau nu.

6. Au fost anchete referitoare la acțiune?

Florin Salvan nu precizează nimic în acest sens.

Titus Hașdeu neagă zvonul după care ar fi fost anchetat pentru lipsa unor pietre prețioase de la caseta de aur.

Elena Georgescu nu crede în legenda anchetării lui Titus Hașdeu pentru lipsa unor pietre prețioase.

Petre Sevestreanu relatează însă despre intervenția Băncii Naționale referitoare la casetă, dar numai cu scopul evaluării acesteia.

Ioan Boș își amintește că urna a fost dusă la Brașov, la Banca Națională pentru a fi evaluată.

„În urma expertizei efectuate s-a constatat lipsa unor pietre. Pentru a stinge orice suspiciune, în numele Consiliului Popular Bran, s-a redactat un referat care a atestat că cele două casete așa au fost găsite, cu pietre lipsă”.

Valoarea materială a oricărei componente a casetei era mult prea ridicată pentru ca o eventuală anchetă să se fi consumat ca un fapt oarecare, fără urmări la adresa celui cercetat. Or Titus Hașdeu nu a suferit urmări în urma evenimentelor. Ca urmare, „ancheta” relativ la lipsa unor nestemate pare să fi fost un zvon declanșat de evaluarea casetei, cum afirma P. Sevestreanu.

7. Au fost reacții la acțiune?

Florin Salvan susține că Elena Georgescu i-ar fi spus că „dr. Emil Micu, brănean de origine, fost director al Muzeului Bran, ar fi făcut o reclamație împotriva celor petrecute”. Relatează apoi cum Elena Georgescu ar fi fost chemată la „raport”, la prim-secretarul Comitetul Județean al PCR, Gheorghe Pană.

Titus Hașdeu confirmă chemarea la Gh. Pană.

„...ne-a întrebat: «Ce-ați făcut?»

Petre Sevestreanu a zis: «O faptă eroică».

Gh. Pană și toată lumea ne-a spus că nu trebuia să umblăm acolo, dar noi am declarat că am fost determinați de urmele proaspete găsite la

firdă... Erau și muncitorii care lucrau acolo, la repararea bazinului, și nu știam ce se poate întâmpla”.

Titus Hașdeu ne-a mai declarat că nu are cunoștință despre vreo reacție a Marii Britanii, a Casei Regale române sau a postului de radio „Europa Liberă”, și că acestea afirmații sunt „folclor”.

Elena Georgescu a declarat că Titus Hașdeu s-a temut să nu fie acuzat de deschiderea casei și l-a anunțat pe Gh. Pană, care a anunțat mai departe Bucureștiul (probabil, CC al PCR, pe secretarul cu probleme de propagandă). În schimb, susține că Gh. Pană a apreciat acțiunea ca oportună, „ca nu cumva să se fi furat urna.”

Petre Sevestreanu susține că a vorbit cu Ioan (sic!) Mihuț, care răspundea, din partea Biroului Comitetului județean al PCR, de zona Bran. Acesta a decis să îl informeze pe Gh. Pană.

„Pe urmă, Gh. Pană a avut o discuție, cred cu Ioan Gheorghe Maurer, primul ministru, și s-a supărat pe mine atunci. M-a chemat la el, eu mă gândeam că voi lua o primă pentru descoperirea făcută, dar el m-a acuzat că am profanat morminte. Atunci, i-am spus că nu era mormânt, că era o tăietură în stâncă și acolo a fost urna. Nu avea nici o siguranță acolo și era o valoare mare. Dacă știau brănenii ce-i acolo, nu exista riscul să o fure? Mi-a spus atunci că Maurer a avut o discuție cu familia regală și s-au cam complicat lucrurile”.

Ioan Boș a susținut că

„a doua zi, împreună cu Ioan Munteanu, secretar P.C.R. pe Bran și cu primarul Ioan Moja, am fost chemați la Brașov la primul secretar Gheorghe Pană. A fost prezent și Vasile (sic!) Mihuț din partea Comitetului Județean P.C.R. Știu că s-au dat niște telefoane la București dar nu a fost găsită atunci persoana căutată.”

În concluzie, a existat o reacție a autorităților județene de partid la acțiunea de la Bran, care a fost considerată potențial generatoare de conflict diplomatic sau profanare de morminte. Titus Hașdeu, Sevestreanu și Titus Hașdeu susțin că reacția lui Gh. Pană și chiar a primului ministru Maurer a fost negativă. Cei doi, direct implicați, au susținut nevoia protejării relicvelor. Petre Sevestreanu confirmă ipoteza unei reacții la nivel internațional, dar precizează că nu știe în ce măsură este reală sau este a fost doar o invenție a cadrelor de partid. În opinia noastră, acesta este momentul în care au apărut și s-au conturat pozițiile celor implicați; fiecare participant și-a confecționat o argumentație care să îl pună într-o lumină favorabilă, un raționament care să justifice implicarea sa în respectiva acțiune.

8. Peste timp

Florin Salvan

„S-a spus atunci de cineva că această dezgropare a fost necesară pentru salvarea relicvelor. Mă grăbesc însă să fac aici o remarcă: racla cu inima reginei a stat liniștită în cavoul brănean 28 de ani și nimeni n-a pângărit-o. Cavoul s-ar fi putut eventual închide, pentru mai multă siguranță, cu o ușă de beton.

Titus Hașdeu

„A fost o hotărâre pe moment... pentru că erau urme proaspete... și mai era și problema faptului că urna nu era nicăieri semnalată, și dacă se umbla acolo și se fura, nu apărea lipsă nicăieri, pe nici un inventar..”

Elena Georgescu

„Cine știe cât ar fi durat până ajungeau hârtiile, până interveneau... Puteau să nu mai găsească nimic acolo. Eu rămân la părerea că dacă nu se acționa atunci, la timpul potrivit, astăzi am fi vorbit la trecut despre urna și despre Inima Reginei... Așa s-a salvat un tezaur.”

Petre Sevestreanu

„Eu m-am speriat numai că era riscul de a fi violat mormântul.. De fapt, nu era mormânt, era o grotă”.

Ioan Boș

„Toți erau entuziasmați de «descoperirea» făcută. Văzând atunci urna din aur ornamentată cu pietre prețioase am realizat și am rămas uimit de ce valoare fusese ascunsă în stânca pustie.”

A HISTORICAL RECONSTITUTION - SUMMARY -

This article contains some data about the heart of Mary Queen and the polemic generated during the summer of 1968. The communist authorities and the manager of Bran Museum at the time sustained the preservation of this relieve.

In present day, the heart of Mary Queen is in National History Museum patrimony and a D.N.A. test will confirm the authenticity of this.

Note

¹ Nu este lipsit de importanță să reamintim că acest an, aflat sub semnul „Primăverii de la Praga”, a însemnat și pentru români o relaxare a restricțiilor politico-ideologice, însoțită de o reală deschidere informațională, fapt resimțit imediat în relațiile sociale și în comportamentul oamenilor, care nu-și mai reprimau curajul și dorința de libertate.

² Precizăm că interviul cu dl Nicolae Boș a fost realizat de dl. Emil Stoian, căruia îi mulțumim pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție transcrierea.

³ Florin Salvan, *Ce s-a întâmplat cu inima reginei?* în *Tribuna*, Cluj-Napoca, s.n., an II, nr. 16 (17), 19.04.1990, p. 3.

⁴ Ștefan Pietraru, *Inima reginei. Interviu cu Florin Salvan și Titus Hașdeu*, în *Ecran magazin*, nr. 10-11, septembrie 1990, p. 6; Titus Hașdeu, *Inima Reginei Maria*, în *Cumidava*, Brașov, nr. 27, 2004, p. 273-276.

⁵ Ileana Mălăncioiu relatează despre „directorul muzeului care scosese din stânca în care a fost îngropată inima Reginei Maria, cu iluzia ca ar fi făcut o mare descoperire istorică” (Ileana Mălăncioiu, *Inima Reginei*, în *România Literară*, nr. 51-52/1997).

⁶ Mălăncioiu, *loc. cit.*

EVREII DIN CONSTANȚA

Florin Stan

Spațiul pontic, zonă care oferă imaginea unui amplu mozaic etnic și confesional, a afirmat în istorie realități etno-sociale specifice, care au determinat în mare măsură evoluția politicii în regiune. *România de la Mare*, tărâm de civilizație și de întrepătrunderi etno-culturale, a cunoscut din timpuri străvechi coabitarea unor neamuri de cele mai diverse origini.¹

Un început sigur al locuirii Daciei Pontice de către urmași ai marelui Profet Moise nu se poate stabili exact. Acest lucru este evident și în ce privește anticul Tomis, Constanța de mai târziu.

O primă atestare a elementului evreiesc în centrul urban al coloniei elene tomitane ar putea fi considerată cea de la sfârșitul secolului al IV-lea când, pe o piatră funerară descoperită la Constanța, apare mențiunea unui negustor de vinuri alexandrin, după toate probabilitățile evreu.² Inscriptia, cu caractere grecești, este dedicată lui „*Seppon, negustor de vinuri din Alexandria.*”³ De altfel, la Tomis erau întâlniți numeroși negustori din Alexandria și după cum marea parte a populației acestei metropole elenistice era formată din evrei, este foarte probabil ca printre alexandrinii tomitani să fi fost și mulți evrei elenizați.⁴

Am putea deduce însă o prezență evreiască în urbea tomitană cu mult anterioară atestării lui Seppon. Concluzia reputatului profesor clasicist Carol Blum referitoare la activitatea misionară a Apostolului Andrei în zona Pontului indică încă odată o sugestivă prezență evreiască în spațiul care ne interesează: „*Fără existența prealabilă a unor colonii evreiești pe litoralul Pontului Euxin, apostolatul lui Andrei nici nu se poate concepe.*”⁵

În Evul Mediu, emulația unor interese economice în zona de Est și Sud-Est a Europei a făcut ca artera comercială care făcea legătura Constantinopolului cu Cracovia să fie dominată de negustorii evrei care traversau Bulgaria și țările dunărene.⁶ Chiar dacă vechiul Tomis - Constantia medievală sau Kustendje - a fost redus, începând cu sfârșitul antichității, la stadiul unei locații fără mare însemnătate, localitatea renăscând la nivelul unui centru urban abia după reintegrarea sa în granițele statului român modern (începând din 1878), este de bănuat că negustori evrei au luat contact cu localitatea pe parcursul Evului mediu. Referindu-se la etnografia medievală a Dobrogei, învățatul Grigore Dănescu nu distingea aici vreo prezență evreiască.⁷ Se cunosc însă diverse note și texte ale unor călători străini care au trecut prin Dobrogea musulmană și care menționează existența evreilor în localități precum Silistra, Callatis (Mangalia), Babadag, Măcin, în toate aceste așezări ei conviețuind cu creștinii și musulmanii.⁸

Pașoptistul Ion Ionescu de la Brad, călătorind în Dobrogea la 1850, a realizat un studiu (*Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja avec un carte ethnographique*, Constantinopol, 1850) în care a reținut date importante despre etniile dobrogene. Dintr-un total de 15.764 de familii repertoriate în cazarele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova, Baba (județul Silistra), Kustendje - numele turcesc al Constanței - Mangalia, Balcic, Bazargic (județul Varna)

s-au aflat: 4.800 familii de turci, 3.656 familii de români, 2.225 familii tătărești, 2.214 familii bulgărești, 1.092 familii căzăcești, 747 familii de lipoveni, 300 familii de greci, 212 familii egiptene, 145 familii arabe, **119 familii de evrei**⁹, 59 familii germane.¹⁰

Evreii dobrogeni și locuitori ai Constanței sunt menționați și de doctorul Camille Allard, care preciza că misiunea condusă de inginerul Leon Lalanne, care construia, la 1855, un drum de la Constanța la Rasova, a atras alături de români „toate populațiile Orientului” - ruși, cazaci, turci, bulgari, armeni, evrei.¹¹

Grigore Dănescu aprecia, la sfârșitul secolului al XIX-lea, că „populațiunea Constanței e forte amestecată, ca și a Dobrogei în general, însă din cauză că este și port maritim, tote națiunile și-au dat aici întâlnirea.”¹²

Conform datelor prezentate de Primăria Constanța pentru anul 1880, din totalul populației orașului de 5.203 locuitori, 234 erau evrei, 1.804 tătari, 1.543 greci, 410 turci, 348 bulgari, 279 români, 175 armeni, 37 austrieci, 32 englezi, 29 germani, 12 unguri, 8 ruși, 3 sârbi, 248 alte naționalități.¹³

În urma recensământului din decembrie 1894, în orașul Constanța se aflau 855 de evrei.¹⁴ Totalul populației crescuse la 10.419 de suflete, între care români - 2.519, greci - 2.460, turci și tătari - 2.202, bulgari - 1.060, evreii menționați, armeni - 559, germani - 332, unguri - 181, italieni - 109, francezi - 51, englezi - 45, ruși - 33, olandezi - 5, sârbi - 4, muntenegreni - 4.¹⁵ După G. Dănescu, se distingeau „grecul, ovreii și armenul, care se agită în mijlocul acestei mulțimi, căutând, ca de obicei, ceva câștig.”¹⁶ Considerând antisemitismul o coordonată a celor mai mulți intelectuali români (Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Vasile Conta), în contextul timpului¹⁷, nu ne mai miră acum verdictul sentențios al învățatului G. Dănescu, - membru al Societății Române de Geografie, premiat de Academia Română pentru *Dicționarul din care cităm, doctor în litere al Universității din Paris - atunci când a subliniat că „cele mai periculoase elemente sunt grecii și jidanii cari, economicesc, sărăcesc țara; mai puțin civilizați și deci mai răpitori ca coreligionarii lor din alte țări, ei sunt o adevărată plagă socială, căci în schimbul ospitalității ce li s-a dat de locuitori, ei îi exploatează în toate modurile și a ajuns proverbială rapacitatea acestor specii.”*¹⁸ Principele Carol I luase cunoștință din primul an al domniei sale de „puternica antipatie a locuitorilor țării împotriva acestui neam străin.”¹⁹ La 28 mai 1870, prințul de Prusia scria domnitorului român că „Veșnicele agitații evreiești de la tine din țară sunt o adevărată calamitate.”²⁰ De remarcat însă că, pentru acea perioadă, nu am găsit documentat nici un caz de antisemitism în urbea tomitană.

În urma recensământului din 1902/1903, în vechiul Tomis s-au înregistrat 13.385 de locuitori, numărul evreilor crescând acum la 1.059.²¹

Reținem că principala activitate desfășurată de evrei era comerțul la orașe, în spațiul dobrogean ei făcând concurență grecilor și armenilor. În Constanța era cunoscut marele magazin de suvenire, cadouri orientale, ochelari, bijuterii, argintărie, ceasornicărie aflat pe Strada Carol (în prezent B-dul Tomis), al cărei proprietar era P. Șapira „furnisor al Curții Regale”²² și unul dintre reprezentanții Comunității evreilor din oraș.

Prezența evreilor în tranzacțiile imobiliare ale urbei tomitane este

dovedită documentar chiar din 1878, un act de vânzare - cumpărare din 26 septembrie acel an, făcut în fața Consiliului administrativ al orașului, reținând că *Baruh Abram Seni & Co* a cumpărat de la Lefter Gheorghef „*un loc de casă în suprafață de 216 arșini (coți) cu prețul de 54 poli imperiali.*”²³ Locul se afla în „*mahalaua Cialîc.*”²⁴ La 7 iulie 1886, între aceiași proprietari, s-a mai încheiat o tranzacție, Lefter Gheorghe din Vasilicos vânzând către *Baruh Abram Seni&Co* din Constanța „*un imobil cu un teren de 110,22 m2 situat în Constanța pe Strada Tomis 22, cu prețul de 1.200 lei.*”²⁵

Unii evrei stabiliți în oraș aveau profesii liberale, practicând ca medici particulari sau farmaciști. Renumit a fost farmacistul Alexandru I. Heldenbusch, cu studii la București și Paris, care a înființat în Constanța prima „*droguerie medicinală*” din provincia dobrogeană.²⁶

Subliniem că la revenirea autorităților române în Dobrogea, în Constanța ființau cultic patru biserici creștine (greacă, armeană, catolică și bulgară), mai multe geamii²⁷ și două sinagogi, una fondată în anul 1866 „*pentru ovreii <<Spanioli>>*”, iar alta în anul 1872, „*pentru ovreii numiți <<leșesci>>*”.²⁸ În ultimele zile ale anului 1878, Primăria orașului - reprezentată de Antonio Alexandridi (1878-1880) - a emis un ordin către conducerea bisericilor creștine și templului israelit, prin care se cerea ca orice botez, cununie sau înmormântare să se facă numai cu autorizația ofițerului stării civile („*Veți pune în vedere preoților - la creștini -, hahamului - la israeliți - că nici un botez, cununie sau înmormântare nu se va face fără autorizațiunea ofițerului stărei civile...*”).²⁹

Sinagoga, sub forma unui templu de rit spaniol, data din 1866³⁰ și se afla pe un teren din Strada Mircea, donație a lui Ismail Kemal Bey.³¹ Exact în același loc, pe temelia fostei construcții, se va ridica Templul israelit de rit spaniol, în stilul unui gotic târziu, Primăria Constanței dând comunității evreilor din oraș autorizație de construcție pentru înălțarea acestui locaș la 24 mai 1903.³² Conform unui act în limbile română și ebraică, păstrat în arhivele constănțene, data începerii construcției templului a fost „*anul una miie nouă sute trei în ziua de Miercuri 28 al lunii Maiu orele 3 p. m.*”, acest lucru întâmplându-se, după cum precizează actul, „*sub glorioasa Domnie a M. S. Regelui Carol I și M. S. Regina Elisabeta și A. A. L. L. Regale Principele Ferdinand și Principesa Maria, fiind Primul Consilier al Tronului D-I Dimitrie Sturza, Prefect al Județului Constanța D-I Scarlat Vârnăv și Primar al orașului D-I Christea Georgescu...*”³³ Semnificativ este că sumele de bani colectate spre înălțarea acestui sfânt locaș mozaic au provenit „*de la persoane generoase concetățene și de la coreligionarii noștri din diverse orașe*”, cum precizează înscrisul documentului.³⁴ Pentru susținerea lucrărilor la templul proiectat - după planurile arhitectului vienez Adolf Linz³⁵ -, la 13 martie 1904, în oraș, s-a organizat un spectacol cu piesa **Manase** de Ronetti-Roman, susținut de trupa Al. B. Leonescu.³⁶ Finalizarea acestui important edificiu s-a făcut în anul 1905³⁷, dar, în timp, datorită lipsei credincioșilor, templul a devenit nefuncțional și neputând primi o altă destinație a fost lăsat să se dărâme³⁸, demolarea sa definitivă petrecându-se în anul 1989. În prezent, pe Strada Mircea cel Bătrân nr. 19, unde se înălțase cândva acest templu, nimic nu mai amintește de existența vechii construcții.

Un alt templu evreiesc, de cult așkenaz, situat pe Strada C. A. Rosetti,

în zona veche a orașului Constanța, datând din anul 1910³⁹, dăinuie încă în condiții deosebit de vitrege, restaurarea sa în cel mai scurt timp fiind absolut vitală. Acest templu s-a ridicat pe locul unei sinagogi mai vechi - aceasta se pare că s-a construit după 1867 în urma unui firman al sultanului Abdul Azis⁴⁰-, președintele Comunității israelite, P. Șapira, primind autorizația de construcție din partea Primăriei orașului la 9 aprilie 1910.⁴¹ Construcția a fost proiectată de arhitectul Anghel Păunescu, pe o suprafață de 238,37 m².⁴²

Constanța își începe din această perioadă dezvoltarea sa ca port al României la Marea cea Mare. În contextul timpului, al unor responsabilități care țineau de stringenta dezvoltare urbană, rolul unui consiliu orășenesc era decisiv. La 15 decembrie 1888 se știe că în Consiliul orășenesc al Constanței a fost ales și evreul Moise Rosanis⁴³ - primar era Panait Holban (1880-1891) -.⁴⁴ Este o dovadă a cointeresării evreilor la dezvoltarea modernă a celui mai important oraș românesc de la mare.

În „*Lista de comercianții și industriașii, cari au dreptul de a fi alegători și eligibili pentru camerele de Comerț pe anul 1892*”, din Constanța erau înscrși evreii Alter A. Goldștein, A. Kohan, Abram Fainștein, Ilie Avram, Solomon Iafet.⁴⁵ Contribuția evreilor la dezvoltarea comerțului în oraș este evidentă. Dintre mai multe exemple de inițiative comerciale, menționăm aici Magazinul Șapira de pe Strada Carol, un reper al orașului de pe la 1903, magazin de bijuterii și diverse produse căutate⁴⁶, localul - un birt -, devenit repede foarte cunoscut, deschis în 1914 pe Strada Carol nr. 11 (astăzi, Bulevardul Tomis nr. 17) de către Segal I. Avram.⁴⁷

Din anul 1896 datează înființarea *Epitropiei Comunității Israelite din Constanța*, aceasta organizându-se conform unor statute specifice.⁴⁸ În *Procesul Verbal* de constituire a Epitropiei se arăta că pentru „*gerarea intereselor Comunității Israelite din Constanța sub-semnații locuitori israeliți din această ură, am ales astă-zi 18 Septembrie 1896 (5657) o Epitropie, compusă de următorii 8 coreligionari anume: M. Bujes - președinte, Ilie Avram - vice-președinte, L. Hazan - cassier, H. S. Koldengreber - vice-președinte, Moise Simon, Avram Rosenberg, Z. Weinștok, Solomon Farcaș precum și patru suplinitori anume: I. Goldștein, M. Baratz, I. Bercovici, B. Bercovici.*”⁴⁹

În primul articol al **Statutelor** se arăta: „*Comunitatea israelită din orașul Constanța organizată sub denumirea de Comunitatea Israelită de rit Askenas*” are misiunea „*de a îngriji de întreținerea așezămintelor sale religioase, culturale și de binefacere, eventual de a înființa așezăminte filantropice noi.*”⁵⁰

Articolul 11 preciza „*atribuțiile și sarcinile Epitropiei*”, acestea fiind, între altele, conform punctului b), „*de a exercita caritate pentru cei fără mijloace veniți din alte locuri înlesnindu-i strămutarea în altă parte, precum și a lua parte la bine-faceri și scopuri umanitare și ale Patriei române.*”(…) La punctul d) se propunea elaborarea unui regulament „*pentru reorganizarea Societății sacre (Chevsra Kedușo) în ce privește funcționarea ei la serviciile funebre, conform prescripțiilor rituale.*”⁵¹

Departe de locurile moștenite spiritual de la înaintași, dar aproape de ele prin spiritul sionist care abia începuse să i-a avânt, studenți și tineri evrei din capitala țării ca și din urbea constănțeană întemeiază în ianuarie 1900

cercuri de lectură sioniste.⁵² Într-un asemenea cerc probabil că s-a inițiat editarea publicației „*Plecăm*” care a apărut în iunie același an.⁵³ Șase ani mai târziu, la 21 iulie 1906, în localitate s-a înființat *Juna*, o societate de tineri care își propunea să ajute emigranții care pleacă în Palestina.⁵⁴

Expresie a creșterii numerice a comunității evreiești din Constanța, la 2 august 1902 s-a deschis Școala israelito-română de băieți, inițial cu două clase.⁵⁵ Instituția, cu statut de școală primară, este menționată în raportul de la începutul anului 1904 făcut de prefectul Scarlat Vârnăv asupra școlilor conștanțene, având pe atunci 2 învățători și 39 de elevi.⁵⁶

Precizăm că în anul 1905 numărul locuitorilor din Constanța era de 15.777, din care 812 evrei, 9.165 români, 2.327 greci, 1.315 musulmani, 831 bulgari, 610 armeni, 309 germani, 217 italieni, 95 francezi, 105 englezi și alte naționalități.⁵⁷

În anul 1916, ca o consecință directă a dezvoltării celui mai important port românesc la Marea Neagră, populația Constanței a crescut la 33.918 locuitori, din care 1.092 evrei, 21.971 români, 2.815 musulmani, 2.326 greci, 1.728 bulgari, 1.002 armeni, 642 germani, 518 italieni, 175 francezi, 649 englezi și alții.⁵⁸

Cu prilejul participării pentru prima dată a locuitorilor dobrogeni la alegerile parlamentare, fapt întâmplat în anul 1912⁵⁹, remarcăm printre alegătorii conștanțeni înscriși la „*Colegiul I Senat oraș Constanța*” (pe atunci, votul era cenzitar) prezența unor persoane care, după nume, indică originea evreiască, precum: Avram St., Buter Leon, Itigan M. Solomon, Iaphet M. Solomon, Seni Mordahai, Theiler Leon...⁶⁰

Intrarea României în prima mare conflagrație a secolului XX, în anul 1916, având ca principal obiectiv desăvârșirea unității de stat, a găsit nu puțini evrei din Constanța în rândurile trupelor române mobilizate pe frontul dobrogean, unde se afla concentrată Armata a 3-a.⁶¹ Interesant a fost că, potrivit unei legi din 1868, serviciul militar a devenit obligatoriu în România, excepția făcând trimitere evident la străini. Legea din 5 martie 1876 a stabilit însă că toți locuitorii țării trebuie să efectueze serviciul militar cu excepția celor care sunt cetățeni ai altui stat. Evreii au fost astfel obligați să satisfacă serviciul militar, deși nu beneficiau de cetățenia română decât o foarte mică parte dintre ei.⁶²

În anul 1914 - anul de debut al războiului - între tinerii înscriși pe listele de înrolare pentru contingentul 1916, se aflau: Cohan Iano, Terchel Avram, Șapira Ițic⁶³, Bercovici Dragobert, Hazani Samuel⁶⁴, Leon Avram Cohn, Avram Iosif Ițic Gheldman, Marcu Adolf Famblat, Jaques Moise Rosanis⁶⁵, Iacob David Isac, Saul Terchel Lazăr, Marcus Bercu Bercovici, David Nisim Gabai, Ruben Solomon⁶⁶, Naftali Menasi Avram, Iacob Isac Delarena⁶⁷, Ițac Mendel, Isac Ilie Holdștein, Israil Iosif Samovici⁶⁸ și alții. În urma desfășurării ostilităților, evreii înrolați în efectivele Armatei române sau făcând parte din grupele de cercetași au dovedit că își pot susține Patria de adopție inclusiv prin prinosul lor de jertfă, mai mulți etnici evrei murind în urma participării la lupte. Astfel, cercetașul Mozes Herman Moise de numai 16 ani, care făcea parte din Cohorta „Ovidiu” Constanța a decedat la 20 august 1916 la Spitalul de campanie nr. 312 B (Școala Normală Constanța) „din cauza unei bombe de avion inamic, în timp ce transporta răniții în spital.”⁶⁹

Un alt erou este Norbert D. Davidson, decedat la 23 octombrie 1918 „în etate de 26 ani făcând datoria către Patrie.”⁷⁰

Sugestivă este inscripția de pe Monumentul care îndeamnă la „*pioasă amintire Eroilor morți pentru PATRIE între 1916-1918*”, monument aflat în Cimitirul israelit din Constanța. Aici apar numele următorilor eroi evrei morți pentru Patrie: MORDI KANER, JAK NAVON, LEON FELDMANN, JEAN WEINSTOK, OZIAS MARCOFF, DAVID GABAY, JACOB ISRAEL, JANCU MARCU, ARON LIFSCHITZ, SALOMON LIFSCHITZ, SAMUEL BITTMANN, JACOB DELAREINI, AVRAM TERCKEL, MOISE H. MOZES, BENJAMIN SCHATZMAN, DAVID IȚIC, HAIM ELLMANN, RAFAIL ELLMANN.⁷¹

După formarea statului național unitar român la sfârșitul anului 1918, în perioada interbelică statutul evreilor din România s-a modificat în sensul acordării drepturilor cuvenite oricărui cetățean român, etnicii de origine israelită primind acum în bloc cetățenia română. Se făcuse trecerea de la liberalismul censitar la democrația modernă.

Noile alegeri organizate în cadrul Comunității Israelite de rit Occidental din Constanța, sub conducerea unei Comisii Interimare compuse din A. Companitz în calitate de președinte, Calmis Ghinsberg, vicepreședinte, M. Lipovici, casier și A. Șapira și Osias Weinstock, membrii⁷², a dus la alegerea unei noi conduceri, la 7 mai 1922, alegeri efectuate sub președinția ajutorului de primar Gr. Roșu. Componenta noii conduceri a comunității israelite a fost următoarea: Baruch Grunberg, președinte, Albert Theiler și avocat C. Ghinsberg, vicepreședinți, Albert Herșcovici, secretar onorific, P. Strumski, casier, M. Auerbach, controlor, Pincu Schapira, președintele Templului, A. Companitz, președintele Casei sacre, dr. L. Rosenblat, președintele Comitetului școlar, membri fiind Z. Kafrisen, D. Cupcik, avocat H. Leibovici, S. Perițovici, B. Edelstein, L. M. Ghinsberg, H. Spigler, S. Pincovici, M. Lipovici, H. Birnfeld, Leon Ghinsberg, B. Ginsberg, M. Bercovici, M. Militeanu, S. Wind, W. Schwartz.⁷³

De asemenea, Comunitatea Israelită de rit Spaniol avea, din același an, un nou comitet de conducere, în urma alegerilor interne din 1 aprilie 1922. Președintele acestei comunități era Iosef Jerusalmy, vicepreședinți Salom Tuvy și Iontov Baruch, casier Jacques H. Menahim, secretar Costica Jerusalmy, Bension Matatia și Isac Delareina-Gabaym, cenzor Angelo Seni și membrii Iacob Navon Albert Viesi și Iacob Farin.⁷⁴

Ca dovadă a bunei înțelegeri între autoritățile locale și conducerile celor două comunități evreiești din Constanța, menționăm că în anul 1925, cererile adresate de aceste comunități pentru acordarea unor subvenții în scopul întreținerii școlii israelite din localitate au fost îndeplinite.⁷⁵ Primăria Constanței a susținut în epocă și alte inițiative evreiești organizate în scop filantropic fie de către Societatea Israelită a Meseriașilor din Constanța - condusă de A. Șapira - (un festival urmat de un bal în sala Teatrului Elpis la 27 februarie 1926)⁷⁶, fie de Asociația Generală a Studenților Evrei - Cercul Regional Constanța - reprezentată de I. Spigler - (un festival artistic urmat de dans în aceeași sală Elpis la 28 august 1926).⁷⁷

Potrivit unui localnic român, în acea perioadă a existat între români și etnicii evrei o frumoasă coabitare.⁷⁸ O amintire asemănătoare păstrează și un etnic evreu.⁷⁹ Mai târziu, în anii Holocaustului, lideri ai comunității evreiești

faceau trimitere, într-o telegramă adresată mareșalului Ion Antonescu, la aceeași înțelegere și dovadă de patriotism manifestată de evreii din Dobrogea.⁸⁰

În urma recensământului din anul 1928, în municipiul Constanța au fost înregistrați 2.135 de evrei, românii fiind în număr de 49.102, grecii 6.266, armenii 3.751, turcii și tătarii 3.666, alții 7.542, totalul populației orașului fiind atunci de 72.462 de locuitori.⁸¹

La sfârșitul perioadei interbelice, anii 1938-1940, care circumscriu în istoria românilor perioada dictaturii regelui Carol al II-lea - perioada unor acute crize politice, autoritățile române asistând neputincioase la transformările politice de pe continent care au schimbat decisiv cursul evenimentelor politicii noastre interne⁸² - evreii au cunoscut din nou rigorile unei politici care tindea tot mai mult spre excluderea lor din societatea românească. De altfel, situația evreilor din România interbelică poate fi sintetizată în sintagma „*de la emancipare la marginalizare*”, subtitlul unui cunoscut volum al istoricului Carol Iancu.⁸³ Evident, evreii din Constanța au împărțit soarta tuturor coreligionarilor lor din țară. Subliniem că autoritățile române au permis evreilor doritori să se organizeze în vederea emigrării. Menționăm aici o notă cu caracter secret „*personal-confidențial*”, transmisă la 22 iulie 1938 de către *Serviciul de Informațiuni din cadrul Direcțiunii Poliției de Siguranță*, către Prefectura Constanței: „*Binevoîți a dispune măsuri pentru ca pe firmele sau placardele ce vor fi afișate la sediile tuturor centrelor neosioniste și sioniste, să se menționeze și scopul <<pregătirei emigrării>>, spre a se explica opiniei publice activitatea acestor centre.*”⁸⁴

Începând din anul 1940⁸⁵, statul român a fost nevoit să adopte o serie de măsuri care ar fi putut contracara o posibilă agresiune determinată de evoluția ostilităților din Europa. Declanșarea războiului cu U.R.S.S. la 22 iunie 1941, a transformat orașul și portul Constanța în principala țintă a aviației și marinei sovietice.

Evreii erau supuși cunoscutei legislații antisemite, fiind obligați, între altele, la muncă în folosul comunității.⁸⁶ Primele victime evreiești în Constanța s-au înregistrat în timpul guvernării antonesciano-legionare.⁸⁷

Chiar în aceste condiții, în perioada războiului, România a fost „*cel mai important loc de îmbarcare pentru emigranții evrei ilegali. Aceștia porneau spre Palestina la bordul navelor plecate din porturile românești Constanța, Sulina, Tulcea și Brăila.*”⁸⁸ După estimările noastre, între 1940-1944, emigrarea evreilor prin portul Constanța a reprezentat o constantă variabilă, fenomenul desfășurându-se în condiții interne și externe deosebit de grele. Au fost mai multe nave cu emigranți evrei: 9 vase mari (*Darien II, Struma, Milka, Maritza, Belasitza, Kasbek, Bulbul, Mefkure și Morina*) - 4 dintre acestea (*Darien II, Milka, Maritza și Belasitza*) efectuând câte două ieșiri din port - și 15 vase mici, numărul evreilor care au ieșit din România pe această cale și care se poate documenta fiind de 4.846. Remarcăm că nu am aflat documentat nici un caz de respingere a vreunui emigrant evreu în acest port. În privința organizării transporturilor de emigranți, în 1942 s-a afirmat Societatea de Turism România, care a colaborat cu recent înființata Centrală a Evreilor, instituție ce a înlocuit Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România.⁸⁹ În Constanța, Oficiul Județean al Centralei, înființat

În aprilie 1942, era condus de dr. Albert Adler, președinte, av. Jean Iancu era vicepreședinte, Sami I. Schwartz, secretar general, iar Alfred Israel, membru.⁹⁰

În acei ani, în cuprinsul județului Constanța au fost înființate mai multe lagăre în care au fost internați evrei. Menționăm „Lagărul de evrei Osmancea”⁹¹, „Lagărul de evrei Mereni”⁹², „Lagărul de internare Ciobănița.”⁹³ În lagărul din Osmancea era internat chiar Șef Rabinul Comunității Evreiești din Constanța, Joseph H. Schechter, în vârstă de 67 de ani, cavaler al „Coroanei României”.⁹⁴ Jacob M. Navon, în vârstă de 52 de ani, internat la Mereni și fiind grav bolnav făcea apel către autorități solicitând eliberarea sa, având în vedere că a dovedit că este bun cetățean român luptând pe front atât în campania din 1913 cât și în timpul Marelui Război, între 1916-1918.⁹⁵

Depășind conjuncturile politice și militare, ca și considerentele ideologice, evreii din Constanța, asemenea tuturor coetnicilor din România, au trecut, deși mult împruținați, de anii războiului și de antisemitismul agresiv practicat în acei ani, orientându-se cu și mai multă dorință spre Patria de origine care aștepta să fie reclădită.

JEWS FROM CONSTANZA

- ABSTRACT -

In the modern city of Constantza, the development of the Jewish community goes along with the development of the city. If in the year 1905 812 Jews were registered, their number increased to 1.092 by the year 1916, in 1928, there were 2.135 Jews in the county of Constantza. Further on, we state that round 1900 there are certified in Constantza even Zionist circles, a push of emigration for those driven by the new Jewish nationalism. As a result of the involvement of Romania in the first world conflagration, the Jews enrolled in the Romanian Army or those from the scout groups proved that they can support their Country of adoption by their sacrifice, most of them dying on the battlefield. Until the beginning of World War II, according to the data we have, there was a nice cohabitation among Jews and majority Romanians in town. During the war, the Jews underwent the well-known anti-Semite legislation, being forced, among other things, to work for the community. In those years, all over the city of Constantza, there were set up various camps in which Jews were taken in, such as those from Osmancea, Mereni and Ciobanita. Overcoming political and military circumstances, as well as the ideological considerations, the Jews from Constantza, just like all the other ethnic people from Romania, turned after the war with even more ardor to the Country of origin which waited to be rebuilt.

Note

- ¹ Adrian RĂDULESCU, *Dobrogea: Via gentium?*, în *Analele Dobrogei*, s. n. anul II, nr. 1, Constanța 1996, p. 15-25. Concluzia regretatului Director al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța este următoarea: „Conviețuirea seculară a românilor cu turcii, tătarii, lipovenii, grecii, bulgarii, evreii, armenii, ș. a. a favorizat apropierea, înțelegerea mutuală și conlucrarea lor. (...) În zilele noastre, pilda acestui **sinopticum** etnic, s-a afirmat și își manifestă valențele afective într-un spațiu care de milenii a fost leagăn de amalgamare și conviețuire a atâtor seminții.” *Ibidem*, p. 24.
- ² Dr. Carol BLUM, *Despre anticele colonii evreiești din Pontul Euxin. Activitatea Apostolului Andrei (1931)*, în *Evreii din România în texte istoriografice. Antologie*, - Volum editat de Federația Comunităților Evreiești din România/Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România, Editura Hasefer, București, 2002, p. 533.
- ³ Federația Comunităților Evreiești din R. S. R., Centrul de Documentare, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, I, - Volum întocmit de Victor ESKENASY, București, 1986, p. 144.
- ⁴ Dr. Carol BLUM, *Op. cit.*, p. 533.
- ⁵ *Ibidem*, p. 534.
- ⁶ Victor NEUMANN, *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Editura Amarcord, Timișoara, 1996, p. 21. Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 216. Pentru alte trimiteri legate de începuturile evreilor în arealul romanității orientale, în spațiul locuit de români, a se vedea *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România...*
- ⁷ Gregoire DANESCO, *La Dobroudja. Etude de geographie physique et ethnographique*, Imprimerie de <<L. Indépendance Roumaine>>, Bucarest, 1903, p. 139.
- ⁸ Constantin CIOROIU, *Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea*, în *Analele Dobrogei*, s. n. anul II, nr. 1, Constanța 1996, p. 27-28.
- ⁹ Căpitanul M. D. IONESCU, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, 2, *Atelierele Grafice I. V. SOCECU*, București, 1904, p. 347, din cele 119 familii de evrei, 30 de familii se aflau în Tulcea, 20 în Isaccea (districtul Silistra) și 69 în Babadag (districtul Varna).
- ¹⁰ Constantin CIOROIU, *Op. cit.*, p. 28. Într-o altă repertoriere generală, dar numai a nemulsulmanilor din orașul Tulcea și districtele Tulcea, Măcin, Chiustenge, Babadag, Cernavodă și Sulina, realizată de contele rus Belosercovici și redată de vicontele Alfred de Caston la 1878, evreii erau în număr de 228 (1%), românii 5.527 (22%), bulgarii 4.199 (13%), rușii 2.620 (8%), germanii 502 (5%), grecii 447 (4%), armenii 132 (1%), alții 748, *Ibidem*, p. 29.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 28-29.
- ¹² Grigore Gr. DĂNESCU, *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța*, Bucuresci, 1897, p. 179.
- ¹³ Simion TAVITIAN, *Armenii dobrogeni în istoria și civilizația românilor*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 28. După Baronul d Hogguer, care a cules datele tot în anul 1880, în Kustendje se aflau numai 32 de evrei, cf. Căpitanul M. D. IONESCU, *Op. cit.*, p. 348.
- ¹⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (D. J. A. N.), filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 6/1895, f. 19, f. 24.

- ¹⁵ Grigore Gr. DĂNESCU, *Op. cit.*, p. 180.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 280.
- ¹⁷ *Dicționar enciclopedic de iudaism/Schiță a istoriei poporului evreu*, Ed. Hasefer, București, 2000, p. 1099-1100.
- ¹⁸ Grigore Gr. DĂNESCU, *Op. cit.*, p. 285. G. Dănescu și-a păstrat această părere negativă și în lucrarea publicată în 1903 (vezi Nota 7), p. 177.
- ¹⁹ *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, 1866-1869, Ed. Scripta, București, 1992, p. 100.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 102. Inspirând curentul antisemit, Hașdeu preciza: „Pentru mine (...), alături de deviza cea generală tocmai din 1866: *Nihil sine Deo*, rimează foarte bine o altă deviză specială: *Populus Romanus sine Judaeos*.” Cf. Victor NEUMANN, *Op. cit.*, p.180.
- ²¹ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 18/1902, f. 39.
- ²² Constantin CIOROIU, Marian MOISE, *Litoralul românesc la 1900. Repere istorico-literare*, Editura Europolis, Constanța, 1997, p. 154. Vezi și *Anexa Constanța și Techirgiolul. Ghid ilustrat pentru vizitatori - 1924*, alcătuit de Ziaristii Th. IONESCU și I. N. DUPLOYEN, aflat la sfârșitul volumului.
- ²³ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Comunitatea Evreilor din Constanța*, Dosar nr. 1/1 / 1878, f. 1, original în limba bulgară. De asemenea, Dosar nr. 2 b/1878, f. 1-2. Menționăm că tranzacția s-a perfectat înaintea instalării autorităților române în Dobrogea, aceasta întâmplându-se la 14 noiembrie 1878, cf. Adrian RĂDULESCU, Ion BITOLEANU, *Op. cit.*, p. 347-349. Subliniem că în *Proclamația domnitorului către dobrogeni*, publicată în *Monitorul oficial* nr. 236/1878, p. 7161-7162, Principele Carol I arăta că „*Cele mai sfinte și mai scumpe bunuri ale omenirii - viața, onoarea și proprietatea, sunt puse sub scutul noii Constituții*”, iar „*religiunea voastră, familia voastră, pragul casei voastre vor fi apărate de legile noastre și nimeni nu le va putea lovi fără a-și primi legitima pedeapsă.*”
- ²⁴ D. J. A. N., filiala Constanța, *Idem*, Dosar nr. 6/1875 (1291 anul Hegirei), f. 1.
- ²⁵ D. J. A. N., filiala Constanța, *Idem*, Dosar nr. 13/1886, f. 1-2. În prezent, pe acest loc se află Hotelul Tineretului, B-dul Tomis nr. 20-26.
- ²⁶ Constantin CIOROIU, Marian MOISE, *Op. cit.*, p. 154.
- ²⁷ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Constanța. Memoria orașului, Volumul I, 1878-1940*, Editura „Muntenia”, Constanța, 1997, p. 12.
- ²⁸ Căpitanul M. D. IONESCU, *Op. cit.*, p. 647. La 1900, în Dobrogea mai existau sinagogi în Babadag, Chilia, Sulina, Mahmudia și Tulcea, cf. *Ibidem*, p. 654.
- ²⁹ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Op. cit.*, p. 13.
- ³⁰ Florica CRUCERU, *Artele în Dobrogea, 1870-1940. Mărturii. Documente. Imagini*, Editura „Muntenia&Leda”, Constanța, 2002, p. 20.
- ³¹ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Op. cit.*, p. 152.
- ³² D. J. A. N., filiala Constanța, *Idem*, Dosar nr. 15/1903, f. 1.
- ³³ D. J. A. N., filiala Constanța, *Idem*, Dosar nr. 16/1903, f. 1.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ Florica CRUCERU, *Op. cit.*, p. 20.
- ³⁶ Federația Comunităților Evreiești din România/Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România, *O istorie a evreilor din România în date*, Vol. I, *De la începuturi, până la 1919*. Studiu introductiv, selectarea datelor și Anexe, de

- Hary KULLER, Editura Hasefer, București, 2000, p. 293.
- ³⁷ Florica CRUCERU, *Op. cit.*, p. 20.
- ³⁸ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Op. cit.*, p. 152.
- ³⁹ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 23/1910, f. 159.
- ⁴⁰ Doina PĂULEANU, *Constanța. Aventura unui proiect european*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 295.
- ⁴¹ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 23/1910, f. 159.
- ⁴² *Ibidem*, f. 160, f. 161, f. 162, f. 163 (Proiectul Templului și schițele acestuia).
- ⁴³ *O istorie a evreilor din România...*, p. 224.
- ⁴⁴ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Op. cit.*, p. 137.
- ⁴⁵ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 5/1891, f. 3-6. Solomon Iafet era proprietarul unei vii situate la marginea orașului, cf. Idem, Dosar nr. 2 /1896, f. 5.
- ⁴⁶ Doina PĂULEANU, *Op. cit.*, p. 350-351.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 318.
- ⁴⁸ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 15/1897, f. 3-11 (Broșura Statutele Epitropiei Comunității Israelite din Constanța, Tipografia Română Dimitrie Nicolaescu, Piața Independenței 40, Constanța, f. a.)
- ⁴⁹ *Ibidem*, f. 5 (verso) și f. 11 unde apare și I. Pomerantz ca „secretar.”
- ⁵⁰ *Ibidem*, f. 6.
- ⁵¹ *Ibidem*, f. 7 (verso). Pentru membrii comunității care semnav Statutele.
- ⁵² *O istorie a evreilor din România...*, p. 270.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 276. De menționat că în istoria evreilor români, anul 1900 a fost marcat de așa-numitele „emigrări pedestre”, emigranții fiind îndrumați prin știrile și informațiile primite prin intermediul unor „foi volante-apel”, publicații ocazionale, în număr de aproximativ 100. Dintre acestea, au fost identificate 52, din care una în Constanța, cea amintită, cf. *Ibidem*.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 308.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 283.
- ⁵⁶ Ibram NUREDIN, *Școli confesionale și ale comunităților în Dobrogea*, în Volumul dedicat Centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” din Constanța, Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, coordonatori Stoica LASCU și Constantin VITANOS, Constanța, 1993, p. 54. În monografia Căpitanului M. D. IONESCU, citată de noi, la 1905 în Constanța erau menționate două școli evreiești, M. D. IONESCU, *Op. cit.*, p. 440.
- ⁵⁷ Simion TAVITIAN, *Op. cit.*, p. 29.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ Stoica LASCU, *Specificul vieții politice dobrogene, după 1878, în viziunea oamenilor de stat și începuturile activității partidelor la Constanța*, în Volumul dedicat Centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” din Constanța, Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, coordonatori Stoica LASCU și Constantin VITANOS, Constanța, 1993, p. 327-328.
- ⁶⁰ Aurelia LĂPUȘAN, Ștefan LĂPUȘAN, *Op. cit.*, p. 208-209.
- ⁶¹ Pentru detaliile desfășurării trupelor și operațiunilor, vezi Leonida MOISE,

Confruntări militare în Dobrogea. Operațiile Armatei a III-a Române pe frontul în Dobrogea în campania din anul 1916, Paideia, București, 2002.

⁶² Radu IOANID, *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 1998, p. 20.

⁶³ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 12/1914, f. 49.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 50.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 52.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 52 verso.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 53.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 53 verso.

⁶⁹ Inscriptia pe piatra de mormânt a lui Mozes Herman Moise, Cimitirul israelit din Constanța.

⁷⁰ Inscriptia pe piatra de mormânt a lui Norbert D. Davidson, Cimitirul israelit din Constanța.

⁷¹ Monumentul a fost ridicat de Esther și Avram Companeitz.

⁷² D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 17/1922, f. 10.

⁷³ *Ibidem*, f. 25.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 9.

⁷⁵ *Idem*, Dosar nr. 9/1925, f. 52 și f. 120.

⁷⁶ *Idem*, Dosar nr. 1/1926, f. 6.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 61.

⁷⁸ Mărturie făcută la 25.02.2003 autorului acestor rânduri de către dl. Nichifor Boanță (n. la 18.10.1919 în com. Bujor, jud. Teleorman), comandor (r), fost subofițer în cadrul Flotei de Hidroaviație Constanța, Escadrila 11, între 1940-1945.

⁷⁹ Mărturie făcută autorului la 06.12.2002 de către dl. Carol Roseblum (n. la 12.09.1920 în Iași), fost distribuitor de presă, membru al Comunității evreilor din Constanța.

⁸⁰ Arhiva Centrului pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România - București, *Fond III*, Dosar nr. 1144/1941-1942, f. 19-21.

⁸¹ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 10/1928, f. 43. Cu ocazia recensământului din anul 1930 au fost înregistrați în întreaga Dobrogea 3.795 de evrei, cf. Dr. Sabin MANUIȚĂ, Dr. W. FILDERMAN, *Regional Development of the Jewish Population in Romania*, (1957), Romanian Historical Studies, f. I., 1996, p. 17. În Cadrilaterul cedat Bulgariei în septembrie 1940 se afla un număr de 807 evrei, cf. *Ibidem*, p. 18.

⁸² Nichifor Crainic a scris în Memoriul apărării sale din 1947, că: „Domnia lui Carol II a fost una din cele mai sângeroase din toată zbuciumata noastră istorie. Tensiunea internă pe chestiunea evreiască atinsese un punct culminant. Regele declara în interviuri acordate presei străine că <<problema cea mai gravă a României e problema evreiască>>. Din fericire, în toată această vreme n-a căzut victimă nici un evreu”, cf. Nichifor CRAINIC, *Memoriu*, în *Manuscriptum*, 1-4/1995, *Revistă trimestrială editată de Ministerul Culturii și Muzeul Literaturii Române*, p. 339.

⁸³ Carol IANCU, *Evreii din România, 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, Editura Hasefer, București, 2000.

- ⁸⁴ D. J. A. N., filiala Constanța, *Fond Prefectura Constanța*, Dosar nr. 28/1938, f. 17.
- ⁸⁵ Dr. Valentin CIORBEA, *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, Editura Europolis, Constanța, f. a., p. 176-181.
- ⁸⁶ D. J. A. N. Constanța, *Fond Primăria Constanța*, dosar nr. 69/1942, f. 16, 17, 18.
- ⁸⁷ Florin STAN, *Un aspect al guvernării legionaro-antonesciene la Constanța*, în *Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România*, București, 2005, p. 53-58. Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, *Martiriul evreilor din România, 1940-1944. Documente și mărturii*, Editura Hasefer, București, 1991, p. 66-67.
- ⁸⁸ Dalia OFER, *Escaping the Holocaust. Illegal Immigration to the Land of Israel, 1939-1944*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1990, p. 77.
- ⁸⁹ Creată sub presiune germană, Centrala nu s-a bucurat de încrederea evreilor, conducerea sa fiind formată din persoane nelegate de viața evreiască, în frunte cu dr. N. Gingold, de confesiune catolică. Lucru semnificativ însă, Gingold a colaborat cu dr. W. Filderman, fostul președinte al F.U.C.E., cf. Lya BENJAMIN, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940-1944. Studii*, Ed. Hasefer, București, 2001, p. 107-126.
- ⁹⁰ D. J. A. N. Constanța, *Fond Primăria Constanța*, Dosar nr. 53/1942, f. 92, Dosar nr. 69/1942, f. 290.
- ⁹¹ *Idem*, Fond Prefectura județului Constanța, Dosar nr. 25/1941, f. 21.
- ⁹² *Ibidem*, f. 154.
- ⁹³ *Ibidem*, f. 44.
- ⁹⁴ *Ibidem*, f. 171.
- ⁹⁵ *Ibidem*, f. 102, f. 103.

MEDALIILE ENGLEZEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

Voica Istrate

Muzeul Județean de Istorie Brașov deține în patrimoniul său un număr semnificativ de medalii străine, mare parte dintre ele provenind de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei. Printre acestea se numără zece medalii englezești și două galvanoplastii după medalii emise în Anglia care vor fi prezentate în studiul de față. O dificultate în abordarea acestui subiect este precaritatea în România a surselor bibliografice străine dar din fericire ele pot fi suplinite astăzi, parțial, informații găsite pe Internet.

Cea mai veche medalie englezească din colecție este o piesă din *Seria Mudie* numită astfel după James Mudie (1779-1852), fost ofițer în marina engleză¹. Devenit anticar, acesta a avut inițiativa emiterii unui set de medalii dedicate victoriilor militare și navale britanice din timpul regelui George al III-lea (1760-1820)². Setul intitulat „*An Historical and Critical Account of a Grand Series of National Medals*” a apărut la Londra în anul 1820³ și a conținut 40 de medalii din bronz, cu diametrul de 41 mm fiecare, dispuse în cutii având forma unor cărți cu coperti din piele de culoare verde sau roșie⁴. Medaliile au fost bătute în fabrica lui Edward Thomason din Birmingham⁵. Medalia din colecția noastră (nr. inv. 1060 M), având numărul 17 în *Seria Mudie* se intitulează *English Army on the Tagus 1811 (Armata engleză la Tagus – 1811)* și este relativ bine păstrată. Pe avers (fig. 1) este înfățișat ducele de Wellington, îmbrăcat ca un general roman, șezând spre stânga, lângă un cort iar în exergă apare legenda FABIUS CUNTATOR/ MUDIE D, în stânga PETIT F. Pe revers (fig.2) este reprezentată o scenă alegorică cu zeul râului înclinându-se în fața corturilor soldaților englezi, în exergă fiind inscripționată legenda LINES OF TORRES VEDRAS /THE ENGLISH ARMY./ ON THE TAGUS/ 1810-1811, pe partea stângă MUDIE P., iar pe partea dreaptă DUBOIS F. Gravorii medaliei sunt francezii Louis Michelle Petit și Eugene Joseph Dubois⁶.

În anul 1847 *The Shakespeare Birthday Committee* a cumpărat cu 3000 de lire, prin subscripție publică, casa din Stratford Upon Avon în care s-a născut și a crescut William Shakespeare⁷. Locuința a fost prima clădire de interes istoric restaurată din Marea Britanie⁸ și a devenit cel mai vizitat muzeu al literaturii din această țară⁹. În onoarea acestui eveniment din anul 1847 a fost emisă o medalie din bronz (nr. inv. 803 M), cu diametrul de 43 mm. Pe avers (fig.3) este redat bustul scriitorului spre stânga, iar circular este inscripționată legenda WILLIAM SHAKESPEARE BORN 23 APRIL 1564 DIED 23 APRIL 1616); pe revers (fig.4) apare imaginea casei lui Shakespeare, deasupra fiind gravată legenda THE HOUSE IN WHICH SHAKESPEARE WAS BORN/ STRATFORD-UPON-AVON, iar jos textul PURCHASES BY THE FATHER OF THE POET/ IN 1579 WITH EXTENSIVE GROUNDS FOR L.40/BECAME NATIONAL PROPERTY FOR/ £ 3000 RAISED BY SUBSCRIP-TION. SEP.

16.1847. Este foarte probabil să fie o medalie rară. Nu avem nici o informație despre gravor.

Anglia a fost cea mai mare putere a lumii în secolul al XIX-lea, iar Expoziția Internațională de la Londra din 1851 a fost gândită ca o încununare a acestei realități. Palatul de Cristal, special construit cu această ocazie în Hyde Park la Londra, a fost sediul principal al expoziției. Realizată după planurile grădinarului Joseph Paxton (1803 - 1865)¹⁰ construcția a fost un simbol al puterii tehnologice a Angliei, o adevărată inovație arhitecturală prin combinația de fier și sticlă¹¹. Expoziția a avut un succes imens având în vedere numărul mare de vizitatori și de obiecte expuse (aproximativ 6.200.000 de vizitatori și peste 13.000 de exponate din toată lumea)¹². Pentru a marca evenimentul au fost produse diferite suveniruri și medalii¹³.

Câteva dintre aceste medalii au ajuns în patrimoniul muzeului nostru. Majoritatea lor redau imaginea Palatului de Cristal, detalii tehnice despre acesta, portretele reginei Victoria și prințului Albert.

Prima medalie (nr. inv. 806 M), se intitulează *The Building for the Great Exhibition (Clădirea Marii Expoziții din Londra)*, a fost făcută din metal alb, cu diametrul de 53 mm și este o piesă mai rar întâlnită¹⁴. Pe avers (fig. 5) este redat bustul președintelui Comisiei Expoziției, prințul consort Albert privind spre stânga, înconjurat de lauri, circular este inscripționat HIS ROYAL HIGHNESS PRINCE ALBERT, iar sub lauri numele gravorului OTTLEY și localitatea unde a fost bătută medalia BIRM(ingham). Pe revers (fig. 6), apare imaginea Palatului de Cristal, circular este inscripționată legenda THE BUILDING FOR THE GREAT EXHIBITION IN LONDON 1851, iar jos, pe mai multe rânduri, legenda PROPOSED BY H.R.H. PRINCE ALBERT/DESIGNED BY JOSEPH PAXTON ESQ FLS / ERECTED BY FOX, HENDERSON&CO/ LENGTH 1848 FEET WIDTH 456 FEET/HEIGHT OF PRINCIPAL ROOF 66 FEET/ HEIGHT OF THE TRANSEPT 106 FEET/PLACED SURFACE 900000 FEET/OCCUPIES 18 ACRES OF GROUND.

Medalia intitulată *The Building at London for the International Exhibition - Clădirea Expoziției Internaționale din Londra* (nr. inv. 807 M), din metal alb, cu diametrul de 46 mm, prezintă urme de zgâriere. Pe avers (fig. 7) este redat Palatul de Cristal, circular în partea de sus este gravată legenda THE BUILDING AT LONDON, FOR THE/ INTERNATIONAL EXHIBITION/ 1851, iar în partea de jos J.PAXTON ESQ:ARCHITECT ALLEN&MOORE și o imagine cu doi îngeri ținând un medalion cu portretele reginei Victoria și prințului Albert. Pe revers (fig. 8) în bandă circulară, este gravată legenda THERE ARE 2244 IRON GIRDERS, 3,300 COLUMNS. 202 MILES OF SASH BARS, AND 900,000 SUP:FT OF GLASS iar în centru, legenda THE MATERIALS ARE/IRON AND GLASS;/IT IS IN SHAPE/, pe rânduri drepte A PARALLELOGRAM,/AND 66 FT LONG BY 408 FT BROAD,/AND 66 FT HIGH;/ IT IS CROSSED MIDWAY BY/ A TRANSEPT, 108 FT HIGH;/ON THE NORTH SIDE IS AN/ADDITION, OF 936 FT IN LENGHT/ BY 48 FT IN BREADTH, TOTAL AREA OF SPACE,/ 855,300 CUBIC FT, OR NEARLY 21 ACRES./ ESTIMATED VALUE,/ £ 150,000¹⁵. Gravorii medaliei sunt Allen și Moore din Birmingham¹⁶.

Medalia *The Crystal Palace - Palatul de Cristal* (nr. inv. 810 M), este bine păstrată, are diametrul de 27 mm și cantul zimțat. Pe avers (fig. 9) este redat portretul reginei Victoria spre stânga, circular este gravată legenda

VICTORIA REGINA; pe revers (fig. 10) apare clădirea expoziției, în partea de sus este inscripționată legenda THE CRYSTAL PALACE/ LONDON 1851, iar în partea de jos PROPOSED BY H.R.H.PRINCE ALBERT --- COST L. 150.000. Gravorul piesei este necunoscut.

O altă medalie intitulată Palatul de Cristal (nr. inv. 808 M), din metal alb, cu diametrul de 28 mm, are pe avers (fig. 11) imaginea Palatului, în partea de sus inscripția THE CRYSTAL PALACE, iar în partea de jos numele gravorilor Allen & Moore și legenda FOR THE GREAT/EXHIBITION/IN LONDON OF/1851. Pe revers (fig. 12), apare circular legenda THE CONSTRUCTION IS OF/IRON AND GLASS;/1849 FT LONG și pe mai multe rânduri drepte, textul ABOUT HALF IS 456 FTWIDE, /THE REMAINDER 408FTWIDE/AND 66FT HIGH; WITH TRANSEPT 108 FT HIGH./SITE UPWARDS OF 20 ACRES/ COST £150,000./ -- --/JOSH PAXTON ESQR/ ARCT ¹⁷. Medalia relativ bine păstrată are un orificiu de prindere vizibil pe revers și pe cant.

Medalia *The International Industrial Exhibition - Expoziția Industrială Internațională* (nr. inv. 805 M), din metal alb, cu diametrul de 51 mm, are pe avers (fig. 13) portretele prințului Albert și al reginei Victoria spre stânga, înconjurați de cunună de lauri, sus o coroană regală și circular legenda QUEEN VICTORIA & PR.ALBERT. Pe revers (fig. 14) este înfățișat Palatul de Cristal, în partea de sus este inscripționată circular legenda THE INTERNATIONAL INDUSTRIAL EXHIBITION; dedesubt, pe rânduri drepte, LONDON, 1851, la stânga numele gravorilor ALLEN & MOORE, la dreapta numele localității unde a fost emisă medalia BIRM(ingham); în exergă este inscripționat textul PROPOSED BY H.R.H. PRINCE ALBERT,/DESIGNED BY JOSEPH PAXTON ESQ.F.L.S.,/ ERECTED BY FOX, HENDERSON&CO/ LENGTH 1848 FEET, WIDTH 456 FEET,/HEIGHT OF PRINCIPAL ROOF 66 FEET,/ HEIGHT OF TRANSEPT 108 FEET/GLAZED SURFACE 900000 FEET,/OCCUPIES 18 ACRES/ OF GROUND, cu scris ușor curbat ESTIMATED VALUE £150,000 . Piesa nu este foarte bine păstrată.

Următoarea medalie este intitulată *Exhibition of the Works of Industry of All Nation 1851 - Expoziția realizărilor industriale ale tuturor națiunilor 1851* (nr. inv. 811 M), din bronz, are diametrul de 45 mm și este bine păstrată destul de bine. Pe avers (fig. 15) este redat portretul prințului Albert spre stânga, circular este gravată legenda H:R:H: PRINCE ALBERT PRESIDENT OF THE ROYAL COMISSION iar mai jos apare numele gravorului W.WYON.R.A. Pe revers (fig. 16) apar globul terestru surmontat de o pasăre, o eșarfă cu legenda EXHIBITOR, numele continentelor EUROPA, AFRICA, AMERICA, ASIA, frunze de laur, iar circular este gravată legenda EXHIBITION OF THE WORKS OF INDUSTRY OF ALL NATION. MDCCCLI. Pe cant este inscripționat AUSTRIA. NO438. Acest tip de medalie a fost oferit expozanților¹⁸. Gravorul piesei este William Wyon (1795-1851), membru al Academiei Regale de Artă și șef al Monetăriei regale în perioada 1828-1851¹⁹.

O altă piesă din colecția de medalistică (nr. inv. 804 M), din bronz, cu diametrul de 33 mm, relativ bine păstrată, are pe avers (fig. 17) în cerc perlat, portretul reginei Victoria spre stânga, circular este gravată legenda VICTORIA DEI GRATIA 1851. Pe revers (fig.18) este redată o figură feminină alegorică personificând Britana, circular legenda BRITANNIAR:REG:FID:DEF: iar în exergă ramură cu flori.

Ultima medalie, destul de rară²⁰, (nr. inv. 809 M) din bronz, cu diametrul de 42 mm, a fost dedicată lui Joseph Paxton, proiectantul Palatului de Cristal. Pe avers (fig. 19) este redat bustul lui Joseph Paxton privind spre stânga, circular este inscripționată legenda SIR JOSEPH PAXTON iar jos L.C. WYON²¹. Pe revers (fig. 20) apare imaginea Palatului de Cristal, deasupra circular legenda DESIGNED BY SIR JOSEPH PAXTON, în exergă inscripția THE FIRST COLUMN ERECTED/ BY SAM. L. LAING ESQRF1852/ OPENED JUNE 10TH 1854, la stânga R.PINCHES iar la dreapta LONDON²². Gravorii medaliei sunt Leonard Charles Wyon și Thomas Ryan Pinches.

Prima galvanoplastie (nr.inv. 802 M), din bronz, este o copie după *Thames Tunnel Opening Medal, 1843 - Medalia deschiderii Tunelului Tamisei, 1843* și are diametrul de 45 mm. Pe avers (fig. 21) este redat portretul lui Isambart Marc Brunel spre stânga și este inscripționată legenda SIR ISAMBART MARC BRUNEL, F.R.S. & C. iar sub bust apare numele gravorului DAVIS din BIRM.(ingham). Pe revers (fig. 22) este redată o imagine cu intrarea în Tunelul Tamisei, în partea de sus este gravată legenda ROTHERHITE/ENTRANCE, în exergă THAMES TUNNEL 1200 FEET LONG/COMMENCED 1824-COMPLETED 1842/76 FEET BELOW HIGH WATER./COST L.450.000/---/SIR I.M. BRUNEL ENGINEER²³. Pe cant TŃ.

A doua piesă (nr. inv. 812 M), este o copie a medaliei *Inter Parliamentary Conference - Conferința Interparlamentară de la Londra* din 1906, din bronz, cu diametrul de 51 mm. Pe avers (fig. 23) este redat portretul regelui Edward VII, spre stânga, circular este inscripționată legenda KING EDWARD VII, THE PEACEMAKER, iar jos numele gravorului A. WYON SC. Pe revers (fig. 24) este înfățișată o siluetă feminină drapată care ține în mâna stângă o ghirlandă; în stânga este gravată legenda XIV CONFERENCE/INTER-PARLIAMENTARY/ UNION/ PALACE OF/ WESTMINSTER/ 1906, în partea de jos apare numele firmei care a produs piesa ELKINGTON &CO²⁴.

Cele zece medalii englezești, din colecția de numismatică și medalistică a Muzeului Județean de Istorie Brașov, provenite de la Muzeul Săsesc al Țării Bârsei concepute și realizate de medaliști celebri reușesc să ne ofere o imagine sugestivă a societății britanice din secolul al XIX-lea.

ENGLISH MEDALLIONS IN THE COLLECTION OF THE HISTORICAL COUNTY MUSEUM OF BRAȘOV - SUMMARY -

In this study we have presented ten medals engraved in England and two copies by medals in the History Museums of Brasov collection. The first medal is a piece of Mudie's Set, English Army on the Tagus 1811, engraved in 1820 by E. J. Dubois and L. M. Petit; the second medal was engraved when The Shakespeare Birthday Committee bought the house of Shakespeare. Some medals were engraved in the honour of the International Exhibition in 1851 at London and for the most important building of the exhibition: Crystal Palace designed by Joseph Paxton. These medals were made by Ottley, Allen and Moore, W. and L. C. Wyon, T. R. Pinches. Two pieces are copies, first is a copy from a Thames Tunnel Opening Medal, 1843 by Davis; second is a

copy at a medal dedicated to Inter Parliamentary Conference in 1906 made by A. Wyon.

Note

- ¹ www.btinternet.com/~malcbenn/mudie.htm, 20.09.2006.
- ² www.btinternet.com/~malcbenn/mudie.htm, 20.09.2006.
- ³ www.adb.online.anu.edu.au/biogs/A020230b.htm, 29.08.2006.
- ⁴ www.btinternet.com/~malcbenn/mudie.htm, 20.09.2006.
- ⁵ www.btinternet.com/~malcbenn/mudie.htm, 20.09.2006.
- ⁶ www.blackwatch.napoleonicmedals.org, 15.07.2006.
- ⁷ www.onlineshakespeare.com/birthplace.htm, 25.09.2006.
- ⁸ www.anglophilebooks.com/blog/current.htm, 25.09.2006.
- ⁹ www.onlineshakespeare.com/birthplace.htm, 08.08.2006.
- ¹⁰ www.gff.ro/art_43_Mirajul_cupolelor_din_sticla.html, 17.09.2006.
- ¹¹ <http://tecfa.unige.ch/~grob/1851/present.html>, 2.11.2006.
- ¹² www.victorianstation.com/palace.html, 12.09.2006.
- ¹³ www.arthist.arts.gla.ac.uk/int_ex/exhibitions, 12.09.2006.
- ¹⁴ www.lioncoins.com/britmed.htm, 23.10.2006.
- ¹⁵ Medalia la adresa www.simmonsgallery.co.uk/2001site/medals/exhibition_medals2005/expomedals.htm, 27.01.2006.
- ¹⁶ Au activat între anii 1843- 1854 cf. www.vam.ac.uk/images/image/12707-popup.html, 18.10.2006.
- ¹⁷ Medalie adresa www.simmonsgallery.co.uk/2001site/tokens/MB35/MB35-13.htm, 7.02.2006.
- ¹⁸ www.btinternet.com/~malcbenn/expo1851.htm, 03.11.2006.
- ¹⁹ http://encycl.opentopia.com/term/William_Wyon, 20.09.2006
- ²⁰ www.btinternet.com/~malcbenn/expo1851.htm, 30.09.2006.
- ²¹ www.christophereimer.co.uk/single/7773.html, 2.11.2006.
- ²² Piesa poate fi gasita pe adresa www.btinternet.com/~malcbenn/expo1851.htm, 20.09.2006.
- ²³ Exemplar pe adresa cgi.ebay.fr/Medaille-THAMES-TUNNEL-Sir-Isambart-Marc-Brunel-1842, 4.10.2006.
- ²⁴ Medalie la adresa www.btinternet.com/~julaben/sales.htm, 18.09.2006.

Fig. 1.

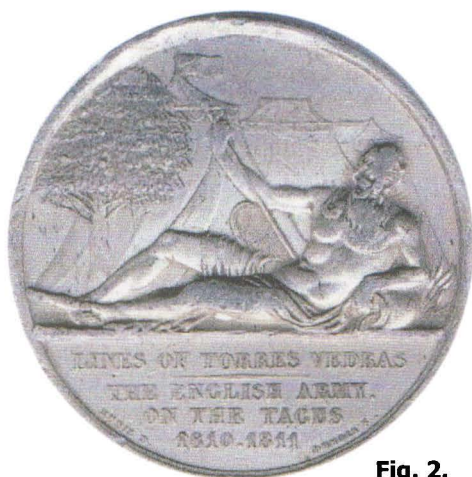

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

Fig. 19.

Fig. 20.

Fig. 21.

Fig. 22.

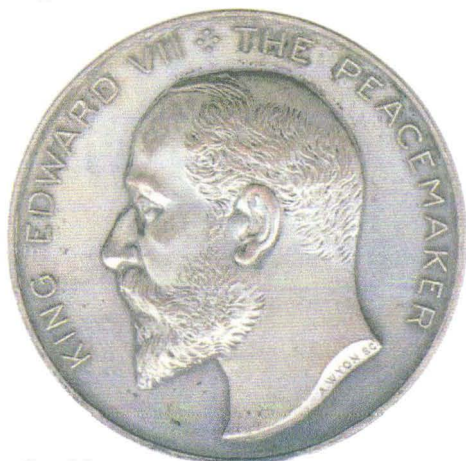

Fig. 23.

Fig. 24.

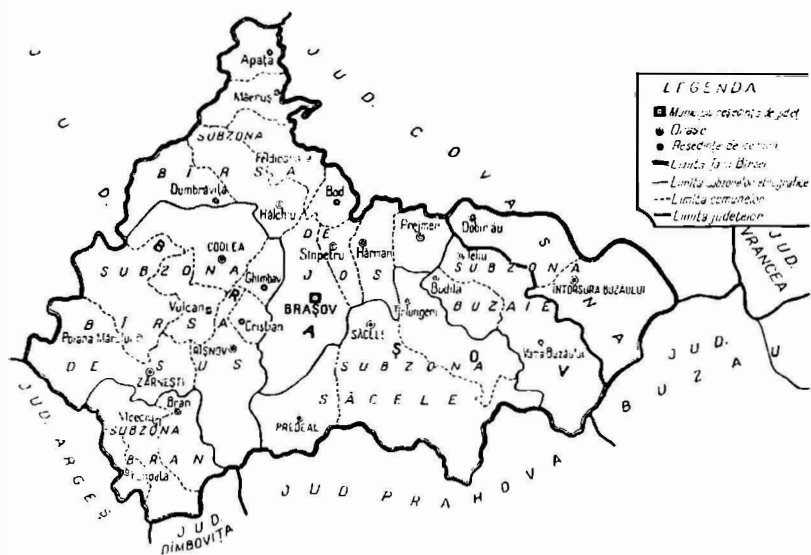
PLUGURI DIN ȚARA BÂRSEI ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL AL AGRICULTURII

Răzvan Ciucă, Aurel Strîmbeanu, Nicolae Lălu

*“Ce este mic și ce este mare în lumina eternității ?
Este sigur că milenii înainte de apariția piramidei,
un plug mergea pe acel câmp și dacă piramida va
dispăre după mii de ani plugul va continua să are acolo.
Acest instrument nu este oare demn de admirat ca și
creaturile cele mai impunătoare de pe pământ?”*

(Max EITH)

I. Poziționată la întâlnirea a trei mari zone geografice (Podișul Transilvan, Carpații de Curbură și Carpații Meridionali) Țara Bârsei, în urma arondărilor din anul 1968, se împarte în șase subdiviziuni: municipiul Brașov și subzonele Bran, Bârsa de Sus, Bârsa de Jos, Săcele și Buzaie.

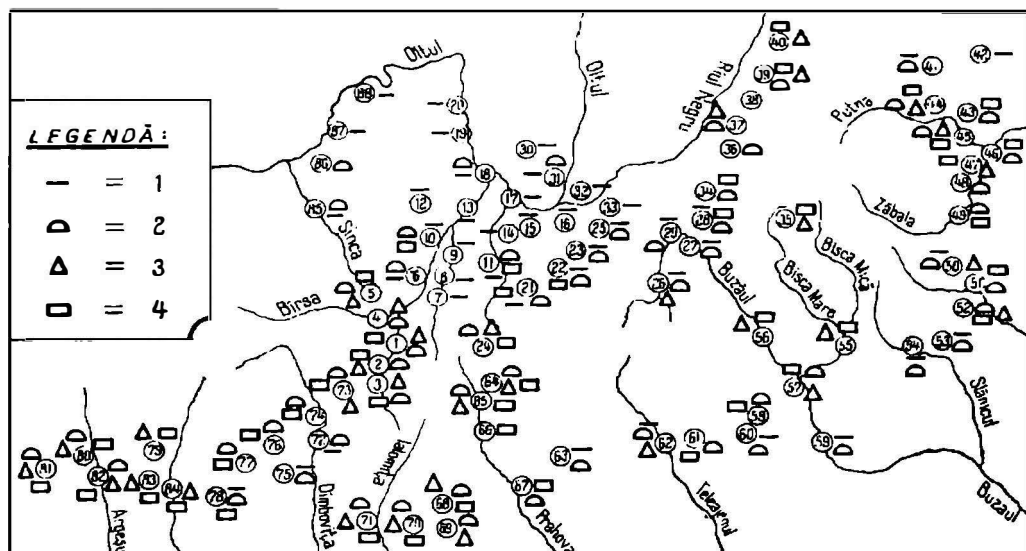

Harta 1. Zonarea Țării Bârsei după arondarea din 1968 (N. Dunăre Țara Bârsei, vol. I editura Acad. R.S.R. București 1972, p. 79)

Localități din Țara Bârsei de unde au fost achiziționate plugurile aflate în patrimoniul MNA: Prejmer, Cristian, Vama Buzăului, Șinca Veche, Râșnov.

Prezența terenurilor de șes, de coastă și de munte pe cuprinsul Țării Bârsei a făcut ca agricultura să-și împartă pe alocuri rolul de ocupație tradițională de bază cu păstoritul, pădurăritul și meșteșugurile, legate de cultivarea pământului, uneori, cedându-le primul loc. În schimb, sub raportul caracterului de masă, agricultura s-a situat pe primul loc. Corespunzător

subzonelor și terenurilor acestora, tipul de agricultură practică în Țara Bârsei și în împrejurimi este prezentată în harta următoare:

Harta 2. Tipuri de agricultură (după informații bibliografice și de teren privind ultimul secol) în Țara Bârsei și împrejurimi: 1, agricultură de câmp cu plugul cu corman fix; 2, agricultură de deal, cu plug cu corman fix; 3, agricultură de coastă, cu plugul cu corman fix sau cu hârleț; 4, agricultura în terase (deal, munte), cu plugul cu corman schimbător (N. Dunăre, Țara Bârsei, vol. I editura Acad. R.S.R. București 1972, p.113)

Corelând hărțile 1 și 2 putem constata că în șesul Bârsei de Sus s-a practicat o agricultură intensivă, ca de altfel și în subzona Bârșă de Jos, care este prin excelență o zonă de șes, iar în subzona Săcele cultura pământului s-a practicat la toate altitudinile sub forma agriculturii cerealiere și a pomăritului. În subzona Bran însă, agricultura practică a fost montană de coastă și în terase ca și în partea sud-vestică a Bârsei de Sus și în Buzăie.

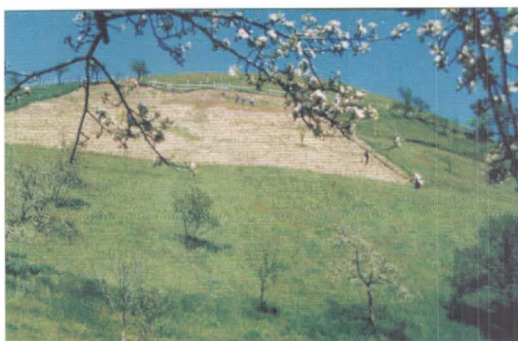

Foto 1. Terenuri de coastă la Poiana Mărului

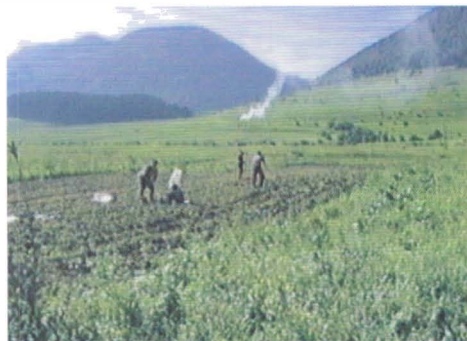

Foto 2. Peisaj agricol la Zărnești

Foto 3. Arat în subzona Bârsa de Jos

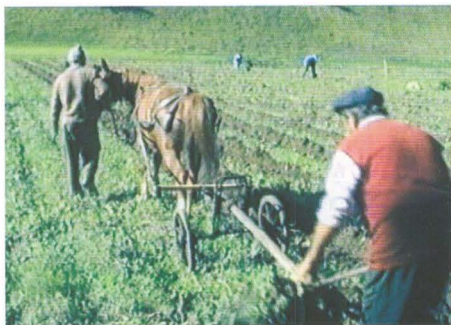
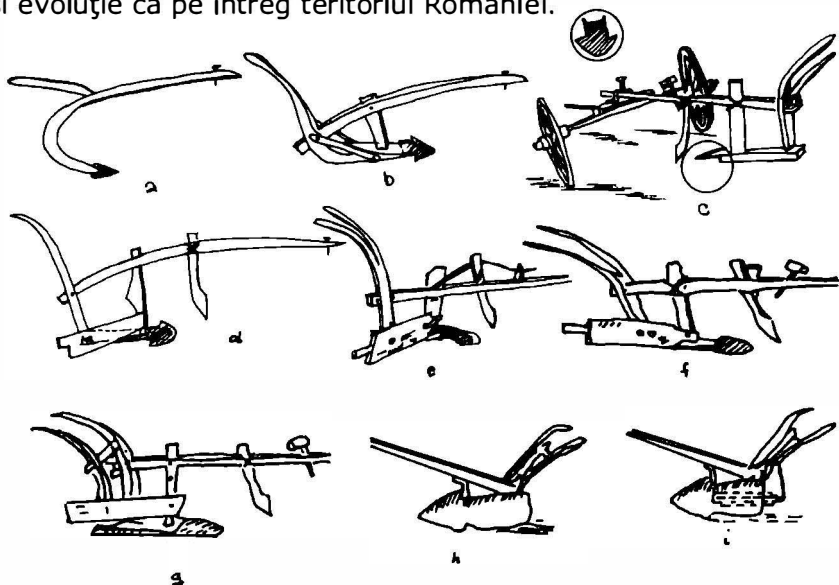

Foto 4. Recoltat de cartofi la Zărnești

Ca unealtă exponențială pentru arat, în Țara Bârsei, plugul a urmat aceeași evoluție ca pe întreg teritoriul României.

Unelte de arat: a. formă de *râmoc*; b-c. forme de *aratru*; d-i. *pluguri*
(Gh. Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol.I,
Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 125)

Cercetările din raza Curburii Carpaților demonstrează că această evoluție a urmat două direcții: una continuând dezvoltarea formei simetrice, iar alta dezvoltând forma asimetrică. Vechiul *aratru* s-a transformat astfel în primul caz în *plug simetric cu corman schimbător* cu următoarele variante: a) *plug simetric de lemn cu corman schimbător de lemn*; b) *plug simetric cu corman schimbător din fier*; c) *plug simetric de fier cu corman schimbător*.

În cel de-al doilea caz s-a ajuns la plugul asimetric cu corman fix, cu variantele: a) *plug asimetric cu corman fix de lemn*; b) *plug asimetric cu corman fix de fier*.

Plugurile asimetrice din fier cu corman fix cu două sau mai multe brăzdare au apărut în cursul epocii moderne.

II. Muzeul Național al Agriculturii deține în cadrul colecțiilor sale peste 9000 de obiecte muzeale, din care 180 din Țara Bârsei. În colecțiile M.N.A.

se regăsesc 57 de pluguri de diverse tipuri, dintre care 12 sunt achiziționate din Țara Bârsei. Tipologic aceste pluguri se pot clasifica astfel:

A. După materialul de construcție:

- pluguri de lemn (N.I. 590, N.I. 23)
- pluguri mixte (N.I. 2102, N.I. 597, N.I.1207, N.I. 2104)
- pluguri metalice (N.I. 29, N.I. 121, N.I. 124, N.I. 1349, N.I. 28, N.I. 30, N.I. 2112)

B. După tipul terenului de arat:

- pluguri cu cormană schimbătoare și brăzdar simetric pentru terenuri de coastă (N.I. 590, N.I. 23, N.I. 1207)
- pluguri cu cormană fixă și brăzdar asimetric pentru terenuri de șes (N.I. 2102, N.I. 597, N.I. 2104 N.I. 29, N.I. 121, N.I. 124, N.I. 1349, N.I. 28, N.I. 30, N.I. 2112)

C. După locul de fabricație:

- pluguri executate în ateliere meșteșugărești locale (N.I. 590, N.I. 23, N.I. 2102, N.I. 597, N.I. 1207, N.I. 2104)
- pluguri produse de fabrică (N.I. 29, N.I. 121, N.I. 124, N.I. 1349, N.I. 28, N.I. 30, N.I. 2112)

D. După modul de tracțiune:

- pluguri cu tracțiune animală (N.I. 590, N.I. 23, N.I. 2102, N.I. 597, N.I.1207, N.I. 2104, N.I. 124, N.I. 30, N.I. 2112)
- pluguri cu tracțiune mecanică (N.I. 29, N.I. 121, N.I. 1349, N.I. 28)

E. După modul de sprijin al grindeiului:

- pluguri fără avantren (N.I. 29, N.I. 121, N.I. 124, N.I. 1349, N.I. 28, N.I. 30, N.I. 2112, N.I. 590, N.I. 23, N.I. 597, N.I.1207)
- pluguri cu avantren (N.I. 2102, N.I. 2104)

F. După tipul lucrării:

- pluguri pentru arat (N.I. 29, N.I. 121, N.I. 1349, N.I. 28, N.I. 2112, N.I. 590, N.I. 23, N.I. 2102, N.I. 597, N.I.1207, N.I. 2104)
- pluguri pentru recoltat (de scos cartofi) (N.I. 30, N.I. 124)

Varietatea de pluguri folosite în Țara Bârsei este explicabilă prin poziția geografică a zonei, dar și prin poziția de mare vad comercial a Brașovului. În această zonă, prezența terenurilor plane în depresiune, precum și a terenurilor de coastă a impus folosirea unor pluguri adecvate specifice fiecărui tip de ogor. Astfel, dacă tipului de ogor plan îi corespunde plugul de lemn cu cormană fixă și brăzdar asimetric, terenurilor de coastă le corespund plugurile cu cormană schimbătoare și brăzdar simetric.

Prezența sașilor în zonă va fi fost benefică mai ales în construcția plugurilor mixte, pluguri ce necesitau meseriași pricepuți în a îmbina o parte a produselor de fabrică (bârsă, cormană, brăzdar, cuțit), cu grindeiul, coarnele și talpa executate în ateliere meșteșugărești locale.

În secolul trecut, din rațiuni comerciale, distribuitorii de utilaje agricole acordau o serie de facilități la cumpărarea lor, așa cum este atestat în următorul act de vânzare-cumpărare ce a aparținut lui Aureliu I. Popescu, creatorul Fermei – Model de la Perieți, Ialomița, cunoscut și prin relațiile economice pe care le-a întreținut cu Săcele - Brașov:

INCOMET

SOCIETATE ANONIMĂ ROMÂNĂ
BUCUREȘTI

Reg. Com. București Nr. 248/926 Ser.

Mașini și unelte agricole
și industriale
Materiale tehnice

Cont. Cca. postal Nr. 2831

Telefon 4.24.78

București 1. 23 Octombrie 1939
Str. Bisericii Vădă Nr. 12

Tracțiune agricole și
industriale
Garnituri de tract
Sacerdoțoara simplă și
legătoare
Căștoarea-greabă mecanică
I A N Z

Domnului

Aureliu Ion Popescu

Loco
Str. Calomircescu Nr. 15

Tractor HEID

Selacțiune
Tocșoara de năut
Batoze de băut perumb

Pluguri - gropă - semănători
varie - prășitoare
Cultivatoare

Teștile de buruieni
pentru tracțiune animală
și mecanică

RUD. SACK

PIESE DE SCHIMB
pentru toate sistemele
de sacerdoțoara și
legătoare

Că urmare la convorbirea avută cu Dv., avem onoarea a vă confirma comanda ce ați binevoit a ne încredința și pe care am notat-o precum urmează:

1 plug subsolier original RUD. SACK,
marcă OUS, cu un brăzdar pentru
mersul în adâncime până la 50 cm.
cu un cuțit normal și cu un fier
labă de găscă de 34 cm.,
cu prețul de

lei 21.900.-

Asupra acestui preț, vă acordăm un ra-
bat de 5%, având în vedere și faptul
că plugul va fi expediat pe Dunăre
astfel că plugul v'ar costa

" 1.100.-
lei 20.800.-

Acest preț va mai fi redus cu cca. " 2.500.-
în cazul că vom obține scutirea de vamă și a taxei de 12%
advalorem, lucru pentru care bineînțeles că nu suntem în
măsură să prelucăm vreun obligo.

Prețul de mai sus se înțelege franco vagon Giurgiu,
taxa de transport de la Giurgiu până la Pârlești, urmând a fi
suportată de Dv.

Având în vedere că este vorba de un plug, pe care nu-l
avem în depozit și care trebuie adus de la fabrică, v'am rug-
at să binevoiți a ne depune un accont, rămânând ca restul să fi-
achitat la sosirea plugului.

Deseșmenea vă rugăm să binevoiți a ne confirma, spre
bună regulă, comanda de mai sus, pe duplicatul acestei scri-
sori.

Rămânem totdeauna cu plăcere gata a vă servi și vă salu-
tăm

cu toată stima

INCOMET
Societate Anonimă Română
[Signature]

Tot de specificul zonei ține și introducerea plugurilor metalice pentru
scos cartofi, județul Brașov fiind renumit în cultura acestei plante. Bogăția
în pământuri cultivabile ale zonei, va impune folosirea pe scară mai largă,
față de alte zone montane a plugurilor metalice de fabrică reprezentate și în
cadrul colecției M.N.A. De altfel, zona Brașovului împreună cu zona Sibiului,
sunt zone care în perioada interbelică au folosit masiv toate cele trei tipuri de
pluguri (de lemn, mixt, metal), utilizate chiar și în ziua de astăzi.

Toate cele 12 pluguri din Țara Bârsei aflate în colecțiile M.N.A. sunt
prezentate în fotografiile următoare.

Denumire:	Plug de lemn
Nr. inventar:	590
Proveniență:	Cristian, Jud. Brașov (de la Comșa Ion)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=230, l=68, H=90
Datare:	½ sec XX

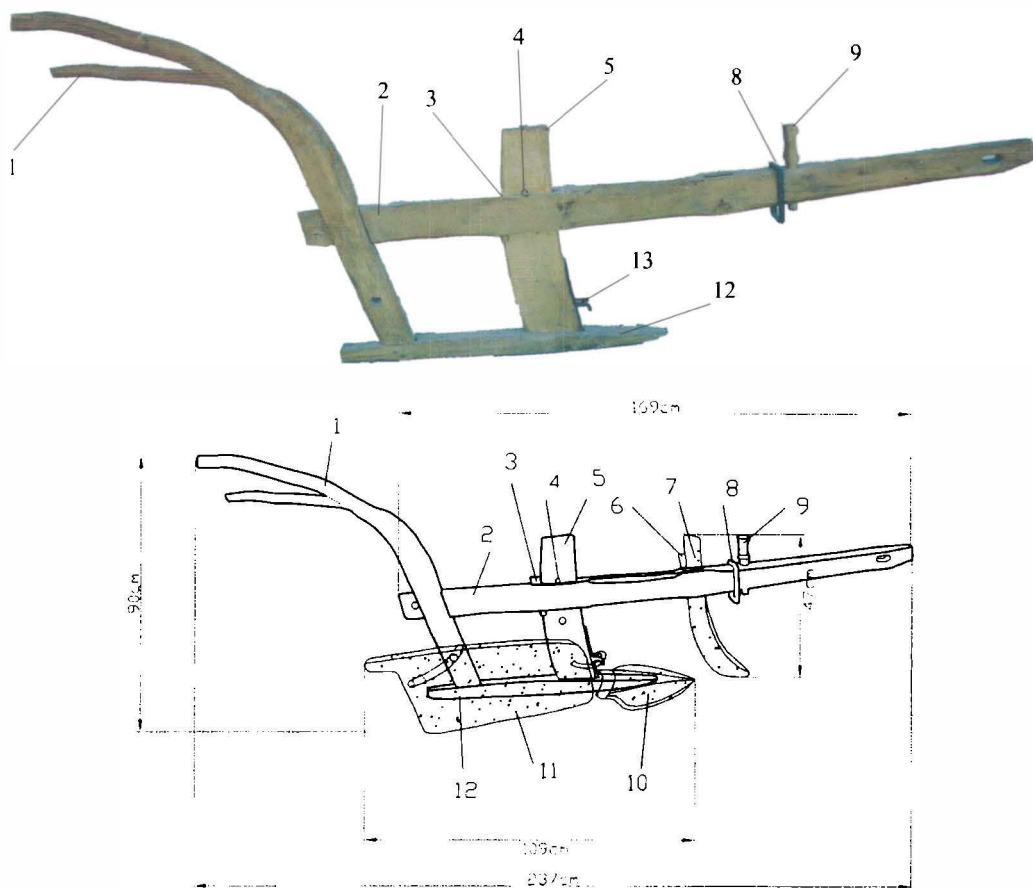

Fig. 1. Plug de lemn

1. Coarne 2. Grindei 3. Pană de lemn 4. Cep 5. Suport talpă 6. Pană
7. Cuțit lung 8. Za metalică 9. Opritor 10. Brăzdar simetric (ipotetic)
11. Cormană reversibilă (ipotetică) 12. Talpă

După cum se observă în fotografie, acest plug este achiziționat în stare incompletă. Din construcția tălpii de lemn, ascuțită simetric la capătul de fixare a brăzdarului, deducem că brăzdarul era de tip simetric. Existența orificiului de la baza prelungirii coarnelor, precum și bara metalică cu cârlig prinsă de suportul vertical al tălpii indică tipul de cormană schimbătoare. În desenul care însoțește fotografia, hașurat se prezintă elementele lipsă. Coarnele sunt confecționate dintr-o porțiune de trunchi de copac tânăr (stejar), ramificată și prelucrată cu unelte de tâmplărie. Grindeiul, talpa și suportul tălpii sunt confecționate din lemn de salcâm.

Starea incompletă este dată de faptul că la momentul achiziționării, acesta era scos de mult timp din uz. Tipul acesta de plug era folosit pentru arăturile pe coastă, când la capătul brazdei cormana se schimba pe partea opusă, pentru ca brazda să aibă același sens de cădere. Inexistența pe grindei a succesiunii de găuri pentru fixarea lui pe avantren, denotă faptul că plugul era de tipul – fără avantren. Reglarea adâncimii brazdei la acest tip de plug se făcea prin modificarea poziției grindeiului față de talpă și fixarea unor pene de lemn în locașul grindeiului și locașul coarnelor.

Denumire:	Plug de lemn
Nr. inventar:	23
Proveniență:	Cristian, Jud. Brașov (de la Pamfil Marian)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=190, l=40, H=108
Datare:	1/2 sec XX

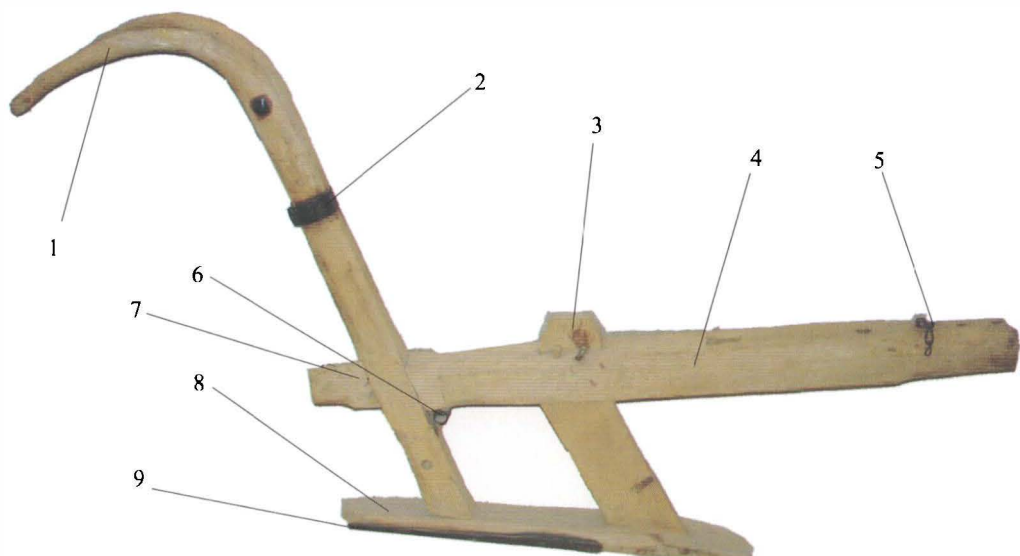

Fig. 2. Plug de lemn

1. Coarne 2. Brățară metalică 3. Suport de talpă 4. Grindei 5. Cui metallic cu lanț
6. Inel metalic 7. Cep de lemn 8. Talpă 9. Întăritură metalică

Plugul se încadrează în categoria celor de lemn cu brăzdar asimetric și corman schimbător. Chiar dacă a fost achiziționat în stare incompletă, îl putem cataloga după următoarele aspecte:

- talpa plugului (8) este simetrică la vârf, ceea ce implică folosirea unui brăzdar simetric;

-existența inelului metalic (6) la îmbinarea pârghiei mari a coarnelor cu grindeiul, indică o cormană schimbătoare care se poziționa pe o parte sau alta a plugului cu ajutorul unei tije fixate în inel. Coarnele plugului nu formează un corp comun, ci sunt prinse de elementul principal care ajunge la talpă, cu un manșon metalic și un șurub cu cap pătrat, șaibă și piuliță. Întăritura metalică (9) proteja talpa împotriva uzurii produsă de frecarea pe sol. Materialul de construcție este salcâmul, pentru toată partea din lemn. Acest tip de plug era caracteristic aratului terenurilor de coastă.

Denumire:	Plug mixt
Nr. inventar:	597
Proveniență:	Com. Șinca Veche, Jud. Brașov (de la Mircea Vasile)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=210, l=65, H=84
Datare:	½ sec XX

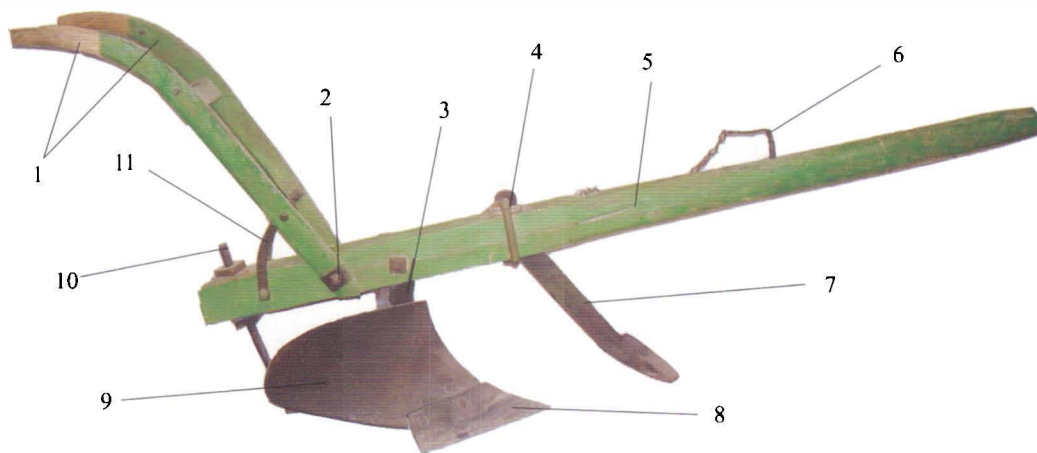

Fig. 3. Plug mixt

1. Coarne 2. Șurub fixare coarne 3. Bârsă 4. Colier metalic 5. Grindei
6. Cui de fixare 7. Cuțit lung 8. Brăzdar asimetric
9. Corman fix 10. Tijă metalică cu piulițe 11. Întărituri metalice

Plug tipic executat în atelier meșteșugăresc, în cazul de față chiar de proprietar, alcătuit dintr-o parte de lemn (coarnele și grindeiul) și o parte metalică (bârsă, brăzdar, cormană, cuțit lung și plaz) luată de la un plug metalic de fabrică Rud-Sack. Plugul este cu brăzdar asimetric și cormană fixă și prezintă caracteristic faptul că trupa este întărită între plaz și grindei cu o tijă metalică (10). Plugul era folosit cu un avantren de lemn, grindeiul fiind prins pe acesta cu ajutorul unui cui metalic cu lanț (6). Era destinat aratului terenurilor plane sau de coastă, cu înclinare mică.

Denumire:	Plug mixt cu „troacă” și avantren
Nr. inventar:	2104
Proveniență:	Râșnov, Jud. Brașov (de la Eiwen Herman Andrei)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=210, l=100, H=95
Datare:	½ sec XX

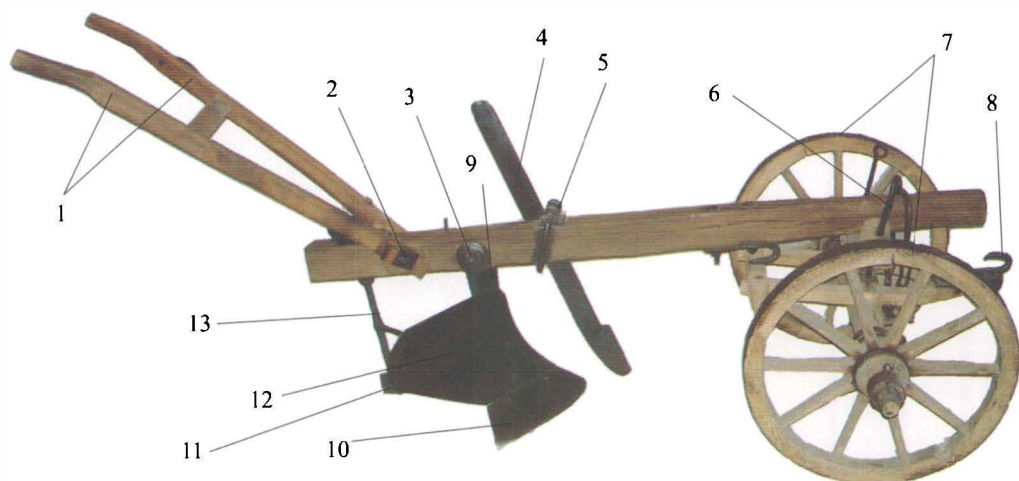

Fig. 4. Plug mixt cu „troacă” și avantren

1. Coarne 2. Șurub fixare coarne 3. Șurub fixare trupuță 4. Cuțit lung
5. Brătară metalică 6. Tijă fixare grindei 7. Avantren 8. Cârlig de tracțiune
9. Bârsă 10. Brăzdar asimetric 11. Talpă (plaz) 12. Cormană
13. Tijă metalică cu piulițe.

Acest plug face parte din categoria plugurilor mixte echipate cu avantren de lemn. Are caracteristic cuțitul lung de dimensiuni mult mai mari decât la alte pluguri de acest gen. Faptul că trupuța este executată de fabrică îl relevă înscrisul „Rud-Sack”, de pe spatele cormanei. În Țara Bârsei, ansamblul brăzdar-plaz-bârsă-corman mai este denumit și „troacă”. Cuțitul lung și brida de prindere sunt executate în atelier local (indiciu dat de brăduțul imprimat cu ajutorul daltei pe o față a capătului superior 4). Coarnele, grindeiul și avantrenul sunt executate din lemn de stejar.

Denumire:	Plug mixt cu avantren
Nr. inventar:	2102
Proveniență:	Buzoiel - Vama Buzăului, Jud. Brașov (de la Ion Comșa)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=210, l=100, H=90
Datare:	½ sec XX

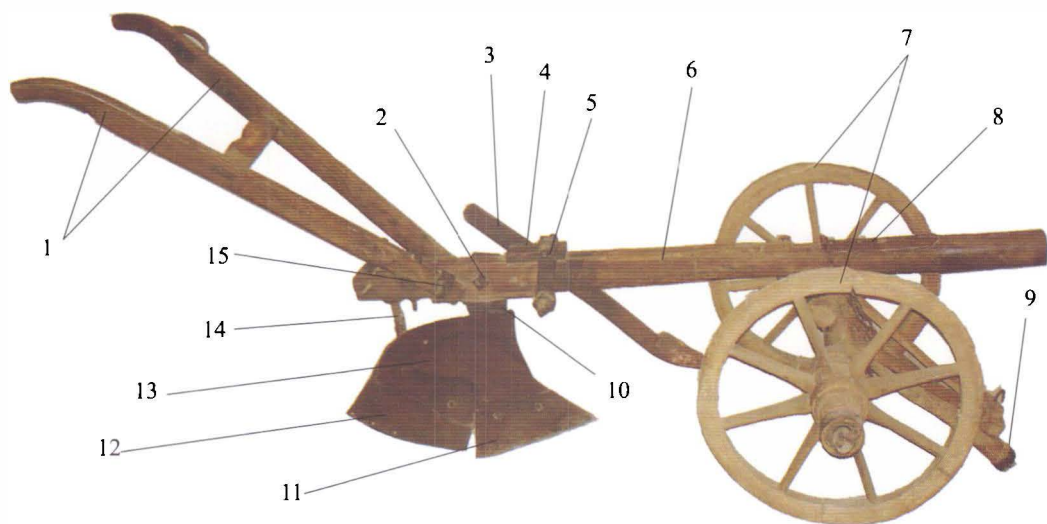

Fig. 5. Plug mixt cu avantren

1. Coarne 2. Șurub fixare trupiță 3. Cuțit lung 4. Pană 5. Brătară metalică 6. Grindei 7. Avantren 8. Cui fixare grindei 9. „Ștel” avantren 10. Bârsă 11. brăzdar asimetric 12. Prelungire cormană 13. Cormană 14. Tijă cu piuliță 15. Șurub fixare coarne.

Plugul din imagine este asemănător cu cel de la fig. 4, cu deosebirea că are o cormană executată din două bucăți, partea posterioară fiind adăugată de către proprietar unei trupițe tipice - „Rud-Sack”, pentru răsturnarea brazdei mai în lungul sensului de arat.

Denumire:	Plug pentru scos cartofi
Nr. inventar:	30
Proveniență:	Prejmer, Jud. Brașov (de la Mies Cristian)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=206, l=48, H=80
Datare:	½ sec XX

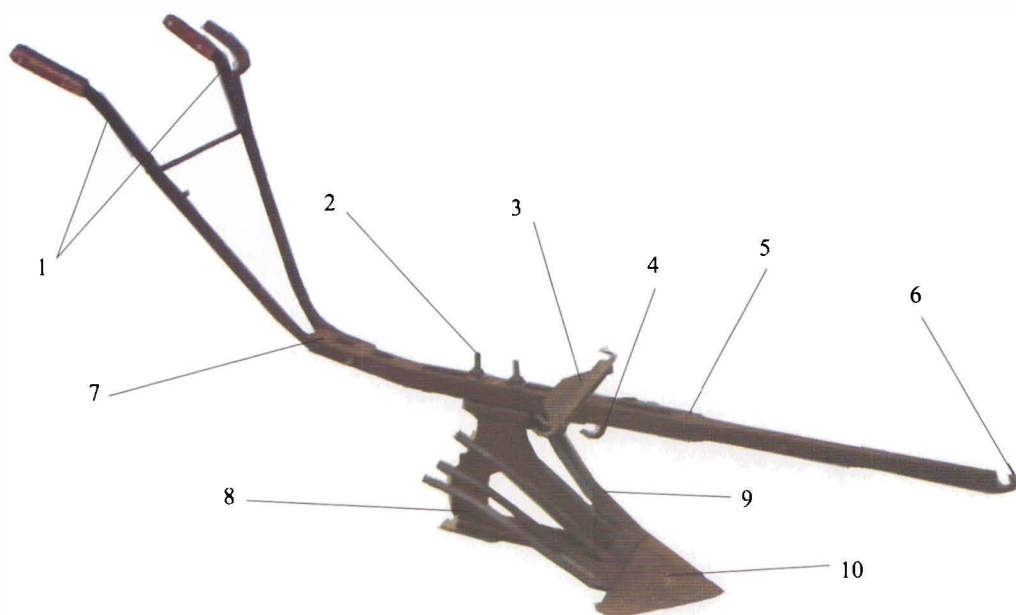

Fig. 6. Plug pentru scos cartofi

1. Coarne 2. Șuruburi de prindere a trupuței 3. Traversă pentru prindere lanțuri de tracțiune 4. Cârlig de tracțiune 5. Grindei 6. Cârlig de prindere pe avantren
7. Bridă 8. Bârsă triunghiulară 9. Tije metalice 10. Brăzdar simetric

Plugul din fig. 6 este asemănător cu cel de la fig. 5, din punct de vedere al utilității. Diferența este dată de faptul că nu prezintă cormană, iar brăzdarul este poziționat pe o bârsă triunghiulară prinsă de grindei. Brăzdarul se prelungește înclinat spre grindei, cu șase tije metalice poziționate în evantai. Acest tip de brăzdar, mai mult scormonește solul, împrăștiind tuberculii de cartofi. Conform cercetărilor de teren efectuate de M.N.A., în zona Zărneștiului se folosește și astăzi un plug de scos cartofi, dar executat artizanal (vezi foto 4).

Denumire:	Plug pentru scos cartofi
Nr. inventar:	124
Proveniență:	Râșnov, Jud. Brașov (de la Gagesch Johan)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=220, l=80, H=80
Datare:	1/2 sec XX

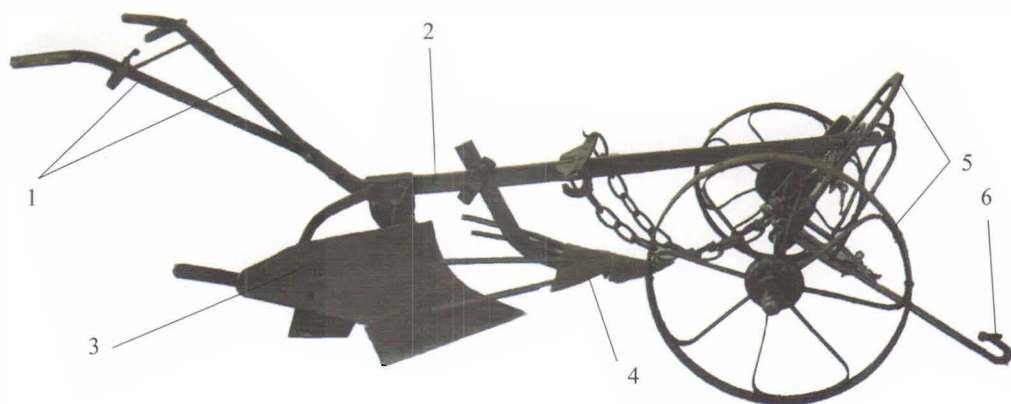

Fig. 7. Plug pentru scos cartofi

1. Coarne 2. Grindei 3. Trupită cu brăzdar asimetric 4. Cuțit lung cu brăzdar simetric și tije metalice 5. Avantren 6. Cârlig de tracțiune

Acest tip de plug face parte din categoria plugurilor speciale din metal cu cormană fixă și brăzdar asimetric. Are caracteristic faptul că partea din față a cuțitului lung (4) este prelungită cu un brăzdar simetric terminat posterior cu mai multe tije metalice, poziționate în evantai. În urma cuțitului lucrează o trupită alcătuită dintr-o cormană și un brăzdar asimetric. Capătul grindeiului se sprijină pe un avantren metalic. În timpul lucrului cuțitul cu tijele metalice scormonește solul plantat cu cartofi iar trupita răstoarnă brazda, fiind poziționată mai jos decât cuțitul anterior, pentru a nu tăia tuberculi de rădăcinași. Este folosit și în zilele noastre în zonele de cultivare a cartofilor.

Denumire:	Plug cu două brazde
Nr. inventar:	2112
Proveniență:	Râșnov, Jud. Brașov (Eiwen Herman Andrei)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=195, l=100, H=118
Datare:	½ sec XX

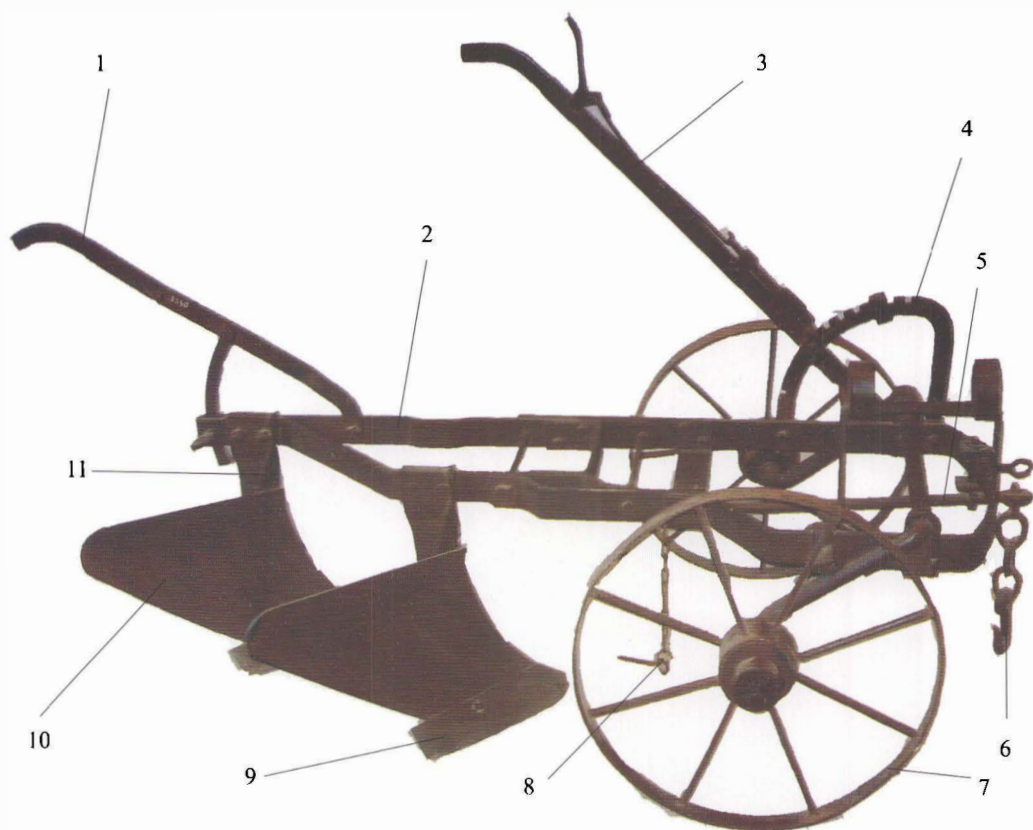

Fig. 8. Plug cu două brazde

1. Pârghie de ghidare 2. Grindei tip ramă 3,4. Sistem de reglare a adâncimii brazdei 5. Sistem de reglare a lățimii brazdei 6. Lanț de tracțiune 7. Roți
8. Cui fixare a sistemului de reglare a lățimii brazdei 9. Brăzdar simetric
10. Cormană fixă 11. Bârsă

Plugul cu două brazde din imagine este un plug mai vechi executat de fabrică și are caracteristic faptul că îi lipsesc pârghia și roata pentru întoarcere. O altă caracteristică este grindeiul tip cadru pe care sunt fixate atât roțile, cât și sistemele de reglare a adâncimii și lățimii brazdei.

Denumire:	Plug cu două brazde
Nr. inventar:	28
Proveniență:	Prejmer, Jud. Brașov (Mies Cristian)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=268, l=94, H=84
Datare:	1/2 sec XX

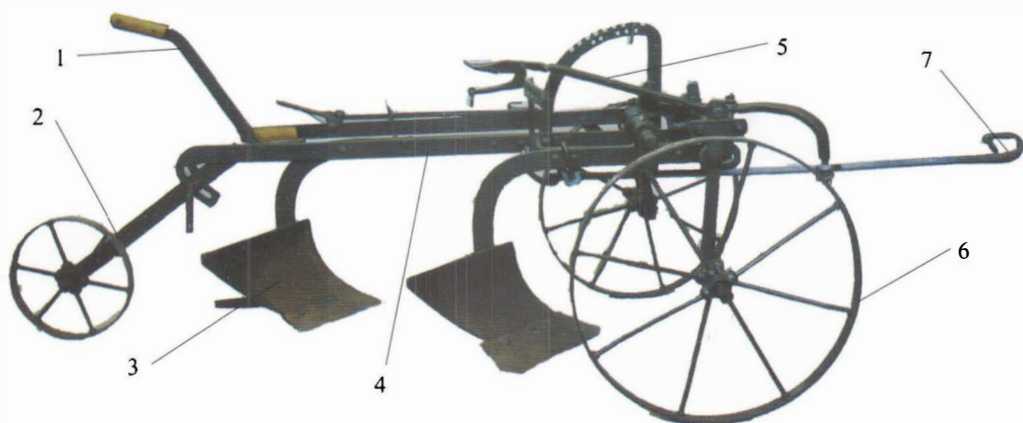

Fig. 9. Plug cu două brazde

1. 2. Sistem roată - pârghie pentru întoarcere 3. Trupă cu brăzdar asimetric
 4. Grindei tip ramă 5. Sistem de reglare a adâncimii brazdei 6. Roți metalice
 7. Pârghie de tracțiune și reglare a lățimii brazdei

Acest plug este similar cu cel de la fig. 8, cu deosebirea că prezintă un sistem roată-pârghie pentru întoarcere la capătul posterior al grindeiului, iar pentru tracțiune folosește pârghia cu cârlig (7) a sistemului de reglare a lățimii brazdei.

Denumire:	Plug cu două brazde EBERHARDT
Nr. inventar:	1349
Proveniență:	Prejmer, Jud. Brașov (Pamfil Marian)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=215, l=76, H=125
Datare:	½ sec XX

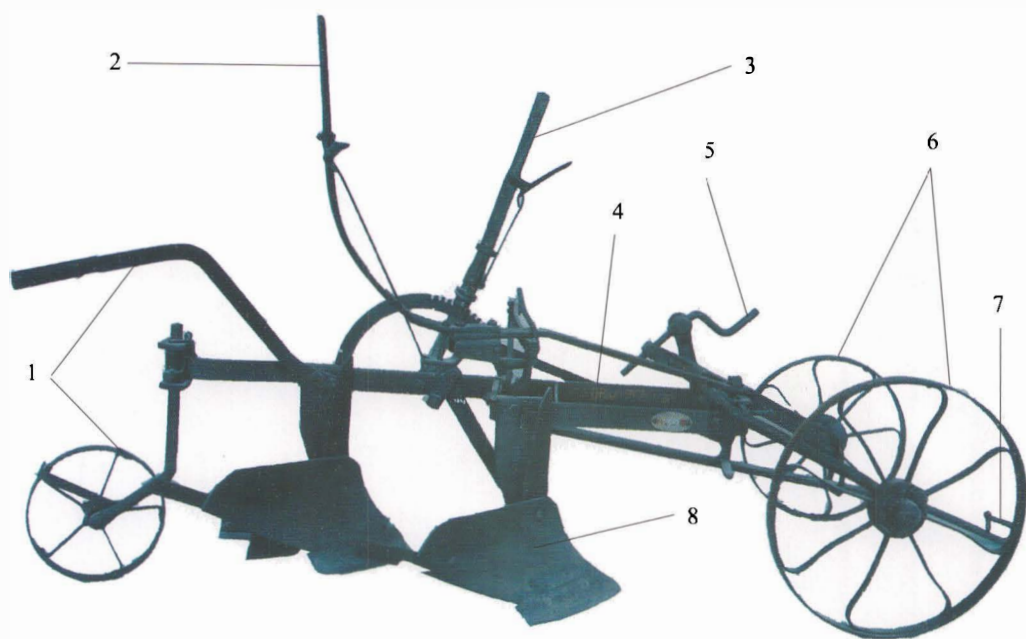

Fig. 10. Plug cu două brazde EBERHARDT

1. Sistem roată - pârghie pentru întoarcere
2. Sistem de reglare a lățimii brazdei
3. Mecanism de suspendare a cadrului în timpul transportului
4. Grindei tip ramă
5. Mecanism de reglare a adâncimii brazdei
6. Roți metalice
7. Cârlig de tracțiune
8. Trupită cu brăzdar asimetric

Plugul din imagine a fost intens folosit în perioada interbelică, fiind un produs al mărcii de fabrică GEBRUDER-EBERHARDT din ULM/DONAU, GERMANIA. Caracteristica lui este aceea că lățimea brazdei se poate regla cu ajutorul mecanismului 2, în funcție de puterea de tracțiune a animalelor. Plugul este caracteristic zonei plane a Bârsei de Jos, localitatea Prejmer, de unde s-a achiziționat plugul, fiind edificatoare în acest sens.

Denumire:	Plug cu două brazde
Nr. inventar:	121
Proveniență:	Prejmer, Jud. Brașov (Nimigeanu Ionel)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=380, l=130, H=120
Datare:	½ sec XX

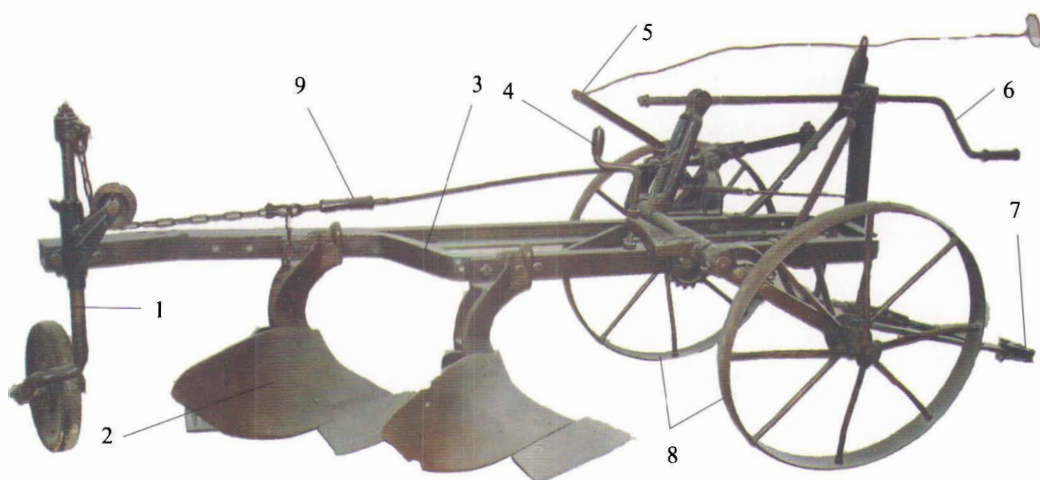

Fig. 11. Plug cu două brazde

1. Roată pentru întoarcere 2. Trupişă cu brăzdar asimetric 3. Grindei tip ramă
 4. Manetă pentru reglarea adâncimii brazdei 5. Sistem de pârghii pentru coborârea
 şi ridicarea trupişelor 6. Sistem pentru reglarea paralelismului planului trupişelor cu
 suprafaţa solului 7. Dispozitiv de tracţiune 8. Roţi metalice
 9. Tirant de reglare a planietăţii trupişelor

Plugul din imagine reprezintă o formă evoluată a plugului anterior, dată de sistemul pentru reglarea paralelismului planului trupişelor cu suprafaţa solului (6), precum şi a sistemului de pârghii (5) pentru ridicarea şi coborârea trupişelor.

Denumire:	Plug cu trei brazde
Nr. inventar:	29
Proveniență:	Prejmer, Jud. Brașov (de la Salmen Pavel)
Achiziție:	Răzvan Ciucă
Dimensiuni (cm):	L=264, l=108, H=82
Datare:	½ sec XX

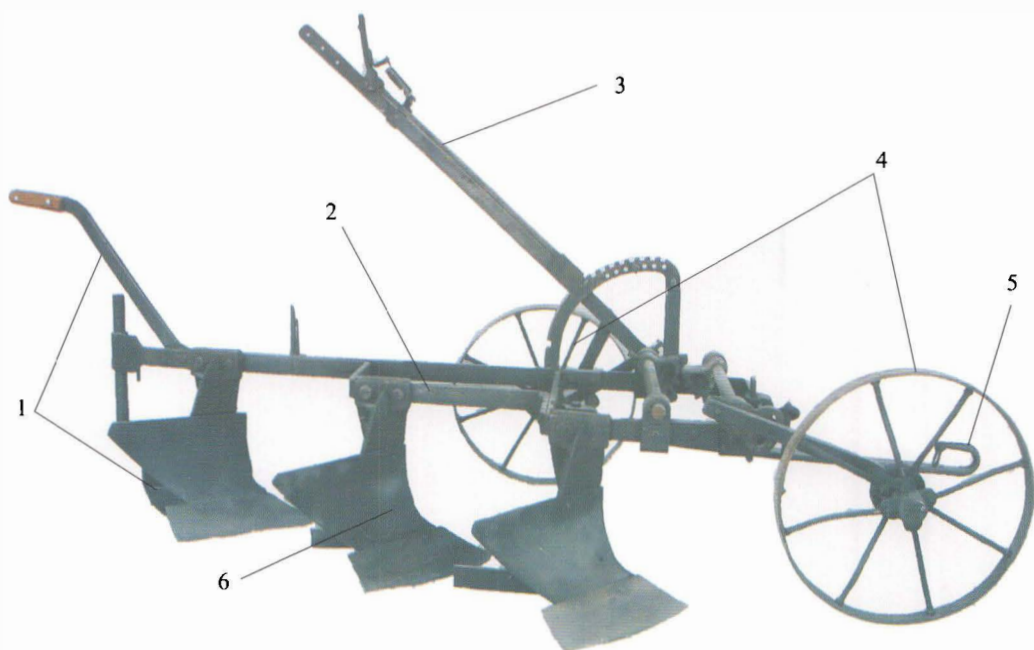

Fig. 12. Plug cu trei brazde

1. Sistem roată - pârghie pentru întoarcere 2. Grindei tip ramă 3. Sistem pentru reglarea adâncimii brazdei 4. Roți metalice 5. Pârghie - cârlig pentru tracțiune și reglarea lășimii brazdei 6. Trupieșă cu brăzdar asimetric

Plugul din imagine este similar cu cel de la fig. 9, cu deosebirea că este prevăzut cu trei trupieșe montate pe un grindei tip ramă cu prelungire.

Această comunicare științifică face parte din viitorul catalog „Colecția de pluguri a M.N.A.”, în care se va face un studiu cât mai complet din punct de vedere istoric și etnografic al plugurilor din colecție.

**THE PLOUGHS FROM ȚARA BÂRSEI IN THE PATRIMONY OF THE NATIONAL
MUSEUM OF AGRICULTURE
- SUMMARY -**

The work "THE PLOUGHS FROM ȚARA BÂRSEI IN THE PATRIMONY OF THE NATIONAL MUSEUM OF AGRICULTURE" contains a detailed presentation of the 12 plough acquired from Țara Bârsei. From those over 9000 objects owned by the museum, there are 57 ploughs, acquired from all over country.

In the first part of the study, there are presented the geographical conditions, types of lands, as well as the evolution of ploughs in Țara Bârsei.

In the second part of the study, the twelfth (12) ploughs are classified upon six (6) types, presenting in detail, the construction material, types of worked lands, manufacturing place, transport means, type of work as well as the means of supporting the plough beam.

The presentation of the ploughs is made gradually, according to the evolution of ploughs in Țara Bârsei, focusing on the way of lands they were used for.

This scientific paper is part of the future catalogue "THE COLLECTION OF PLOUGS OF THE N.M.A." which will contain a complete historical and ethnographical study of the ploughs from the collection.

CONSIDERAȚII ASUPRA PICTURII PE STICLĂ LA FRĂȚII GRECU

Elena Băjenaru

Icoana, imagine sacră a Bisericii Ortodoxe, manifestare a Sfintei Tradiții, este considerată o formă a artei sacre, inseparabilă de teologie. Rolul și funcția icoanei au fost stabilite la cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic „Ceea ce cuvântul transmite prin viu grai, pictura înfățișează tăcut prin reprezentare”. Icoana este văzută ca un simbol prin intermediul căruia se intră în legătură cu o realitate mult mai profundă, este ca o poartă, ca o fereastră către Dumnezeu și nu un idol la care ne închinăm. Cuvintele lui Iisus Hristos, relatate de Evanghelia lui Matei, „fericiți sunt ochii voștri că văd și urechile voastre că aud”, capătă întreaga lor semnificație și stabilesc astfel un raport specific între imagine și cuvânt, între cuvântul rostit și cuvântul văzut¹.

Lucrată de țărani și destinată acestora, icoana pe sticlă transilvăneană, una din cele mai caracteristice și mai originale manifestări de artă populară a cunoscut o mare extindere și circulație.

Țara Făgărașului a beneficiat de condițiile ce au permis dezvoltarea meșteșugului picturii pe sticlă: glăjăriile din zonă (Porumbacul de Sus – 1619-1894, Arpașul de Sus 1715-1899, Cârțișoara 1718-1869 etc.)² și o populație majoritar ortodoxă.

În pictura pe sticlă din această zonă, care a dobândit „expresia cea mai românească ca spirit și formă”³, s-au manifestat două curente: unul al zugravilor de pictură murală care au realizat și icoane (Nicolae Cațavei, Ioan Pop etc.) și altul al iconarilor – țărani care au învățat meșteșugul unul de la celălalt sau au moștenit arta picturii pe sticlă din tată-n fiu. (Matei Jâmforea a învățat să picteze de la Savu Moga, familia Tamaș, tată, fiu și fiică).

Primului curent îi aparțin și icoanele pictate de frații Grecu, icoane ce fac obiectul demersului meu științific. Se pare că numele Grecu era dat acelor persoane care se îndeletniceau cu altceva decât cu agricultura¹.

Originari din Arpașul de Jos, dar stabiliți „pe Ardeal” la Săsăuș (cauzele acestei mutări, însă, nu se cunosc), frații Grecu au pictat în zona de vest a Țării Făgărașului un număr destul de mare de biserici, începând cu 1780, când este pictată biserica din Săsăuș de către Ioan Grecu și până la 1873, când Vasile Grecu, ultimul zugrav al familiei, a realizat fruntariul bisericii din Cârța².

Zugravii Grecu au fost (în ordine): Ioan, Alexandru, Nicolae - tată și fiu -, Gheorghe și Vasile. Bisericile pictate de aceștia sunt (tot în ordine): Săsăuș (1780 de către Ioan); Mohu, Sărata (1806 de Ioan și Alexandru); Cârțișoara, Viștea de Jos (1809 respectiv 1810 de Alexandru); Arpașul de Sus și Arpașul de Jos (1804-1815 și 1818-1821 de către Nicolae, tată și fiu); Voievodenii Mici (1818-1821 de către Nicolae și Gheorghe); fruntariile (iconostasele) bisericii din Arpașul de Jos și Cârța (în 1871 respectiv 1873 de către Vasile). Două dintre aceste lăcașuri de cult au inscripții explicite despre cine le-au zugrăvit – Arpașul de Sus și Voievodenii Mici, ca și iconostasele de la bisericile din Cârța și Arpașul de Jos. Acesta inscripții au fost studiate și

publicate de Nicolae Iorga³. Frații Grecu au pictat și biserici „de pe Ardeal”: Fofeldea; Tichindeal; etc.

Bisericile din zona Țării Făgărașului au fost cercetate atât sub aspect arhitectural cât și al picturii (inclusiv cărțile religioase) de către Valeriu Literat⁴, cercetările fiind concretizate într-o lucrare apărută în 1996.

Arta murală a fraților Grecu, care s-a caracterizat printr-un desen precis, elegant, printr-o cromatică redusă – verde, roșu, galben – poate fi pusă în legătură cu tradiția postbrâncovenească a centrelor de la sudul Carpaților.

Despre pictura lor murală, Literat aprecia că „nouă ea trebuie să fi făcut puternică impresie enoriașilor”⁵.

Pe lângă biserici, frații Grecu au pictat și icoane pe sticlă, știut fiind că există o cerere destul de mare pentru acest gen de artă populară.

Cercetările făcute în vara aceasta la bisericile amintite ca fiind pictate de frații Grecu m-au ajutat la identificarea icoanelor pe sticlă realizate de ei. Am constatat că anumite elemente din pictura lor murală se vor regăsi, ca amprente ale individualității lor, în icoana pe sticlă: elemente de decor – rozetele întâlnite pe veșmintele sfinților din biserica din Săsăuș vor fi pictate pe fondul icoanelor pe sticlă – modul aparte de realizare a mâinilor, feței, inscripțiilor. Cu ajutorul acestor elemente și prin analiza stilistică și grafică comparată, am identificat, în colecția muzeului, 19 piese ca aparținând fraților Grecu.

Formația lor de zugravi de biserici se va reflecta și în pictura lor pe sticlă, prin respectarea canoanelor, erminiilor și a indicațiilor cu privire la maniera de a reproduce trăsăturile sfinților, vestimentația, vârsta personajelor. Vom regăsi în arta lor, puține elemente laice de legendă sau luate din realitatea imediată.

Trebuie amintit că erminiile și canoanele, care stabilesc „conformitatea dintre icoană și Sfânta Scriptură”¹ și care sunt principii care permit evaluarea dacă o imagine este sau nu o icoană, au fost stabilite încă din secolul al VII-lea, la Sinodul Quinisext, prin Canonul 82, canon care face legătura dintre icoană și dogma Întrupării. Aceste principii au fost strânse de-a lungul timpului în manuale pe care pictorii le-au avut la îndemână, cel mai cunoscut fiind cel întocmit de călugărul athonit Dionisie din Furna, între 1729-1733, „Carte de pictură”.

Pictura murală și pe sticlă a fraților Grecu a influențat în mare măsură pictura pe sticlă a celui mai valoros și mai renumit iconar din Țara Făgărașului, - Savu Moga, atât tematic cât și compozițional (nu trebuie uitat că biserica din Arpașul de Sus a fost pictată de unul din frații Grecu).

În pictura lor pe sticlă există puternice trăsături de originalitate, care o delimitează de pictura altor iconari.

Icoanele pe sticlă se disting prin precizia și fermitatea desenului, prin redarea drapajului în aranjarea faldurilor, acestea indicând „mișcarea corpurilor înfășurate în ele, construind cu claritate geometrică, anatomia personajelor scoțând în evidență raporturile dintre ele”¹. Zugravii se îngrijesc de perspectiva optică, de echilibru compozițional, de semnificația și mesajul teologic al subiectului iconografic pictat.

Ceea ce impresionează la icoanele pictate de frații Grecu și care constituie elementul distinctiv, este cromatica cu tonalități rafinate și tandre,

pe măsura și în acord cu subiectul iconografic ales. Culorile, niciodată terne, niciodată întunecate, frapează prin puterea și voiciunea lor.

Iconarii Grecu asociază pe veșmintele sfinților culoarea verde (culoare rece ce exprimă și sugerează blândețe, contemplație, bucurie) cu roșu (culoare complementară verdelui), ce semnifică forță, putere, înflăcărare; asociere întâlnită și pe veșmintele sfinților din biserici.

În iconografia bizantină culoarea joacă un rol important fiind, în felul ei, un limbaj. Prin asocierea culorilor icoanele ajung să traducă, dincolo de realitatea obiectului, un mesaj profund, spiritual, perceput prin inconștient.² Despre simțul culorii la țaranul român, Iorga spunea că: „este ieșit dintr-o intuiție cu totul specială cu care te naști”.³

Icoanele au chenare cu linii policrome, la unele dintre acestea, chenarele se termină acolo unde începe subiectul iconografic. Partea inferioară a icoanei este o alternanță de benzi verzi, brune, ca niște valuri de pământ, oferind o soluție decorativă destul de interesantă. Foița de aur, canonic obligatorie pentru că ea este „aur cu aparență de lumină curată nemestecată”⁴, este folosită pe suprafețe mari.

În icoanele fraților Grecu, expresiile personajelor sunt firești, calde, inspirate din realitatea imediată, chipurile neavând nimic din hieratismul bizantin.

Nu am găsit în pictura lor pe sticlă, așa cum am întâlnit, de exemplu, la Matei Tâmborea, elemente de critică socială sau satiră. La Tâmborea, costumele personajelor din temele iconografice Sfântul Haralambie, Judecata de Apoi, sunt „modernizate”, fiind îmbrăcate ca niște husari sau grofi.

Icoanele pe sticlă pictate de frații Grecu au în compoziție puține elemente laice, profane, ici acolo o floare sau o trăsură făgărășeană (Sfântul Ilie).

O altă trăsătură a meșteșugului picturii pe sticlă a fraților Grecu sunt inscripțiile. Acestea sunt scrise cu litere chirilice, frumos caligrafiat, trădând formația lor de zugravi.

Piese sunt pictate pe suport de glajă, de dimensiuni medii. Există informații că ei nu lucrau după izvod, ci liber, iar culorile și le pregăteau singuri⁵.

Analizând icoanele deținute de muzeu și cele aflate în bisericile pictate de ei, pot aprecia că tematica abordată de frații Grecu este diversă : scene cristologice sau din viața Mariei, secvențe hagiografice.

Maica Domnului cu pruncul este un subiect destul de frecvent pictat de ei. Tipul iconografic al Maicii Domnului este „Odighitria – Cea care arată Calea”.

Celelalte trei tipuri sunt Platytera, „Cea care tronează”, Oranta – „Cea care se roagă” și Eleusa „Cea dulce mângâietoare”. Devenit clar încă din secolul al IX-lea, tipul Odighitria a ajuns, în iconografia bizantină, un subiect major.

Direct inspirat din prima icoană a Fecioarei pictată, după Tradiție, de Sfântul Luca, acest tip iconografic a ocupat un loc privilegiat în pictura pe sticlă din Țara Făgărașului, implicit la frații Grecu.

În icoana Maica Domnului cu Pruncul (nr. inv. 6), Maica Domnului arată către Iisus cu delicatețe. Ea are o privire liniștită, plină de dragoste, contemplativă, meditativă, atrăgând în mod deosebit, atenția privitorului.

Pruncul Iisus ține în mână stângă Sfânta Scriptură, iar cu mâna dreaptă binecuvântează. El apare în calitate de Emanuel (în limba ebraică Emanuel egal Hristos copil), conștient de rolul său, într-o ipostază plină de măreție și demnitate. Există, în această icoană, un echilibru subtil între „forța lăuntrică de expresie a Fecioarei și conturul exterior al Fiului”¹.

Tema Maica Domnului Jalnică este pictată ca și la ceilalți iconari din Țara Făgărașului. Este un subiect iconografic frecvent în zonă. Intr-o anchetă realizată de Lena Constante în satul Drăguș, în anii 30 ai secolului al XX-lea, din cele 32 de subiecte iconografice întâlnite, acesta – Maica Domnului Jalnică – ocupă primul loc.²

În icoana din colecția de icoane pe sticlă realizată de unul din frații Grecu, (nr.inv. 13), figura Mariei este pictată cu multă siguranță în semiprofil, iar coloritul este reținut și sobru, predominând negrul maphorionului. Culoarea neagră semnifică „noaptea originilor care precede creația, condiție a vederii luminii lui Dumnezeu”³. Maica Domnului ocupă aproape întreaga suprafață a icoanei, în timp ce Crucea cu Iisus răstignit se pierde în fundal. Zugravul oferă aici un caz „al perspectivei de valoare”⁴, dorind să accentueze suferința tăcută a Maicii Domnului.

Subiectul „Nașterea lui Iisus” este redus la un minimum de detalii. În iesle este pictat Iisus, iar de o parte și alta Maria și Iosif și cei trei magi. Razele de lumină ce vin din sfera cerească arată drept spre Pruncul Iisus, aura lui Iisus, lumina izvorâtă din ea strălucește în întunecimea peșterii „și risipește umbra de moarte”⁵.

În erminia lui Dionisie din Furna, scena „Nașterea lui Hristos” este mult mai amplă. Apar, pe lângă personajele amintite, păstorii și oile, mulțimea de îngeri care strigă „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace, între oameni bunăvoire”⁶.

„Iisus cu vița-de-vie” este o temă iconografică des întâlnită la iconarii din Țara Făgărașului. Zugravii au realizat-o ca în toate centrele de pictură – Iisus șezând pe o laiță, storce strugurii în Potir. Iconarul a dat o interpretare a cuvintelor lui Iisus „Precum mlădița nu poate să aducă roade de la sine, dacă nu rămâne în viță, tot așa nici voi dacă nu rămâneți la Mine...Eu sunt vița, voi sunteți mlădițele.” Iar faptul că Iisus storce strugurii în potir, amintește creștinilor de taina Euharistiei. Mergând puțin mai adânc în Vechiul Testament, vița era simbolul Pământului Făgăduinței, iar în Noul Testament simbolul Paradisului celor care se împărtășesc cu Trupul și Sângele lui Hristos, păstrându-și sensul și înțelesul simbolic și astăzi în Biserica Ortodoxă.

Referindu-se la acest subiect iconografic, Nicolae Cartoian sublinia legătura directă cu legendele religioase din literatura română. Structura compozițională a temei – coarda de vie încărcată de struguri, coasta lui Iisus străpunsă de sulița soldatului, dovedesc că legenda Proclei și a viței de-vie era cunoscută de țărani și iconari.¹ În sprijinul acestei idei vine și faptul că erminiile nu fac nici o referire la un asemenea subiect, acest lucru semnificând faptul că tema este o originalitate pentru spațiul ortodox românesc, în particular cel transilvănean.

Un subiect iconografic care pune în valoare arta fraților Grecu și care demonstrează încă o dată siguranța și precizia desenului, capacitatea de a asocia culorile, este Mormântul lui Iisus. Despre icoana din colecția muzeului

s-a crezut că este o copie după Savu Moga. Dar, așa cum am menționat, Savu Moga a cunoscut și s-a inspirat din arta zugravilor din familia Grecu (poate cea mai importantă sursă pe care a avut-o la îndemână).

„Mormântul lui Iisus” sau „Plângerea” este pictată conform erminiei: „O lespede mare și pătrată și întins pe ea un giulgiu, iar deasupra zace despuiat Iisus în timp ce Fecioara Maria aplecată asupra-i îi sărută chipul, iar lângă Fecioară, Maria Magdalena cu amândouă mâinile ridicate la cer și jelind și celelalte aducătoare de miresme ce își smulg părul din cap”¹.

Analizând subiectele iconografice abordate de frații Grecu se remarcă o preferință pentru anumiți sfinți: Sfântul Nicolae, Sfinții Împărați Constantin și Elena, Sfântul Ilie sau Sfântul Haralambie.

Sfinții Împărați Constantin și Elena sunt pictați după erminie: „Sfântul Constantin, cel dintâi împărat al creștinătății, tânăr, cu barba dintâi, purtând o cruce și Evanghelia. Sfânta Elena, maica lui, la fel”¹. În studiul amintit al Lenei Constante, Sfinții Împărați Constantin și Elena ocupă ca frecvență locul al doilea după Maica Domnului. Frecvența anumitor teme iconografice trebuie raportată la calitățile pe care țaranul le atribuie unor sfinți „presimțind în surdina credință despre puterea magică a icoanelor”².

Sfântul Nicolae este redat convențional și hieratic, stând pe tronul din foiță de aur, realizate în stil baroc, binecuvântând. Din icoană, care se remarcă prin simplitatea compoziției, lipsesc cele trei fete și tatăl acestora.

Dintre temele vetero-testamentare, frații Grecu au pictat pe Sfântul Prooroc Ilie. „Ridicarea la cer”

A Sfântului Ilie este considerată o teofanie împrumutată creștinismului de mitologia romană¹. Se poate face o paralelă între Jupiter, stăpân al tunetului, care se află în carul solar și Sfântul Ilie căruia tradiția populară îi atribuie tunetul puternic și fulgerul.

În „Cartea de pictură” Dionisie din Furna prezintă astfel ridicarea la cer a Sfântului Ilie: „Un car de foc și cai de foc, iar în car Sfântul Ilie urcându-se la cer. Elisei dedesubt, îl privește și trage cu o mână mantia ce i-a căzut lui Ilie și ținând cu cealaltă un sul zice: Părinte, Părinte, caii lui Israel și caii lui”². În icoana din colecția muzeului, zugravul mai adaugă un detaliu: pe Elisei când primește cojocul – simbol al continuității misionare.

Desprinderea meșteșugului picturii pe sticlă a dus la un fenomen negativ în ceea ce privește valoarea ei estetică. Primii zugravi ai familiei Grecu au mai multă precizie și siguranță în desen, compun mai amănunțit scena, folosesc o cromatică armonioasă. Zugravii următori „nefiind trecuți și la școala altor meșteri și nefiind deprinși să vadă realitatea cu ochii lor proprii”, devin mai stereotipi, mai slabi în executarea desenului și a compoziției.

Pe un fundament iconografic bizantin și respectând canoanele, simțul artistic al zugravilor Grecu au imprimat o nouă tendință picturii pe sticlă din Țara Făgărașului.

CONSIDÉRACTIONS SUR LA PEINTURE SUR VERRE CHEZ LES FRÈRES GRECU

- RESUMÉ -

Originaires du village Arpașul de Jos (jud. Sibiu) et établis a Săsăuș, les frères Grecu – Ioan, Alexandru, Nicolae (le père et le fils), Gheorghe et Vasile – ont peint un grand nombre d'églises de la zone de Făgăraș pendant presque un siècle (1780-1873).

Ils ont peint aussi des icônes sur verre qui se remarquent par la précision et la fermeté du dessin et par une chromatique dans des tonalités raffinées.

Leur formation de peintres d'églises est reflétée aussi dans la peinture sur verre par le respect des canons et des indications concernant les traits des visages des saints, les vêtements et l'âge des personnages. Peu d'éléments laïques, légendaires ou des aspects de la vie quotidienne se retrouvent dans leur art.

Les thèmes abordés par les frères Grecu ont été très variés: scènes de la vie de la Sainte Vierge et de Jésus Christ et des séquences hagiographiques.

Note

Nikolai Ozonin, *Iconografia ortodoxă a Cinzecimii*, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2002, p.24

Ligia Fulga, *Sticlă transilvăneană, secolele XVII-XIX*, Ed. C2 Design, Brașov 1997, p.4

D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975, p.68

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, Ibidem

Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții*, vol II, Ed. Fundațiile regale, 1934.

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.166-196

Ibidem

Leonid Uspensky, *Teologia icoanei*, Ed. Anastasia, București, 1994, p.62

D. Dancu, J. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p.69

Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre absolut*, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p.74

Pavel Florensky, *Iconostasul*, Ed. Anastasia, București, 1994, p.204

Nicolae Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Ed. Episcopia Hotinului, 1934, p.50

Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.196

John Baggley, *Porți spre veșnicie*, Ed. Sofia, București, 2004, p.190

Lena Constante, *Pictura pe sticlă în satul Drăguș, în Artă și tehnică grafică*, caiet VI/1939

Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre absolut*, p.84

Al. Dima, *Împodobirea porților, interioarelor caselor, opinii despre frumos*, Institutul Social Român, 1945, p.24

J. Baggley, *Porți spre veșnicie*, p.213

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, Ed. Meridiane, București, 1979, p.129

Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol I, Ed. Enciclopedică, București, 1974, p.133

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, p.146

Ibidem, p.203/204

Gheorghe Pavelescu, *Contribuții pentru cunoașterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p.291

V. Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, 1934, p.23

Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, p.107

V. Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, p.196

Sfântul Prooroc Ilie
Frații Grecu 1860-1880

Iisus cu vița-de-vie
Frații Grecu 1860-1880

Maica Domnului cu Pruncul
Frații Grecu 1860-1880

CEASLOV 1777

NOTELE MANUSCRIS – TEZAU DE INFORMATII

Ligia Drăghici

Practica restaurării nu înseamnă numai activitatea de „reparare” a vechilor monumente bibliografice. Ea înseamnă devotament, respect și grijă față de mărturiile trecutului, dar și salvare și valorificare a tot ceea ce înseamnă „istorie”.

Orice lucrare care ajunge într-un laborator de restaurare are un mic secret ce-l poartă cu ea de decenii. Ceva ascuns în legătură, o semnătură, un an sau un nume plasat acolo unde nu-i este locul, un filigran sau o notă manuscris greu lizibilă.

Acel secret incită restauratorul la investigații mai amănunțite și la o cercetare mai laborioasă a lucrării respective.

Majoritatea tipăriturilor din sec. XVII – XVIII, sunt însoțite de note manuscris, executate cu diferite cerneluri, ce constituie un adevărat „tezaur” de informații.

Aceste note vin să completeze textul, pot fi aprecieri asupra lui, sau dau informații despre circulația volumului respectiv de-a lungul timpului.

O astfel de lucrare cu note manuscris, întâlnite pe parcursul întregului volum, este Ceaslovul din 1777 tipărit la București.

Lucrarea, este o tipăritură pe hârtie fabricată manual, filigranată, cu linii de apă orizontale.

Textul executat în cerneală roșie și neagră, este în limba română cu caractere chirilice.

Grija pentru frumos a tipografului este evidentă. Litera de început este ornamentată cu motive florale sau figuri de sfinți. De-a lungul volumului întâlnim frontispicii și brâie cu motive florale, gravuri în lemn ce-L reprezintă pe Isus sau pe Sf. Nicolae, iar sfârșitul de capitole decorat cu viniete cu motive florale și geometrice.

În literatura de specialitate este semnalată existența pe versoul paginii de titlu, a stemei Țării Românești cu versurile:

*“Stihuri asupra stemei pre luminatului și
pre înălțatului Domn Alexandru Ypsilanti Voevodu
Toate semne minunate,-ce în marcă sântu semnate
Cruce tuturor arată-opravoroslovie luminată;
Corbului lipsii împlinire-în vreme de mahniciune;
Iară soarele bunătate-și luna povățuire;
Armele o stăpanire-cu mai bună ocrotire;
A Domnului ce ne-au datu-Dumnezeu celu pre*

înduratu;
Alexandru Ypsilantu-celu cu înțelepciune mai
naltu;
Pe care Is. să-lu întăreasca-nesmintitu să ni-lu
ferească;
Ca cu pace îndelungată-țara să oblăduiască”.

Volumul, restaurat în laboratorul de restaurare carte-veche al Muzeului Județean de Istorie Brașov, are lipsă pagina de titlu și prezintă o serie de deteriorări biologice, fizico-chimice și mecanice datorate în special uzurii timpului.

Legătura: scoarțe de lemn îmbrăcate în piele maro cu ornamente florale, prezintă vizibil atac de Anobidae și pierderi de material suport. Corpul cărții cu cusătură pe 3 nervuri din sfoară groasă și ață de in (foto 1).

Corpul cărții: hârtie fabricată manual din fibră de in și cânepă, linii de apă orizontale, cu filigran. O hârtie relativ netedă, cu o grosime medie de aproximativ 0,11 mm, puternic înclăiată.

Volumul prezintă o deformare lineară, dar și pierderea unității prin detașarea parțială a copertii și lipsa paginii de titlu.

Sunt semnalate pierderi de material suport, rupturi în zone marginale, dar și în zone purtătoare de text; consolidări empirice; pete de apă, rugină, cerneală de tipar, cerneală albastră, creion chimic și patină funcțională. Pe suprafața întregului volum este vizibilă urma atacului de Anobidae – galerii de zbor.

Întregul corp al cărții prezintă depozite de murdărie – impurități mecanice și organice, ceară de lumânare sau adezivi.

Primele și ultimele pagini au toate tipurile de deteriorări. (foto 2, 3, 4, 5).

Straturi de suprafață: volum tipărit cu cerneală roșie și neagră de tipar. Pe parcursul lui întâlnim note manuscrise efectuate cu 10 tipuri de cerneluri și creioane: cerneală neagră, cerneală de carbon, cerneală albastră, cerneală violet, cerneală roșie, creion negru, verde, roșu, chimic și pastă de pix.

Însemnările au fost realizate pe parcursul timpului. Unele poartă semnături și anii când au fost scrise; (începând cu anul 1797 – 1942) (foto 6, 7, 8, 9).

Corpul cărții nu a prezentat probleme deosebite pe parcursul etapelor de restaurare.

După o curățare uscată, ce a constat în îndepărtarea impurităților, a petelor de ceară și adezivi, a urmat o desprăfuire generală. A fost executată spălarea selectivă, filă cu filă, în soluție hidroalcoolică (1:1 apă și alcool etilic la temperatura de 35° - 40° C). Uscarea controlată și presarea intermediară realizată cu ajutorul hârtiilor de filtru absorbante.

Restaurarea propriu-zisă a fost efectuată cu hârtie japoneză, vâl japonez și carboximetilceluloză. A urmat aducerea la format a tuturor filelor restaurate, presarea finală a corpului cărții și restaurarea legăturii cu integrarea corpului cărții în ea.

Probleme mari au pus filele purtătoare de text manuscris (deoarece pe o filă erau prezente 3 – 4 texte scrise cu diferite cerneluri și creioane). Ex: Fila 155 – text cu creion

- cerneală carbon (1802)
- cerneală albastră.

În momentul când s-a ajuns la curățarea umedă a lor (procesul de spălare) riscul cel mare era dispariția (ștergerea sau estomparea unuia dintre texte), ori rolul primordial al restauratorului este de a conserva, consolida și salva textele manuscris.

Pentru a înțelege mai bine fenomenul, voi face o scurtă incursiune în istoria cernelurilor, urmând ca mai apoi să prezint pe baza testelor efectuate pe cernelurile și creioanele existente, soluția optimă adoptată pentru restaurarea și salvarea tuturor notelor manuscris din Ceaslov.

Cernelurile, cunoscute în China și Egipt încă cu 2000 ani î.e.n., își au originea în era ce a urmat invenției scrisului.

Ele sunt soluții apoase sau alcoolice ale pigmentilor naturali (negru de fum) sau ale coloranților obținuți din sepia, tannin etc., precum și din coloranți sintetici (albastru de anilină), cu adăugarea unui preparat de concentrație (glicerină, gumă arabică).

Cernelurile colorate ale antichității includeau folosirea diferitelor vopsele și culori pigmentare cu care vechii egipteni vopseau hieroglifele. În 1717 î.e.n., scribii din Egipt foloseau cerneluri de culoare roșie și neagră pe care le păstrau în recipiente mici. Foloseau 2 „penițe” din trestie, una pentru fiecare culoare. O reprezentare a unui astfel de scrib se afla pe monumentele din Teba: scrib ocupat cu un penel la lucru iar celălalt penel plasat în spatele urechii.

Atât în Biblie, în literatura contemporană și cea târzie se menționează des utilizarea negrului și a altor culori strălucitoare (aur).

Cuvântul în ebraică pentru cerneală este „deyo” numit așa din cauza negrelii.

Preparată primitiv pentru scopuri rituale și utilizată mai bine de 200 de ani, era un amestec simplu de pudră de carbon sau cenușă cu apă, la care se adaugă rășină sau cauciuc.

Metodele arăbești de fabricare a cernelii „alchiber” erau mult mai complexe. Se obținea negru de fum prin arderea uleiului, smoalei sau a sacăzului, la care se adaugă miere și rășină. Totul se presa în mici biscuiți sau turte, la care la nevoie se adaugă apă.

Cu 1200 de ani înaintea erei creștine, chinezii au inventat „cerneala indiană” produsă din fumul obținut prin arderea pinilor sau a uleiului de lampă, amestecat cu galatină din piele. Se adaugă musk pentru a atenua mirosul urât. Popoarele antice foloseau numeroase tincturi pe post de cerneală. Printre acestea de culoare maronie era cerneala sepia. Sepia este o „licoare” neagră – maronie secretată de o moluscă ce trăiește în mările Europei.

Cerneala sepia era folosită de egipteni și spartani. Ea este considerată cea mai durabilă din toate cernelurile naturale și era folosită și la colorarea inscripțiilor în piatră.

Cerneala neagră și cea roșie au dăinuit de-a lungul a 1400 de ani. Celelalte

tipuri de cerneluri au dispărut treptat până în primul secol al erei creștine. Înainte de 1830 erau folosite frecvent trei tipuri de cerneală ce au dăinuit în timp: cerneala chinezească, cerneala de tannin și cerneala sepia. În anumite zone ale lumii se mai folosea cerneala de cinabru și cea ferogalică.

Cernelurile întâlnite în Ceaslovul de la 1777 sunt:

- Cerneluri de carbon: erau preparate din funingine, negru de fum, sau unele tipuri de mangal, la care se adăuga gumă arabică și un solvent – apă, oțet sau vin alb. Negrul de fum dădea culoare; guma arabică emulsiona grăsimile și conferea vâscozitate și formează, un liant care fixează cerneala. Cerneala astfel obținută este rezistentă la lumină și la agenții de albire și nu conține compuși dăunători hârtiei. Când în cerneala de carbon era adăugat sulfat feros, el se transforma în timp relativ scurt în sulfat ferric basic și diferiți oxizi de fier, care la rândul lor formau un strat de fixare, ce fac scrisul să dispară mult mai greu. Inconveniente: la umezeală difuzează în document; se dizolvă ușor în apă.

- Cerneala ferogalică: se prepară din sulfat feros, nucleu galic, gumă arabică și un solvent – apă, vin alb, oțet. Dacă cantitatea de gumă arabică este mare, ea devine insolubilă. Are culoare maronie și este rezistentă în timp.

- Cerneala roșie: de fabricație recentă, foarte acidă, colorează hârtia, solubilă în apă și soluție hidroalcoolică.

- Cerneala albastră: fabricație recentă, la frecare difuzează în hârtie. Este solubilă în apă rece și soluție hidroalcoolică.

- Cerneala violet: foarte acidă pentru hârtie, migrează ușor, solubilă în apă și soluție hidroalcoolică.

- Creion verde, roșu: nu se șterge la frecare, insolubil în soluție hidroalcoolică.

- Creion chimic: migrează ușor, insolubil în alcool.

- Pastă pix: insolubilă în apă.

Varianta optimă de rezolvare a acestei probleme privind salvarea și conservarea notelor manuscrise existente a fost următoarea:

- în prima etapă vor fi fotografiate toate textele manuscrise în așa fel încât ele să se poată citi de pe pozele maror.

- se vor face teste de solubilitate pe fiecare tip de cerneală și creion.

- se vor fixa textele cu grad mare de solubilitate, cu gel CMC 5% prin pensulare ușoară.

- spălarea propriuzisă se va face în mai multe etape: spălare în alcool etilic – 1 timp și apoi de la caz la caz în soluție hidroalcoolică în 1 timp sau 2 timp în funcție de solubilitate.

- spălarea se va efectua în 2 etape cu protejarea notelor manuscrise prin aplicarea de benzi de polietilenă. Se va spăla mai întâi textul tipărit și abia apoi textul manuscris.

- spălarea se va face pe plan înclinat prin pulverizare.

- filele cu texte executate cu mai multe cerneluri, vor fi spălate pe masa de restaurare cu absorbție rapidă a excesului de umiditate prin pompa de vid.

- filele se vor spăla individual.

- uscarea se va face controlat pe paturi successive de hârtie de filtru.
- presarea intermediară va fi una ușoară. Se vor schimba hârtiile de filtru până la înlăturarea totală a excesului de umiditate.
- se va trece apoi la restaurarea propriuzisă a filelor prin metoda „la dublu”.

Restaurarea acestui volum a necesitat o muncă îndelungată de cercetare. S-au făcut numeroase teste cernelurilor existente, teste de laborator dar și practice. Satisfacția reușitei este mare pentru că toate notele manuscris au fost salvate și preluate de muzeografi de specialitate pentru valorificare.

SUMMARY

Most printed works from the XVII th – XVIII th century are accompanied by manuscript notes that represent a true “treasure” of information.

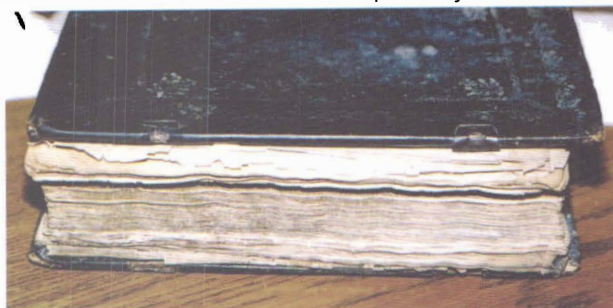
These notes round the text, they can be appreciations of it or they even provide information about the spreading of the volume throughout the centuries.

Such a work with manuscript notes encountered throughout the whole volume is “Ceaslovul din 1777” printed in Bucharest and restored in the old book restoration laboratory of the History Museum in Brasov.

Bibliografie

- BRV – vol. III (1508 - 1830), pag. 221, I. Vianu, Nerva Hodos, București, 1910.
- vol.1, *Probleme de patologie a cărții*, pag. 28-100.
- www.worldwideschool.org
- www.io.com
- foto: Simon Tereza

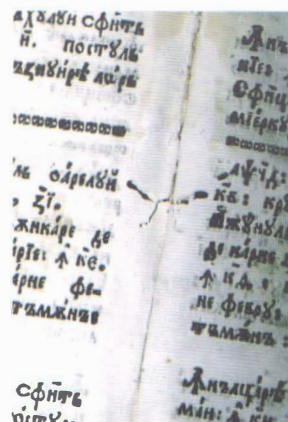
Deformare lineară a corpului cărții

Legătura cărții

Pierdere unității volumului

Atac Anobidae-galeriei de zbor

Pe ultimele file prezintă toate tipurile de deteriorări

Planșa 1

Cerneală carbon și creion chimic

Cerneală carbon

Cerneală violet

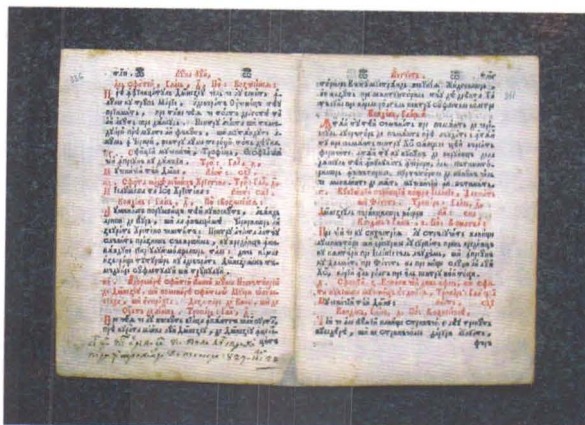
Cerneală violet, ferogalică, neagră

Detaliu după restaurare

Detaliu după restaurare

Detaliu după restaurare

Plansa 3

OBSERVAȚII PRIVIND ÎNTREGIREA SI RESTAURAREA UNUI VOLUM DE CARTE VECHĂ ROMÂNESCĂ

Valerica Sîrghie

Conservarea și restaurarea patrimoniului cultural național este una dintre sarcinile importante ale instituțiilor muzeale, activitățile din cadrul acestora ridicând numeroase probleme. Astfel restaurarea în general dar mai ales cea desfășurată în sectorul carte-veche, este atât o activitate interdisciplinară cât și una de cercetare, presupunând atât varietatea formelor de degradare, cât și de natura materialelor componente, de cele mai multe ori eterogene.

Atât munca de investigare pentru descoperirea materialelor componente, a cauzelor deteriorărilor, cât și studiul amănunțit constituie condiții esențiale în vederea selectării tehnicilor adecvate de restaurare, în situația în care dorim nu numai să remediem ceea ce este vătămat, ci și să protejăm obiectul împotriva degradării ulterioare.

Un exemplu al acestei munci științifice de mîgală și îndelungi eforturi îl reprezintă și restaurarea colecției de carte veche, hartă, stampe, ale Muzeului Județean de Istorie Brașov.

O problemă aparte o constituie restaurarea cărților vechi care de cele mai multe ori din cauza degradării tuturor elementelor de legătură sau datorită unor procese evolutive de degradare a hârtiei, necesită o restaurare completă a volumului.

În continuare este prezentată restaurarea volumului „Pannihidă” care datorită multiplelor degradări fizico-mecanice, chimice și biologice a necesitat restaurarea pe volum desfăcut.

Buletinul lucrării și descrierea morfologică

Obiect- carte veche românească - tipăritură

Autor- Sfântul Mitropolit al toată Moldova

An apariție - 1821

Loc apariție - Iași

Limba- română

Caractere - chirilice

Locul restaurării - Muzeul Județean de Istorie Brașov

Dimensiuni – scoarțele: carton presat, căptușite cu fascicule de tipăritură puternic înclieate între ele

Textul este imprimat cu cerneală tipografică de culoare neagră, limba română cu caractere chirilice

Învelitorile din hârtie, puternic deteriorate, cu desene florale.

Corpul cărții: Lungime – 20 cm

Lățime - 16,5 cm

Înălțime- 3,5 cm

Capitol bandul lipsă

Nr de file - 66- 132 pagini

Caiete - 4 file fiecare caiet

Oglinda textului Lungime -18 cm

Lățime- 11,5 cm

Nr de rânduri - 29

Elemente decorative

- Frontispicii realizate cu motive florale și vegetale cu cerneală tipografică de culoare neagră. Exp. filele 1, 23, 31, 36 verso, 56
- Ilustrații xilogravate cu subiecte religioase realizate cu cerneală tipografică de culoare neagră – exp. Filele 1 verso, 2 verso
- Inițiale de început de capitol, bogat ornamentate marchează textul, fiecare sfârșit de capitol fiind marcat de vignete ornamentate cu motive florale.

Buletin de materiale și tehnologii

Hârtia suport

În urma testelor de laborator și a analizării structurii hârtiei s-a identificat atât natura fibrelor cât și omogenitatea, metode și materialele folosite la încheiere, prezența liniilor de apă și a filigranului.

Rezultatul analizelor sunt:

- hârtia este produsă manual din fibre de in și cânepă
- hârtia este marcată cu linii de apă orizontale și filigrane
- caracteristica suprafeței – ușor rugoasă
- grosimea medie 0,14 mm

Straturi de suprafață

- cerneală neagră de carbon
- cerneala însemnărilor manuscris de pe ambele forzațuri este de carbon
- cerneală violetă f I, f-2, f II
- creion negru chimic f I, fila 66 verso
- cerneală folosită la imprimarea textului este tipografică de culoare neagră

Impurități

- pete și depozite de murdărie aderentă pe suprafața materialului suport
- pete și cruste solide de ceară ; exp. Filele (1-20)
- pete de apă (filele 21-30, 44-61)
- patină vulgară foarte pronunțată ; exp. (Filele 1-21)

Concluzii

Deoarece hârtia este puternic încleiată (conform gradului de încleiere din buletinul de analiză) iar filele sunt foarte murdare se impune spălarea cu apă la temperatura 35°–40°C prin imersie.

Datorită faptului că cerneala însemnărilor manuscris de pe ambele forțături este ușor solubilă în apă, zonele respective vor fi protejate în prealabil cu gel C.M.C 15% spălarea lor se va face cu un amestec de apă : alcool etilic 1:1 prin tamponare pe sticlă nu prin imersie.

Starea de conservare și tipuri de deteriorări biologice, fizico-mecanice și chimice prezente la volum

Volumul a suferit un atac biologic provocat de insecte aparținând familiei Anobidae, soldat cu apariția a numeroase găuri de zbor localizate mai ales la nivelul legăturii.

Deteriorări fizico-chimice

- fragilizarea hârtiei suport ca urmare a pierderii unei anumite cantități din agentul de încleiere cumulată cu activitatea biologică
- depozite și cruste solide de ceară pe tot blocul cărții
- pete datorate migrării apei împreună cu alte impurități
- pete de unsoare, murdărie de natură diversă ancrasată pe suprafața materialului suport
- patină vulgară pronunțată; (exp. Filele 1-20, 44-61)

Deteriorări fizico-mecanice ale volumului

- pierderea unității volumului ca urmare a destrămării lăntșorului de coasere și a degradării nervurilor
- plieri, ondulări și franjurări ale materialului suport (mai accentuate în prima parte a volumului)
- deteriorarea colțurilor de răsfoire în întreg corpul cărții. Primele 20 pagini sunt puternic deteriorate, prezintă rupturi și sfâșieri la colțuri cu lipsă de material suport, iar unele prezintă lacune de 3.5 cm către cotor, fila 6 prezintă o fisură de 13 cm de la tranșă către cotor.

Deoarece blocul cărții a suferit multiple degradări ce au fost menționate iar restaurarea era necesară filă cu filă pe zona afectată, s-a propus un tratament de restaurare pe volum desfăcut.

Pentru realizarea acestui tratament s-au executat următoarele operații:

După parcurgerea etapelor premergătoare dezinfecției, investigații chimice și biologice s-a trecut la desfacerea legăturii și efectuarea operațiilor de curățire uscată și umedă.

Datorită faptului ca hârtia suport era foarte murdară, operația de spălare a filelor s-a făcut cu apă la o temperatură de 35°–40°C prin imersie.

La filele a căror însemnări manuscris au fost executate cu cerneală de carbon care este ușor solubilă în apă zonele respective au fost protejate în prealabil cu gel CMC 15%. A urmat operația de consolidare a fisurilor și completării lacunelor cu hârtie japoneză tehnică la dublu. Completările predomină în zona tranșei laterale și în zona colțurilor (exp. Filele 1-20).

Restaurarea blocului de carte s-a încheiat cu refacerea dimensională a filelor și compunerea caietelor tipografice în vederea relegării.

O atenție deosebită a fost acordată însă fasciculelor de tipăritură care alcătuiau structura copertilor. Deseori la structura copertilor erau folosite bucăți de hârtie sau pagini de tipăritură.

Aceste fragmente ascunse în căptușala copertilor pot avea o valoare deosebită și de aceea ele trebuie prelevate cu grijă și restaurate cu maximum de atenție pentru a putea ulterior fi descifrate. Uneori pot fi descoperite manuscrise, pagini de cărți rare, hărți sau gravuri.

Fasciculele de tipăritură găsite în ambele coperti au fost în număr de 13 și sunt sub forma unor jumătăți de pagină de carte. Cerneala folosită la imprimarea lor este tipografică de culoare neagră iar textul este în limba română cu caractere chirilice. La o examinare amănunțită s-a putut observa că filele erau foarte puternic înclinate între ele. Pentru desprinderea lor a fost necesară mai întâi o hidratare locală prin tamponare cu o soluție hidroalcoolică (25% alcool etilic 75% apă), filele fiind suprapuse prin lipire unele de altele cu clei de oase. Dezlipirea lor s-a făcut treptat una câte una iar cleiul rămas și impuritățile au fost îndepărtate printr-o solubilizare parțială, apoi au fost îndepărtate cu o pensulă moale pe un plan înclinat.

Au fost salvate și restaurate toate filele care au alcătuit structura celor două coperti. Toate aceste date privind structura și natura materialelor, a deteriorărilor au fost stabilite pe baza unor minuțioase analize microscopice, chimice și biologice ce au fost efectuate în laboratorul de patologie a cărții din București. Restaurarea volumului ilustrează munca plină de surprize a restauratorului, în cursul tratamentelor deseori se ivesc lucruri neprevăzute care pot schimba metoda de restaurare stabilită anterior. Însă prin pregătirea lor, prin talent și pasiune restauratorii reușesc să salveze pentru satisfacția spirituală a publicului cât și pentru bucuria generațiilor viitoare opere de artă care altădată stârneau emoție și admirație.

SUMMARY

Due to degradation of all binding elements and evolutionary processes of the paper degradation, the volume „Pannihida” required a complete restauration not only of the text block but also of the binding. The printing pages which made up the cover were saved and restored. All the information regarding the materials structure and nature and the applied treatments are mentioned in the paper work.

Bibliografie

1. *Probleme de patologie a cărții*, Buc, 1974 - Culegere de material documentar
2. Aurel Dîmboiu, *De la piatră la hârtie*, Buc, 1964

Fotografii înainte de restaurare

Foto 1,2 Pierderea unității volumului, deteriorarea masivă a corpului cărții, degradarea elementelor de legătură

Foto 1.

Foto 2.

Plieri ale hîrtiei, fisuri, deteriorarea colțului de răsfoire în întreg corpul cărții.

Foto 3.

Planșa 1

Patină vulgară accentuată, pete de ceară și grăsimi pe suprafața materialului suport.

Foto 4.

Fotografii în faza intermediară de restaurare

Completarea lacunelor și mijloacelor cu hârtie japoneză

Foto 5.

Restaurarea jumătăților de pagini tipărite găsite în copertă.

Foto 6.

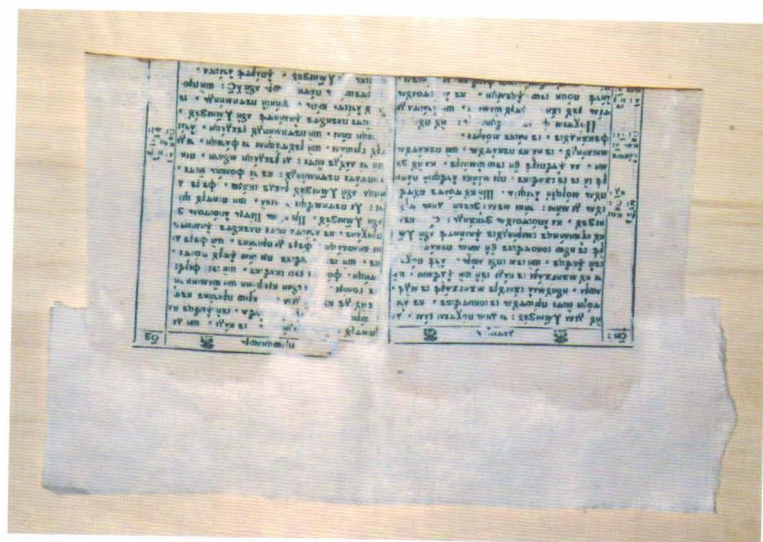

Foto 7.

Planșa 3

Fotografii la faza finală de restaurare. Refacerea dimensională a filelor și aducerea lor la forma originală.

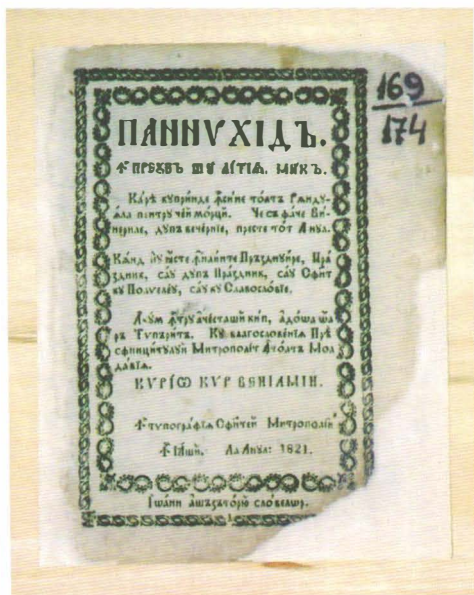

Foto 8.

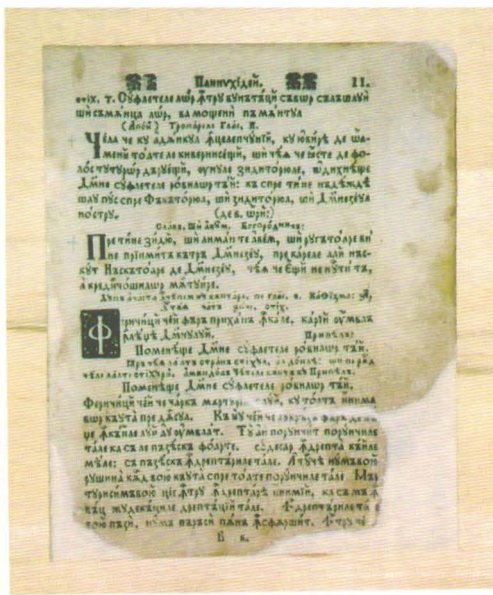

Foto 9.

Fascicule din coperti la faza finală de restaurare

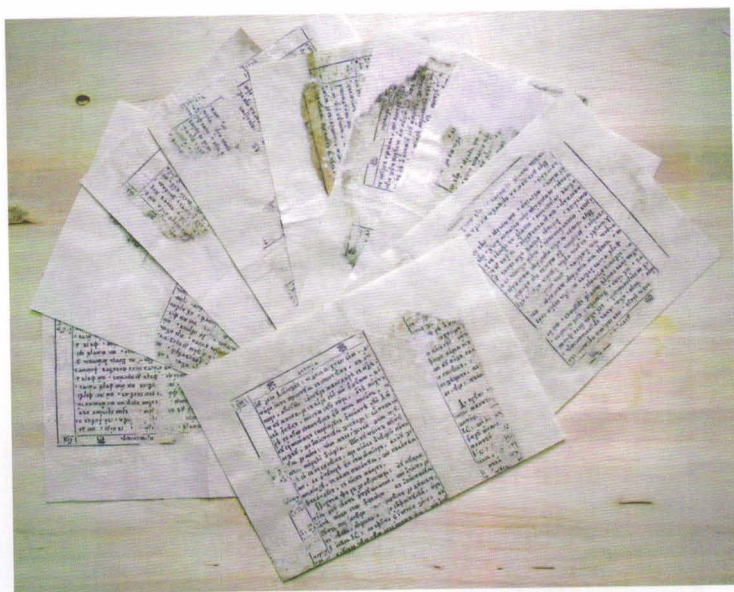

Foto 10.

Planșa 4

RESTAURAREA UNUI PAHAR DIN ARGINT AURIT AFLAT ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE BRAȘOV

George Iacobeanu

Motto :

*« Cuvântul argint însuși derivă dintr-un cuvânt sanscrit
însemnând alb și strălucitor »*

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant

Piesa care face obiectul studiului nostru se înscrie în tipul categorial al vaselor de băut «ale căror varietate predomină încă din antichitate. Athenaios ne dă numele și descrierea a mai mult de o sută de vase de băut iar el nu le ia în considerație decât pe cele din metal prețios, care la greci înlocuiseră, cu mult înaintea vremii lui, vasele de băut din ceramică.»

Exemplarul supus proceselor de tratare restaurare este departe de a putea fi raportat la bogăția și fastul acelor timpuri, însă se remarcă prin austeritatea formei (con răsturnat) și finețea de bijutier a decorului ce amintește întrucâtva de preocupările artistice existente în societățile preindustriale.

Este confecționat în tehnica mixtă dintr-un aliaj de argint de bună calitate (aproximativ 800 ‰) cu un decor exterior constituit din două benzi aurite de 0,5 cm aplicate atât în partea superioară cât și în cea inferioară și executate în tehnica «vermeil-ului».

Cele două benzi încadrează un decor în relief cunoscut sub denumirea generică de «piele de șarpe».

În partea superioară sub motivul aurit este reprezentat un medalion și acesta aurit alcătuit dintr-o cunună de verduuri în câmpul căreia este gravată inscripția:

« PE ; KA

PORMA »

și data « 1644 »

La exterior, pe fundul vasului (atașat prin sudură cu un aliaj analog celui din care a fost confecționat recipientul) sunt aplicate cu ajutorul unui poanson două litere «O F».

Cercetările întreprinse în acest sens ne-au condus la identificarea unei mărci care configurează aceleași inițiale și același caracter de litere desemnând numele localității «OCHSENFURT» (G) ceea ce ne permite avansarea ipotezei potrivit căreia piesa ar proveni din acest centru.

În interior partea superioară este subliniată de aceeași bandă aurită de 0,5 cm. Pe suprafața de la banda aurită până la fundul vasului este amplasat

un motiv decorativ reliefat executat prin exercitarea de lovituri asupra poansonului, tehnică mecanică de mare subtilitate și rafinament.

Evoluția acestei tehnici a fost inaugurată de «civilizațiile preeleneice în Creta, Troia pe tezaurele regelui Priam sau pe cele de artă celtică în epoca elenistică».

Istoria tehnicii preindustriale (domeniu aflat în stadiul sintezei oferind însă o viziune mecanicistă) nu poate ignora arta nordică unde ornamentația prin ciocănire cu ajutorul poansonului a atins un apogeu cu minunatele bracteate de aur de la începutul epocii germanice a fierului unde întâlnim un bogat repertoriu realizat prin tehnicile ciocănirii cu ajutorul poansonului.

Aceasta consemnare lapidară poate constitui un punct de plecare într-o analiză interdisciplinară a acestei tehnici întrucât particularitatea dar și dificultatea de execuție a acestui tip de ornament constă în faptul că era absolut necesară coordonarea perfectă între instrumentul de lovire (ciocan (e) care presupunea: aliaj, tehnică de turnare, formă, greutate, inclusiv componenta ergonomică a mânerului) poanson, (care presupunea: aliaj, tehnică de turnare, forma și finisarea părții active) și mâna artistului mestegugar.

Aceste componente în strânsă conexiune impuneau ca între ritmul și intensitatea loviturii să se pună semnul egalității.

Starea de conservare

1. Piesa prezintă: produși de coroziune specifici aliajelor de argint, dispuși pe suprafața exterioară și parțial interioară sub forma unui film pe alocuri îngroșat și cu un aspect spongios.

Note: un factor important care participă la acoperirea aliajelor de argint cu un film de oxid ar fi acela că acest film comportă un tip de rețea în care aranjarea ionilor de sulfură este perfectă, în timp ce cationii de argint sunt dezordonați și liberi să se miște prin film.

Această mișcare caracterizată prin dezordine contribuie într-o anumită măsură la îngroșarea stratului de sulfură spongios.

La temperatura camerei spre exemplu sulfura de argint (β) este stabilă, dezordinea cationică în rețea este mai mică decât în rețeaua cubică a sulfurii de argint (α) care este stabilă la peste 180°C. Acest avantaj nu are nici o valoare întrucât structura sa rombică îl împiedică să se dezvolte epitaxial pe argint.

Allpres și Sanders sunt de părere că un factor suplimentar care cauzează acoperirea intensă cu un film de oxid a aliajelor de argint este tipul de structură al suprafeței care este atacat de hidrogenul sulfurat.

Suprafețele aurite prezentau :

- vicii tehnologice
- zgrăfitări de suprafață

-medalionul – inițial aurit – a fost parțial șters acesta fiind datorat unei uzuri funcționale îndelungate dar și a unor posibile intervenții (în vechime) inadecvate

-film discontinuu de oxid dezvoltat selectiv pe suprafață, datorat aliajului subiacent.

O examinare microscopică amănunțită a evidențiat dezvoltarea acestui film de oxid cu prioritate în zonele în care prezentau vicii tehnologice și într-o proporție mai mică de 2 % în zonele în care placarea a avut o aderență corespunzătoare

Operațiunile de tratare restaurare au constat în principal din:

- testul clorurilor
- degresare în alcool etilic. Operațiunea a fost însoțită de pensulări ușoare
- tratament mecanic preliminar efectuat cu minuțiozitate sub microscop și cu instrumentar adecvat
- tratament umed efectuat constând în băi alternative (cald-rece) de apă distilată
- tratament chimic executat sub stricta supraveghere cu acid formic 5% + inhibitori de coroziune
- tratament mecanic fin
- neutralizări în băi alternative (cald-rece) și controlate de apă distilată
- tratament cu alcool etilic + 3% BTA
- uscare la infraroșii după care s-a procedat la testul clorurilor prin expunerea într-o camera Hoffman timp de 48 de ore. După acest timp nu am identificat prezența clorurilor.

Explicația figurilor

Fig. 1, 2, 3, 4, 5 piesa înainte de restaurare

Fig. 6, 7, 8 piesa după restaurare

Fig. 9 marca identificată în: Ian Divis : Silber Stempel
aus aller Welt -1988

Bibliografie selectivă

Athenaios, *Ospățul înțelepților*, București, 1978

F. Sales Mayer, *Ornamentica*, București, 1988

R. Evans, *The corrosion and oxidation of metals*, London, 1960

Ghe. Mitran, *Arta aurarilor din Transilvania*, Brașov, 2003

SUMMARY

The container belongs to the category of pots for drinking, it has the shape of an upside down a cone, it is made of silver, it has a two register decoration made of two long, gold plated strips which frame a veil like decoration called "snake skin".

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 4.

Fig. 3.

Fig. 5.

Planșa 1

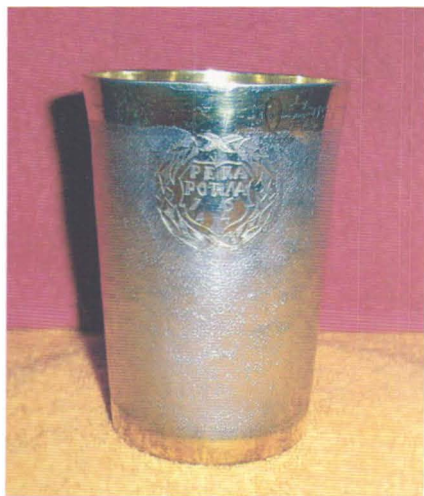

Fig. 6.

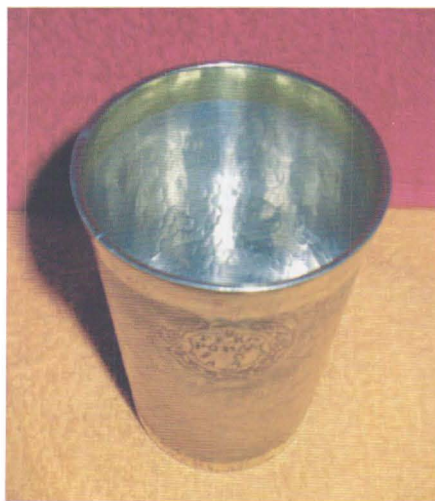

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

**OCHSENFURT (D),
17. Jahrhundert**

Planşa 2

TURNUL NEGRU ÎN CIRCUITUL MUZEAL AL BRAȘOVULUI

Dinu Crăciun

Primele urme de locuire ale orașului datează din a doua epocă a pietrei – neolitic.

Epoca bronzului este atestată arheologic în mai multe puncte iar Dealul Melcilor este stațiunea eponimă a culturii Schneckenberg¹. Numeroase și bogate în material arheologic sunt și așezările dacice, daco – romane și stră-românești, răspândite pe suprafața orașului, care amintesc permanenta locuire a lui, până la apariția izvoarelor scrise.

Prima atestare documentară a orașului apare în anul 1235 în Catalogus Nivensis II sub forma latină Corona². După acest an, așezarea este des menționată în documente sub denumiri ca: Barasu la 1252, Braso în 1288 sau mai târziu Stephanopolis, Cronstadt, Brasso³.

Atestările documentare sunt strâns legate de colonizarea Țării Bârsei cu populație germană⁴, fenomen ce se înscrie în politica dusă de feudalitatea maghiară pentru a-și apăra înstăpânirea în ținuturile transilvane și constituirea formelor de graniță maghiare.

Orașul se constituie prin dezvoltarea nucleelor Pe Coastă - Schei, anterior secolului al XII-lea, Brașovul Vechi, secolul al- XIII-lea, Șprengghi, secolul al XIV-lea și cel cuprins între dealurile Straja-Warthe, Cetățuie, Tâmpa. Nucleul se va transforma în cea mai mare și mai sigură cetate din sud-estul european. Ridicarea fortificațiilor a fost determinată de amenințarea invaziilor pustiitoare⁵.

Invazia tătară din 1241-1242⁶, care a pârjolit întreaga Țară a Bârsei a fost doar preludiul unui șir întreg de năvăliri tătare, turco-tătare și turcești. Cele mai cumplite pentru brașoveni au fost cele din 1335 și 1421, când turcii pătrund pentru prima dată în sud-estul Transilvaniei și cuceresc cetatea Dealul Șprengghi, apoi în 1436 și 1441⁷.

După marea invazie mongolă în 1241, a avut loc o primă campanie de fortificare, când se ridică primele cetăți de piatră. La Brașov, cetatea Brassovia de pe Tâmpa a asigurat paza așezării de la poalele dealului, așezare care în secolul al XIII-lea era înconjurată de palisade, valuri de pământ și șanțuri cu apă⁸. În Schei și pe Dealul Șprengghi au existat cetăți de apărare, dar insuficient fortificate. În 1421 turcii cuceresc Șprengghiul și pustiesc Brașovul Vechi.

După această dată Transilvania se înscrie într-un mare efort de organizare defensivă care cuprinde și Brașovul. Planurile defensive datează încă din vremea lui Ludovic I de Anjou. Sigismund de Luxemburg vine la Brașov în martie 1395 pentru a se întâlni cu Mircea cel Bătrân în vederea organizării unui front antiotoman⁹. Cu ocazia acestei vizite el ordonă brașovenilor să continue ridicarea zidurilor de piatră, iar Iancu de Hunedoara va ordona dărâmarea cetății Brassovia și folosirea materialului la terminarea zidurilor

cetății Brașovului. Întregul sistem de fortificații se termină la mijlocul secolului al XVII-lea El se compunea din zidul de incintă, dublat sau triplat în zonele expuse, întărit de 28 de turnuri în plan pătrat, 8 bastioane și patru porți.

Sistemul de apărare a orașului a fost completat de patru turnuri exterioare zidurilor: două pe Tâmpa și două pe Warthe, care se păstrează, Turnul Alb și Turnul Negru și cetatea de pe Dealul Straja-Cetățuia, ridicată între anii 1554-1557¹⁰ și augmentată cu patru bastioane de colț între anii 1625-1630¹¹. În muzeul din Bastionul Țesătorilor, imaginea vestitei cetăți a brașovului ni se desfășoară integral. Aici este expusă macheta cetății, în gips policromat, la scara 1 la 200, realizată în 1896 de profesorul Friedrich Hermann după o stampă ce reprezenta Brașovul în secolul al XVII-lea¹².

Pe machetă sunt realizate casele și construcțiile de interes social, cultural, religios, rețeaua de străzi și întregul sistem de fortificație din care făcea parte și Turnul Negru. Se vede foarte bine pe machetă că ridicarea construcțiilor în cetate s-a făcut conform unor principii urbanistice impuse de condițiile geografice la a căror aplicare a vegheat acel "bauschafer" sau inspectorul de construcții, mai târziu inginerul orașului.

Odată cu ridicarea primei incinte a zidurilor orașului Brașov, în secolul al XIV-lea, pe botul de stâncă de deasupra Bastionului Fierarilor a fost înălțat un turn masiv cu plan pătrat, având latura de circa 7 m, numit azi **Turnul Negru**. El trebuia să împiedice apropierea dușmanilor de zidurile orașului, care aici erau la mai puțin de 5 m de stâncă – abia în 1819-1820 trecerea a fost lărgită¹³.

Zidăria Turnului Negru are o înălțime de peste 10 m. Intrarea era dinspre partea orașului la circa 2 m deasupra solului, accesibilă cu o scară mobilă. Legătura cu fortificațiile orașului, de care Turnul Negru se află la 31 de metri distanță, se realiza printr-un pod mobil.

Pentru apărare, Turnul Negru avea în interior galerii pe trei etaje, iar la fiecare etaj existau, pe fiecare latură, câte două guri de tragere. Spre exterior, la nivelul etajului superior, exista o galerie de lemn unde își făceau serviciul paznicii, care vegheau de aici asupra siguranței orașului, dând alarma în caz de pericol sau de incendiu.

Turnul Negru a fost acoperit odinioară cu un acoperiș în formă de piramidă, care se vede și pe stampele mai vechi ale Brașovului (vezi lista ilustrațiilor).

Numele de Turnul Negru și l-a primit după ce la 23 iulie 1559 un trăznet l-a lovit, incendiindu-l. Primele mărturii documentare directe privind acest monument sunt însemnările din 1541 privind retribuirile paznicilor¹⁴.

În 1696, turnul a fost din nou lovit de un trăznet și refăcut după aceea în 1735. În timpul epidemiei de ciumă din 1756, se pare că Turnul Negru a fost folosit ultima dată ca adăpost și punct de pază pentru paznicii cordonului sanitar din jurul orașului.

În anul 1827, Johann Birlhelmer, îngrijitorul construcțiilor orășenești, a propus magistratului orașului reparația acoperișului distrus de vitregia timpurilor, pentru a proteja turnul ca „vechi monument al strămoșilor”. Datorită însă motivului că turnul în cauză nu aduce orașului nici un venit, proiectul s-a respins. Abia în anul 1900 s-a reluat problema restaurării Turnului Negru, efectuându-se o consolidare a zidurilor la partea lui

superioară, în anul 1901.

De atunci, descompunerea monumentului a avansat, încât o nouă restaurare s-a impus în zilele noastre, spre a întregi măsurile de protecție a monumentelor din această zonă a vechilor fortificații.

INTERVENȚII DE RESTAURARE:

Muzeul Județean de Istorie Braşov are din anul 2001 în administrare Turnul Negru, o componentă importantă a ansamblului Cetatea Braşov.

Pe parcursul acestui an, prin finanțarea Consiliului Județean Braşov, la acest monument s-au întreprins ample lucrări de restaurare în ideea introducerii lui într-un circuit de vizitare, ținându-se seama de numărul relativ mare de vizitatori ce vizitează Braşovul.

- În iulie 1991, latura dinspre cetate se prăbușește.
- În anul 1993 începe o primă etapă de restaurare a Turnului Negru ce are ca proiectant – Institutul Proiect Braşov. Această etapă se încheie în anul 1995.
- În anul 2001 se finalizează lucrările de amenajări interioare și, totodată, amenajarea unui drum pietruit de acces către turn.

La data de 5 septembrie 2001 Turnul Negru este introdus în circuitul muzeal și turistic al Braşovului.

AMENAJAREA MUZEALĂ:

Turnul Negru este gazda expoziției permanente „Turnurile în sistemul defensiv al Braşovului Medieval”, deschisă la data de 5 septembrie 2001.

Ea este desfășurată pe patru din cele cinci nivele ale turnului - P. plus 3 - ultimul fiind utilizat ca terasă - belvedere.

Expoziția, susținută cu imagini foto-color ale turnurilor exterioare ale cetății și texte explicative, prezintă date asupra evoluției elementelor de fortificație ale cetății. Un număr de 87 de piese, expuse în 10 vitrine și pe panoplii, vin să completeze informația oferită vizitatorului.

O lunetă instalată pe terasa exterioară de la intrarea în turn oferă vizitatorilor posibilitatea de a admira de la înălțime panorama oraşului.

Începând cu luna septembrie 2001, în sezon, la Turnul Negru au loc spectacole susținute de ansambluri profesioniste sau de amatori – folclor, muzică de promenadă etc.

Spațiile destinate acestei expoziții trebuie să îndeplinească anumite condiții. Una din ele, esențială, este **stabilitatea microclimatică**, adică absența oscilațiilor mari de temperatură și umiditate.

Secția de conservare-restaurare a Muzeului Județean de Istorie Braşov verifică permanent valorile umidității relative și temperaturii în spațiile destinate expoziției, operațiunea realizându-se prin determinări și analize.

SUMMARY

The 7 m wide four-sided Black Tower was erected in line with the Black –smith's Bastion (presently housing the Public Record Offices, Braşov Branch), 31 m away from it, on a 10 m high protruding rock.

Lista ilustrațiilor

Planșa I - Turnul Negru înainte și după restaurare

Planșa II - Imagine din expoziție; archebuză

Planșa III - Arbaletă și bici de luptă

Planșa IV - Pistol și toc pentru praf de pușcă

Note

¹ Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, p. 88

² Dorina Negulici, *Brașovul oraș cetate*, Brașov, 2000, p. 5

³ *Ibidem*, p. 11

⁴ Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ed. Kriterion, București, 1981, p. 31

⁵ Dorina Negulici, *Brașovul oraș cetate*, Brașov, 2000, p. 12

⁶ *Ibidem*, p. 15

⁷ *Ibidem*, p. 19

⁸ *Ibidem*, p. 20

⁹ *Ibidem*, p. 26

¹⁰ Grenot Nüssbacher, *Din cronici și hrisoave*, Editura Kriterion, București, 1987, p. 45

¹¹ *Ibidem*, p. 51

¹² *Ibidem*, p. 60

¹³ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Editura Schei, Brașov, 2001, p. 14

¹⁴ Minerva Nistor, *Brașovul în stampe. Secolele XV – XIX*, Brașov, 1976, p. 39

Planşa 1

Planşa 2

Planşa 3

Planşa 3

Cartea a apărut sub auspiciile **Fundației Dacia, Centrul Cultural „Sextil Puşcariu”** din Braşov. După cum însuşi autorul afirmă, pe coperta 2, ea are un tiraj de 10.000 de exemplare în limbile română, engleză, franceză, germană şi italiană. „Este distribuită gratuit, scopul său fiind acela de a contribui la cunoaşterea unor aspecte privind istoria poporului român”. Tot acolo, L.P. mulţumeşte autorilor din ale căror lucrări s-a inspirat, „adăugând modesta noastră contribuţie la realizarea acestui compendiu”.

Trebuie spus de la început că această parte, respectiv coperta 1 şi coperta 2, reprezintă „contribuţia” directă şi parţial corectă a autorului: corectă în cazul în care „ne-am inspirat” este acelaşi lucru cu „am copiat”, cu sau fără acordul autorilor. Dar asta este altă chestiune, posibil de rezolvat între „autor” şi autori. În ceea ce mă priveşte, eu mi-am dat consimţământul verbal, cu condiţia de a nu mi se răstălmăci sau modifica textul. Voi arăta la locul potrivit dacă această convenire s-a respectat sau nu.

Intenţia mea a fost de a aborda cartea ca unul care i-am furnizat d.lui L.P. pagini bune de bibliografie românească şi străină, inclusiv lucrări proprii. Ştiind ce lucrări i-am oferit, m-aş fi aşteptat ca sub titlul extrem de ispititor dar şi de angajant, *Transilvania, Terra Dacica*, să se găsească reunite, fluent şi logic, în primul rând acele adevăruri ale istoriei românilor care singure sunt în măsură să dea răspunsuri inatacabile asupra etnogenezei, continuităţii şi civilizaţiei noastre. Dar, din păcate, încă de la p. 9 îţi pui întrebarea dacă volumul merită a fi citit, dacă el este o carte sau o farsă. Pentru a demonstra acest lucru nu mă voi referi la tot conţinutul, din simplul motiv că ar mai rezulta o carte, ci voi oferi câteva exemple, fără ca acestea să fie şi cele mai „reprezentative”.

Semnul de întrebare de mai sus apare încă din sumar, la pagina amintită, prin nefericita formulare a **Cap. I: Lumea traco-geto-dacică – vatră a unei străvechi civilizaţii materiale şi culturi spirituale**. Corecte ar fi fost, după cum se folosesc în toată literatura istorică şi în toate ţările, sintagmele „cultură materială” şi civilizaţie, cea din urmă implicit (şi) spirituală. Conţinutul termenilor se dovedeşte a-i fi sau indiferent, sau străin autorului. Întrucâtva străină îi este şi perioada de formare a poporului român, pentru că altfel nu ar fi formulat **Cap.III.Etnogeneza poporului român în epoca migraţiei popoarelor, un miracol şi o realitate istorică**. Formularea scoate poporul român din drepturile sale istorice şi-l pune în aceeaşi oală cu „popoarele migratoare”. Cine a văzut migrând un popor deja constituit? Este adevărat că încheierea procesului de formare a poporului român are loc în secolele VIII-IX d.Hr., dar sintagma **etnogeneza** nu se traduce decât prin „naşterea poporului, de popor”, indiferent care ar fi acela. Or, etnogeneza românilor are loc în timpul apartenenţei Daciei la Imperiul Roman. Altfel am fi obligaţi să spunem că etnogeneza francezilor se datorează şi se petrece în momentul în care în Gallia pătrunde tribul francilor germani, de la care

și vine numele țării. La fel hispanicii, lusitanii etc. Denumirea de vlahi dată autohtonilor de către slavi și germani subliniază faptul că și unii și alții au găsit aici un popor vorbitor de limbă latină. Românii s-au numit întotdeauna români sau rumâni. Însuși Imperiul Romano-Bizantin se intitula Romania, explicația fiind aceeași.

Titlurile de capitale sunt cu atât mai surprinzătoare cu cât conținutul acestora le dezmințe, cea mai mare parte a citatelor servind „cauza” cărții. De aici se vede limpede că autorul nu a pornit de la datul istoric, ci de la o idee preconcepută, a lui sau a altuia, căreia a căutat să-i subordoneze diversele citate. Din păcate pentru L.P. și din fericire pentru lector, citatele inserate desființează practic intenția autorului. Exemplul cel mai bun este tocmai capitolul etnogenezei românilor, citatele de acolo fiind clare în privința începutului procesului de formare a poporului român, **etnogeneza** cu un alt cuvânt, în vremea Imperiului Roman, și nu în epoca migrațiilor. În epoca migrațiilor procesul se încheie și românii sunt atestați ca popor, atât arheologic, cât și în mărturiile scrise.

Dacă în acest capitol sau în alte câteva se poate vorbi despre o tratare acceptabilă a subiectelor, există capitale sau subcapitale în care nici citatele alese, nici istoricii nu mai pot îndrepta nimic, „contribuția” personală a autorului dovedindu-se într-adevăr de domeniul miracolului.

Să le luăm pe rând.

Dacia inițiatică. 1. Primul alfabet a aparținut dacilor (p. 235).

Întrebarea care se impune de la început este: de ce nu au scris dacii dacă aveau alfabet, mai ales dacă ei l-au și inventat? Cum de nu avem știri despre acesta de nicăieri? A spune (și a scrie) că „scrierea pictografică” de pe tăblițele de la Tărtăria reprezintă cel mai vechi alfabet ...dacic reprezintă una dintre cele mai mari descoperiri ale epocii noastre. „Survolarea” deliberată a câtorva mii de ani mi se pare nu doar de neconceput, ci și revoluționar-anecdotică: este prima dată când aflăm știri despre dacii din epoca de piatră! Și chiar dacă ne-am referi numai la dacii istorici: unde este alfabetul lor și câte relicte ale scrisului lor s-au păstrat? Faptul că știau să scrie, folosind deopotrivă alfabetul grec și pe cel latin, este foarte adevărat. De nicăieri însă nu rezultă că ei au avut un alfabet propriu; „amănuntul” nu ar fi scăpat scriitorilor antici, care deseori au avut cuvinte de laudă la adresa strămoșilor noștri de loc și a civilizației lor. Atunci, de ce să forțăm noi lucrurile? Doar de dragul de a fi „originali”?

2. Sanctuarul de la Șinca.

Precizez mai întâi că este vorba despre Șinca Veche, județul Brașov, localitate despre care Nicolae Iorga a scris rânduri deosebit de frumoase, elogiind deopotrivă sătenii și personalitatea cea mai cunoscută născută aici, neobositul dar și nefericitul cărturar Gheorghe Șincai. Lecturarea capitolului amintit (p. 244-247) te pune pe gânduri: este uimitor cum dintr-o sumă de fapte și monumente reale, palpabile, toate înnobilate de istorie, L.P. a „reușit” să obțină o ficțiune și un fals greu de întrecut de viitorime. Bisericile rupestre de acolo sunt considerate de autor „**Mănăstirea săpată în piatră sau Templul Dacic de la Șinca Veche**” (p. 244). L.P. nu are timp istoric, nu are treabă cu religiile, cu popoarele; el vrea doar atât: ca lumea să afle odată pentru totdeauna că bisericile ortodoxe de la Șinca Veche sunt temple

dacice! Pentru a fi convingător, recurge la detalieri: „Existența celor două altare întărește convingerea unora că acest locaș nu a fost săpat de creștini, deoarece nicăieri nu s-a auzit de o biserică cu două altare” (p. 244). Dacă L.P. ar fi văzut „monumentul” măcar într-o fotografie și ar fi avut minime cunoștințe de arhitectură religioasă, ar fi fost de așteptat să încerce a îndrepta afirmația conform căreia am avea de-a face cu o „biserică cu două altare”. Îl anunț că sunt două altare pentru că sunt și două biserici, fiecare cu compartimentarea specifică epocii în care a fost „scobită în gresie”, după cum au scris istoricii care s-au ocupat de ele. Apoi, enormitățile se țin lanț, mutându-se de fiecare dată în alte planuri „științifice” și temporale: „...cei care au cutezat aici doar din interes științific, mult prea puțini și prea grăbiți, au găsit urmele unei posibile așezări dacice, peste care romanii au construit un castru, arheologii de ocazie găsind aici o monedă de aur din perioada lui Tiberiu, dar și numeroase vestigii dacice” (p. 245). Este în această frază (și este departe de a fi singura) o adunătură de falsuri, de minciuni și de insulte la adresa celor care de-a lungul a peste 200 de ani s-au oprit asupra bisericuțelor, încât nu poți decât să condamni un asemenea mod de a prezenta lucrurile, mai concret spus de a falsifica în mod voit, din dorința de a-ți etala neputința științifică. Este o frază care te pune pe gânduri când te gândești că volumul a ajuns în școli sau în mâinile unor persoane care nu din vina lor nu au o pregătire care să le permită a discerne între adevăr falsul istoric deliberat. Ei vor lua de bune, ba vor și colporta „informațiile” lui L.P., unii și din ceea ce numim patriotism local. L.P. nu are cunoștință și nici nu vrea să audă că „monumentul” a stat în atenția unor mari savanți români și străini și că în deceniul patru al secolului trecut a constituit o preocupare de restaurare pentru Comisiunea Monumentelor Istorice din România. Consider inutil să-i înșir aici lunga listă a cărturarilor care au poposit aici, deloc „grăbiți”, pentru că tot nu l-ar interesa. Îl înștiințez însă că peste monument (așa cum reiese din textul de la aceeași pagină) nu au fost găsite „urmele unei posibile așezări dacice peste care romanii au construit un castru”, pentru simplul motiv că așezarea dacică (sigură și nu posibilă) se află în cu totul alt loc, cu câteva sute de metri mai spre munte, tot pe Dealul Pleșu. Este o așezare de meșteri olari, care produceau și comercializau ceramică pe scară largă, dovadă și prezența acolo a monedei din timpul împăratului roman Tiberius. Iar moneda nu a fost găsită în templu, ci în așezarea dacică, așezare cercetată sistematic chiar de către subsemnatul și nu de amatori; iar moneda este de argint și nu de aur; cât privește castrul roman ridicat peste templu și (implicit) peste așezarea dacică (după cum din nou reiese din textul de la p. 245), cititorul nici nu mai trebuie avizat că are de-a face cu altă enormitate și invenție a lui L.P., din descriere putând să-și dea seama de noul fals, tot intenționat și tot gratuit. Enormitate este și presupunerea că un anume „amfiteatru” situat „...la doar trei kilometri, pe drumul de țară ce duce la mănăstire (...)” ar fi de fapt un „stadion” ori „ruinele unei vechi așezări dacice”. Mai întâi pentru că nici unul dintre obiective nu se află la o depărtare mai mare de un kilometru de sat; la trei kilometri nu mai există nici un drum spre mănăstire, pentru că ea se află la câteva sute de metri de la ultima casă, spre sud. Apoi, respectivul „stadion” (sau „amfiteatru”) nu este altceva decât negativul unei cariere de piatră din care localnicii și-au

luat zeci de ani materia primă pentru construirea caselor. Dl. L.P. nici măcar nu și-a pus întrebarea cum de un asemenea monument nu a fost observat de nimeni aproape 2.000 de ani, devenind brusc ceea ce trebuie dovedirii continuității românilor.

Există și alte afirmații, la fel de „originale”, asupra cărora nu mă opresc, mai puțin din lipsă de spațiu și mai mult din jenă că trebuie să iau atitudine față de ele. Il informez însă pe L.P. că realitatea de la Șinca Veche este mult mai simplă, mai caldă și reală și nu merită a fi schilodită de dragul „originalității”. La Șinca Veche, „Pe Crețu”, cum menționează izvoarele, a existat un complex monahal modest, ca majoritatea celor din Țara Făgărașului, din care făceau parte și cele două biserițe „scobite în gresie de Perșani” (în localitate au existat la un moment dat cinci mănăstiri, una revenind după 1775 localității nou înființate, Șinca Nouă). Ele sunt departe de a fi unice, având numeroase analogii arhitecturale în România, începând cu biserițele săpate în cretă de la Basarabi; ca plan au corespondențe chiar în biserici din satele apropiate din Țara Oltului (Viștea de Jos și Voivodenii Mari, spre exemplu). Săpate în piatră, ele sunt singurele din această zonă care au scăpat de pârjolul generalului Buckow (3 iunie 1761).

3. Capitolul **Brașovul – loc al fenomenelor inexplicabile?** (p. 256) este încă un prilej de exagerări făcute fără reținere. Suficientă pentru a demonstra acest lucru ar putea fi doar afirmația: „Să amintim doar câțiva oameni de știință care au ajuns la concluzia că **Dacia a reprezentat leagănul civilizației europene**” (p. 256). Oricât am fi de patrioți sau de local-patrioți, când faci asemenea afirmații se impune o cât de mică circumspecție, mai ales pentru că respectivii învățați nu au spus niciodată tranșant așa ceva, ci doar au relevat contribuția teritoriilor românești la dezvoltarea civilizației europene. Este păcat să intrăm în derizoriu, spre exemplu, atribuindu-le dacilor toate marile descoperiri tehnice ale antichității: „...roata, plugul, jugul, căruța cu două, trei și patru roți...”. Lipsește calculatorul! Oare câte popoare ale antichității se răsucesc acum în mormunte la aflarea acestei vești? Ce or fi făcând hititiții, spre exemplu?

Intrând „serios” în tratarea subiectului enunțat în titlul capitolului, L.P. oferă „...câteva din descoperirile arheologice efectuate în zona județului (de ce nu în județul?) Brașov, care subliniază vechimea populației de pe acest teritoriu”. Și, ca să concretizeze, L.P. spune: „Recent, la doi kilometri mai sus de locul numit Belvedere de pe Drumul Poienii, și la câteva minute de mers pe jos de la șosea, au fost descoperite ruinele unei cetăți foarte vechi, care se presupune că ar putea fi chiar Cumidava dacică. Ceramica descoperită aici datează conform primelor cercetări, din perioada statului dac liber” (p. 258).

Am să-i las și eu deocamdată, ca și L.P., anonimi pe cei doi descoperitori ai încă unei *Cumidave* dacice, descoperitori care au reușit să pună pe jar televiziunile și presa locală, iar pe drumuri câțiva reputați arheologi de la Cluj și Alba Iulia. Spun doar că pe vremea marii lor descoperiri cei doi erau studenți la Medicină în Brașov. În ceea ce privește „cetatea foarte veche” de pe Drumul Poienii îl informez pe L.P. că deocamdată acolo nu s-a descoperit nici măcar un ciob de la turiștii foarte recenți, ceramica dacică despre care i s-a povestit fiind o invenție a celor doi, împreună cu care și cu alți colegi

arheologi am reușit să adunăm o tolă de cartușe din primul război mondial, fabricate între 1905 și 1914, din care păstrez câteva. Zidurile cetății dacice nu sunt altceva decât metereze din spatele cărora armata supraveghea drumul Brașov-Câmpulung, poziția fiind foarte bună. Asemenea metereze și locuri de încartuire temporară există la Codlea, Homorod-Haltă (spre Făgăraș), Bunloc, Racoș-Dealul Negru, Galați-Făgăraș etc., toate pe marile artere de circulație. A le declara pe toate acestea drept cetăți dacice mi se pare cam mult: poporul dac ar fi singurul din lume cu măcar o fortificație la un kilometru pătrat de teren.

În ceea ce privește identificarea și localizarea acestor metereze cu Cumidava dacică, îi fac cunoscut „istoricului” L.P. că aceasta se află pe Dealul Cetății de la Râșnov, confirmată de o inscripție romană demult celebră, descoperită în castrul de lângă râul Bârsa. Dar, se vede o dată în plus că autorul în loc să dea crezare unor savanți români recunoscuți în toată lumea, ia de bună dezinformarea entuziastă dar bine calculată a doi tineri amatori de arheologie, altfel lăudabili pentru efortul și dorința de a face descoperiri senzaționale.

Uitând ce a scris la p. 258, L.P. își pune chiar pe pagina următoare întrebarea dacă nu cumva *Cumidava* dacică este la Pietrele lui Solomon. Asta conform unei judecăți atât de întortocheată încât șterge cu buretele toate afirmațiile anterioare. Nu era mai simplu să dea cu banul? Poate cădea „Pajură”!

4. Sanctuarul de la Racoș (p. 259).

Subliniind că în mod surprinzător L.P. spune câteva lucruri corecte față de cercetările de acolo, între care și faptul că este vorba despre un *Munte Sfânt* asemănător celui de la Grădiștea Muncelului, nu pot să nu mă opresc supra concluziilor sale mai mult decât originale: „Se pare că în secolele V-IV î.e.n. aici exista un regat puternic, bine clădit și apărat. După mai mult timp, aici s-au construit alte sanctuare, iar ulterior cuceririi romane sanctuarele dacice au fost parțial distruse, peste ele fiind înălțate altele noi” (p. 260).

Este adevărat că subsemnatul (și nu numai eu) am afirmat și adus argumente arheologice în favoarea existenței în zonă a unui regat dacic anterior lui Burebista (posibil condus de cunoscutul Oroles), dar evenimentul se petrecea după anul 200 î.Hr. La fel de adevărat este că pe Tipia Ormenișului (de la Augustin, nu de la Racoș) s-a constatat o locuire dacică din secolele V-IV î.Hr. Dar nicăieri și niciodată, subsemnatul sau altcineva nu am afirmat că a existat „...un regat puternic, bine clădit (p. 260) și apărat”. Dacă dacii ar fi avut regate în secolul V î.Hr., sigur i-ar fi avut ca învățăcei pe greci, în ciuda faptului că lumea cunoaște fenomenul invers.

Pentru informare, îi recomand lui L.P. să consulte monografia recent apărută.

5. Uluitoarele descoperiri dacice de la Săcele (p. 260).

Într-adevăr uluitoare! Modul în care L.P. „tratează” „...sanctuarele circulare mai mari decât cele de la Sarmizegetusa și Racoș” (p. 262), sistemul de fortificații de pe Bunloc etc., te pune realmente pe gânduri. De data aceasta este nominalizat și descoperitorul („...medicul Totoianu, p. 260), precum și arheologii care s-au deplasat la fața locului („...domnul arheolog Angel Istrate și doamna arheolog Daniela Istrate...”) (p. 261). În

urma vizitei acestora (pe Bunloc, n.n.) „...fără îndoială s-a constatat că ruinele și configurația acestora sugerează un sistem complex de fortificații care în teorie nu poate să aparțină decât dacilor” (p. 261).

Sunt afirmații atât de apăsător scrise încât pot fi crezute fără reținere de către cei neinițiați. Ele sunt urmate de divagații din care aflăm că turismul săcelean ar avea de prosperat, s-ar crea o mare bază pentru „sporturi hibernale”, zboruri cu parapanta sau deltaplanul etc., mijloace prin care ar putea „...în scurt timp să iasă din negura timpului o așezare dacică în partea superioară a dealului Bunloc” (p. 261). Care fortificații, care sanctuare înainte de cercetarea sistematică? Cu puține zile în urmă ar fi trebuit să se încheie săpăturile celor doi arheologi numiți în carte de către L.P. Care sunt rezultatele?, pentru că la data publicării volumului totul avea izul unei variante arheologice a anecdotei cu pielea ursului din pădure. Este inadmisibil să induci în eroare de așa manieră autoritățile locale, altfel pe drept interesate în a cunoaște și valorifica patrimoniul de pe raza municipiului lor. Sunt primul care m-aș bucura ca afirmațiile să se confirme, deși nu exclud posibilitatea existenței unor amenajări de încartiruire de trupe sau metereze moderne, tocmai pentru a supraveghea cele două artere de circulație de la baza dealului: Brașov-Predeal și Brașov-Vălenii de Munte. Am oferit alte exemple mai înainte; acestora li se adaugă hotărnicile vechi făcute de proprietarii de păduri, cuptoarele de ars piatra de var etc.

În paranteză fie spus, media brașovene au luat de bune și au colportat „descoperirile”, beneficiarii neavizați nefiind în măsură să discearnă între adevăr și fabulație. Exemplul cel mai penibil îl oferă „Monitorul Expres” din ziua de miercuri, 4 mai 2005, care titrează pe prima pagină; **„Încă o Sarmizegetusa, la Săcele. Un arheolog amator, medicul Vlad Totoianu, a descoperit la Săcele, sus în culmea Bunlocului, un sanctuar dacic mai mare chiar decât cel de la Sarmizegetusa”**. Subiectul este dezvoltat în pagina 12, sub titlul **„Miracolul de la Săcele”** semnat de Cornelius POPA, pe baza declarațiilor acelorși arheologi. Acolo se afirmă că fortificația ar face parte dintr-un sistem de apărare care se întinde până în Pasul (și nu pasul!) Bratocea. Este foarte adevărat, și asta pentru că și în Pasul Bratocea au fost amenajate întărituri deosebite în primul și al doilea război mondial!

Să revenim însă la încheierea total sofistică a lui L.P. la acest capitol: „Felul în care au decurs lucrările la Săcele va putea servi drept exemplu și altor autorități locale aflate în cunoștință de cauză asupra posibilelor valori de patrimoniu pe care le-ar putea exploata” (p. 262). Ferească Sfântul!

Nu mă voi opri asupra altor afirmații fără nici un fel de acoperire, cele mai multe izvorâte dintr-un amestec nefericit, nedorit și demult depășit de „dacism” sau de „tracism”. Enumăr doar câteva titluri care vorbesc de la sine: **7. Contribuția dacilor la ridicarea gradului de civilizație al romanilor** (p. 263); **Scrisul la daci**, (p. 279); **9. Zalmoxis un inițiat al „lupilor” din Carpați** (p. 280); din care aflăm cu mândrie dacică de ce „Nu întâmplător, centrul comercial de la intrarea în cartier” (Valea Cetății, n.n.) se numește Centrul Comercial Decebal, pe motivul că el „...comunică cu Pietrele lui Solomon” (p. 283). În capătul aceleiași logici, recent au apărut și Cramele lui Decebal. **11. Teritoriul vechii Dacii – leagănul civilizației** (p. 295); **12. Jurământul lui Hipocrates a aparținut lui Zalmoxis (...)** (p.

304); **13. Noi i-am învățat pe egipteni să facă piramidele. Piramida de pe Toaca din Ceahlău este mai veche decât piramida lui Keops** (p. 313); **14. Solomonariumul din Scheii Brașovului**, cu subcapitole absolut năucitoare: „**Să fie Pietrele lui Solomon – Solomonariumul unde erau inițiați șamanii daci conduși de Deceneu și urmașii săi templul lui Kronos (Zalmoxis)? Dacă Sarmizegetusa Regia era capitala administrativă a Regatului Dac, erau Cumidava, Pietrele lui Solomon, Zona Săcele centrul spiritualității dacice? Brașov – Krontadt, orașul lui Kronos?** Etc.

Realmente devii invidios că nu ai avut asemenea idei înaintea lui L.P. Nici măcar lingviștilor și istoricilor sași nu le-a trecut prin cap de unde vine numele urbei întemeiată de ei: în nici un caz de la Kran, care în germană înseamnă ienupăr, ci de la Tâmpa=Kronos la daci. Ce facem atunci cu Kronstadt-ul de la Marea Baltică? Nu ar fi timpul ca el să fie revendicat pe seama românilor ca urmași direcți ai dacilor?

Pertinente unele afirmații referitoare la junii brașoveni, dar, din păcate, neargumentate cum s-ar fi convenit cu studii ale multor etnologi români și străini, unele foarte valoroase scrise chiar de către sașii brașoveni (J. Teutsch etc.).

Ilustrația este excelentă, dar numai calitativ, sursa *Internet* fiind evidentă. În conținut, însă, te afli din nou la bunul plac al „autorului”. Ofer, spre exemplificare, subcapitolele „**Măști**” (p. 389-390) unde este vorba de importuri de bronz și nu de artefacte dacice, capitolul „**Monede**” (p. 393) din care ni se oferă „Zece tetradrahme descoperite la Thasos” (p. 397), L.P. neștiind că respectivele piese erau bătute de monetarii greci din Thasos dar ele au fost găsite în Dacia. Cel mai pitoresc este capitolul **Unelte agricole și veselă** (p. 403). De acolo aflăm că uneltele agricole ale dacilor constau din lănci, topoare și cuțite de luptă (p. 413), zăbale (p. 411), din nou cuțite de luptă (p. 413), creuzete și foarfeci (p. 414), arma celebră și temută a dacilor (sica, p. 417), cleștii de fierari (p. 418), dălți, perforatoare și punctatoare din fier (p. 419). Dar cea mai interesantă „unealtă agricolă” mi se pare a fi frigarea de la p. 422, altfel furcă regală de la *Sarmizegetusa Regia*. Mă și întreb ce caută grebla autentică de la p. 423 între uneltele agricole?

Mă opresc aici cu exemplificările în măsură să arunce un mare semn de întrebare asupra utilității acestei „cărți” și a altora asemenea ei. Îngrijorătoare nu este însă numai „cartea” în sine, pentru că nimeni nu poate fi împiedicat să-și publice gândurile. Dar una este să ai personal ceva de spus, și alta să metamorfozezi de așa manieră operele unor învățați de nimeni contestați încât să ajungi la un produs penibil, lipsit de orice substanță științifică.

Cu atât mai surprinzătoare este „girarea” științifică a volumului de către academicianul Alexandru Surdu. Acesta, foarte probabil fără a-și pune vreun semn de întrebare asupra conținutului volumului, scrie pe coperta 4: „O lucrare interesantă, care deschide noi orizonturi de cunoaștere despre arealul dacic din Transilvania și în special cel din zona Brașovului, cu precădere de la Pietrele lui Solomon, Valea Cetății-Brașov și de asemenea, ultimele descoperiri arheologice de la Săcele”. Sau rândurile nu-i aparțin, pentru că topica lor este în suferință.

Nu știu dacă domnia sa a semnat în cunoștință de cauză sau nu, dar

despre „noi orizonturi” de cercetare cu asemenea „capodopere” nu poate fi vorba. Și pot să spun că nu mă înșel.

Convingerea mea este că asemenea „cărți” nu au ce căuta în rafturile bibliotecilor, din România sau de aiurea, în primul rând pentru că nu știi unde să le încadrezi: la falsuri?, la ignoranță?, la reavoință? Deși există și o altă variantă: să fie acceptate dar trecute în categoria lucrurilor inutile și păgubitoare pentru imaginea generală a istoriografiei române și a istoriei poporului român.

Nu m-am oprit asupra unor termeni sau asupra ortografiei, care nu pot fi puși sigur pe seama „autorului”. Din noianul greșelilor precizez doar două: la creștini nu există crucea *grammata*, ci *gammata* (p. 138); infinitivul și imperativul verbului „a fi” sunt *moduri* diferite, care ar trebui respectate (p. 259, rândul 16 de sus). Conjugarea verbelor are totuși niște reguli!

Închei reamintind afirmația lui L.P. de pe coperta 2, referitor la scopul editării „cărții”: „...de a contribui la cunoașterea unor specte privind istoria poporului român”.

Cu siguranță decizia aparține cititorului.

(Florea Costea)

ANGUSTIA 9. Arheologie – Etnografie, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2005 (2006).

Cel de-al nouălea volum editat de Muzeul Carpaților Răsăriteni a văzut lumina tiparului și a fost lansat foarte recent, cu ocazia celei de a treia Sesiuni Științifice Anuale organizată de instituția din Sfântu Gheorghe, județul Covasna. După cum rezultă din subtitlul anuarului, el este structurat pe două discipline, deopotrivă importante pentru cunoașterea arealului geografic sugerat de numele muzeului, dar și a altor zone din țară. Semnatarii studiilor și materialelor inserate sunt atât personalități ale vieții culturale și științifice românești, cât și tineri cu reale calități și perspective, cea mai mare parte a lor crescând odată cu tânăra instituție covăsneană (10 ani de la înființare).

Arheologie

Capitolul este deschis de studiul lui Cristian Schuster, referitor la ambarcațiunile preistorice din spațiul nord-balcanic, în care se aduc precizări în legătură cu reprezentările lor în diverse surse imagistice (*Prähistorische Boote/Schiffe in nördlichen Balkanraum. Erwägungen zu ihren Abbildungen*). De o specială atenție se bucură cultura Ariușd, atât din punctul de vedere al noilor descoperiri (de la Păuliș-Ciuc Ciomortan „Dealul Cetății” – Dan Buzea, Gheorghe Lazarovici), cât și al studierii arheozoologice a resturilor de faună din așezările de la Malnaș-Băi și Turia, ambele semnate de către Sergiu Haimovici.

Tot din zona sud-est transilvană sunt prezentate câteva descoperiri arheologice foarte recente, deosebit de importante. Una dintre ele vizează așezarea și necropola dacică de la Olteni, județul Covasna, ambele databile „cel mai probabil în sec. IV a. Chr.”. Descoperirea (aflată în curs de cercetare) ni se pare a fi una de excepție, din cel puțin două motive: a. este primul sit de acest gen cu această datare din interiorul arcului carpatic și, b, un caz fericit în care așezarea și cimitirul se află practic în aceeași arie și se susțin reciproc cu artefacte și ca datare, demonstrând mai degrabă că absența lor din repertoriile arheologice se explică prin lipsa de cercetări sistematice, și nu din cauza inexistenței lor în Transilvania (autori, Valeriu Cavruc, Dan Buzea).

Siderurgia epocii *Latène* din Carpații Răsăriteni este exhaustiv prezentată de către Eugen Iaroslavski, în timp ce noile descoperiri arheologice (preistorice) de la Albiș-Cernat sunt înfățișate de către István Jánovits.

Un capitol aparte îi este rezervat *sării*, Andreea Chiricescu și Dan Buzea prezentând, inclusiv cu o ilustrație de calitate, repertoriul fântânilor cu apă sărată și a descoperirilor arheologice cu acest mineral, cunoscute în sud-estul Transilvaniei, cu insistență asupra Podișului Homoroadelor. Pentru prima dată, sub formă de studiu preliminar, este înfățișată analiza arheozoologică a resturilor de faună din demult celebra cetate dacică de la Covasna (Diana Bindea).

Cu subiecte din afara sud-estului transilvan, dar bine integrate tematicii volumului, sunt studiile semnate de către Carol Cacsö (*Stand der*

Urnenfelderforschung in Rumänien=Stadiul cercetării Culturii câmpurilor de urne în România), M. Meşter, D. Pop, Gh. Lazarovici şi D. Bindea (*Mintiu Gherlei. Campania 2000. Raport arheologic*) şi Gabriela Gheorghiu (*Un modiolus descoperit în cetatea dacică de la Costeşti-Cetăţuie, jud. Hunedoara*).

Importanţa studiilor din acest capitol rezidă în primul rând în noutatea descoperirilor, toate foarte recente, calitate care sporeşte valoarea lor informativă.

Etnografie

Este disciplina care beneficiază de un spaţiu aproape egal cu acela al arheologiei (11 studii faţă de 13). De data aceasta, autorii iau în discuţie exclusiv estul Transilvaniei, mai precis judeţele Covasna, Harghita şi Mureş.

Trei studii sunt din nou dedicate sării: S. Avram, *Sarea – tradiţie, simbol şi ritual*; A. Ichim, A. Chiricescu, *Noi cercetări etnografice privind exploatarea preindustrială a sării în estul Transilvaniei, zona Reghin, jud. Mureş*; D. Marc, L. Marc, *Cercetare etnografică privind exploatarea, comerţul tradiţional şi utilizarea sării în zona Mureşului Superior şi Valea Gurghiului*.

Limba română (în fapt *graiul*), toponimia şi, în general, universul satului românesc din estul Transilvaniei sunt temeinic analizate în alte trei articole semnate de D. Dobrea (*Elemente specifice ale graiului românesc din Subcetate*), eadem (*Universul satului românesc de munte oglindit în creaţia populară din Subcetate, judeţul Mureş*) şi D. Botoroagă-Bercu (*Toponimia şi graiul din comuna Zăbala. Jud. Harghita*). Folclorului muzical îi sunt dedicate două articole semnate de către Fl. Matei Druţă (*Însemnări pe marginea unei culegeri de folclor muzical din zona Topliţa, judeţul Harghita; Folclor muzical din zona etnoculturală Topliţa. Consideraţii privind muzica de joc*).

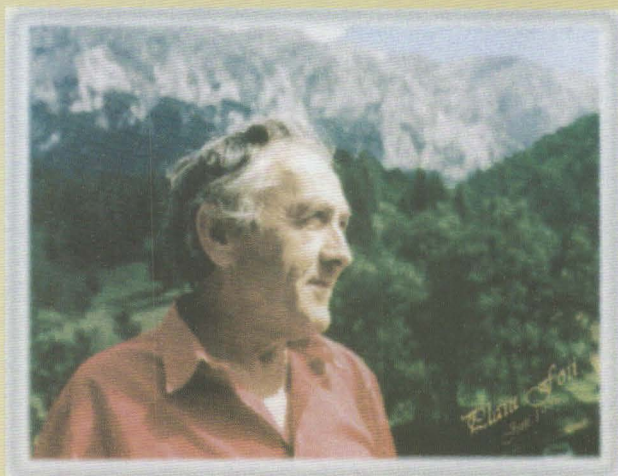
O specială atenţie este acordată unei piese deosebit de importantă în viaţa spirituală a creştinilor ortodocşi, anume icoana: N. Ploşnea, *Icoana, mărturie a credinţei şi trăirii ortodoxe a ţăranului-preot din Ardeal*. Dorel Marc semnează şi articolul *Sisteme de transport şi comerţ tradiţional în zona Mureşului Superior: plutăritul*.

Capitolul se încheie cu o notă a lui C. Catrina intitulată *Folcloristul M.I.Dumitrescu*.

Partea finală a anuarului este dedicată „inventarierii” activităţii instituţiei covăsnene şi a filialelor sale în deceniul scurs de la înfiinţare, activitate deosebit de bogată, diversă şi valoroasă, care justifică din plin rostul de a fi al Muzeului Carpaţilor Răsăriteni. Capitolul este precedat de recenzie pe care Dan Buzea o face cărţii lui Marius Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spaţiul intracarpatic*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2005.

Luat în ansamblu, anuarul ANGVSTIA 9/2005 este un volum echilibrat, cu o tematică anual-alternativă bine gândită şi asociată, în care sunt inserate studii şi materiale cu real conţinut şi ţinută ştiinţifică. El scoate în evidenţă, o dată în plus, priceperea redactorului responsabil, Valeriu Cavruc, de a impune periodicul Muzeului Carpaţilor Răsăriteni în rândul publicaţiilor de elită ale muzeologiei româneşti.

(Florea Costea)

CURT LIVIU MUNTHIU

(29 IV 1928 – 29 XI 2006)

S-a născut la Sibiu, din tată român, Liviu, și mamă săsoaică, Elfrida. Beneficiind de descendența mamei dintr-o familie germană cu o îndelungată și temeinică tradiție intelectuală, Liviu Munthiu a primit de mic copil o educație aleasă, lipsită însă de rigiditatea germană, larg deschisă însă spre cultură. Astfel se explică, între alte calități care îi vor fi de mare ajutor în viață, învățarea limbilor română, germană, franceză și maghiară.

Pregătirea și îndatoririle profesionale ale tatălui au făcut ca familia să se stabilească la Dumbrăveni, unde acesta a activat la societatea „SETA” ca director. În micul oraș transilvan a făcut Liviu Munthiu cursurile școlii generale, după care a urmat cursurile Liceului „Stephan Ludwig Roth” din Mediaș, absolvind Liceul „Johannes Honterus” din Brașov.

Decesul prematur al tatălui, în anul 1946, îl împiedică să se înscrie la facultate, așa cum a dorit: mai importantă era întreținerea familiei, a mamei și a fratelui mai mic. S-a specializat în mecanică fină. Imediat după absolvire a lucrat la Uzina de Reparații Avioane de la Brașov, ca specialist în aparatură de bord. După desființarea URBV a lucrat pentru scurtă vreme la Întreprinderea Comunală din Săcele, pentru a reveni în domeniul tehnic drag lui, mecanica fină, la Întreprinderea brașoveană „Tractorul”. Renumele de care se bucura în rândul tehnicienilor brașoveni de înaltă clasă i-a adus transferul la Uzina „Rulmentul” din Brașov, la solicitarea conducerii acesteia. În noua calitate a urmat cursuri de perfecționare la Compania BULL din cadrul trustului Général Electric din Paris, cursuri absolvite în anul 1967 cu calificativul maxim.

Între marile pasiuni ale Omului Liviu Munthiu s-au numărat arheologia și arta. Dând urmare harului cu care a fost dăruit de Bunul Dumnezeu, în anul 1971 și-a cerut transferul la Muzeul Județean de Istorie din Brașov, renunțând fără regrete la o remunerație mult superioară. În noua calitate, aceea de restaurator, a activat până la pensionarea din anul 1997. Pe parcursul celor 26 de ani, mâna restauratorului Liviu Munthiu și-a lăsat amprenta pe aproape toate piesele de valoare din muzeele brașovene, aflate în depozite, în vitrine sau pe simeze; aceeași amprentă pe documentația volumelor și a studiilor editate de muzeu. Resturarea vestigiilor arheologice o începea de multe ori de pe șantier. Așa au intrat în patrimoniul național vestigii de valoare inestimabilă, începând cu cele din epoca pietrei și încheind cu epoca modernă. Pentru el nu existau dificultăți în a restaura și conserva obiecte din sticlă, ceramică, faianță, cristal simplu sau de Bohemia, metale nobile etc. Iar activitatea sa nu s-a rezumat la cerințele muzeelor brașovene, fiecare și toate la un loc beneficiare ale priceperii și trudei sale, restauratorul Liviu Munthiu fiind solicitat de alte numeroase instituții deținătoare de patrimoniu, dintre care se cuvine menționat în primul rând Muzeul Peleş. A fost chemat și rechemat în numeroase rânduri pentru a investiga și ordona o mare parte a colecțiilor, restaurând piese de mare valoare, dar și de complexitate tehnică, între care celebrele oglinzi venețiene. La Muzeul de Artă din Brașov a readus la viață piese de porțelan, faianță, sticlă etc., dintre care pot fi amintite vase de Sevres sau statuete Alt-Wienn („Femeie în costum de epocă”, sec. XIX) și altele. Prodigioasă a fost activitatea lui premergătoare organizării Muzeului Cotroceni, a celui de la Posada și a altora.

De cele mai multe ori Liviu Munthiu participa nemijlocit la punerea în circuit cultural a pieselor restaurate, fiind practic nelipsit de la etalarea lor în expozițiile permanente sau temporare.

Pasiunea pentru arheologie a trăit-o în două ipostaze: cea de restaurator deja pomenită, și cea de căutător și de salvator al monumentelor sau al obiectelor descoperite. Așa se explică participarea lui la numeroase periegeze ale arheologilor brașoveni, clujeni sau bănățeni, mărturie peste timp rămânând Repertoriul Arheologic al Județului Brașov care îi consemnează prezența în multe localități din județul Brașov: Bogata, Bunești, Cața, Cincu, Cincșor, Dopca, Codlea, Feldioara, Hălchiu, Hălmeag, Mateiaș, Mândra, Râuşor, Rupea, Stupini, Şoarş, Voila, Viscri) sau în alte părți din țară. A participat efectiv la șantierele arheologice de la Parța, Comana de Jos, Copăcel, Felmer, Racoș, Augustin, Râșnov Cetate și Castru, Șercaia. Lui Liviu Munthiu îi revin cele mai multe merite pentru salvarea și reconstituirea celebrului Sanctuar de la Parța (Banat), a cuptorului roman de ardere a ceramicii descoperit la Felmer, în prezent piesa de rezistență a Muzeului Țării Făgărașului, la care a lucrat împreună cu Ioan Frătean. A restaurat și conservat numeroase piese monetare descoperite izolat sau în mari tezaure din argint, cum au fost cele de la Paloș și de la Părău, avându-l și de data

aceasta alături pe I. Frătean. Tot lui, în colaborare cu G. Iacobeanu, i se datorează restaurarea cunoscutei machete Cetatea Braşovului din Muzeul Bastionul Jisătorilor, realizată de F. Hermann în anul 1896, precum şi noua machetă a aceluiaşi monument dar la scară mai mică, expusă în muzeul de la Casa Sfatului.

În deceniile nouă şi zece ale secolului trecut, Liviu Munthiu şi-a câştigat pe merit renumele de cel mai bun restaurator în ceramică şi metal din România. El a avut ulterior o adevărată şcoală, pe care singur a creat-o şi pe care Ministerul Culturii din acea vreme şi de după 1989 au recunoscut-o oficial, trimiţând la Braşov numeroşi restauratori din ţară pentru a deprinde tainele profesiei sau pentru a şi le perfecţiona.

O pasiune care nu l-a lăsat niciodată să se încrunte a fost natura, cea sălbatică, nu cea stâlcită de om, cea „lăsată de Dumnezeu pentru toţi, dar nevăzută de cei mai mulţi”, după cum însuşi zicea. Nu degeaba el era pentru braşoveni fie „Omul cu Rucsacul”, fie „Omul cu Pioletul”. Despre Liviu Munthiu se poate oricând afirma că a trăit în aceeaşi măsură sublimul apropierei de Cer prin zborul cu sau fără motor, celălalt zbor al schiorului sau al corzii alpinistului, de plăcere sau pentru a salva viaţa altora, precum şi miracolul cu nimic comparabil al speologiei. Intrat de tânăr în restrânsa dar selecta familie a speologilor, el a fost imediat acceptat ca *pares* de celebrităţile în domeniu ale timpului. Pentru a da măsura exactă a aprecierii de care s-a bucurat în rândul lor pentru aportul la cercetarea, cartarea şi amenajarea peşterilor din România, vom aminti câteva nume de care al lui nu poate fi despărţit: Marcian Bleahu, M. şi Val. Puşcariu, Casargian, Costi Ghimbăşan, Fridrich Thomas, Fredi Ficmann, Cantemir Rîşcuţia şi alţii.

Recunoaşterea meritelor sale în descoperirea, cartarea, fotografierea şi amenajarea multor peşteri din România l-au făcut cunoscut şi peste hotare. Împreună cu speologii români amintiţi, sau singur, ca urmare a reputaţiei în domeniu, Liviu Munthiu a publicat studii de specialitate în ţară şi în străinătate şi a participat la colocvii şi congrese internaţionale: Colocviul Internaţional de Speologie din Grecia (1971), urmat de Congresele Internaţionale din Germania, Cehoslovacia, Suedia şi, din nou, Grecia, timp în care devenise nelipsit de la cele din ţară.

Puţini dintre turiştii sau speologii români şi străini care vizitează astăzi vestita Peşteră Epuran ştiu că ea este descoperită, cartată şi amenajată de o echipă foarte restrânsă din care făceau parte doi muzeişti braşoveni: Liviu Munthiu şi Fridrich Thomas.

Suntem convinşi că rândurile de mai sus nu reprezintă nici măcar o schiţă a personalităţii celui care parcă ne este coleg şi astăzi. Dintr-o caracterizare a lui, în oricât de multe sau de puţine cuvinte, nu ar trebui să lipsească nici-un atribut care se referă la omenie, respect, enormă răbdare cu alţii, sinceritate şi suflet de copil într-un om încărunţit aproape tot de copil din cauza greutăţilor. Deasupra tuturor calităţilor lui guvernează majestuos

Dragostea de Viață. Rememorând deceniile petrecute împreună, colegii „veterani” de la Muzeul Județean de Istorie din Brașov nu își amintesc să-l fi văzut vreodată pe Liviu Munthiu supărat. Credincios propriei expresii: „Viața e prea scurtă ca să ne-o mai scurtăm și noi”, el afirma în anii din urmă, când nimeni nu-i bănuia plecarea dincolo: „Am trăit exact așa cum am vrut să trăiesc și sper că n-am împiedicat pe nimeni să facă la fel cu viața lui”.

Intr-adevăr, Liviu Munthiu nu a făcut rău nimănui pentru că după el puteai să reglezi toate ceasurile existenței omenesti: al omeniei, al prieteniei, al corectitudinii, al...

Sigur este că nici colegii lui din Brașov, nici cei din Țară cărora întotdeauna le-a întins o mână nu se pot obișnui cu plecarea lui. El parcă mai este așteptat să semneze Condica de Prezență la Brașov, Timișoara, Făgăraș, București, Sinaia, Berlin, Praga, Atena.

Poate că asta și face acum și noi nu știm!

Sit tibi terra levis!

(Florea Costea)

ISBN - 10 973 - 8424 - 51 - 8
ISBN - 13 978 - 973 - 8424 - 51 - 7
<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>